KÖNYVTÁRI FIGYELŐ

2020/4



ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

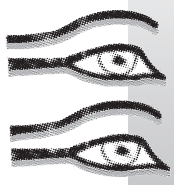
KÖNYVTÁRI INTÉZET

A TARTALOMBÓL:

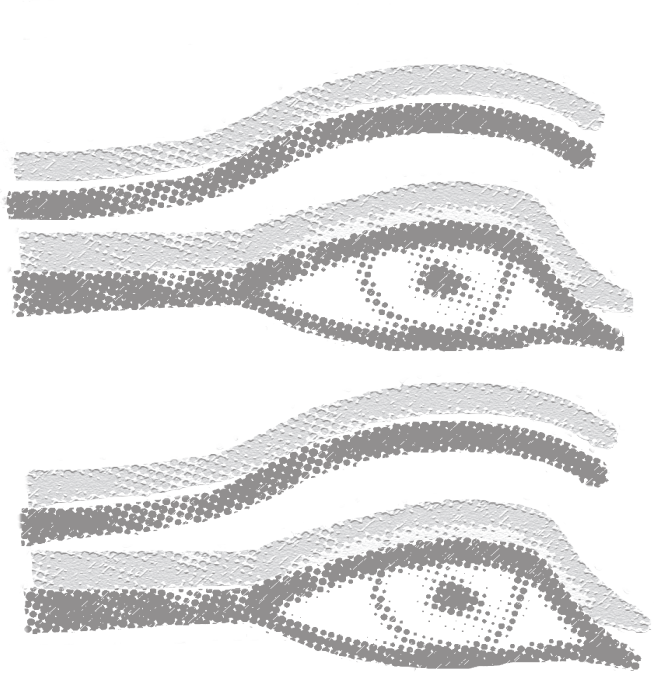
BIBLIOMETRIAI TÜKÖRKÉP A KÖNYVTÁR ÉS A KÖNYVTÁRTUDOMÁNY INTERDISZCIPLINÁRIS KAPCSOLATAIRÓL A HAZAI HOLOKAUSZTKUTATÁS KÖNYVTÁRI TÁJÉKOZTATÁSI FORRÁSAI ÉS AZ USC SOÁ ALAPÍTVÁNY VIZUÁLIS TÖRTÉNELMI ARCHÍVUM AZ EISZ NEMZETI PROGRAMBAN HOGYAN LÉPJÜNK EGYRŐL A KETTŐRE? A K2 MŰHELY MÚLTJA ÉS JELENE A KÖZÉPISKOLAI TANÁROK VISZONYA AZ INFORMÁCIÓS MŰVELTSÉGHEZ MAGYARORSZÁGON, LENGYELORSZÁGBAN ÉS LITVÁNIÁBAN A NEMZETI SZÍNHÁZ XIX. SZÁZADI SZÖVEGKÖNYVEI AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRBAN. A SZÍNHÁZI SZÖVEGKÖNYV MINT EGYEDI DOKUMENTUM KATALOGIZÁLÁSA SZUBJEKTÍV MOZAIKOK A NETWORKSHOP 2020 KONFERENCIÁRÓL KÖNYVSZEMLE REFERÁTUMOK

FROM THE CONTENTS:

- BIBLIOMETRIC REFLECTION OF THE INTERDISCIPLINARY RELATIONS OF LIBRARIES AND LIBRARY SCIENCE
- LIBRARY AND ARCHIVAL RESOURCES FOR SHOAH RESEARCH IN HUNGARY, AND THE USC SHOAH FOUNDATION'S VISUAL HISTORY ARCHIVE IN THE ELECTRONIC INFORMATION SERVICE NATIONAL PROGRAMME (EISZ)
- HOW TO STEP FORWARD? THE PAST AND PRESENT OF K2 WORKSHOPS
- THE ATTITUDE OF SECONDARY SCHOOL TEACHERS TOWARDS INFORMATION LITERACY IN HUNGARY, POLAND AND LITHUANIA
- THEATRICAL SCRIPTS OF THE NATIONAL THEATRE FROM THE 19TH CENTURY IN THE NATIONAL SZÉCHÉNYI LIBRARY. CATALOGUING THEATRICAL SCRIPTS AS UNIQUE DOCUMENTS
- NETWORKSHOP 2020. A SUMMARY REPORT
- BOOK REVIEWS
- FROM LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE JOURNALS (ABSTRACTS)



KÖNYVTÁRI FIGYELŐ



2020/4

30. (66.) ÉVFOLYAM, 2020. 4.

FELELŐS SZERKESZTŐ: Sághi Ilona
SZERKESZTŐK: Sághi Ilona (Tanulmányok, Kitekintés, Könyvszemle),
Szabó Piroska (Külföldi folyóirat-figyelő)

⌘ **Szerkesztőbizottság elnöke:** Hegyközi Ilona
⌘ **Szerkesztőbizottság:** dr. Dippold Péter, dr. Hajnal-Ward Judit, dr. Hangodi Ágnes, dr. Koltay Tibor, dr. Murányi Lajos, Orbán Éva, Pogány György, Rácz Ágnes, dr. Sipos Anna Magdolna, dr. Tóth Máté, Villám Judit.
⌘ **Borítóterv:** Gerő Éva ⌘ **Műszaki szerkesztő:** Nagy László ⌘ **Szerkesztőség:** OSZK Könyvtári Intézet, 1014 Budapest, Szent György tér 4–6. (Budavári Palota F. épület) ⌘ **Telefon:** + 36-1-224-3892 ⌘ **E-mail:** saghi.ilona@oszk.hu, szabo.piroska@oszk.hu ⌘ **Megjelenik:** negyedévente. ⌘ **Egy szám ára:** 1500.-Ft + 5% áfa. ⌘ **Éves előfizetés:** 6000.-Ft + 5% áfa + postaköltség ⌘ **Külföldi előfizetés:** 100 euró ⌘ **Terjeszti:** az OSZK Könyvtári Intézet, Könyvtártudományi Szakkönyvtár ⌘ **Előfizethető:** a szerkesztőség címén. ⌘ **Kiadja:** az Országos Széchényi Könyvtár ⌘ **Felelős kiadó:** az OSZK főigazgatója ⌘ **Nyomda:** Nalors Grafika Kft., Vác ⌘ **Felelős vezető:** Szabó Gábor ⌘ HU ISSN 0023-3773 Index 26408 (Nyomtatott) HU ISSN 1586-5193 (Online)

KÖNYVTÁRI INTÉZET

BIBLIOTHECA NATIONALIS HUNGARIAE

Lapunkat az alábbi referáló lapok és adatbázisok dokumentálják:

HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek Adatbázisa),

Library Literature and Information Science Full Text (EBSCO),

LISA (Library and Information Science Abstracts),

LISTA (Library Information Science and Technology Abstracts, EBSCO)

A folyóirat megjelenését az Emberi Erőforrások Minisztériuma és a Nemzeti Kulturális Alap támogatja.



EMBERI ERŐFORRÁSOK MINISZTÉRIUMA

http://www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma



www.nka.hu

A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ online változata a
http://ki.oszk.hu/kf címen érhető el.

A folyóiratban olvasható írások a szerzők véleményét tükrözik, nem mindig azonosak a szerkesztőség álláspontjával.
A szerkesztőség nem őrzi meg és nem küldi vissza a kéziratokat.

E számunk szerzői, közreműködői:

BARTOS Éva (a Könyvtári Intézet ny. igazgatója, Bp.), BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), BÓDOG András (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), BESSENYEI Ágnes (az OSZK munkatársa, Bp.), BITTNERNÉ TEMESI Zsuzsanna (könyvtáros, könyvtári szakértő, Holokauszt Emlékközpont Könyvtára, Bp.), DANCS Szabolcs (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp.), FAZOKAS Eszter (a Könyvtári Intézet osztályvezetője, Bp.), FEIMER Ágnes (a Könyvtári Intézet ny. munkatársa, Bp.), GRIGAS, Vincas (egyetemi docens, Vilniusi Egyetem, Digitális Kultúrák és Kommunikáció Tanszék, Vilnius), HEGYKÖZI Ilona (a Könyvtári Intézet ny. osztályvezetője, Bp.), HUBAY Miklós (a Petőfi Irodalmi Múzeum munkatársa, Bp.), ILÁCSA Szabina (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), KOLTAY Tibor (ny. intézetigazgató, Eszterházy Károly Egyetem, Tudástechnológiai Intézet, Jászberény), LENCSÉS Ákos (osztályvezető főkönyvtáros, MTA Könyvtár és Információs Központ, EISZ Nemzeti Program, Budapest), LÉVAI Gábor (a Debreceni Egyetem hallgatója, Bölcsészettudományi Kar, Informatikus könyvtáros BA képzés, Debrecen), MÉSZÁROS Tamás (az OSZK főosztályvezetője, Bp.), MOLNÁR Bence (informatikus könyvtáros hallgató, BA, PTE BTK, Humán Fejlesztési és Művelődéstudományi Intézet, Könyvtár és Információtudományi Tanszék, Pécs), MOLNÁR Kinga (a Debreceni Egyetem hallgatója, Bölcsészettudományi Kar, Informatikus könyvtáros BA képzés, Debrecen), MURÁNYI Lajos (az MTA Könyvtárának ny. osztályvezetője, Bp.), NAGY Andor (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), NÉMETH Márton (az OSZK munkatársa, Bp.), NÉMETH Réka Valentina (az ELTE BTK egyetemi hallgatója, Bp.), PATAKI Fruzsina (az ELTE Egyetemi Könyvtár munkatársa, Bp.), SIPOS Anna Magdolna (a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára, és a Tudománymetria.hu szakértői szolgáltatás vezetője), SZABÓ Piroska (a Könyvtári Intézet munkatársa, Bp.), TOMORI Tímea (tanársegéd, Nyíregyházi Egyetem Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyíregyháza), VISZOCSEKNÉ Péteri Éva, (a BME OMIKK ny. osztályvezetője, Bp.).

Köszönjük szerzőink e számhoz adott önzetlen munkáját!

2020/4

TARTALOM

Abstracts 585

TANULMÁNYOK

SIPOS Anna Magdolna: Bibliometriai tükörkép a könyvtár és a könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatairól 589

BITTNERNÉ TEMESI Zsuzsanna – LENCSÉS Ákos: A hazai holokausztkutatás könyvtári tájékoztatási forrásai és az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum az EISZ Nemzeti Programban 605

BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika – NÉMETH Márton: Hogyan lépjünk egyről a kettőre? A *K2* műhely múltja és jelene 624

TOMORI Tímea – KOLTAY Tibor – Vincas GRIGAS: A középiskolai tanárok viszonya az információs műveltséghez Magyarországon, Lengyelországban és Litvániában 637

BESSENYEI Ágnes: A Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyvei az Országos Széchényi Könyvtárban. A színházi szövegkönyv mint egyedi dokumentum katalogizálása 645

MŰHELY

NÉMETH Márton: Szubjektív mozaikok a Networkshop 2020 konferenciáról 668

2020/4

TARTALOM

KÖNYVSZEMLE

„Az iskolai könyvtár mint információs kapu belépést biztosít az ismeretek világába, elvezet az emberiség fölhalmozott tudásához.”

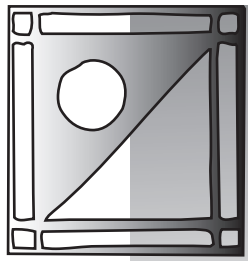
CSÍK Tibor: Könyvtár és iskola. Tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2020. *(Ism. Németh Réka Valentina)* 676

GEREBEN Ferenc: Boldogult olvasókoromban : Írások a magyar olvasáskultúráról. Budapest, L’Harmattan – TIT Kossuth Klub, 2019. Ars Sociologia sorozat *(Ism. Bartos Éva)* 679

KÜLFÖLDI FOLYÓIRAT-FIGYELŐ (REFERÁTUMOK)

Könyvtár- és információtudomány 681
Könyvtár- és tájékoztatásügy 685
Könyvtárak és tájékoztatási intézmények 697
Munkafolyamatok és szolgáltatások 705
Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek 721
Vezetés, irányítás 726
Felhasználók és használat 733
Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés 737
Könyvtárgépesítés, könyvtárépület 741
Kapcsolódó területek 746

A számot szerkesztette:
Kovács Katalin, Szabó Piroska, Murányi Lajos, Sághi Ilona



ABSTRACTS

STUDIES

Bibliometric reflection of the interdisciplinary relations of libraries and library science

SIPOS Anna Magdolna

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 589–604.

The Neumann Galaxy and the digital revolution brought about major changes in scientific research, in research methods and in scientific publications, as well as in the study of the latter by means of bibliometrics and scientometrics. Today, these can be effectively supported by IT tools, not only to provide much more detailed presentation and analysis of quantitative data, but also to open the way to a qualitative approach which was not feasible in the past, or only with time-consuming and monotonous work. As a result of expanded research opportunities, inter- and multidisciplinary connections that had to be previously neglected, can now be presented.

The emergence and spread of information technology and computer tools has brought about more dominant changes in library science and in its research methods than in other research fields. Perhaps the most expressive sign of this is the emergence and widespread use of the concept of library and information science (elsewhere: information and library science). Similarly, the term meta-disciplinary is increasingly used in recent international literature to define library science within the system of science. The traditional definition of library and library science within this system and its rich interdisciplinary relations were mainly associated with humanities and social sciences. In this study, the author examines

whether this statement is valid today, or whether disciplinary connections have changed as a result of the spread of information technology and other factors. The research was based on the collection and comparative analysis of bibliometric data of relevant literature from the last fifty years (1970-2019). The approximately one and a half million relevant records underlying research were collected from two large multidisciplinary literature databases: Web of Science (WoS) and Scopus. Quantitative, qualitative analyses and comparative evaluations were performed, and, to illustrate the findings, the changes and the processes leading to them were depicted in diagrams.

Keywords: Bibliometrics; Citation; Database; Library; Library science; Research; Scopus; Terminology; WoS

Library and archival resources for Shoah research in Hungary, and the USC Shoah Foundation's Visual History Archive in the Electronic Information Service National Programme (EISZ)

BITTNERNÉ TEMESI Zsuzsanna – LENCSÉS Ákos

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 605–623.

The article summarizes the library-related resources for Shoah research. Shoah is one of the greatest turning points in the history of the 20th century, and therefore, is a well-researched topic, providing an overwhelming number of resources for researchers. The paper attempts to collect the most important resources, including library and archival collections (both off- and online), and describes the flagship institutions of Shoah research in Hungary and worldwide. The library of, and the databases and research carried out by the Holocaust Memorial Centre of Hungary is reviewed in detail.

The paper describes the Shoah project of the Electronic Information Service National Programme (EISZ) that provides the database of the USC Shoah Foundation's Visual History Archive freely available for 40 Hungarian institutions. The database contains 54,000 video testimonies of survivors and witnesses of the genocide, thousands of them are connected to Hungary. The article gives a deep insight into the database structure, and the possible applications of resources. Authors also describe other, free-to-use oral history databases, both from Hungary and other countries.

Keywords: Access; Co-operation; Database; Electronic Information Service National Programme (EISZ); Holocaust; Oral history database; Public collections; Research; Services; USC Shoah Foundation's Visual History Archive

How to step forward? The past and present of K2 workshops

BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika – NÉMETH Márton

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 624–636.

The K2 (Library 2.0) workshop organized by the Hungarian Library Institute started in 2010 with the aim to provide a forum for new ideas, solutions and best practices, i.e. to disseminate the Library 2.0 approach, as related to digitization processes and other tasks. The history of the K2 workshop was accompanied by exploring the future of libraries, promoting the application of digital technologies and presenting innovative solutions. The team of organizers has paid special attention to employing external specialists for reviewing current technologies and trends which can be applied by libraries and public collections too. A dialogue with the participants of workshops and a discussion of themes are important features of the workshops. The study presents the framework, history and achievements of the series of K2 events.

Keywords: Digitization; Event; Extension training; Information literacy; Information technology; K2 experimental workshop; Library institute

The attitude of secondary school teachers towards information literacy in Hungary, Poland and Lithuania

TOMORI Tímea – KOLTAY Tibor – Vincas GRIGAS

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 637–643.

In 2019, a survey was conducted on the knowledge and attitudes of secondary school teachers in Hungary, Poland and Lithuania towards information literacy. The findings show that in the three countries concerned, the theory of information literacy and the pedagogical reality of the school are not sufficiently linked. Only a small proportion of teachers know what this concept means and what methods can be used for teaching it. There is a lack of uniform practice in the teaching of information literacy, and most teachers overestimate their knowledge of it. While joint planning with librarians and their involvement in teaching would be important, many teachers feel

that they themselves are capable of teaching information literacy.

Keywords: Didactics in secondary schools; Hungary; Information services for education; Information literacy; Lithuania; Pedagogue; Poland; Survey

Theatrical scripts of the National Theatre from the 19th century in the National Széchényi Library. Cataloguing theatrical scripts as unique documents

BESSENYEI Ágnes

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 645–667.

The study presents the special requirements and process of cataloguing theatrical scripts held at the National Széchényi Library Collection of Theatre and Music, on the example of 19th-century theatrical scripts from the Hungarian National Theatre. These scripts are unique documents from the point of the history of both theatre and books, thus they cannot be catalogued based on the rules for traditional books and book series. The solutions applied by the librarians of the National Theatre and the National Széchényi Library are presented. The unified cataloguing rules elaborated for the case of theatrical scripts (mostly manuscripts) within the integrated library system are described. The handwritten notes deserve special attention from librarians doing cataloguing and researchers alike. The study emphasizes the importance of these notes not only for research, but also for cataloguing, and draws a line between bibliographic description and research on book history.

Keywords: Bibliographic description; Computerised cataloguing; National library; National Széchényi Library, Budapest; National Theatre; Special collection; Standard; Theatrical script

WORKSHOP

Networkshop 2020. A summary report

NÉMETH Márton

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 668–675.

Keywords: Information technology; Libraries; National conference; Networkshop

BOOK REVIEWS

„The school library as a gateway provides entrance to the world of knowledge and leads to the accumulated knowledge of humanity”

CSÍK Tibor: Könyvtár és iskola. Tanulmányok. Budapest, ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2020.

(Reviewed by Réka Valentina Németh)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 676–678.

Keywords: Book review; Studies; School library; Tasks

Essays about reading culture in Hungary

GEREBEN Ferenc: Boldogult olvasókoromban. Írások a magyar olvasáskultúráról. Budapest, L’Harmattan – TIT Kossuth Klub, 2019. Ars Sociologia sorozat

(Reviewed by Éva Bartos)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 679–680.

Keywords: Book review; Hungary; Reading culture

FROM LIBRARY AND INFORMATION SCIENCE JOURNALS (Abstracts)

Könyvtári Figyelő (Library Review) vol. 30. (66.) 2020. no. 4. 681–752.



Minősített Könyvtár cím és Könyvtári Minőségi Díj elismerések 2020

Az Emberi Erőforrások Minisztériuma a 33/2017 (XII. 12.) EMMI rendelet alapján 2020-ban is pályázatot hirdetett a Minősített Könyvtár cím és Könyvtári Minőségi Díj elnyerésére. Minősített Könyvtár címet azok a könyvtárak kaphatnak, melyek magas színvonalú szakmai munkájuk mellett, a könyvtári minőségirányítás módszereinek folyamatos alkalmazásával működtetik szolgáltatásaikat, és jelentős eredményeket érnek el a szervezetfejlesztés területén is.

2020-ban Minősített Könyvtár címet nyertek

Balassi Bálint Megyei Könyvtár (Salgótarján)

Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár (Zalaegerszeg)

Egressy Béni Városi Könyvtár (Kazincbarcika)

Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ

Méliusz Juhász Péter Könyvtár (Debrecen)

Mogyoróssy János Városi Könyvtár (Gyula)

Mórahalom Város Önkormányzat Tóth Menyhért Városi Könyvtár és Közösségi Ház

Óbudai Platán Könyvtár

Városi Könyvtár Lenti

A Könyvtári Minőségi Díjat azoknak a már Minősített Könyvtár címmel rendelkező könyvtáraknak adományozzák, amelyeknek munkatársi elköteleződésen és folyamatos fejlesztésen, javításon alapuló kiemelkedő innovációit a könyvtárhasználók elégedettsége, a partnerek véleménye is alátámasztja.

2020-ban Könyvtári Minőségi Díjat nyert

Békés Megyei Könyvtár (Békéscsaba)

A pályázati anyagok a könyvtárak és a Könyvtári Intézet honlapján is elérhetőek, az Intézet honlapján ezen kívül megtalálható a korábbi nyertesek listája is.

Gratulálunk az elismerésben részesülteknek!

TANULMÁNYOK

Bibliometriai tükörkép a könyvtár és a könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatairól

SIPOS Anna Magdolna

Bevezetés

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának értelmezése az évszázadok során jelentősen változott. E módosulások legfőbb okát a társadalmi környezet átalakulásában, az ebből következő és a könyvtárak felé megnyilvánuló igényekben, valamint a könyvtáraknak az új kihívásokra adott válaszaiban célszerű keresnünk. Amikor e szempontok mentén szakmai diskurzusokat folytatunk, hajlamosak vagyunk a társadalmi környezeti hatásokat és elvárásokat leszűkíteni a könyvtári rendszer, a könyvtári szolgáltatások outputjára, jóllehet a könyvtári tevékenység társadalmi determinációja a rendszer inputjánál és a rendszer teljes működésében is döntő szerepet játszik. A hagyományos tényezők közül gondolunk itt elsősorban az írni-olvasni tudás elterjedtségével szorosan összefüggő olvasói igények és az olvasási kedv fejlettségére, az olvasás divatjára vagy annak ellenkezőjére, az iskolázottság mértékére, a tudomány fejlődési tendenciáira, a könyv- és folyóiratkiadás minőségi és mennyiségi mutatóira. Ezeken túl az utóbbi évtizedekben a Gutenberg-galaxisban a meghatározó konvencionális elemek mellett mindinkább számolnunk kell a Neumann-galaxis kialakulásának, rapid térhódításának és prognosztizálhatóan progresszív fejlődésének, eluralkodásának könyvtárakra, könyvtártudományra gyakorolt társadalmi hatásaival is. A digitális forradalomként is aposztrofált tár-

sadalmi jelenségek a könyvtárak feladataiban, működésében és a könyvtártudomány értelmezésében jelentős, paradigmatikusnak mondható változásokat hoztak és várhatóan gyorsuló ütemben hoznak a jövőben is. A mélyreható változások kényszerítő erővel hatnak a könyvtár fogalmának, feladatrendszerének átgondolására, meghatározására, pontosítására, továbbá a könyvtártudomány újraértelmezésére. A kényszer létét mi sem jelzi pontosabban, mint az, hogy a könyvtártudomány terminus technicusa helyett ma már világszerte könyvtár- és információtudományról beszélünk. Ezt az új elnevezést követik olyan, a szakirodalmi termést számba vevő és feltáró, referáló multidiszciplináris és diszciplináris szakirodalmi adatbázisok, mint a Web of Science, a Scopus, a LISA és a LISTA. A két kutatási terület együttes elnevezése honosodott meg immár közel húsz évvel ezelőtt, 2001-ben, amikor Magyarországon, igazodva a nemzetközi irányzatokhoz, az egyetemi és főiskolai szintű könyvtáros szak elnevezése informatikus könyvtáros szakra változott[1], és ezt követte több, a könyvtárosok képzésével foglalkozó intézet hasonlóra történő átkeresztelése is.

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának értelmezése körüli polémia – különböző súllyal ugyan, – de folyamatosan jelen van a nemzetközi szakirodalomban, és nyomokban felfedezhető a hazai tudományos közleményekben is. Mindazonáltal az ezredforduló éveitől kezdődően ez a tematika a korábbinál jóval gyakrabban jelenik meg a szakmai és a tudományos közéletben. A közreadott publikációk argumentációjának többsége a könyvtárra és a könyvtártudományra döntően ható információs paradigmaváltással magyarázza a jelenséget. Az információelmélet és az információtudomány megjelenése, az informatikai eszközök egyre szélesebb körű alkalmazása alapjaiban módosította tudományunk általános értelmezését. Hasonló súllyal esik latba a média térhódítására, valamint a kommunikációelmélet és a kommunikációs gyakorlat forradalmi átalakulására, továbbá a tudománykommunikáció, valamint a kiadványpiac teljes átalakulására való hivatkozás. A külső tényezők mellett megjelennek a könyvtár és a könyvtártudomány belső formálódására ható faktorok is. Ilyen például a dokumentumközpontú szemléletmód módosulása információközpontú gondolkodássá; a rendezett és a használókat szolgáló könyvgyűjtemény allegóriájának kiterjesztése egészen az információgazdálkodásig, a tudásmenedzsmentig, a közösségi térig.

A könyvtár és a könyvtártudomány fogalmának újraértelmezése ma még döntően a probléma felvetésénél és körüljárásánál tart, a témával foglalkozó tudósok, szakemberek osztják meg az ezzel kapcsolatos gondolataikat, és láthatóan igen távoli még a problémakör tudományos igényű magyarázata, megoldása. A szakmai, tudományos diskurzusok egyik központi kérdése annak megvitatása, hogy a könyvtártudománynak, pontosabban szólva az utóbbi évtizedekben világszerte elterjedt és a könyvtártudományt felváltani látszó könyvtár- és információtudománynak hol jelölhető ki a helye a tudományok rendszerében. Erre a viszonylag egyszerűnek tűnő kérdésre – a szakirodalom tanúsága szerint – egyáltalán nem könnyű és nem egyértelmű a válasz. Különösen, ha figyelembe vesszük azokat a szempontokat, amelyek a könyvtárak több évezredes története során jellemezték az intézményeket: a folyamatos változás, az állandósult differenciálódás, a szolgáltatási rendszer hol gyorsabb, hol lassúbb expanziója. A fenti kérdések bizonyos fokú tisztázásához tanulmányunkban a bibliometriát és metódusait hívjuk segítségül. Az itt közölt mérési adatok alkalmat nyújtanak arra, hogy szóljunk a mai magyar könyvtárosi szakma néhány sürgősen megoldásra váró problémájáról is.

A kutatás célja és módszertana

Írásunkban magunk sem vállalkozunk sem a könyvtár, sem pedig a könyvtártudomány fogalmának teljes és végleges újraértelmezésére, csupán adalékokkal szolgálhatunk – a könyvtártudomány igen gazdag interdiszciplináris, a külföldi szakirodalomban mindinkább használt fogalommal élve: metadiszciplináris kapcsolatrendszere miatt rendkívül összetett – tudományrendszertani elhelyezéséhez. Azt szeretnénk bemutatni, hogy az 1970 és 2019 közötti fél évszázadban megjelent nemzetközi szakirodalom tartalmi elemzésének tükrében milyen kapcsolódásokat látunk egyéb diszciplínákhoz, kutatási területekhez és részterületekhez[2]. Vizsgáljuk azt is, hogy e ciklusban, amelynek a hozzánk legközelebb eső éveiben, évtizedeiben mind a hazai, mind pedig a nemzetközi szakirodalom szerint paradigmatikus változások zajlanak a tudományban és a tudományos életben, történtek-e módosulások a könyvtártudomány értelmezésében és a könyvtárak működési mechanizmusában. Milyen változások hatottak a könyvtártudomány inter- és multidiszciplináris kapcsolatrendszerében? Indokolt-e a könyvtártudomány és az információtudomány egy kategóriaként történő kezelése, összevonása? Vizsgálatunk rámutat majd arra is, hogy miként változott, pontosabban szólva

miként növekedett a könyvtártudományi szakirodalom; a publikációs boom nyomai észlelhetők-e a könyvtártudományi témakörű publikációkban. Végül, a teljesség igénye nélkül, kísérletet teszünk arra, hogy a könyvtártudomány tudományrendszertani helyzete változásának függvényében rámutassunk azokra az ellentmondásokra, amelyek a könyvtárosok képzési rendszere, valamint az inter- és multidiszciplináris, vagy még inkább metadiszciplináris kapcsolatok között feszülnek.

Az elsősorban bibliometriai alapokra fektetett vizsgálatunk számszerű adatait két nagy szakirodalmi adatbázisból merítettük: a Web of Science (WoS) és a Scopus által feldolgozott tételek releváns rekordjaival operáltunk. Az adatgyűjtést 2020 januárjának végén végeztük. Fontos tudnunk, hogy a kereső kifejezésként használt „library" kulcsszó releváns találatainak száma a Web of Science adatbázisban lényegesen nagyobb, mintegy kétszer akkora halmazt eredményezett, mint a Scopus esetében. Ennek ellenére a Scopusból származó adatokat is szükséges volt elemezni, mert – mint az közismert – a két nagy adatbázis gyűjtőköre csak részben fedi egymást, és a keresési metódusok sem azonosak. Mindkét adatbázis találati halmazának elemzése módot adott a feltett kérdések differenciáltabb megválaszolására, szofisztikáltabb kép ábrázolására. A számadatokat a vizuális szemléltetés érdekében minden esetben diagramokba foglaltuk. Az interdiszciplináris kapcsolatok megrajzolása során rendszeres komparatív elemzéseket is végeztünk a két adatbázis találati halmazának összetétele között. Ám ezeknek nem célja a két rendszer gyűjtőkörének, teljességének, erényeinek és hiányosságainak, teljesítményének összehasonlítása, hiszen a két adatbázis több ok miatt sem hasonlítható össze. Más és más elvek mentén alakítják gyűjteményüket, feltárási rendszereik, feldolgozási módszereik is csak részben hasonlóak, a releváns találati halmaz keresési opcióiban és metódusában is jelentősek a különbségek. Összehasonlításaink kizárólag a könyvtár és a könyvtártudomány tudományos kapcsolatrendszerére, a tudományok rendszerében történő elhelyezésére, az előbbiek differenciált bemutatására szorítkoznak.

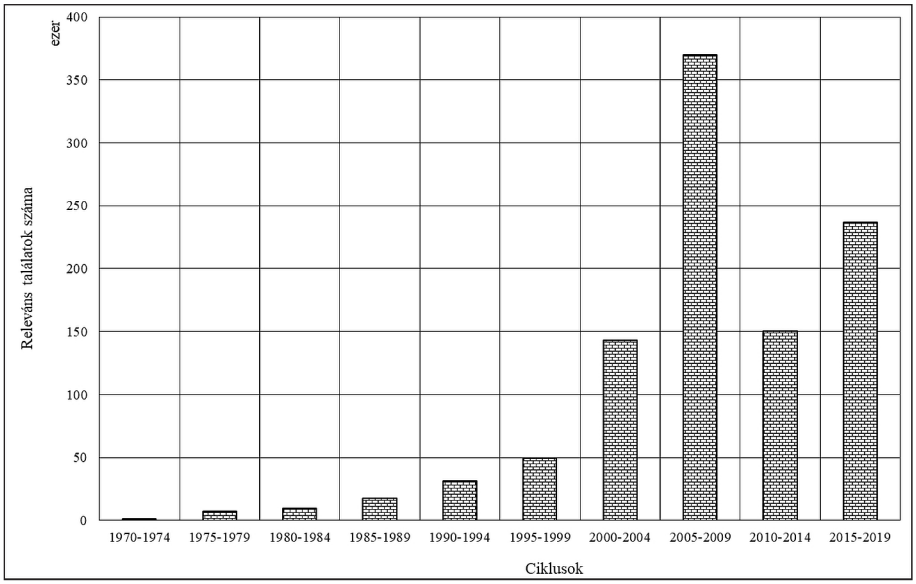
A két nagy egyetemes, globális és általános gyűjtőkörű, multidiszciplináris adatbázisból nyert információkat több szempont mentén elemezzük és mutatjuk be. Elsőként az időtényező megközelítésében. Jóllehet adatgyűjtésünket évekre bontva végeztük, ám az évszámsorokat – az 1970 és 2019 közötti 50 évvel számolva – 5 éves időtartamokra bontottuk. Így összesen tíz ciklus változásainak eredményeit reprezentáljuk. Ennek egyrészről technikai okai vannak, mert 50 esztendő számadatait egyenként nem tudtuk kielégítő szemléletességgel diagramokon ábrázolni. Másrészről pedig kutatásmódszertani okok miatt is ezt láttuk célravezetőnek: a szakirodalom összetételének hangsúlyeltolódásai, változásai nem egyik évről a másikra mutatkoznak meg, hanem hosszabb időbeni folyamat eredményeként jelentkeznek. Az éves adatok ismeretében állíthatjuk, hogy az 5 éves ciklusok már kellően reprezentálják a változások tendenciáit. Vizsgálati céljainknak megfelelően a fél évszázad összes releváns tételét szám szerint és tartalmi összetételük mentén is vizsgáltuk. Ehhez a WoS szakirodalmi adatbázis esetében a rendszer által használt és a tudományos szakirodalom teljességét átfogó 6 tematikai felosztást (General Categories: Science Technology; Physical Sciences; Life Sciences-Biomedicine; Technology; Social Sciences, Arts-Humanities) használtuk. A releváns tételek további, részletesebb tartalmi feltárásához az ebben az adatbázisban használatos 5 főosztály (Subject Areas) alá besorolt mintegy 250 féle kutatási szakterület (Research Areas) tematikai felosztását alkalmaztuk. A Scopus esetében más módon végzik a kategorizálást: az adatbázist 28 féle tárgykörre (Subject Areas) és ezeket további 313 féle speciális kategóriára (Subject Specific Categories) bontották. Ez képezi az adatbázisban szereplő tételek elsődleges besorolási szempontjait, és egyben a kollekció legáltalánosabb tematikai felosztását. Ezekkel a módszerekkel lehetővé tettük a találati halmaz specifikusabb tematikai felosztásának bemutatását is. A részletezőbb tartalmi feltárások esetében azonban ismét beleütköztünk a közlési lehetőségek korlátaiba. Sem a WoS, sem pedig a Scopus esetében nem vállalkozhattunk a differenciáltabb tartalmi feltárás valamennyi, akár többszázféle lehetőségének részletező bemutatására, jóllehet ezek összegyűjtésére módunk volt. Ezért minden esetben csak a legmagasabb számú, legjellemzőbb releváns halmaz adataival operáltunk, és az elemző fejezetekben is csak ezekre térünk majd ki. A találati halmazok áttekintése során azt tapasztaltuk: a számadatokon némileg torzított, megnövelte a találati halmaz mennyiségét, hogy a számítástechnikában is meghonosodott és mindennapos használatúvá vált a „könyvtár" kifejezés. Ezeknek a tételeknek a mennyisége azonban nem volt olyan mértékű, hogy az összesített adatok nagyságrendjén, illetve az arányokon lényeges torzítást okozhatott volna. Ezért ezt a szempontot kutatásunk során figyelmen kívül hagytuk.

A könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatai: bibliometriai adatok és elemzések a Web of Science szakirodalmi adatbázis alapján

A találati halmaz összességének elemzése

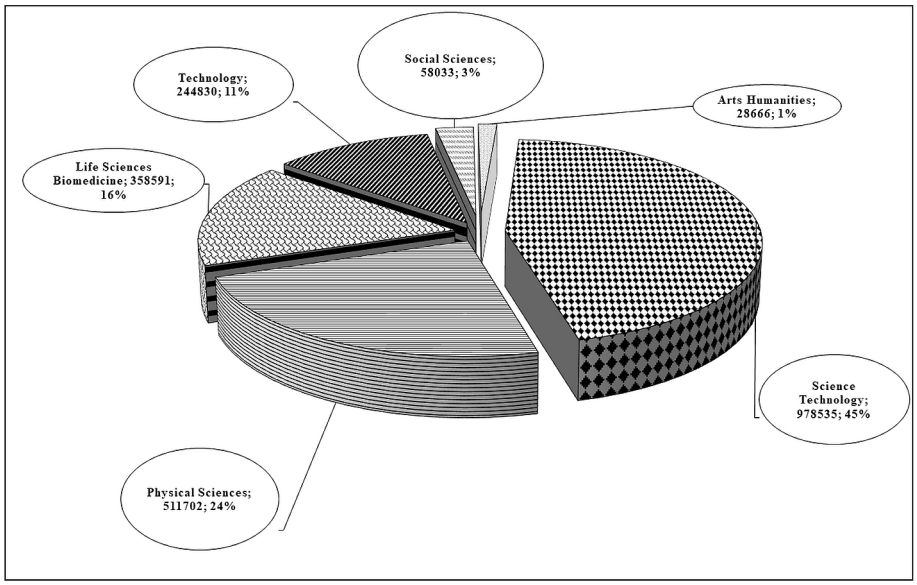
Amint azt a bevezetőben már leírtuk, vizsgálatunk az 1970 és 2019 között megjelent, az adatbázisban feldolgozott és a metaadatokban (Title, Abstract, Keyword mezőben) a könyvtár (library) kulcsszót tartalmazó tételekre terjedt ki. Az adatgyűjtésünk időpontjában valamivel több, mint egymillió ilyen kifejezést tartalmazó rekordot találtunk. Ennek ciklusonkénti megoszlását az 1. diagramon ábrázoltuk. Az adatsorok alapján azt láthatjuk, hogy a könyvtárakkal kapcsolatos szakirodalom mennyiségi növekedése követi, pontosabban szólva egyes ciklusokban nagyságrendekkel meghaladja azt a publikációs boom-ot, amely a tudományos szakirodalom teljességére, illetve az egyes diszciplínákra, kutatási területekre jellemző. A Research Trends 2014. évi adatai alapján a tudományos közlemények éves növekedése 8–8,5 százalékos emelkedést mutat[3]. Ez 5 éves ciklusra vonatkozóan 40–42 százalékot jelent. Az 1. diagram tanúsága szerint a könyvtárakkal kapcsolatos szakirodalom az évezred fordulójáig hasonló, viszonylag egyenletes növekvő tendenciákat mutat, ám a kétezres évektől kezdődően a releváns találatok száma meglehetősen hektikussá válik. Az első két ciklusban nagyságrendekkel meghaladja ezt az átlagot; 2000 és 2004 között csaknem háromszorozódik, 2005 és 2009 között pedig az előző ciklushoz képest két és félszeres a növekedés. Majd 2010 és 2014 között visszaesik a 2000–2004-es ciklus nagyságrendjére, végül az utolsó, a 2015 és 2019 közötti években ehhez képest ismét jelentős, közel 60 százalékos a növekedés. A másik fontos jelenség, amire az adatok kapcsán felhívjuk a figyelmet, hogy az egymilliós nagyságrendű találati halmazunknak mintegy 90 százaléka a vizsgált öt évtized utolsó 4 ciklusában (húsz év), 2000 után jelent meg, míg az első három évtized szakirodalma a teljes halmaznak mindössze tíz százalékos részhalmazát jelenti. Az adatok ilyen tartalmú értelmezése során meg kell jegyeznünk, hogy az adatbázis gyűjtőköre, a feltárt szaklapok mennyisége az idő előrehaladtával folyamatosan bővült ugyan, de – az adatok részletes ismeretében állíthatjuk – nem olyan mértékben, hogy az lényeges torzulást okozhatna a számok nagyságrendjében, arányaiban.

A mennyiségi adatokon túl érdemesnek tartottuk a teljes találati halmaz tematikus megoszlását is vizsgálni. Ezt elsőként a WoS-ban használatos hatféle tematikai felosztás (General Categories) arányainak mentén mutatjuk be, mert ezzel szemléltethető, hogy a könyvtár kifejezés mely átfogó kategóriákkal mutat leginkább szignifikáns kapcsolódást. (2. diagram)



1. diagram

A library kulcsszó találati halmaza 1970 és 2019 között, 5 éves ciklusokra bontva
Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése



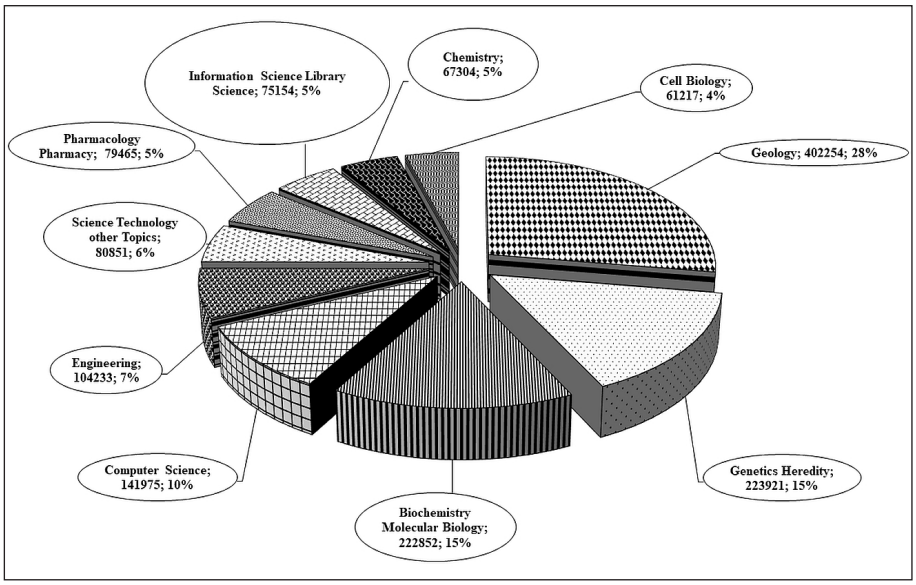
2. diagram
A library kulcsszó találati halmazának General Categories szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között[4]
Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

Az adatok azt mutatják, hogy az egymilliós találati halmazunk tételeinek többsége a Science Technology tárgykörből került ki, ezt követi a Physical Sciences, majd a Life Sciences-Biomedicine kategória. Sajátos szempontokat mutat, hogy – a hagyományosan a könyvtár generikus kategóriájának tekintett Social Sciences és az ebbe a csoportba sorolható diszciplináris rokonterületek – a találati halmazból csupán 3 százalékkal részesülnek, míg az Arts Humanities halmaz még ennél is kevesebbel, csupán 1 százalékkal. Meglátásunk szerint azonban ebben az esetben nem csupán a „kemény" tudományok döntő fölényéről van szó, hanem az arányokat jelentősen torzítja a társadalomtudományok, továbbá a művészetek és humaniorák alacsony mértékű feldolgozottsága, adatbázisban való jelenléte is. Az adatok ismeretében mégis bizton állíthatjuk, hogy a könyvtári témák megjelenése a „kemény" tudományokban jóval jelentősebb, mint azt a könyvtári és az adott diszciplína szakmai közéletében tartják.

A tartalmi szempontokat tovább finomítandó megvizsgáltuk, hogy a teljes találati halmazunk milyen arányokat mutat abban az esetben, ha abból specifikusabb, szűkebb kutatási területekre (Research Areas) bontott halmazokat képezünk. Ebben az esetben a terjedelmi korlát miatt nem áll módunkban a teljes adathalmaz közlése, ezért csak a Top10 kutatási terület számait, arányait közöljük.

A 3. számú diagram kategóriáinak áttekintése alapján azt láthatjuk, hogy a Top10 kategória mindegyike a „kemény" tudományok közé tartozik, és azon belül is a tudomány fejlődésének „húzóágazataival" van dolgunk. Az eredmény nem meglepő, hiszen a leggyorsabban fejlődő kutatási területek a leginkább kényszerítettek a tudás megosztására és mások megosztásának használatára. Ehhez célszerű még azt is hozzászámítani, hogy a WoS éppen a hard tudományok szakfolyóiratainak feltárásában nyújt kiemelkedő teljesítményt. A tematikai szempontú, specifikusabb kutatási terület szerinti vizsgálat adatai azt mutatják, hogy közöttük a könyvtár kulcsszó leggyakrabban a geológiában fordul elő. Ennél az adatnál magyarázatot kell adnunk. A tíz ciklusból mindössze három egymást követőben mutat szembetűnő értékeket a geológia, a többi hét ciklusban a találat mennyisége nulla volt. Ám ebben a három időszakban kiemelkedően magasak a számok: 2000 és 2004 között 81670 tétel, míg 2005 és 2009 között a geológia hatalmas részesedéssel szerepel, csaknem háromszázezer a tételek mennyisége, az ezt követő ciklusban (2010–2014) pedig valamivel meghaladja a húszezret.

A következő két nagy és közismerten rapid gyorsasággal fejlődő kutatási terület, amelyben a könyvtár kulcsszó nagyjából azonos mértékben és arányban szerepel, a genetika-örökléstan és a biokémia-molekuláris biológia. A két kutatási terület döntő dominanciája nem lehet számunkra meglepő, hiszen azok

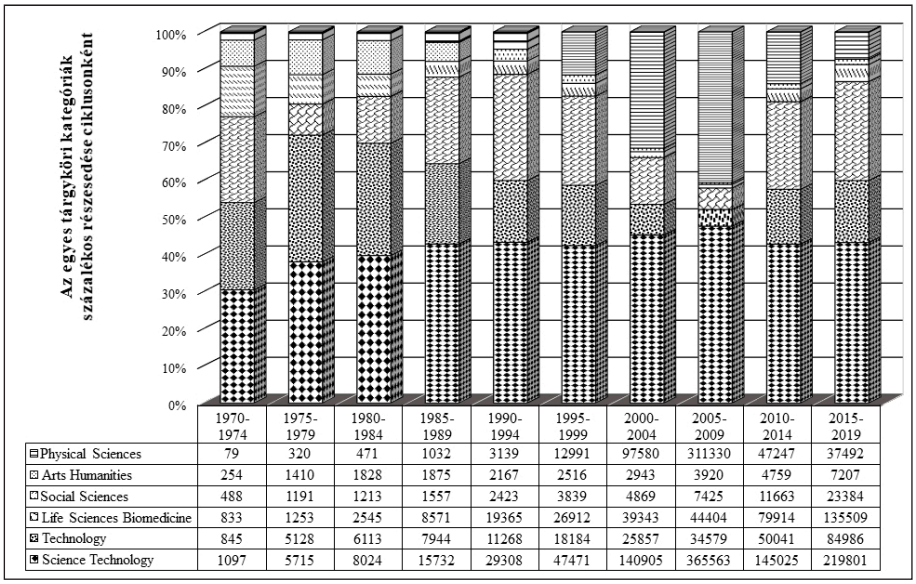


3. diagram

A library kulcsszó találati halmazának Top10 Research Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között

Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

még a „kemény" tudományok között is kiemelkedő gyorsasággal fejlődnek. Ez egyben azt is jelenti, hogy mind a szakirodalom létrehozásában, mind annak használatában erősen érdekeltek a kutatók. Meglátásunk szerint ez az elsődleges oka a könyvtár iránti fokozott érdeklődésnek. Anélkül, hogy valamennyi kategóriát szövegesen is értékelnénk, néhány további területre érdemesnek tartjuk felhívni a figyelmet. A számítástechnika, informatika viszonylag magas részesedését az is okozhatja, hogy a módszertani



	1970-1974	1975-1979	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019
Physical Sciences	79	320	471	1032	3139	12991	97580	311330	47247	37492
Arts Humanities	254	1410	1828	1875	2167	2516	2943	3920	4759	7207
Social Sciences	488	1191	1213	1557	2423	3839	4869	7425	11663	23384
Life Sciences Biomedicine	833	1253	2545	8571	19365	26912	39343	44404	79914	135509
Technology	845	5128	6113	7944	11268	18184	25857	34579	50041	84986
Science Technology	1097	5715	8024	15732	29308	47471	140905	365563	145025	219801

4. diagram

A library kulcsszó találati halmazának General Categories szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között öt éves ciklusokra bontva[5]

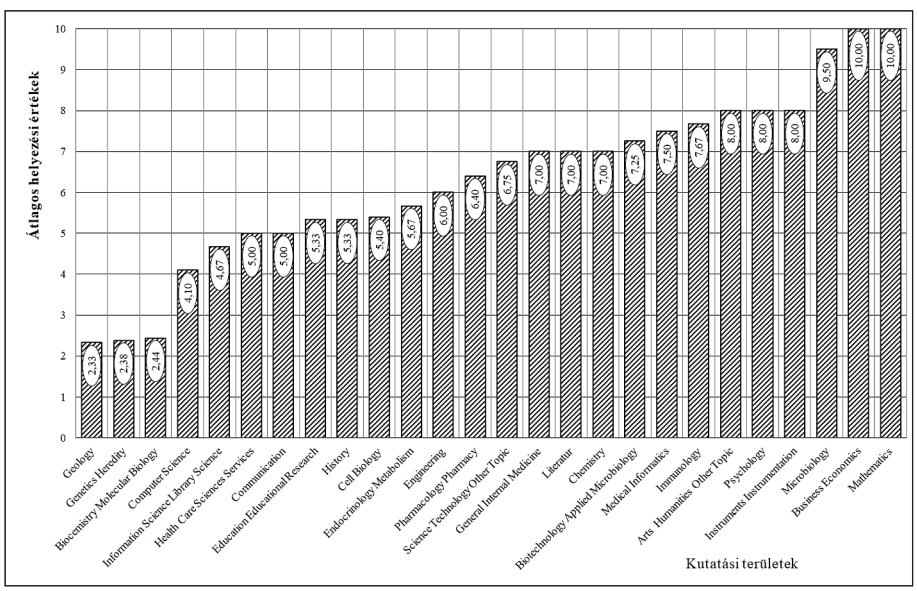
Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

részben említett „library” kifejezést ez a szakterület is gyakran használja, ám ebben az esetben döntően a számítógépen használt könyvtárról lehet szó. S végül még egy számunkra feltűnő halmaz: az Information Science – Library Science kutatási terület ugyan bekerült a Top10-be, de ott csupán a nyolcadik helyen szerepel. Ez egyben azt is jelenti, hogy a könyvtári tárgykörű publikációknak csupán 5 százaléka származik az információ- és könyvtártudomány területéről, döntő többségük más kutatási területek publikációs produktuma.

A találati halmaz tartalmi elemzése ciklusonként

A teljes találati halmaz mennyiségi és tárgykör szerinti elemzését követően azt vizsgáljuk, hogy a kronológiai szempontokat figyelembe véve 1970 és 2019 között változtak-e, és amennyiben igen, úgy miként módosultak az interdiszciplináris kapcsolatok; milyen folyamatokat, átrendeződéseket, hangsúlyeltolódásokat mutatnak az adatok, amennyiben az idősík mentén ábrázoljuk, elemezzük azokat. Elsőként ebben az esetben is a hatféle General Categories szempont alapján nyert adatokat mutatjuk be, az idősíkot pedig ötéves ciklusokra tagoltuk.

A diagramon történő ábrázolás azt mutatja, hogy – az abszolút számok folyamatos növekedése mellett – egyetlen kategória, a Science Technology az, amely viszonylag egyenletes és nagy részesedést mutat a teljes vizsgált időszakban: döntően 30–40 százalékban származnak ebből a kategóriából a könyvtár kulcsszóval előhívott találatok. A többi kategória esetében hasonlóan egyenletes eloszlást nem találunk; a találati halmazunk besorolási kategóriáinak számai rendkívül hektikus folyamatokról árulkodnak. Nézzük például a Technology kategóriát. Az első két ciklusban folyamatosan növekszik az aránya, majd 1980 és 2009 között állandósul a szűkülés, ezt követően pedig ismét növekszik a részesedése. Tanulságos az is, hogy a könyvtártudományt befogadó társadalomtudományok vizsgált időintervallumunk elején mutatnak legnagyobb arányú részesedést a könyvtárral kapcsolatos publikációkból, és onnantól kezdődően az arányuk folyamatosan csökken, 2000 és 2009 között szinte láthatatlan a diagramos ábrázoláson, majd 2010 és 2019 között ismét némi növekedést érnek el. A művészetek és a humaniorák – amelyeknek hagyományosan jelentős kapcsolatrendszere van a könyvtári témákhoz – a vizsgálati időszakunk első három ciklusában még ezt mutatja, ám azt követően erősen csökken, és a két terület könyvtári kérdések iránti érdeklődése máig sem tért vissza. A fizika szakirodalma mutatja talán a leghektikusabb eloszlást: a vizsgált időszak elején alig mutat kapcsolódást, 1995 és 1999 között megindul a növekedés, 2000 és 2009 között



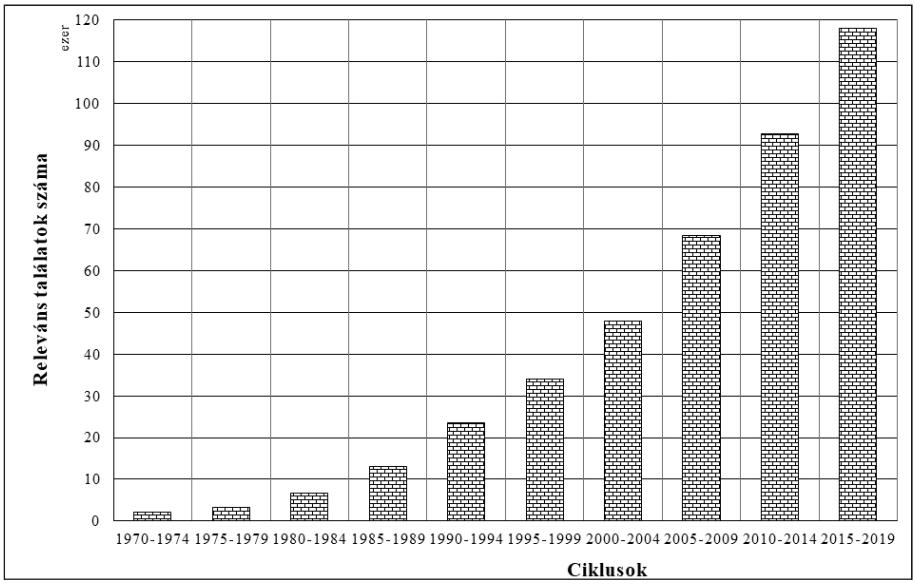
5. diagram

A library kulcsszó találati halmaza kutatási területekhez (Research Areas) kapcsolódó helyezéseinek értékei 1970 és 2019 között
Forrás: WoS; a szerző gyűjtése és szerkesztése

hatalmas a részesedése, 35 és 45 százalék között mozog, a két utolsó ciklusban pedig ismét erőteljesen zsugorodik az arány. Ugyanez a hektikusság jellemzi a könyvtári kérdésekkel kapcsolatos irodalom kibocsátását illetően az élettudományok-biomedicina kategóriát is: 5 és 25 százalék között mozognak az értékek. Mindezek alapján megállapítható, hogy az ötven év alatt jelentősen és gyakran változtak a könyvtár szoros interdiszciplináris kapcsolódásai, a hagyományosnak mondható összefüggések, például a társadalom- és a humán tudományok felé lazultak, és helyettük az egyéb, többnyire a „kemény" tudományok vizsgálódási kapcsolódásai erősödtek.

A specifikusabb tárgyi felosztás, a Research Areas arányainak felvonultatásánál nem az egyes kutatási témák találati halmazai számának és arányainak bemutatásával operáltunk, mert az szinte áttekinthetetlen és – technikai okokból – csak két részletben történő ábrázolást eredményezett volna. Ebben az esetben a tíz ciklusban, vagyis a teljes vizsgálati időszakban elért helyezési számokat állapítottuk meg és azok értékét adtuk össze. Így módunkban állt egyetlen diagramon bemutatni a 26 kutatási területhez való kapcsolódás erősségét. A módszer miatt a diagramon ábrázolt adatokat úgy kell értelmezni, hogy minél kisebb az érték, annál erősebb, és minél nagyobb, annál kevésbé jellemző a kapcsolat. (5. diagram)

A diagram helyezési értékei meghatározzák egyben a kutatási területek diagramon belüli sorrendjét is. Alig néhány századnyi eltéréssel az első helyen – lényegesen megelőzve a számítástechnikát, továbbá az információ- és könyvtártudomány kategóriát – a geológia, a másodikon a genetika-örökléstan, a harmadikon pedig a biokémia-molekulás biológia található. Ez azt mutatja, hogy a könyvtár kulcsszó ezzel a három kutatási területtel fordul elő leggyakrabban, ez egyben a legszorosabb kapcsolódást feltételezi. A második és a harmadik helyen lévő kutatási terület közismerten a legdinamikusabban fejlődő kategóriákba tartozik, ezért ez nem hat a reveláció erejével. Ugyanakkor számunkra is meglepő, hogy az adatok szerint a geológia ilyen erős kötődést mutat a könyvtári kérdésekhez. Kétségtelen, hogy a geológia rendkívül összetett, számos más diszciplínával, kutatási területtel mutat kölcsönös inter- és multidiszciplináris kapcsolatokat, ám ez önmagában aligha indokolhatja a már korábban is említett, három ciklusra jellemző, csaknem négyszázezres nagyságrendű találati tételt, különösen úgy nem, hogy a többi hét ciklusban egyetlen egy közös halmaz sincs. A szakterület szakirodalmának kutatásával foglalkozók, vagy az adatbázis belső struktúráját alakító szakemberek talán tudnának erre választ adni.



6. diagram

A library kulcsszó találati halmaza 1970 és 2019 között, 5 éves ciklusokra bontva
Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

A könyvtártudomány interdiszciplináris kapcsolatai: bibliometriai adatok és elemzések a Scopus szakirodalmi adatbázis alapján

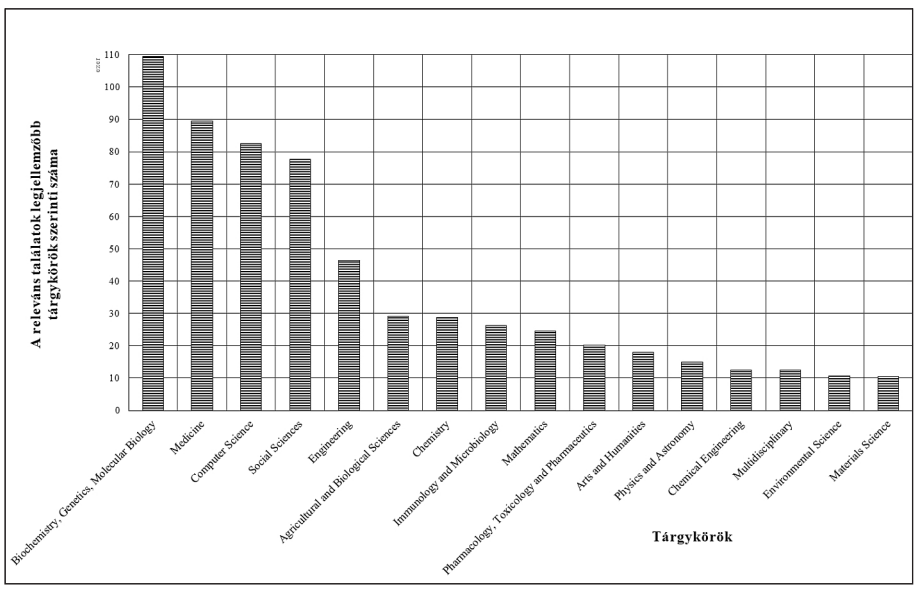
A találati halmaz összességének elemzése

A Scopus szakirodalmi adatbázisból hasonló kronológiai szempontok alapján gyűjtöttük ki a releváns tételeket, mint a másik adatbázisból: az 1970 és 2019 között megjelent és a library kulcsszóval a leginkább szignifikáns mezők (Title, Abstract, Keyword) metaadataiból előhívható találatokkal dolgoztunk. Itt is 5 éves ciklusokkal, vagyis összesen 10 ciklus adataival operáltunk. Ezzel a metódussal az adatgyűjtésünk időpontjában több mint négyszázezer releváns elemet tartalmazó halmazt tudtunk elkülöníteni[6]. Elsőként az 50 évre, mind a 10 ciklusra vonatkozó releváns találati halmazunk mennyiségi adatait és tematikai összetételét ciklusonkénti bontásban mutatjuk be a 6. diagram segítségével.

A fenti grafikon képe is progresszív szakirodalmi növekedést mutat, ám míg a WoS esetében a kétezres évektől kezdődően a publikációk száma meglehetősen hektikus képet ad, addig a Scopusnál viszonylag egyenletesnek mondható ez az ütem. Mindazonáltal az utolsó ciklus (2015–2019) számadatai az első ciklusnak (1970–1974) több, mint ötvenszeresét mutatják. Ezek az adatok is megerősítik, hogy a releváns találatok mennyiségét döntően, mintegy 80 százalékban a kétezres évek után, az utóbbi húsz évben megjelent publikációk teszik ki.

A továbbiakban az 50 év szakirodalmának teljes termését a Scopus tematikai felosztása alapján vizsgáljuk. Az adatbázis tárgykör szerinti kategorizálása jelentősen eltér a másik adatbázistól. Itt 28 nagy tárgykört (Subject Areas) különítenek el, és ez jelenti egyben a közlemények legtágabb fogalmi kategorizálását. Dolgozatunknak ennél a részénél ezeket a csoportokat használtuk. Előre kell bocsátanunk, hogy jóllehet mind a 28 kategóriából kerültek ki olyan publikációk, amelyek könyvtári kérdésekkel foglalkoznak, ám az összes kategória ábrázolását nem volt képes diagramunk befogadni. Ezért a 7. diagramon csupán a legjellemzőbb tárgyköröket ábrázoljuk, azt a 16-ot, amelyeknél eléri a legalább tízezret a releváns kapcsolódó találatok száma.

Amint azt a kategóriák alapján olvashatjuk, a két adatbázis eltérő hierarchia-szinten csoportosít és más tárgykörök mentén kategorizálja a publikációkat, és bár némi átfedés érzékelhető azok között, de teljes azonosság csak ritkán tapasztalható. A teljesség igénye nélkül ezek például a következők: Engineering, Computer Science, Chemistry, Arts and Humanities, Social Sciences, Mathematic. Többek között ezért sem érdemes a két adatbázis gyűjteményét összeha-



7. diagram

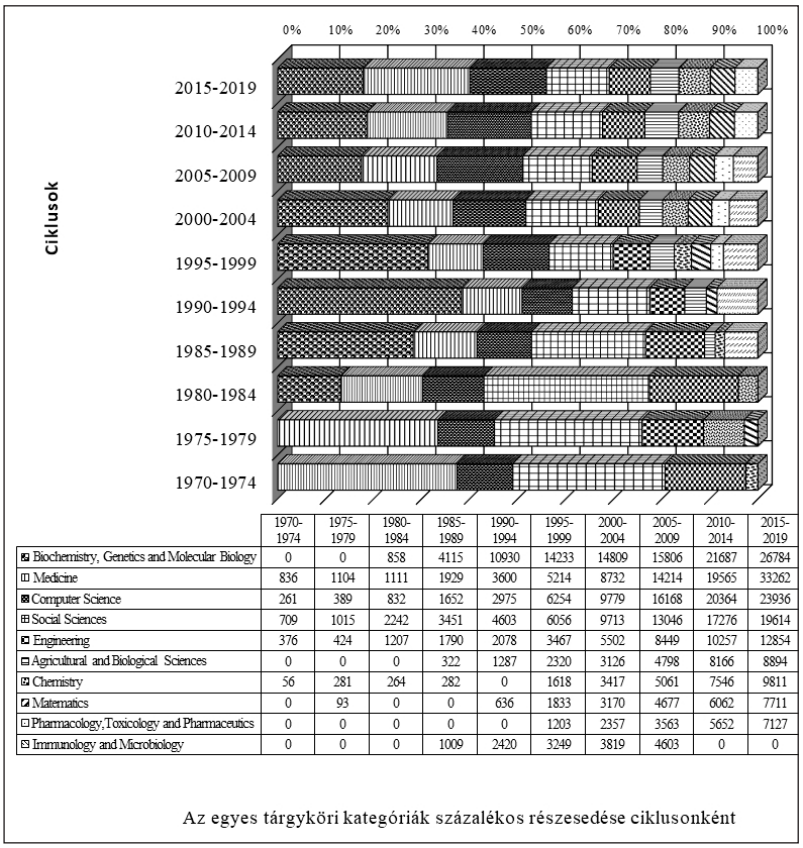
A library kulcsszó találati halmazának a legjellemzőbb Subject Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között[7]

Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

sonlítani, mindkettő saját tematikus rendszere alapján elemzendő. A 7. diagram adatai azt mutatják, hogy a legerősebb kapcsolódást mutató halmazok között igen jelentős mennyiségi eltérés van. Kiemelkedően magas a könyvtári témákkal történő foglalkozás az első négy kategóriában: Biochemistry, Genetics, Molecular Biology; Medicine; Computer Science; Social Sciences. És bár jóllehet a két adatbázis kategóriái nem azonosak, mégis meg lehet állapítani, hogy a Scopus esetében is hasonló témák vonzzák a legtöbb olyan publikációt, amelyben a fő tárgykörön kívül a könyvtári téma is megjelenik. Ilyenek például a biokémia, molekuláris biológia, a genetika, az orvostudomány, a számítástechnika és a mérnöki tudományok. Ám ennek az adatbázisnak az arányai lényegesen magasabb kapcsolódásokat mutatnak a társadalomtudományokhoz, mint azt a WoS esetében láttuk. Ez két dolgot jelenthet: egyfelől azt, hogy a Scopus gyűjtőkörében több a társadalomtudományi szakirodalom; másfelől pedig azt, hogy a tudományrendszertani generikus tárgykörön belüli interdiszciplináris összetartozások mégiscsak erősebbek, mint azt az első adatbázis mutatta. Közepes nagyságrendű összefüggést látunk az ötödik, a mérnöki tudományok esetében, és ehhez viszonyítva jóval lazább a kapcsolódás a többi tárgykörnél. Az összes kategória tekintetében hasonló megállapításokat tehetünk, mint az első adatbázisnál: az elmúlt 50 év szakirodalmi termésének tanúsága szerint a könyvtári kérdések iránt döntően az úgynevezett „kemény" tudományok mutatják legnagyobb érdeklődést.

A találati halmaz tartalmi elemzése ciklusonként

A találati halmaz ciklusonkénti tartalmi elemzése során azt szándékozunk bemutatni, hogy az ötven év alatt a Scopus szakirodalmi adatbázis milyen



	1970-1974	1975-1979	1980-1984	1985-1989	1990-1994	1995-1999	2000-2004	2005-2009	2010-2014	2015-2019
Biochemistry, Genetics and Molecular Biology	0	0	858	4115	10930	14233	14809	15806	21687	26784
Medicine	836	1104	1111	1929	3600	5214	8732	14214	19565	33262
Computer Science	261	389	832	1652	2975	6254	9779	16168	20364	23936
Social Sciences	709	1015	2242	3451	4603	6056	9713	13046	17276	19614
Engineering	376	424	1207	1790	2078	3467	5502	8449	10257	12854
Agricultural and Biological Sciences	0	0	0	322	1287	2320	3126	4798	8166	8894
Chemistry	56	281	264	282	0	1618	3417	5061	7546	9811
Matematics	0	93	0	0	636	1833	3170	4677	6062	7711
Pharmacology,Toxicology and Pharmaceutics	0	0	0	0	0	1203	2357	3563	5652	7127
Immunology and Microbiology	0	0	0	1009	2420	3249	3819	4603	0	0

8. diagram

A library kulcsszó találati halmazának Subject Areas szempont szerinti tematikus megoszlása 1970 és 2019 között öt éves ciklusokra bontva; a legnagyobb értékeket mutató Top10 kategória[8]
Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

változásokat mutat az interdiszciplináris kapcsolódásokban. Volt-e változás, módosulás, és amennyiben igen, úgy milyen tartalmi összefüggések jellemeztek egy-egy ciklust, továbbá folyamatában jelentkeznek-e átalakulások, hangsúlyeltolódások? Ennél az elemzésnél a már korábban is használt 28 tárgyköri tagolást alkalmaztuk oly módon, hogy csak a Top10 kategória jelenik meg a 8. diagramon. Ennek részben technikai okai vannak, de közrejátszott az is, hogy a Top10 kategórián kívül is voltak ugyan találataink, de azok mennyisége olyan csekély, hogy segítségükkel csak esetleges kapcsolódásokat állapíthatunk meg. Ez alól kivétel az Arts and Humanities csoport, amely a 13 024 tételével éppen csak, hogy kimaradt a Top10-ből, ám ez a halmaz-nagyságrend is egyértelműen szignifikáns kapcsolódást mutat a könyvtári témákban.

A 8. diagram részletező elemzése azt mutatja, hogy az ötven év tíz ciklusában igen jelentős változások, hangsúlyeltolódások történtek a könyvtárhoz fűződő diszciplináris kapcsolódásokban. Általánosságban igaz, hogy valamennyi kategória releváns tételeinek abszolút értéke az időben előre haladva lényegesen növekedett, ám az arányok átrendeződtek. Mindenekelőtt azoknak a tárgyköröknek az aránya változott a ciklusok alatt, amelyekkel a könyvtári téma esetenként a legszorosabb összefüggéseket mutatja. Kronológiailag az első két ciklus tíz évében az orvostudományé a legnagyobb részesedés, majd a harmadik ciklus és a hatodik ciklus között ez az arány – az abszolút számok állandó növekedése mellett – folyamatosan csökken, ezt követően pedig, a kétezres évektől kezdődően ismét növekedésben van, de részesedése a teljes ciklus végére sem érte el az 1970 és 1974 közötti évekét, vagyis a fél évszázaddal ezelőtti mértéket. A kezdeti években a társadalomtudományi területek részesedése szintén nagyarányú a teljes találati halmazból. Ez az arány jellemző az első három ciklusban, a negyedikben elindul a csökkenés, majd – kisebb mértékű mozgások mentén – a stagnálás napjainkig tart. Sajátos rajzolatot mutat a Biochemistry, Genetics and Molecular Biology kategória is. Az összességében legnagyobb részesedéssel jelen lévő csoport az első két ciklusban egyetlen találattal sem rendelkezik, majd a harmadik ciklusban megjelenik, míg a negyedik, ötödik és hatodik ciklusban szinte berobban, a legnagyobb arányúvá válik. Ezekhez képest 2000 és 2004 között némileg csökkent a jelenléte, 2005-től pedig csökkent mértékben stagnál. Szólnunk kell még a Computer Science arányainak változásairól. A vizsgált ciklus teljes találati halmazából jelentős a részesedése, a harmadik legnagyobbat alkotja. Az előző három tárgykörhöz képest a ciklusonkénti elemzés azonban eltérő rajzolatot mutat. A könyvtári témához is kapcsolódó tételek mennyiségének dinamikus növekedése mellett a részesedési arány állandó és egyenletes emelkedést mutat. Kisebb kilengésektől eltekintve itt nincsenek kiugró növekedések vagy csökkenések. Van még egy kategória, amelyhez – a hagyományos könyvtári felfogás szerint – a könyvtári tematika markánsan kapcsolódik, ez pedig a mérnöki tudományok. A ciklusonkénti adatok és arányok a teljes vizsgált időszak első négy etapjára vonatkozóan, egészen 1989-ig ezt visszaigazolják. 1990 és 1994 között jelentősen zsugorodik a részesedés mértéke, és ezt követően némi növekedés tapasztalható ugyan, de a kezdeti nagyságrendű arány eddig nem tért vissza.

Találati halmazunk további tematikus kötődésének részletezőbb bemutatása érdekében a Scopus esetében is elvégeztük mind a 18 kapcsolódó tárgykör tíz évre vonatkozó, átlagos helyezési értékének kiszámítását. A kapcsolódó területeket e szempont mentén állítottuk sorba a 9. diagramon. Csakúgy, mint az előző hasonló alkalmazásnál, itt is úgy kell értelmezni, hogy minél kisebb az átlagos helyezési érték, annál szorosabb kapcsolattal van dolgunk.

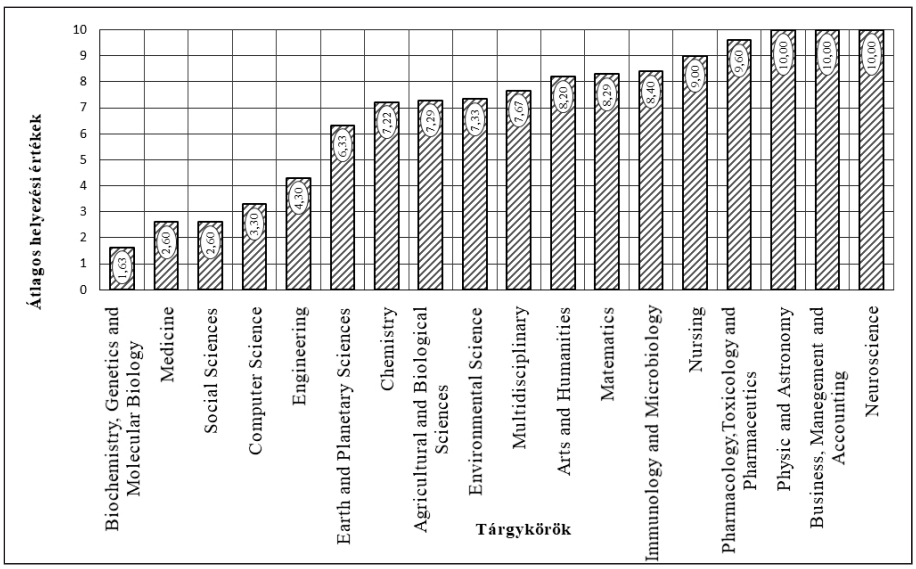
Az ötven év átlagos helyezéseit tekintve megállapíthatjuk, hogy a Scopus adatai megerősítik a WoS-ból származó adatokat. Jóllehet – amint arról már volt szó – a két adatbázis tárgyi kategóriái nem azonosak, de részletesebb elemzéssel mégis jól láthatók az analógiák. A genetika, örökléstan – együtt a biokémiával, továbbá a molekuláris biológiával – a Scopusnál az első helyen van, és – ha fenntartással kezeljük a WoS geológiára vonatkozó és megkérdőjelezhető adatait, úgy – a WoS esetében is ez a tárgykör mutatja a legerősebb kapcsolódást. További analógiát jelent, hogy a WoS-nál a biokémia és a molekuláris biológia közvetlenül a genetika, örökléstan után áll a rangsorban. A két adatbázis releváns találati halmaza erősíti egymást; a könyvtári témák ezekkel a tárgykörökkel mutatnak legjellemzőbb kapcsolatot. Ehhez hasonló erős kötődést mutat a könyvtár- és az orvostudomány. A Scopus esetében ez a terület a második helyen áll, ám a WoS nem ez alatt a generikus fogalom alatt gyűjti az orvostudományi szakirodalmat, hanem azt ágazataira bontja és a specifikus elnevezések alá rendeli. Ha megnézzük ezeknek specifikus kifejezéseknek az értékeit, úgy azt láthatjuk, hogy ebben az esetben is egybecseng a két adatbázisból levonható következtetés: az orvostudományi terület erős interdiszciplináris kapcsolatot épít a könyvtári kérdésekkel.

A 9. diagram tanúsága szerint a társadalomtudományok a harmadik helyen állnak a rangsorban. A WoS azonos tárgykörét a 2. diagramon, a General Categories szerinti megoszlásban láthatjuk, jóval szerényebb eredményekkel. Ennél a kategóriánál a két adatbázis nem mutat analógiát: a Scopus esetében jóval erősebb az összefüggés mértéke. A következő, a negyedik a rangsorban a számítástechnika, ez pontosan megegyezik a WoS helyezési értékével. Az ötödik helyen a mérnöki tudományok láthatók, és itt már ismét eltérést írhatunk le a két adatbázis között: a WoS esetében ez a kategória a közepes értékek közé esik. Az azonos értékelési szempontok mentén összeállított 5. és a 9. diagramok tételeinek összehasonlítása még további azonosságokra és különbözőségekre mutat rá, de azok részletezésétől – terjedelmi korlátok miatt – eltekintünk. A további vizsgálatokban érdemesnek tartanánk a kulcsszavakkal történő operálást, de ehhez szakmánknak közmegegyezésre kell jutnia a figyelembe veendő és figyelembe nem veendő kulcsszavak tekintetében.

Összegzés, következtetések

A két, gyűjtőkörét tekintve multidiszciplináris szakirodalmi adatbázis mennyiségi adatainak és tematikai elemzésének eredményei azonos irányba mutatnak. Egyrészről az elmúlt ötven év könyvtári témájú szakirodalmának erős dinamikájú növekedését, mondhatni egyfajta publikációs boomjának folyamatát kísérhettük végig 1970 és 2019 között. A releváns szakirodalmi termés az általunk vizsgált évtizedek 2000-ig tartó ciklusaiban mennyiségileg ugyan szerényebb, de határozott emelkedést mutat. A 2000. évvel kezdődő szakaszban a szakirodalom növekedése jelentősen megugrott, az ötéves ciklusok tekintetében pedig esetenként hektikus változásokat produkált. A releváns szakirodalom növekedése ciklusonként több tízezres nagyságrendet mutat, ami a többi diszciplína, kutatási terület növekedési folyamataihoz képest lényegesen nagyobb ütemű.

A könyvtári kérdésekkel foglalkozó szakirodalmi, bibliometriai vizsgálatunk fontos eredményeire, továbbá mind mennyiségi, mind pedig tartalmi szempontból meghatározó jellemzőjére is rámutattak elemzéseink. A kutatás alapját biztosító két nagy adatbázisban elsődlegesen az információ- és könyvtártudományi kutatási területhez sorolt szakirodalom termése csupán töredékét teszi ki a könyvtári kérdésekkel foglalkozó publikációknak. A találati halmaz elsöprő többsége más diszciplínák, kutatási témák tudományos kommunikációs csatornáit használja, azok kiadványaiban jelenik meg. Az utóbbi halmaznak is csupán kisebb részét teszik ki a könyvtártudomány határ- és rokonterületei, illetve a hagyományos interdiszciplináris kapcsolódásokat mutató tudományterületek, tudományágak, kutatási tárgykörök. Gondolunk itt elsősorban a társadalomtudományokra, továbbá a humaniorákra.



9. diagram

A library kulcsszó találati halmaza kutatási tárgykörökhöz (Subject Areas) kapcsolódó helyezéseinek értékei 1970 és 2019 között
Forrás: Scopus; a szerző gyűjtése és szerkesztése

A diszciplináris és kutatási szakterületekre vonatkozó elemzések legfőbb jellemzőjeként kiemeljük, hogy – mindkét adatbázis adatainak tanúsága szerint – a helyezések vonatkozásában és a további rangsorokban is döntően az úgynevezett kemény tudományokkal találkozhatunk. Ezek közül a könyvtári témákhoz fűződő legszorosabb kapcsolódást azok a szak- és kutatási területek mutatják, amelyeknek – belső és interdiszciplináris determináltságukból eredeztethetően – a legdinamikusabb a fejlődése, amelyeknél a tudományos és a szakmai ismeretek rendszeres bővítése, valamint a kutatási eredmények gyors és széleskörű megosztásának motivációja, kényszere a legerősebb. Ez egyben arra is rámutat, hogy azokon a kutatási területeken, ahol létfontosságú a naprakész tudás és az annak bázisát jelentő kurrens szakirodalmi ellátottság, nagyobb nyitottságot mutatnak, erősebb megnyilvánulásaik vannak a könyvtári és az azzal szorosan összefüggő szakirodalmi kérdések iránt. Ezek a vizsgálatunk alapján igazolható szorosabb kapcsolatok kiindulópontként szolgálhatnak ahhoz, hogy módosítsuk a könyvtári, könyvtártudományi kérdések hagyományos interdiszciplináris összefüggéseit.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy csupán módosításról és nem teljes átalakulásról, megváltozásról, esetleg megváltoztatásról van szó. A releváns találati halmazok azt mutatják, hogy a tradicionális interdiszciplináris kapcsolatok továbbra is jelen vannak. A társadalomtudományok és a humaniorák nem tűntek el a kapcsolódó kutatási területek közül, de a hagyományosan determináns összefüggések hangsúlyossága változott. Meghatározó szerepük gyengült, helyüket a „kemény" tudományok foglalták el. Az összesen mintegy másfélmilliós találati halmazunk tematikai elemzései azt bizonyítják, hogy a könyvtári, könyvtártudományi kutatási területek interdiszciplináris kapcsolódásaiban az elmúlt 50 év alatt jelentős expanzió és átstrukturálódás történt. A tradicionális kapcsolatok korábbi dominanciája helyett a legdinamikusabban fejlődő kutatások részéről mind erősebb érdeklődés nyilvánul meg a könyvtári témák felé. Meglátásunk szerint ez összefügg a tudományos kutatásban tapasztalható gyorsulással és szakirodalmi növekedéssel, továbbá az abból eredeztethető, gyakran egzisztenciális kérdéseket is érintő publikációs hatásokkal, eredményekkel és kényszerekkel. Mindazonáltal ennél a magyarázatnál sem tekinthetünk el a már többször is említett, az adatgyűjtés alapját jelentő szakirodalmi adatbázisok társadalomtudományokra és humaniorákra vonatkozó gyűjtőköri összetételétől, pontosabban szólva annak nyomasztó korlátjaitól.

Bevezetőnk alapján adósok vagyunk még egy fontos kérdés megválaszolásával: indokolt-e a könyvtártudomány és az információtudomány egy kategóriaként történő kezelése, összevonása? Erre a kérdésre vizsgálatunk eredményei alapján nem tudunk egyértelmű választ adni. Valamennyi tartalmi elemzés azt mutatja, hogy a könyvtár kifejezés igen gyakori a számítástechnika kutatási kategóriában, kiemelkedő kapcsolódást mutatnak az adatok, ám ezeknek az értékelésénél óvatosan kell eljárnunk. Egyrészről azért, mert a számítástechnika nem egyenlő az információtudománnyal, másrészről pedig azért, mert a könyvtár kifejezés ezen a területen jellemzően más tartalmat is takarhat. Az Information Science és a Library Science egy besorolási kategóriaként történő kezelése a szakirodalmat regisztráló rendszerekben nem teszi lehetővé, hogy a két kutatási terület kapcsolatait tudományos igénnyel lehessen bemutatni.

Magunk hajlunk arra, hogy kétségeink igazolásául elfogadjuk azokat témához fűződő megállapításokat, amelyek a könyvtártudomány újraértelmezése kapcsán a német tudományos szakirodalomban az ezredfordulót követően sorra megjelennek. Ezek a publikációk és neves, a könyvtártudományi kérdésekben kompetens szerzőik egyetértenek abban, hogy a könyvtárak mint a társadalom szerves képződményei alapvetően megváltoztak, és a könyvtárak felé új nézőpontból kell közelíteni. A jelenleginél jóval pontosabban szükséges meghatározni, hogy az információs paradigmaváltás kapcsán aktuálisan mi is történik a könyvtárakban[9]. Mindazonáltal a közleményekben a szerzők közös felfogása, hogy az oktatás és a tudományos kutatás szempontjai mentén létrehozott és ott használatos Könyvtár- és információtudomány (Library and Information Science – LIS) kifejezésnek ma még hiányzik a valódi értelmezése és az általánosan elfogadott definíciója. Kétségkívül igaz, hogy a két tudomány magja, központi problémája: az információ szelektálásának, strukturálásának, szolgáltatásának, megőrzésének és továbbításának kérdése ma döntően átfedi egymást. Ám az információmenedzsment, az információs logisztika, az információs magatartás elméleti és módszertani, továbbá koncepcionális kérdéseivel számos más diszciplína, többek között a könyvtártudomány, a közgazdaságtan, a számítástechnika, a nyelvészet, a pszichológia, a pedagógia, az információökonómia, a médiaökonómia is foglalkozik, oly módon, hogy azt saját profiljára alakítja, fejleszti. Ennek megfelelően az információtudomány hagyományosan több ágazathoz, kiemelten az információs gazdasági tevékeny-

séghez is kötődik, míg a könyvtártudomány vállaltan csak a könyvtárakkal foglalkozik. Tekintettel erre a sokféleségre, nem lehet olyan tudományág kontúrjait megrajzolni, amely egyetlen feszes képzési kánont eredményezhetne egyetlen szakterület számára. Ezek a tünetek tükröződnek a könyvtári szakmához kapcsolódó különböző képzések és továbbképzések, tanfolyamok profiljában is. Ennek megfelelően az egyetemi informatikus könyvtáros képzés is erősen diverzifikált: vannak olyan képzőhelyek, ahol a könyvtártudományi, és vannak olyanok, ahol az információtudományi képzési tartalmak dominálnak[10]. Ugyancsak ezek a szimptómák fedezhetők fel azokban az írásokban is, amelyek a könyvtártudomány tudományrendszertani helyével foglalkoznak, és amelyek újabb kételyeket fogalmaznak meg az információ- és könyvtártudomány összevonásával. Hangsúlyozzák, hogy a könyvtártudomány tudományrendszertani helyének meghatározása korábban is problémás volt, és még bonyolultabbá vált az informatika alkalmazásának térhódításával, valamint a média szerepének expanziójával. A közlemények a könyvtártudomány hagyományos tudományrendszertani helyét a társadalomtudományok, valamint a humaniorák között határozzák meg, míg az információtudomány a természettudományokból és a technikai területekből származtatható. Már önmagában ez is kérdéseket vet fel a jelenlegi elnevezéssel kapcsolatosan. Mindezeken túl az információs paradigmaváltás nem csupán a könyvtártudományban, hanem más kutatási területeken, diszciplínákban is – például a biológiában, az orvostudományokban, a média- és kommunikációtudományban, a távközlésben – forradalmi változásokat hozott, mégsem történt meg ezek átnevezése[11]. Ugyanakkor az is látható, hogy számos helyen interdiszciplináris kutatási részterületként vagy kutatási területként megjelenik az informatikával való szakspecifikus foglalkozás. Más felfogások szerint a könyvtártudomány az 1990-es évektől kezdődően mindinkább skizofrén állapotba került, egy testben két lélekké vált. A hasadás két fontos összetevő mentén alakult ki. Egyrészről magába foglalja a tudományra orientált, a tudományos információkat menedzselő, hagyományosan a dokumentációs tevékenységhez köthető, de – éppen az információs paradigmaváltás miatt – ma már nem a nyomtatott dokumentumokra, hanem annak tartalmára, elemeire, magára az információra fókuszáló szolgáltatást. Ebben az értelemben a könyvtártudomány szoros kapcsolatban van az egyes akadémiai tudományterületekkel, a tudomány-részterületekkel és a tudományágak kutatási szakterületeivel. Másrészről pedig a könyvtártudomány fogalomkörébe tartozik az úgynevezett „szellemtudományi" könyvtártudomány[12], ami sokkal közelebb áll a humán tudományokhoz, az irodalom- és kultúratudományhoz, a művelődéstörténethez, a társadalomtörténethez, a kommunikáció- és médiatudományhoz, továbbá azoknak egyes szűkebb kutatási területeihez. Úgy tűnik, kutatási eredményeink ezt a napjainkban uralkodó „hasadásos" állapotot tükrözik, igazolják.

Utolsóként érdemesnek tartjuk megfogalmazni azokat a teendőket, amelyek véleményünk szerint szükségesek ahhoz, hogy a kutatásunk alapján egyértelműen igazolható interdiszciplináris összefüggések módosulásait, hangsúlyeltolódásait, a „kemény" tudományok könyvtári kérdések iránti érdeklődésének növekedését hosszabb távon a könyvtárak, a könyvtárosok és nem utolsósorban maga a könyvtártudomány kezelni tudja. Bizonyára nem térhetünk ki valamennyi megoldandó kérdésre, és még kevésbé tudunk a problémák megoldására egyetemes kezelési technikákat, fogásokat leírni. Azt viszont kétségkívül állíthatjuk, hogy a könyvtárak megújulásának, a könyvtári tevékenység látható igényekhez történő igazításának, a könyvtártudomány újraértelmezésének kulcsfontosságú összetevője, hogy közösen megoldásokat találjunk a jelentkező kihívásokra.

1. Sokan, sokféleképpen megfogalmazták, leírták már, de mind ezidáig csupán írott malaszt maradt, hogy nagy hiba volt a könyvtárosok, vagy ha úgy tetszik, az informatikus könyvtárosok kétszakos képzését megszüntetni. Ezt most számszerű adatokkal is tudtuk igazolni: a könyvtártudomány metatudományi jellege domináns lett. A kétszakosság felszámolása azokban az években történt, amikor – a felmérésünk tanúsága szerint – különösen a szakkönyvtárakban, a felsőoktatási könyvtárakban az egyes tudományágak részéről mind erősebb érdeklődés mutatkozott olyan szakemberek iránt, akik nem csupán könyvtári tudással rendelkeznek, hanem a kapcsolódó diszciplínák ismeretanyagát, új kutatási eredményeit is tudják kezelni, rendszerezni, közvetíteni.
2. Legalább ilyen mértékű hibának tartjuk, hogy a bolognai rendszer bevezetése után megszűnt az egyéb szakmák képviselőinek posztgraduális könyvtár szakos egyetemi szintű képzése. Az ezeken a képzéseken résztvevők integrált ismereteit, tudását elsősorban a szak- és felsőoktatási könyvtárak kiválóan tudták alkalmazni a sokféle inter- és

multidiszciplináris szakirodalom kezelésére és az ilyen tartalmú olvasói, használói igények kielégítésére. A két irányból determinált ismeretanyag, tudás, kompetenciák hiányában ma aligha beszélhetünk tudományra orientált szaktájékoztatásról, szakmai, tudományos információszolgáltatásról, még kevésbé szakreferensi tevékenységekről, jóllehet vizsgálatunk eredményei azt mutatják, hogy a kutatók részéről erre komoly igény van. Meglátásunk szerint az ilyen tartalmú képzésnek mintegy pótlására bevezetett minor képzés nem tudott az informatikus könyvtáros szak rendszerébe beágyazódni és ott meggyökeresedni, a mester-szintű képzéshez kaput nyitni. A tudományos tevékenység és az annak nyomán jelentkező szakirodalmi növekedés, differenciálódás tendenciái azt mutatják, hogy az ilyen szakemberek iránti igény várhatóan hamarosan és mennyiségét tekintve jelentősen emelkedni fog.

3. A közösségi célú és a tudományos igényeket kielégítő könyvtártípusok tevékenysége, szolgáltatási portfóliója mindig is más és más igényeket és szakmai tevékenységi tartalmakat jelentett, de az utóbbi évtizedekben – elsősorban a szolgáltatási igények differenciálódásához történő igazodás miatt – az egyes könyvtártípusok között tovább nőtt a különbség. Míg a közkönyvtárak egyre inkább a helyi lakosság közösségi célú igényeihez igazodnak, ebben próbálják megtalálni új szerepkörüket, addig a szakmai és tudományos igényeket kielégítő könyvtárak iránt döntően más elvárások fogalmazódnak meg. Az utóbbiak irányából mind nagyobb igény merül fel a tudományos kutatás és a tudományos publikálás direkt módon történő segítésére. Vizsgálatunk azt is igazolta, hogy a korábbi interdiszciplináris kapcsolatok mellett más – elsősorban a legdinamikusabban fejlődő – diszciplínák, tudományterületek és részterületek érdeklődnek a könyvtári kérdések azon szegmense iránt, amelyek a tudományos kutatást segítik, és az olyan típusú, tartalmú szolgáltatások iránt, amelyekre a kutatók támaszkodhatnak a kutatási, publikációs elvárások teljesítésében és ezek révén tudományos, egzisztenciális karrierjük építésében. Mindezek tükrében indokoltan merül fel a kérdés: a hazai könyvtári rendszer döntő részét kitevő két csoport, a közkönyvtári és a tudományos igényeket kiszolgáló szakkönyvtári munkatársak képzése eredményesen megvalósítható-e ugyanazon képzésen belül. Meglátásunk szerint már ma sem, a jövőben pedig még kevésbé. Ismét a könyvtárosképzés sokoldalú megújításával foglalkozó németországi szakirodalomhoz fordulva igazoljuk kérdésünk indokoltságát. Azok a kihívások, amelyekkel az önkormányzatok és a közkönyvtárak szembesülnek, alapvetően nem különböznek egymástól, de erősen eltérnek azoktól, amelyekkel a tudományos és a szakkönyvtárak találkoznak. Ezért a képzésben újra és újra felmerül, hogy a jövőben létezhet-e egyáltalán olyan egységes képzés a közkönyvtárak és a tudományos könyvtárak számára, amely biztosítja a differenciált és alkalmazkodóképes tudást a mesterképzési és továbbképzési specializációban. Az már most is látható, hogy néhány kulcskompetencia és metakompetencia mindenhol egységes igényként jelenik meg, és egyre fontosabbá válik. Ilyenek például a projektmenezsdment, a kommunikáció, a csapatmunka, a független gondolkodás és cselekvés[13].

Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

1. A pontosítás érdekében meg kell jegyeznünk, hogy az egyetemi könyvtáros képzésben, konkrétabban annak értelmezésében komoly zavart okoz a 2015-ben bevezetett képesítési jegyzék vonatkozó megnevezése. A 139/2015. (VI. 9.) kormányrendelet megbontotta a korábbi, mind a BA, mind pedig az MA képzési szinten egységesen használt informatikus könyvtáros elnevezést. Az alapképzési szak megnevezése informatikus könyvtáros maradt, és a szakképzettség nevesítése is ezt a kifejezést használja. Ugyanakkor a mesterképzési szak neve okleveles informatikus könyvtárosra változott, míg a szakképzettség nevesítésében a könyvtártudomány szerepel. A szak és az intézetek elnevezése körüli bonyodalmak meglehetősen jól szemléltetik azt a bizonytalanságot, amely a könyvtár fogalmának expanziója és a könyvtártudomány (újra)értelmezésében jelentkezik. És talán nem túlzás azt sem állítani, hogy számos könyvtárszakmai tétovaság is visszavezethető erre a problémakörre.

2. A hazai szakirodalom tanúsága szerint az 1950-es évek második felében és az 1960-as években Magyarországon határozott szándék volt a könyvtártudomány akadémiai szintű befogadtatására, befogadására, fogalmának meghatározására. Ennek egyik döntő eleme volt a könyvtártudomány tudományrendszertani helyének, interdiszciplináris kapcsolatainak definiálása. Az akkori felfogások többirányú közelítést mutatnak mindkét elméleti jellegű kérdéshez. Meglátásunk

szerint az akkori könyvtártudományi értelmezésben, továbbá a rokon- és határtudományok kijelölésében a legkomplexebb megközelítést Kovács Máté dolgozta ki, ezért a könyvtártudomány akkori tudományon belüli kapcsolatrendszerének rekonstruálásában az ő gondolataira támaszkodtunk. Kovács Máté a könyvtártudományt az írásos-nyomtatásos közlésmód társadalmi folyamatának részeként fogta fel, amelynek főbb tárgykörei: az írás- és olvasáskultúra; a könyv- és könyvtári kultúra társadalmi alapjai és összefüggései, társadalmi szükségletek és igények, társadalmi hatások; az írásos-nyomtatásos közlésmód és más kommunikációs rendszerek kapcsolata; az olvasás és olvastatás pedagógiai, pszichológiai és szociológiai problémái; a könyvkultúra, ezen belül könyvkiadás, időszaki sajtó és kiadványszerkesztés, nyomdászat, tipográfia és könyvművészet, papírismeret, könyv- és lapterjesztés, a kiadványok rendszerezése és tartalmi feltárása: bibliográfia, dokumentáció; a könyvtári kultúra: magán- és közkönyvtárak, a könyvtárban lévő információk társadalmi felhasználása, könyvtárügy, könyvtári munkafolyamatok, könyvtártan. Ebben az értelemben a könyvtártudomány a szociológiával, a kommunikációelmélettel, az írás és olvasás történetével, valamint azoknak szociológiai vetületével mutat legközelebbi rokonságot. KOVÁCS Máté. A könyvtártudomány a szocialista tudománypolitikában. == Magyar Könyvszemle, 77. (1961) Különszám, p. 7–34. ISSN 0025-0171. Ez a kapcsolatrendszertan él vizsgálatunk kezdeti éveiben, az 1970-es évek könyvtárképében is.

3. PLUME, Andrew – WEIJEN, Daphne. Publish or perish? The rise of the fractional author… == Research Trends, 38. (2014) September. Hozzáférhető: https://www.researchtrends.com/issue-38-september-2014/publish-or-perish-the-rise-of-the-fractional-author/ [Megtekintve: 2020. 10. 15,]. Részletesebben lásd: SIPOS Anna Magdolna. A folyóiratkrízisről 1. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 27. = 63. (2017) 1., p. 9–30. ISSN 0023-3773. Hozzáférhető: https://epa.oszk.hu/00100/00143/00343/pdf/EPA00143_konyvtari_figyelo_2017_1_009-030.pdf [Megtekintve: 2020. 10. 15.]

4. A hatféle General Categories egyes halmazai elemeinek összege jelentősen meghaladja a teljes találati halmaz mennyiségét. Ennek az a magyarázata, hogy sok publikáció több kategóriához is sorolható, ezért – ugyan szerepeltetjük az abszolút számokat is – de érdemesebbnek tartjuk a százalékos arányok tanulmányozásával történő foglalkozást.

5. A hatféle General Categories egyes halmazai elemeinek összege jelentősen meghaladja a teljes találati halmaz mennyiségét. Ennek az a magyarázata, hogy sok publikáció több kategóriához is sorolható. A diagram alján, a jelmagyarázatokkal együtt, közzétesszük a számadatokat is, ám azok ciklusonkénti nagyságrendjétől függetlenül, csupán az arányokat bemutatva szerkesztettük a 4. diagramot.

6. Ez a nagyságrend ugyan lényegesen kevesebb, mint a WoS esetében, de a találati halmazunk így is bőségesen elegendő ahhoz, hogy elemezzük, és összetétele, analízise alapján következtetéseket tudjunk levonni. A Scopusból nyert adatok részben erősíthetik a WoS alapján végzett elemzéseinket és következtetéseinket, részben pedig újabb összefüggésekre, kapcsolatokra mutathatnak rá. Elemzésünknek nem volt célja a két adatbázis teljesítményének komparatív vizsgálata, ezért ettől mindvégig tartózkodunk.

7. Csakúgy, mint ahogy azt a WoS elemzésénél jeleztük, ebben az esetben is meghaladja a legjellemzőbb kategóriák tételszámainak mennyisége a teljes találati halmaz rekordjainak számát. Az ok is ugyanaz, mint a WoS esetében: itt is vannak olyan tételek, amelyek tárgyi-tematikai szempontból több kategória alá is besorolhatók.

8. A teljes találati halmaz számának meghaladását ebben az esetben is a tételek esetenként több kategória szerinti besorolása eredményezi.

9. HOBOHM, Hans-Christoph. Warum brauchen wir eine (neue) Bibliothekswissenschaft? == Bibliothek Forschung und Praxis, 42. (2018) 2., p. 333–337. ISSN 0341-4183

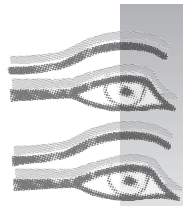
10. GANTERT, Klaus – NEHER, Günther – SCHADE, Frauke. Die digitale Transformation meistern: Aktuelle Entwicklungen in der bibliotheks- und informationswissenschaftlichen Aus- und Weiterbildung. == Bibliothek Forschung und Praxis, 42. (2018) 3., p. 441–452. ISSN 0341-4183

11. UMSTÄTTER, Walther. Bibliothekswissenschaft im Wandel, von den geordneten Büchern zur Wissensorganisation. == Bibliothek Forschung und Praxis, 33. (2009) 3., p. 327–332. ISSN 0341-4183

12. KADEN, Ben. Gegenwart, Zukunft und Ende der Bibliothekswissenschaft. == HAUKE, Petra – UMLAUF, Konrad (Hrsg.). Vom Wandel der Wissensorganisation im Informationszeitalter: Festschrift für Walther Umstätter zum 65. Geburtstag. Bad Honnef: Verlag Bock – Herchen. VI., 379 S. (Beiträge zur Bibliotheks- und Informationswissenschaft, 1.) p. 29–48.

13. GANTERT, Klaus – NEHER, Günther – SCHADE, Frauke i.m.

(Beérkezett: 2020. augusztus 8.)



A hazai holokausztkutatás könyvtári tájékoztatási forrásai és az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum az EISZ Nemzeti Programban

BITTNERNÉ TEMESI Zsuzsanna – LENCSÉS Ákos

A holokauszt napjainkig tartó hatásának könyvtárnyi szakirodalma van, ez az esemény jelenti a XX. századi Európa egyik legnagyobb társadalmi és etikai válságát. A holokauszt nemcsak történelmi fordulópontként, hanem az egyéni életutak, családi tragédiák révén is jelen van a XXI. század elején Magyarországon és Európa többi országában. Az események és az egyéni élettörténetek vizsgálatának több tudományos és művészi feldolgozása létezik. Ezek közül legismertebb a Jad Vasem tevékenysége (beleértve a Nevek csarnokát és a Világ Igaza díjat), de említhetjük Gunter Demnig botlatóköveit is. Írásunkban a holokausztkutatás legfontosabb nemzetközi és hazai forrásait mutatjuk be, külön kitérve a Magyarországon is több helyen elérhető USC SOÁ Alapítvány (University of Southern California/Dél-kaliforniai Egyetem – Shoah Foundation) Vizuális Történelmi Archívumra.

A holokausztkutatás nemzetközi forrásai

A jeruzsálemi *Jad Vasem Intézetet* 1953-ban a holokauszt dokumentációjának, kutatásának és pedagógiai feldolgozásának világközpontjaként, illetve emlékhelyeként hozták létre. Az intézmény múzeumnak, kutatói és oktatási központoknak, archívumoknak és könyvtárnak is otthont ad. Könyvtára a világon a legátfogóbb gyűjteményt mondhatja magáénak a holokauszt témakörében (több mint 169 000 mű, 64 nyelven)[1]. Jelentős mennyiségű digitalizált dokumentumot tettek közzé adatbázisaikban, hogy széleskörű információval szolgáljanak az emberiség történetének egyik legtraumatikusabb eseményéről. Ilyen gyűjtemény például a Yad Vashem Photo Collections (411 000 archív fotót tartalmazó gyűjtemény)[2] és a Yad Vashem Documents Archive (kéziratok, személyes- és hivatalos iratok, aprónyomtatványok, listák, levelezőlapok, levelek, memoárok, naplók stb.)[3].

További adatbázisaik a túlélők tanúvallomásai (oral history interjúk), a holokausztról szóló filmek katalógusa és a deportációs adatbázis, ahol személyi, földrajzi és időbeli keresésre egyaránt van lehetőség[4]; valamint a holokauszt idején zsidókat önzetlenül mentő személyek életrajzi adatait őrző, a Világ Igazainak adatbázisa. Kiemelten fontos kutatási forrás a holokauszt áldozatainak adatbázisa (Central Database of Shoah Victims' Names)[5], amely 4,8 millió nevet tartalmaz. Mivel magában foglalja a letartóztatott, deportált vagy fogolyként regisztrált személyek hivatalos listáiból származó neveket is, ezért megtalálhatók benne olyan eltűntek nevei is, akik halálának ténye bizonytalan. Az adatbázisban feldolgozták a Yizkor Books településlistáit[6], illetve főbb forrásai még a Beate Klarsfeld Foundation (New York), a World Jewish Congress Stockholm (1945–1946) és a National Library of Israel anyaga.

A Washingtonban 1993-ban megnyílt *Amerikai Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma* (United States Holocaust Memorial Museum) a holokauszt bemutatására, a hozzá fűződő dokumentumok, emlékek megőrzésére jött létre, s múzeumi gyakorlatával társadalmi kérdésfelvetéseket, társadalmi felelősségvállalást szorgalmaz. Gyűjteményébe tartozik többek között 49 millió oldalnyi levéltári anyag, 85 000 archív fotó, 93 000 könyvtári dokumentum.[7] A múzeum oral history archívuma (Jeff and Toby Herr Oral History Archive)[8] egyike a legnagyobb és legváltozatosabb összetételű gyűjteményeknek, amelyek holokauszt életútinterjúkat gyűjtenek és szolgáltatnak. Saját anyagai mellett aktívan szolgáltatja számos partner intézmény (könyvtárak, levéltárak, kutatóintézetek stb.) oral history dokumentumait is. Egységes keresőfelületen teszi elérhetővé közel 20 000 életúttörténet adatait[9], s az interjúk egy része online meghallgatható. Tartalmilag nemcsak a zsidóság, hanem a nácizmus által üldözött egyéb társadalmi és vallási csoportok (romák, Jehova Tanúi, homoszexuálisok, politikai üldözöttek stb.), valamint az eseményekkel különböző szempontból kapcsolatba kerülő személyek (kollaboránsok, szemtanúk, felszabadítók, életmentők stb.) tanúságtételeit, személyes történeteit is megörökítik a felvételek. Ezenkívül az Amerikai Egyesült Államok Holokauszt Emlékmúzeuma – mintegy aggregátor szerepet betöltve – központi katalógusán keresztül közvetíti az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum interjúit is, ezáltal a rajta keresztül elérhető oral history interjúk teljes száma több mint 78 000. A honlapján 18 nyelven (köztük magyarul is) olvasható online holokauszt enciklopédia és tudástár adatbázisszerű formában nyújt részletes és hiteles információkat a témában, ahol különböző dokumentumtípusokra is kereshetünk (film, oral history, térkép, tanulmány stb.)[10]. A washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum fontos személyi adatbázissal is rendelkezik, amelyben holokauszt túlélőket és áldozatokat egyaránt nyilvántartanak (Holocaust Survivors and Victims Database). Az adatok és források körülbelül hatvan százaléka online is kutatható.[11] A Holocaust Survivors and Victims Database a holokausztban érintett hazai és külföldi zsidóság vonatkozásában rendkívül gazdag digitalizált forrásanyagra támaszkodik.[12] Magyar vonatkozásokat tekintve az adatbázis tartalmazza többek között a Nevek Projekt anyagát[13] (a „Nevek" kötetsorozat[14] névjegyzékének forrásai: deportációs listák, munkásszázadba besorozottak személyi adatlapjai, minisztériumok, közigazgatási szervek által keletkeztetett dokumentumok: pl. zsidó vagyon államosítása, internáló táborok, gettólisták, „zsidó házak" lakói, koncentrációs tábori listák és személyi adatlapok), a *Counted Remnant – Register of the Jewish survivors in Budapest*[15] című kötetet, amely a II. világháborút túlélő kb. 74 000 magyarországi zsidó személy névjegyzékét közli[16], s megtalálhatók benne a keleti hadműveletek során elesett magyar munkaszolgálatosok nevei, személyi adataik, haláluk időpontja és helye is.

Megemlítendő, hogy mindkét fenti intézmény személyi adatbázisa folyamatosan bővül magánszemélyek adatbejelentései alapján is.

A Bad Arolsen-i Arolsen Archives (korábbi nevén International Tracing Service) a Németország területén és a megszállt országokban lezajlott náci fajüldözéssel, munkatáborokkal és a holokaussztal kapcsolatos leggazdagabb levéltári gyűjtemény, amely 50 millió dokumentumot tartalmaz 17,5 millió személyre vonatkozóan.[17] A Vöröskereszt Nemzetközi Keresőszolgálatát (Inernational Tracing Service) az 1955-ös bonni egyezmény hozta létre, átvéve a szövetségesek által már a háború alatt is működtetett szolgálatok anyagát. A sokáig csak „zárt levéltárként" működő intézmény feladata, hogy a Harmadik Birodalom áldozataira vonatkozó iratokat összegyűjtse és megőrizze. A haláltáborok, az SS és a Gestapo itt őrzött hatalmas terjedelmű iratanyagát mikrofilmek és fotók egészítik ki. Az intézményben hosszú ideig csak eltűnt személyek felkutatására, illetve kárpótlási kérelmek céljából lehetett kutatni, s csak 2007-től vált nyilvánossá az adatcserét is lehetővé tevő intézményes együttműködés (iratok digitalizált

másolatainak repozitóriumai a partnerintézményekben) és a tudományos kutatás számára. Az archívum „lelke" a központi névadattár; s a hozzá kapcsolódó személyi fogolykartonok, táborlisták, halálozási bejegyzések révén jól nyomon követhetők a megérkezés, fogság, áthelyezés, halálozás dátumai. A háború utáni akták a zsidó menekültek és hontalanok 1945 utáni életútjának kutatásához nyújtanak segítséget, és tartalmazzák nemzetközi segélyszervezetek dokumentumait (UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration, IRO – International Refugee Organization); svájci, ausztriai, brit, németországi, olaszországi elosztóhelyek nyilvántartásait; menedékkérelmeket, letelepedési kérelmeket stb. A Jad Vasem Intézettel közös projekt keretében 2019 májusától online elérhetővé vált az Arolsen Archives 13 millió eredeti dokumentuma, amelyek 2,2 millió személyt érintenek.[18] Az intézményben hozzátartozók keresésében is segítséget nyújtanak, melyet egy űrlap kitöltésével lehet kezdeményezni.[19]

A koncentrációs táborokba került személyekről egyéb adatbázisokban, keresőfelületeken is találunk adatokat: Steve Morse – Searching Dachau Concentration Camp Records in One Step[20]; Mauthausen – Room of Names[21]; Auschwitz Death Certificates[22]. Az egyes koncentrációs táborokra vonatkozóan névlistát tartalmazó kiadványok jelentek meg a táborok helyén létesült múzeumok kiadásában (Gedenkbuch Bergen-Belsen, Totenbuch Neuengamme, Memorial book – the Gypsies at Auschwitz-Birkenau stb.).

A New York-i székhelyű *YIVO Intézet* (YIVO Institute for Jewish Research) 1925-ben alakult az akkor Lengyelországhoz tartozó Vilniusban, és eredetileg főleg a kelet-európai zsidóság kulturális örökségének, történeti értékeinek ápolását tűzte ki célul. A holokauszt után, amikor a baltikumi zsidó népességet szinte teljes egészében elpusztították, nem szűnt meg a működése, hanem az Egyesült Államokban élesztette újjá tevékenységét. Archívuma jelenleg a kelet-európai zsidóság, a jiddis nyelv és irodalom, illetve a zsidó folklór vonatkozásában az egyik legértékesebb gyűjtemény.[23] A Center for Jewish History gyűjtőportáljáról online is hozzáférhetünk különleges könyvtári és levéltári anyagaik digitalizált dokumentumaihoz[24] (könyvek, memoárok, oral history interjúk, fényképek stb.). Levéltári gyűjteményük fondjegyzékeiben kereshetünk a Center for Jewish History által közzétett adatbázisban.[25] Online enciklopédiájuk gazdag ismeretanyagot nyújt a kelet-európai zsidóság iránt érdeklődők számára.[26]

A New York-i *Center for Jewish History* a YIVO Intézeten kívül több más intézmény, szervezet gyűjteményének is otthont ad, amelyek együttesen a kelet-európai, a szefárd, a németajkú, illetve az Egyesült Államokba emigrált zsidóság múltjáról nyújtanak sokoldalú képet (American Jewish Historical Society, American Sephardi Federation, Leo Baeck Institute, Yeshiva University Museum).[27]

A *New York Public Library* szolgáltatja a Yizkor Books online gyűjteményt. A korábban említett Yizkor Books kötetek („Emlékezés" könyvek) nemcsak a holokauszt áldozatainak kutatásában jelentenek segítséget, hanem a mára letűnt kelet-európai zsidó közösségek, egy adott település zsidósága történetének monografikus feldolgozását nyújtják. A New York Public Library a gyűjteményében található 700 Yizkor Books kötet 85%-át digitalizálta, és 650 könyvet szabadon elérhető és letölthető formában adott közre a Yiddish Book Centerrel együttműködve. Ezek a kiadványok fontos forrást jelentenek egy-egy település holokauszt által elpusztított zsidó közössége – főként az első és második világháború közötti időszak közti – történetéhez, hétköznapi életének, közösségi szervezeteinek, intézményeinek a megismerésében, illetve a családtörténeti kutatásban is. Gyakran tartalmaznak fotókat, dokumentumokat és áldozati listákat is, így a holokauszt eseményeinek dokumentálásban is forrásértékük van. Sok esetben a túlélők szétszóródott kis közösségei, szervezetei állították össze a hajdan virágzó közösség emlékezetének megörökítésére, és kis példányszámban jelentek meg szerte a világon.[28] Számos magyarországi zsidó közösség emlékezetét is őrzik[29]: pl. Derecske és vidéke[30], Ipolyság[31], így ez a digitalizált gyűjtemény gazdag lelőhelye a hazai zsidóságról szóló, nehezen hozzáférhető munkáknak. Általában jiddis vagy héber nyelven íródtak, de találunk köztük részben magyar nyelvűeket is. A könyvek több platformon is elérhetők, különböző keresési lehetőségekkel a New York Public Library Digital Collection[32], illetve a Yiddis Book Center[33] webhelyén.

A holokausztkutatás hazai levéltári forrásai

A hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintését segíti az 1993-ban megjelent *Magyar zsidó levéltári repertórium*[34], amely a levéltári intézményrendszerben azóta lezajlott változások figyelembevételével használható. 2007-ben jelent meg a kiadvány harmadik kötete, a *Magyarországi zsidó anyakönyvek repertóriuma*.[35] A *Randolph L. Braham* által szerkesztett *A magyarországi holokauszt föld-*

rajzi enciklopédiája az egyes településekre lebontva gyűjti össze a legfontosabb levéltári forrásokat (különösen az 1944-ben lezajlott gettósításra és deportálásra vonatkozóan)[36].

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) a nemrégiben megújult „Adatbázisok Online"[37] felületen teszi kereshetővé az egyes levéltári anyagokhoz készült strukturált segédleteket, a hozzájuk kapcsolódó digitalizált tartalmakkal együtt. Jelenleg 21 levéltár (Országos Levéltár és a megyei levéltárak) 61 adatbázisa közvetlenül kereshető, további 151 adatbázis eléréséhez pedig információt kapnak a kutatók, s az elérhető tartalom folyamatosan bővül. Bizonyos adatbázisok a digitalizált iratokkal együtt elérhetők a Hungaricana közgyűjteményi portál felületén is. Az Elektronikus Levéltári Portál[38] a Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltára online szolgáltatásainak felülete, ahol a két levéltár elektronikus nyilvántartásainak és digitális levéltári állományának közös adatbázisában tudunk keresni. Ez számít a fenti intézmények hivatalos levéltári jegyzékei lelőhelyének. Tudni kell azonban, hogy számos levéltári anyag segédlete csak kéziratos formában érhető el. A Magyar Levéltári Portálon[39] az összes hazai levéltárról találunk alapvető információkat (leírás, elérhetőség), valamint ismertetőket az egyes levéltárak adatbázisairól (linkekkel a Hungaricana portálra, illetve az adott levéltár saját adatbázisához).

A holokauszt vonatkozásában napjainkban a legfontosabb online levéltári projekt az Európai Unió támogatásával épülő Európai Holokauszt-kutatási Infrastruktúra (European Holocaust Research Infrastructure, EHRI) elnevezésű nemzetközi levéltári projekt. Az EHRI legfőbb célkitűzése egy olyan soknyelvű online adatbázis létrehozása, amely magában foglalja a holokaussztal és előzményeivel kapcsolatos, 1933 és 1945 között keletkezett valamennyi levéltári dokumentumot. A 2010 óta épülő központi adatbázis, az EHRI Portal jelenleg 57 ország közel 2000 levéltárának és más közgyűjteményének adatait tartalmazza. Magyar vonatkozásban 75 intézmény 140 holokaussztal kapcsolatos iratgyűjteményének leírása található meg a portálon.[40]

A hazai levéltárak közül a Magyar Nemzeti Levéltár tartalmazza a legtöbb releváns anyagot a holokauszt kutatásához. További kulcsfontosságú intézmények: Budapest Főváros Levéltára, Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Hadtörténelmi Levéltár, illetve a Holokauszt Emlékközpont.

Az utóbbi években nagyszabású hazai levéltári projektek zajlottak a holokauszt anyagok forrásfeltárása és digitalizálása terén. A holokauszt 70. évfordulója alkalmából lezajlott emlékév pályázati támogatásai lehetőséget adtak a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára holokauszt tárgyú iratainak digitalizálására (500 000 digitális felvétel), a vidéki tagintézmények a veszteséglisták pontosítása érdekében újabb nevek beazonosítását segítő források feltárását végezték el, s ezen forrásokat szintén digitalizálták (200 000 digitális felvétel). Külön megemlítendő, hogy a MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára adatbázisban dolgozta fel a megye zsidóságának életére és elpusztítására vonatkozó dokumentumait.[41]

Jelen tanulmány terjedelmi keretei között csak néhány fontosabb levéltári anyagra hívjuk fel a figyelmet, melyek a személyekkel kapcsolatos kutatásban jól használhatók. A *Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár* iratgyűjteményében megtalálhatók a Magyar Zsidók Központi Tanácsa (Magyarországi Zsidók Szövetségének Ideiglenes Intézőbizottsága) iratai (gettóiratok), hitközségek, segélyszervezetek iratai, áldozatlisták, hazaérkezett deportáltak, svéd védlevelesek, munkaszolgálatot igazoló bizottságok jegyzőkönyvei stb.[42]. Fondjegyzékük online kereshető[43], valamint digitalizált anyagaik a Hungaricana közgyűjteményi portálon elérhetők.[44] Holokauszt iratgyűjteményüket (XX. fond) szinte teljeskörűen mikrofilmeztette a Jad Vasem Intézet és a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum, ezáltal a világ két legnagyobb archívumában is kutathatók.[45]

A Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár birtokolja a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) által felvett jegyzőkönyvek teljes sorozatát, valamint a Zsidó Világkongresszus és az Országos Zsidó Segítő Bizottság jegyzőkönyveit. Ezen szervezetek a holokauszt után országszerte dokumentálták a zsidó közösségeket ért veszteségeket. A személyes életutak és sorsok kutatása szempontjából kiemelkedő jelentőségűek a Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság iratai: a budapesti zsidó segélyszervezet munkatársai 1945–1946-ban a magyar holokauszt mintegy 5000 túlélőjének személyes történetét rögzítették jegyzőkönyvek formájában.[46] Az online elérhető adatbázisban több mint 3500 jegyzőkönyv teljes, zömében magyar nyelvű szövege és szkennelt képe található meg.[47] A tematikus kereső a holokauszt történetének fontosabb aspektusai alapján kategorizálja a jegyzőkönyveket, és részletes kereséssel többféle szempont szerint szűrhetjük a visszaemlékezések szövegét: születési hely, születési idő, nem, foglalkozás, utolsó lakhely, koncentráció, gettó, tábor.

Az 1944. évi lakás adatszolgáltatási ívek kiemelkedő történelmi források a budapesti zsidóság holokauszt-

jának kutatásához. A zsidónak minősített budapesti lakosságot 1944 júniusában sárga csillaggal megjelölt házakba költöztették össze. Ennek előkészítése gyanánt Budapest helyettes polgármestere 1944. május 30-án elrendelte valamennyi fővárosi lakás és bérlő összeírását. A hétezer oldalnyi adatszolgáltatási ívet Budapest Főváros Levéltára digitalizálta, és a rajtuk található minden érdemi adat kereshető.[48]

A korabeli katonai veszteségi nyilvántartásokban szereplő munkaszolgálatos áldozatokról tájékozódhatunk a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadisír Nyilvántartó adatbázisából. Az adatbázisban elérjük a keleti hadműveleti területen, a történelmi Magyarország területén, a nyugati hadműveleti területen, illetve nyugati hadifogságban elesettek adatait.[49]

Végül a levéltári források között megemlítünk két projektet, melyek a holokauszt évfordulója alkalmából készültek, s céljaik között szerepel, hogy hozzájáruljanak a nemzeti emlékezet kultúrájának ápolásához.

A Magyar Nemzeti Levéltár 2014-ben online kiállítást tett közzé *„Szomszédaink voltak”*[50] címmel a Magyar Országos Levéltár és a megyei levéltárak által őrzött korabeli dokumentumokból. A magyar zsidóság helyi társadalmakba való beágyazottságából kiindulva bemutatja az 1930-as évek végének zsidóellenes törvénykezését, annak a mindennapi életre gyakorolt hatásait, majd a holokausztba torkolló tragikus végkifejletét. Az oktatásban is jól használható összeállítás kiválóan szolgálja a tudományos igényű megközelítések forrásbázisának bővítését.

A 2010. január 18-án, a pesti gettó felszabadításának 65. évfordulója alkalmából közzétett „Dohánykert”[51] adatbázis alkotói, a Magyar Zsidó Levéltár és a Budapesti Zsidó Hitközség Chevra Kadisa Osztálya az emlékezés különleges virtuális terét hozták létre.[52] A második világháború végén a Dohány utcai zsinagóga és kertje is a budapesti gettó része lett. Az ostrom, az embertelen körülmények és a nyilas terror miatt elpusztult sok ezer zsidó áldozat közül több mint kétezret temettek el a zsinagógakertben. Az adatbázis az itt eltemetett halottak temetési jegyzékei (Budapest Főváros Levéltára) és a Pesti Chevra Kadisa által összeállított sírjegyzék (Magyar Zsidó Levéltár) alapján készült, melyben az azonosított áldozatok nevére, temetési helyére, illetve az emléktáblákon megörökített személyekre kereshetünk, valamint térképet és archív fotókat találunk.

Holokauszt Emlékközpont

Magyarországon több más alapítvány, egyesület mellett elsősorban a *Holokauszt Emlékközpont* (Holokauszt Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány) irányítja a személyes élettörténetek összegyűjtését. A holokauszt hazai szakmúzeumaként és dokumentációs központként funkcionáló intézménynek 2004-ben történt megnyitása óta különösen sok eredeti dokumentumot adtak át a holokauszt túlélői és leszármazottaik. Adattárukban több mint 800 visszaemlékezés és napló, mintegy 5500 dokumentum, 3500 fotó várja a kutatókat. Digitalizált dokumentumaik egy részét a MaNDA adatbázisában tették közzé, ahol számos különleges anyag található[53]. Audiovizuális gyűjteményük értékes részét képezik a túlélők beszámolói, köztük a munkatársaik által készített életútinterjúk. Emellett gyűjtik a vészkorszakkal foglalkozó dokumentum- és játékfilmeket, utóbbiból jelenleg mintegy ötven felvétel áll rendelkezésre. A holokauszt több mint ötszázezer magyar áldozatának állítanak emléket a feltárt nevek megörökítésével. Az intézményben 2004-ben indították meg a kutatást a magyar áldozatok kilétének megállapítására. Folyamatosan bővülő számítógépes adatbázist építenek a vészkorszak magyar áldozatainak neveiről, elhurcolásuk és elhalálozásuk körülményeiről, adatairól. Az adatbázisban szereplő személyekről nyilvántartott adatok forrásai a járásbíróságok által dokumentált holttányilvánítási végzések, különböző településekhez kapcsolódó községsoros listák, táborlisták, munkaszolgálatosok névsorai, helytörténeti művekben található adatok, valamint magánszemélyek, hozzátartozók és helytörténészek által az intézmény számára beadott adatlapok és névlisták. Jelenleg több mint 200 000 személy adatait tartalmazza az adatbázis, s az áldozatokról forrásoktól függően eltérő részletességű adatokkal rendelkeznek. Kereshető személyes adatok: név, születési hely és idő, foglalkozás, utolsó lakhely, halálozás helye és ideje, az áldozat szüleinek neve. Lehetőség van a név ismerete nélkül általános helytörténeti célú kutatáshoz községsoros, valamint tábori listákban való keresésre (település, gettózás vagy internálás helyszíne, munkaszolgálat helyszíne). Az adatbázis jelenleg helyben kutatható, az interneten keresztül nem érhető el. Az áldozatok adataihoz kapcsolódó dokumentumokat (pl. tábori levelezőlapokat, fényképeket) a Holokauszt Emlékközpont múzeumi gyűjteménye őrzi. Az intézmény belső udvarában nyolc méter magas emlékfalon helyezték el az azonosított áldozatok

neveit, ahol több mint 181 000 személy neve került megörökítésre. A holokauszt magyarországi áldozatairól két tematikus kötetet jelentettek meg, amelyek a budapesti, illetve a Somogy vármegyei áldozatok névjegyzékét tartalmazzák.[54]

A holokausztkutatás könyvtári forrásai

A holokaussttal kapcsolatos hazai könyvtári források közül csak néhány jelentősebb szakkönyvtári gyűjteményt emelünk ki, azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a kutatók számára alapvető fontosságúak a nemzeti könyvtár, a felsőoktatási könyvtárak (és kari könyvtáraik), valamint a kutatóintézeti könyvtárak releváns anyagai is.

A *Holokauszt Emlékközpont Könyvtára* a holokausztal kapcsolatos szakirodalmat gyűjti és szolgáltatja. A könyvtár gyűjtőkörébe tartozik a magyarországi és az európai holokauszt, Magyarország XX. századi története, az etnikai és vallási kisebbségek üldözése, a zsidóság (elsősorban a Magyarországon élő zsidóság) története, a holokauszt szépirodalmi feldolgozása, a vészkorszak idején írt naplók és az erre a korszakra vonatkozó visszaemlékezések. A Magyarországon megjelenő szakirodalmat teljeskörűen, a külföldi szakirodalmat válogatva gyűjtik, elsősorban az angol és német nyelven megjelenő műveket, de számos orosz, héber, francia, olasz vagy akár lengyel nyelvű könyv is megtalálható. Kiemelt figyelmet fordítanak a budapesti és a vidéki zsidóság múltjával és holokausztjával foglalkozó helytörténeti munkák, levéltári és múzeumi forráskiadványok beszerzésére. A könyvtár 8000 dokumentummal rendelkezik, amelyek közt könyvek, szakdolgozatok, doktori disszertációk, gépiratos tanulmányok találhatók. A gyűjteményt folyamatosan gyarapítják az újonnan megjelent szakirodalommal és antikvár vásárlásokkal, valamint értékes művekhez jutnak a hazai és külföldi társintézményekkel bonyolított csere útján, illetve magánadományok, hagyatékok révén. Az elmúlt években jelentős mennyiségű könyv érkezett adományként *Bokor Péter, Dénes György*, Randolph L. Braham holokausztkutató professzor és *Ilan Mor* izraeli nagykövet jóvoltából. Ezenkívül a túlélők, vagy a túlélők hozzátartozói által írt visszaemlékezésekből is rendszeresen kapnak ajándékpéldányt. A Holokauszt Emlékközpont könyvtárában több különleges és ritka, a hazai könyvtárakban kevésbé fellelhető könyv található, a holokauszt és a zsidóság történetével foglalkozó múzeumok (pl. POLIN Museum of the History of Polish Jews, United States Holocaust Memorial Museum, Yad Vashem, Memorial Museum of Hungarian Speaking Jewry – Safed, Izrael) és az egykori koncentrációs táborok helyén kialakított emlékhelyek (pl. Bergen-Belsen, Auschwitz, Dachau, Flossenbürg) kiadványai, kiállítási katalógusai, konferencia- és tanulmánykötetei. Előfizetik a nemzetközi holokausztkutatást reprezentáló legfontosabb külföldi szakfolyóiratokat és egyéb időszaki kiadványokat: *The Holocaust and Genocide Studies* (United States Holocaust Memorial Museum, Washington), *Yad Vashem Studies* (Izrael), *Freilegungen – Jahrbuch des International Tracing Service* (Németország), *The Holocaust in History and Memory* (University of Essex, Egyesült Királyság). Ezenkívül rendszeresen megkapják a külföldi társmúzeumok, a holokaussttal foglalkozó kutatóintézetek, szervezetek évkönyveit, hírleveleit, magazinjait (pl. *DÖW Mitteilungen* – Bécs, *Topographie des Terrors* – Berlin). Az EISZ Nemzeti Program keretében előfizetett online szakirodalmi adatbázisok használatára is lehetőséget nyújtanak a kutatóknak (EBSCO Academic Search Complete, JSTOR – Jewish Studies, USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívuma stb.).

Az *Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára* a magyarországi zsidóság legjelentősebb könyvgyűjteménye, ezenkívül Európa legnevesebb zsidó könyvgyűjteményei közé tartozik. A könyvtár egyrészt egyetemi könyvtári, illetve emellett hebraisztikai-judaisztikai szakkönyvtári funkciót tölt be, s főgyűjtőkörébe tartoznak az antiszemitizmussal, a holokauszt történetével és előzményeivel foglalkozó művek (kb. 8000–10 000 dokumentum). A holokausztra vonatkozó irodalom gyűjtése a vészkorszak után megközelítőleg két és fél évtizeddel később kezdődött el, azonban korábban is kerültek már a gyűjteménybe ilyen témájú könyvek. A gyarapítási keret szűkössége miatt egészen a 2000-es évek elejéig szinte kizárólag hazai, illetve külföldi tiszteletpéldányok érkeztek a könyvtárba, ezenkívül kisebb, rendszertelen vásárlások révén jött létre a Holokauszt-gyűjtemény. Az egyetemi könyvtárrá válással lehetőség nyílt a szisztematikus gyarapításra. A teljesség igényével gyűjtik a hazai kiadványokat, szelektív módon az idegennyelvű, külföldi kiadványokat (enciklopédiák és adattárak, összefoglaló monografikus munkák a magyarországi vészkorszakról, monográfiák a holokausztról más országokban, forráskiadványok, naplók, memoárirodalom). A roma holokaussttal kapcsolatban megjelent legfrissebb művek gyarapítása az elmúlt években kezdődött el.

A gazdag gyűjtemény értékei között tartják számon az egyes korabeli magyarországi zsidó folyóiratokat és a cionista kisnyomtatvány-gyűjteményüket. Nyomtatott holokauszt témájú idegen nyelvű tudományos folyóiratok szisztematikus gyűjtésére korábban nem volt mód, viszont egy-egy évfolyam és szám külföldről ajándékként beérkezett. Végül az EISZ-adatbázisok előfizetésével az online cikkadatbázisokban váltak elérhetővé ilyen témájú tanulmányok (JSTOR adatbázisok: Essential Collection, Hebrew Journals, Jewish Studies, Religion & Theology). Az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum több mint 54 000 videóinterjúja szintén elérhető az intézményben. Az OR-ZSE egyetemi könyvtár 2019-től napjainkig közel ötszáz, a zsidóság holokauszt előtti társadalomtörténetét, eszmetörténetét bemutató kiadványt digitalizált és tett online szabadon elérhetővé mintegy 60 000 oldal terjedelemben a MaNDA és Europeana adatbázisokban.[55]

Az *Országgyűlési Könyvtár* országos feladatkörű jogi és államtudományi, politikatudományi szakkönyvtárként és XIX–XX. századi egyetemes és magyar történettudományi, valamint politikatudományi szakirodalom-gyűjteménye révén fontos forrása a zsidóság két világháború közötti történetére, jogi helyzetének változására, illetve a törvénykezésben való részvételére irányuló kutatásnak. A téma fontosságára való tekintettel a történelmi kézikönyvtárban külön állományrészt alakítottak ki a holokaussztal kapcsolatos műveknek. Az Országgyűlési Könyvtár birtokolja a magyarországi törvénykezésre vonatkozó valamennyi jogforrást, így a kutatók a zsidósággal kapcsolatos történeti jogforrásokat is a maguk teljességében vizsgálhatják nyomtatott, illetve egy részüket digitalizált formában. A Magyar Parlamenti Gyűjteményben érhetők el a magyar országgyűlések történeti dokumentumai, melyek lehetőséget adnak egy-egy törvény(javaslat) történetének kutatására, a plenáris ülések vitáinak nyomon követésére, s megtudhatjuk belőlük, miként fordultak elő egy adott település ügyei az országgyűlésben. Az általunk vizsgált korszakra vonatkozóan is rendelkezésre álló Országgyűlési Naplók, Irományok (1861–1990; plenáris ülésekről készült szószerinti naplók, valamint a tárgyalások alapját képező iratanyagok), Magyarország állami költségvetése (1868–1949) és állami zárszámadása (1868–1955), az Országgyűlési Almanach (1884–1944; a képviselőház, illetve a felsőház tagjai; évközbeni változások az ún. lakáskönyvekben találhatók), a Tiszti címtár és a Magyarországi Rendeletek Tára (1867–1945) a Hungaricana portálon teljes szövegűen kereshetők.[56] Az Országgyűlési Könyvtár Digitalizált Törvényhozási Tudástár[57] elnevezésű saját portálján az előbb említett forrásokon kívül hivatalos közlönyöket és ágazati közlönyöket, döntvénytárakat, illetve az egyes jogágak bírói gyakorlatát feldolgozó döntvénygyűjteményeket; digitalizált jogi szakfolyóiratokat és a legfontosabb jogtudományi, politikatudományi, történettudományi szakkönyveket, valamint Parlamenti bibliográfiát („Soltészbibliográfia") tettek közzé digitalizált formában – összesen 5272 kötetet, mintegy kétmillió oldalt. A hazai politikai, gazdasági és részben jogi sajtóban 1989 óta megjelent, valamint a külföldi sajtó szemlézésére 1991-ben indult, válogatott cikkeket feltáró Sajtóadatbázis[58] (korábbi PRESSDOK, HUNDOK) az online katalógusba építve érhető el (2017 óta szűkített tematikával). A Sajtóadatbázisban a 'zsidóság' keresőkifejezésre kapott 8903 találat, valamint a holokauszt témakörben kapott 3345 találat jelzi a téma reprezentációját napjaink sajtóorgánumaiban. Az Országgyűlési Könyvtár honlapján a digitális gyűjtemények között tették közzé a Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet által készített népszámlálási-etnikai adatbázist. A történeti-statisztikai kutatás keretében készült, Sebők László által gondozott Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa tartalmazza a jelentősebb etnikumok 1870 és 2011 közötti népszámlálások alkalmával lekérdezett településenkénti (és budapesti kerületenkénti) összes fontos anyanyelvi és nemzetiségi, valamint felekezeti adatait, amely a zsidósággal kapcsolatban is informatív adatokkal szolgál.[59] A honlapjukról linkkapcsolattal hívják fel a figyelmet a Wolters Kluwer által közzétett, s szabadon használható Corpus Juris Hungarici[60] („Ezer év törvényei") honlapra, ahol a Magyarországon 1945-ig bezárólag megjelent törvénycikkek teljes szövegűen elérhetők, s amelyben a zsidósággal kapcsolatos legmagasabb szintű jogszabályokat szintén megtaláljuk.

A *Központi Statisztikai Hivatal (KSH) Könyvtár* elsődleges forrás a népszámlálási és így a felekezeti és nemzetiségi adatokhoz. Az Országgyűlési Könyvtárhoz hasonlóan több online forrást is biztosít a kutatók számára, így a Népszámlálási Digitális Adattár (amely a Hungaricana portálon is elérhető) az egyes népszámlálások települési szintű adatait is bemutató köteteit szolgáltatja. A KSH adta közre *A zsidó népesség száma településenként (1840–1941)* című kiadványt 1993-ban, amely szintén szabadon hozzáférhető a Népszámlálási Digitális Adattárban. A könyvtár másik fontos témába vágó szolgáltatása a

Budapest Etnikai Adatbázisa pedig a főváros 1850 és 1949 között szervezett összeírásainak kerületi szintű eredményeit adja közre – szintén Sebők László gondozásában. A fenti online források mellett a KSH Könyvtár kézirattárában érhető el Kovács Alajos kéziratos hagyatéka. Kovács Alajos állította össze a korszakban a zsidóságra vonatkozó legfontosabb adatokat *A zsidóság térfoglalása Magyarországon* (1922), illetve *A csonkamagyarországi zsidóság a statisztika tükrében* (1938) című kiadványokban.

A *Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár* a szociológia országos szakkönyvtáraként, valamint Budapest Gyűjteménye révén megkerülhetetlen intézmény a holokauszt kutatói számára. A Központi Könyvtár *Szociológiai Gyűjteménye* egyedülállóan gazdag szociológiai, társadalomtudományi dokumentumanyagot tartalmaz, amelyet kiegészítenek az online elérhető adatbázisok, elektronikus könyvek és folyóiratok. Ezenkívül a szociológia és határterületei szakirodalmának feldolgozásával információs szolgáltatást nyújt a Szocioweb[61] elnevezésű, interneten is elérhető adatbázisa segítségével, amely 1970-től regisztrálja a magyar és magyar vonatkozású szociológiai szakirodalmat. A közel 220 500 tételt tartalmazó adatbázisban bőséges szakirodalmat találunk a zsidósággal (5473 tétel), antiszemitizmussal (2162 tétel), holokauszttal (1774 tétel), illetve a téma egyéb aspektusaival kapcsolatos művekből is (analitikusan feltárt könyvek, folyóiratok). (A fenti tételszámot kulcsszó alapján történő kereséssel kaptuk.)

A 130 000 könyvet, 200 000 fényképet, 500 000 plakátot és kisnyomtatványt tartalmazó *Budapest Gyűjtemény* a fővárosi zsidóság társadalomtörténetének megismeréséhez járul hozzá dokumentumanyagával és információs szolgáltatásaival. Megtalálhatók a gyűjteményben Budapest és elődtelepülései múltjának kutatásához szükséges magyar és idegen nyelvű források és feldolgozások, történeti munkák; különböző cím- és névtárak, ingatlanjegyzékek, telefonkönyvek; a budapesti intézmények, szervezetek dokumentumai, alapszabályai (köztük bőségesen találhatók zsidó szervezetek dokumentumai is). A Fotótárban zsidó építészeti emlékek is megörökítést nyertek (intézmények, temetők stb.). A Plakát- és kisnyomtatványtárban a zsidósággal kapcsolatos rendeletek, hirdetmények, nyilas propaganda plakátok, védlevelek jelzik a korhangulatot és a holokauszt eseménytörténetét. Az áldozatkutatáshoz kiválóan hasznosíthatók az erre a korszakra vonatkozó címjegyzékek és telefonkönyvek (budapesti ingatlanok, illetve háztulajdonosok címtára stb.).[62] A *Budapest történetének bibliográfiája a kezdetektől 1950-ig* című monumentális szakbibliográfia[63] közel százezer tétele nemcsak a könyvekben található információkat adja közre, hanem a folyóiratok, újságok, térképek és kisnyomtatványok adatainak segítségével a nyomtatott források szinte teljes körét igyekszik a használók szolgálatába állítani. A kiadványok az 1981 és 1990 között megjelent kötetekkel együtt teljes szövegűen tanulmányozhatók a Hungaricana portálon[64]. A kimaradt éveket feltáró utólagos gyűjtés és a folyamatos kurrens szakirodalmi feldolgozás (analitikusan feltárt könyvek, illetve folyóiratokban megjelent tanulmányok) az online katalógusban kereshetők vissza (szűkítés a kereső űrlapon: „Szakbibliográfia" – Budapest-bibliográfia). A *Budapest története képekben 1493–1980* című képkatalógusban[65] és a *Budapest képarchívumban*[66] online kereshetünk a budapesti zsidósággal kapcsolatos archív fotókat.

A fenti gyűjteményeken túl természetesen további források is rendelkezésre állnak a kutatók számára. A levéltári és könyvtári források mellett nem mutatjuk be a releváns múzeumi gyűjteményeket, illetve nem foglalkozunk azokkal az összefoglaló jellegű adatbázisokkal, amelyek – bár nélkülözhetetlenek a társadalomtudományi kutatásban, de – nem rendelkeznek kifejezetten holokausztra vonatkozó gyűjteménnyel. Így nem szerepel írásunkban a Hungaricana, a Magyar Nemzeti Digitális Archívum, a Fortepan, az Europeana stb. Hasonlóan nem térünk ki az előfizetéses szolgáltatásokra, például a témánk szempontjából jelentős szakmai kiadványokat megjelentető hazai kiadók (Osiris, Múlt és Jövő, L'Harmattan, Balassi, Akadémiai Kiadó stb.) köteteit online biztosító Szaktárs felületre és MeRSZ adatbázisra, az Arcanum Digitális Tudománytárra vagy nemzetközi viszonylatban a JSTOR, De Gruyter holokauszttal, zsidósággal kapcsolatos adatbázisaira.

A fent említett adatbázisoktól eltérően azonban részletesen ismertetjük az alábbiakban a USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumot, mivel az ország valamennyi régiójában elérhető adatbázisról van szó.

USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum[67]

A USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum gyökerei *Steven Spielberg Schindler listája* című filmjéhez vezethetők vissza. A film előkészítéséhez több túlélővel készítettek interjút. A folyamat nem állt le a film elkészítésével, egyre több interjút rögzítet-

tek. Az anyag növekedésével Spielberg a Dél-kaliforniai Egyetemnek adományozta a gyűjteményt. Az egyetem azóta is szakmai koordinátora az adatbázis kezelésének, bővítésének. Az adatbázis mint termék hozzáférési jogának forgalmazását a ProQuest tudományos tartalomszolgáltató cégcsoport végzi.

Az interjú felépítése

Az adatbázisban elérhető videók az oral history módszertana szerint készülnek. Az átlagos interjú két óra hosszú, de találni a gyűjteményben 15–20 órás felvételeket is. Az életútinterjúk módszertanának megfelelően[68] egy-egy rekord elkészítése az alábbi folyamatokból áll:

1. előinterjú,
2. előkészítés,
3. interjú felvétele,
4. feldolgozás.

Az előinterjú során az interjúkészítő tájékoztatja az interjúalanyt az interjú elkészítésének céljáról, módszeréről. Felméri az interjúalany hozzáállását az interjúhoz, felkéri, hogy gyűjtse össze emlékeit és az életút szempontjából fontos tárgyakat az interjú időpontjára.

Az előkészítés szakaszában az interjúkészítő felkészül az adott életúthoz kötődő eseményekkel kapcsolatban. Ez különösen fontos, ha más társadalmi közegben zajlik az interjú, például Magyarországról Ausztráliába elvándorolt interjúalany esetén az interjúkészítő utánanéz Magyarország kulturális-történelmi hátterének, a II. világháborúban betöltött szerepének. Az előkészítés szakaszában a sablon kérdéssorhoz igazítva az interjúkészítő felkészül további, az életúthoz kapcsolódó kérdésekkel is.

Az interjú felvétele során az interjúalany elbeszéli egész életútját – a családi háttértől kezdve, a gyerekkoron át a családi és munkahelyi kapcsolatokon keresztül bemutatva a teljes életutat. Ennek megfelelően nemcsak az életút népirtásra vonatkozó részét ismerheti meg a hallgató, hanem az azt megelőző és az azt követő viszonyokat is. Így az egyes interjúkból megismerhetők a két világháború közötti vagy az 1948 utáni időszak mindennapjai is.

Az interjú során az interjúalany alapvetően nem kérdésekre válaszol, hanem elbeszéli az életét. Természetesen segítő jellegű, az elbeszélést továbblendítő kérdéseket feltehet az interjúkészítő, az oral history módszerei alapján azonban nem az újságokból ismert interjútípusra kell gondolni. Az interjúknak több visszatérő motívuma is van, ilyen az interjú elején az interjúkészítő és az interjúalany bemutatkozása, a család bemutatása, az interjú végén az életúthoz kapcsolódó legfontosabb fényképek, tárgyak ismertetése. Az interjúkban gyakran szerepel művészi megnyilatkozás, amikor az interjúalany valamely életeseményhez kapcsolódó verset, éneket ad elő vagy műalkotást mutat be. (Ennek köszönhetően számtalan háborús katonadal és gúnydal is megtalálható a gyűjteményben.) Szinte minden interjú esetén elhangzik néhány mondatos összegzés, amellyel az interjúalany röviden üzenhet a hallgatóságnak.

Az adatbázis szerkezete

A feldolgozás szakaszában az interjút tematikai felosztásban egyperces szegmensekre bontják, és a szegmenseket tárgyszavakkal látják el. A tárgyszavak segítségével van lehetőség egy-egy interjú vagy interjúrészlet visszakeresésére. Az interjúk metaadatokkal való ellátása az alábbi tematika szerint zajlik:

- az interjúalany csoportja,
- az interjúalany életrajzi adatai,
- földrajzi tárgyszók,
- személynevek,
- leíró jellegű tárgyszók.

Az interjúalany csoportja alapján van lehetőség arra, hogy az adott népirtáshoz kapcsolódó életútinterjúkban lehessen keresni, így a holokauszt mellett az adatbázis a ruandai, a nandzsingi, az örmény, a guatemalai, a kambodzsai és a mianmari genocídiumokhoz, illetve a közép-afrikai háborúhoz kötődő visszaemlékezéseket is tartalmaz. Egy-egy történelmi esemény kapcsán csoportokra is lehet szűrni a metaadatok segítségével: a holokauszthoz kapcsolódó interjúalanyok között a zsidó és roma túlélőkre, felszabadítókra, orvosi kísérletek túlélőire, segítségnyújtókra, politikai foglyokra, háborús perek tanúira stb.

Az életrajzi adatok között megtaláljuk a nevet, a születési dátumot, a nemet, a születési várost és országot, a felekezeti hovatartozást, illetve az interjú készítéséhez kapcsolódó adatokat: az interjúkészítés időpontját, helyét és nyelvét. Ezek segítségével van lehetőség például a II. világháborút gyermekként átélt magyar anyanyelvű 6–10 éves fiúk életútjára keresni. Az életrajzi adatok közt szűkíthetünk a fontosabb életúteseményekre is: külön kereshetünk a gettóval, koncentrációs táborral, ellenállási mozgalmakkal, rejtőzködéssel stb. kapcsolatos emlékekre.

A földrajzi tárgyszók segítségével minden, a visszaemlékezésekben elhangzó települést jelölnek. Az életút szempontjából fontos településeket inkább az

említések gyakorisága alapján lehet kiszűrni. A találati lista automatikusan előre sorolja azokat az interjúkat, amelyekben a keresett földrajzi tárgyszó többször fordul elő. A földrajzi tárgyszavakra történő keresés a hagyományos keresőmező mellett Google-térkép használatával is lehetséges. Az adatbázis a térképre elhelyezi azokat a településeket, amelyekhez interjú kapcsolódik. Így egy-egy helytörténeti kutatáshoz könnyen megtalálhatjuk a környező községekre vonatkozó emlékeket is. A települések az adott kor közigazgatási beosztása szerint kerülnek tárgyszavazásra. Ennek megfelelően a Budapest tárgyszó egységesen tartalmazza a II. világháborúban hozzá tartozó kerületeket, azonban külön tárgyszóval rendelkezik Budafok, Újpest, Rákospalota és több, a világháború után Budapesthez csatolt település. Bizonyos esetekben önálló földrajzi tárgyszót rendeltek laktanyákhoz, börtönökhöz, védett házakhoz, gettókhoz is.

A személynevek között valamennyi, az interjúkban elhangzott névre kereshetünk. A nevek latin betűkre transzliterálva kerültek rögzítésre, az adatbázis a soundex-hez hasonló Beider–Morse fonetikus egyezőség alkalmazásával igyekszik kiszűrni a betűzési különbségeket. A feldolgozás során azokat a személyneveket is rögzítik, ahol nem ismert a teljes név. Így könnyen találkozhatunk olyan személynevekkel, ahol csak a vezetéknév, esetleg csak a keresztnév van megadva.

Az adatbázis tárgyszórendszere lényegesen különbözik a könyvtárakban megszokott tárgyszórendszerektől. A hierarchikus felépítésű, mintegy 65 ezer tárgyszóból álló rendszer az adatbázis tematikáját követve több, könyvtári szempontból szokatlannak tűnő tárgyszócsoportot tartalmaz a hagyományos, II. világháborúhoz kapcsolódó szószedetekhez képest. Ilyen például az érzelmeket, a rasszizmusra adott reakciókat, a munkaszolgálatot vagy a haláleseteket leíró tárgyszócsoport.

Az adatbázis tartalma[69]

Az adatbázisban 54 673 videó érhető el. A hatalmas anyagból nehezen meghatározható, hogy hány felvétel kapcsolódik Magyarországhoz. 3809 interjúalany született Magyarországon, de további 3835 interjúalany szülőhelye az Osztrák-Magyar Monarchia. 1356 interjú készült magyar nyelven, további 14 interjú kétnyelvű (angol–magyar, német–magyar, svéd–magyar stb.). Nehéz meghatározni ugyanakkor a más szempontból Magyarországhoz köthető visszaemlékezéseket, például a szovjet katonák budapesti emlékeit. Mivel a földrajzi tárgyszók településre való keresésre adnak lehetőséget, ezért csak annyit érdemes megemlíteni, hogy a Budapesttel kapcsolatos emlékekről közel 6400 interjúban esik szó. Ebből is látszik, hogy a születési hely és a nyelv megkötésén túl milyen óriási az adatbázis kisebb-nagyobb mértékben Magyarországhoz köthető állománya.

Ahogy korábban szó volt róla, az egyes népirtásokhoz és csoportokhoz kapcsolódó életútinterjúkra külön lehet keresni az adatbázisban. Az anyag túlnyomó része a II. világháborúhoz kötődik, de több, történelmileg közelebb eső népirtáshoz kapcsolódó interjú is elérhető az oldalon.

Történelmi esemény	Interjúk száma	Történelmi esemény	Interjúk száma
2. világháború		**Örmény népirtás**	
Zsidó túlélő	51 435	Örmény túlélők	280
Segítségnyújtó	1160	Egyéb	41
Felszabadító	429	Leszármazottak	23
Roma túlélő	406	Kutatók	21
Politikai fogvatartott	268	Segítségnyújtók	9
Egyéb	174	Külföldi szemtanúk	7
Jehova tanúi	84	Jezidita túlélők	6
Háborús perek résztvevői	62	Örmény népirtás mindösszesen	387
Nem zsidó munkaszolgálatos	14	**Ruandai népirtás**	

Történelmi esemény	Interjúk száma	Történelmi esemény	Interjúk száma
Eugenetikai beavatkozás túlélői	13	Tuszi túlélők	69
Homoszexuális túlélők	6	Segítségnyújtók	13
2. világháború mindösszesen	53 007	Egyéb	7
Nankingi mészárlás	102	Ruandai népirtás mindösszesen	89
Guatemalai népirtás	32	**Kambodzsai népirtás**	5
Mianmari népirtás	11	**Jelenkori antiszemitizmus**	60
Dél-szudáni polgárháború és közép-afrikai háború	9	**Mindösszesen**	54 476

1. táblázat

Az interjúk népirtások szerinti megoszlása[70]

Az adatbázis nyelvi sokszínűsége is figyelemre méltó. Mivel élőnyelvi beszélők hosszabb, személyes vallomásai szerepelnek az anyagban, ezért több nyelvtanár javasolja az adatbázis nyelvoktatásban történő hasznosítását is.[71]

Interjú nyelve	Interjúk száma (db)	Interjú nyelve	Interjúk száma (db)
Angol	27 213	Cseh	560
Orosz	7118	Portugál	558
Héber	6253	Olasz	433
Francia	1947	Horvát	392
Lengyel	1511	Szerb	385
Spanyol	1373	Görög	316
Magyar	1356	Ukrán	304
Holland	1074	Svéd	270
Német	909	Örmény	135
Bolgár	623	Román	130
Jiddis	579	Kínai (mandarin)	100
Szlovák	561	Ruandai	74
		Dán	71

2. táblázat

Az interjúk megoszlása nyelvek szerint[72]

Az EISZ projektje az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum magyarországi elérésének biztosításához

Online adatbázisok tekintetében a hazai könyvtári szféra legmeghatározóbb szereplője az Elektronikus Információszolgáltatás Nemzeti Program (EISZ). Az EISZ-en keresztül 2019-ben több mint 240 intézmény férhet hozzá online szakirodalmi és közgyűjteményi forrásokhoz. Az adatbázisok jelentős hányadánál az EISZ Programtanács döntése alapján az intézmények előfizetési díjának egy részét átvállalja az EISZ. Bizonyos kiemelt projektek esetén a támogatási intenzitás elérheti a 100%-ot. Ilyen esetben a kedvezményezett intézmények önerő biztosítása nélkül férhetnek hozzá az adatbázishoz.

A projekt kedvezményezett intézményei

Az adatbázis tartalmának ismeretében az EISZ Programtanács jóváhagyásával az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum 100% támogatással férhető hozzá 40 intézmény számára. Az archívum hozzáférési jogának biztosítása nem előfizetéses jelleggel történik, az intézmények örökjogot szereztek az adatbázis használatára. A hozzáféréshez szükséges 1 200 000 USD díjat az EISZ négyéves ütemezésben fizeti ki a szolgáltató számára. A szolgáltatás biztosításához szükséges éves platformfenntartási díjat (27 000 USD/év) szintén az EISZ biztosítja.[73]

Az EISZ Titkárság által lefolytatott előzetes igényfelmérés során alakult ki a negyvenfős intézményi kör. Az intézmények felét a megyei könyvtári hálózat érdekelt intézményei jelentik. Ez biztosítja, hogy az archívum nem csupán tudományos adatbázisként jelenik meg Magyarországon, hanem a széles nagyközönség számára is elérhető forrás legyen a helytörténeti, családtörténeti kutatásokban.

A szakmai felhasználást a témával foglalkozó múzeumok, szakkönyvtárak és kutatóintézetek hozzáférése biztosítja. A felsőoktatás számára pedig a legjelentősebb hazai tudományegyetemeken, illetve az egyes egyházak legjelentősebb felsőoktatási intézményein keresztül lehet elérni az adatbázist. Az egyetemek között egy-egy művészeti képzéssel foglalkozó intézmény is helyet kapott.

Az EISZ Nemzeti Program határon túli magyar intézmények számára is végzi tevékenységét. Ennek megfelelően a kedvezményezett intézményekhez két határon túli magyar intézmény is csatlakozott: a felvidéki Fórum Kisebbségkutató Intézet és az erdélyi Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem.

Az EISZ projektje előtt az országban egyedül a Közép-európai Egyetemen lehetett a teljes adatbázishoz hozzáférni, illetve kisebb modulokat lehetett elérni az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, egy-egy megyei könyvtárban, középiskolában, múzeumban. A projektnek köszönhetően valamennyi kedvezményezett intézményben hozzáférhetnek az érdeklődők az adatbázis teljes anyagához.

Felsőoktatás	
1	Debreceni Egyetem
2	Eötvös Loránd Tudományegyetem
3	Eszterházy Károly Egyetem
4	Moholy-Nagy Művészeti Egyetem
5	Nemzeti Közszolgálati Egyetem
6	Pécsi Tudományegyetem
7	Szegedi Tudományegyetem
8	Színház- és Filmművészeti Egyetem
Megyei könyvtári hálózat	
9	Bács-Kiskun Megyei Katona József Könyvtár, Kecskemét
10	Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján
11	Békés Megyei Könyvtár, Békéscsaba
12	Berzsenyi Dániel Megyei és Városi Könyvtár, Szombathely
13	Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár, Eger
14	Csorba Győző Könyvtár, Pécs
15	Deák Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Zalaegerszeg
16	Dr. Kovács Pál Megyei Könyvtár és Közösségi Tér, Győr

17	Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest
18	Hamvas Béla Pest Megyei Könyvtár, Szentendre
19	II. Rákóczi Ferenc Megyei és Városi Könyvtár, Miskolc
20	József Attila Megyei és Városi Könyvtár, Tatabánya
21	Méliusz Juhász Péter Könyvtár, Debrecen
22	Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár, Nyíregyháza
23	Somogyi Károly Városi és Megyei Könyvtár, Szeged
24	Takáts Gyula Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár
25	Tolna Megyei Illyés Gyula Könyvtár, Szekszárd
26	Verseghy Ferenc Könyvtár és Közművelődési Intézmény, Szolnok
27	Vörösmarty Mihály Könyvtár, Székesfehérvár
Egyházi intézmények	
28	Evangélikus Hittudományi Egyetem
29	Károli Gáspár Református Egyetem
30	Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem
31	Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Magyar Tudományos Akadémia	
32	MTA Könyvtár és Információs Központ
Múzeumok	
33	Budapesti Történeti Múzeum
34	HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Könyvtár
35	Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány
36	Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítvány
37	Magyar Nemzeti Múzeum
Határon túli magyar intézmények	
38	Fórum Kisebbségkutató Intézet, Felvidék
39	Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Erdély
Szakkönyvtárak	
40	Országos Széchényi Könyvtár

3. táblázat

A kedvezményezett intézmények listája

Oral history adatbázisok

Az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumhoz hasonló gyűjtemények közül hazai viszonylatban is elérhetők adatbázisok többek között az Országos Széchényi Könyvtárban, a Társadalomtudományi Kutatóközpontban, a Közép- és Kelet-európai Történelem és Társadalom Kutatásáért Közalapítványnál (Terror Házában), a Veritas Történetkutató Intézet és Levéltárban, a Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívumban (OSA Archívumban) és más kutatóhelyeken, ezek azonban elsődlegesen nem a holokausztra koncentrálnak.

Dolgozatunk végén rövid áttekintést adunk a hazai kutatási projektek keretében készült és publikus repozitóriumokban hozzáférhető, holokauszt témájú anyagot is tartalmazó oral history gyűjteményekről, amelyek szintén hasznosak lehetnek a kutatói igények kiszolgálására. Az oral history olyan szempontokat biztosít, amelyek más, nyomtatott forrásból nem áll rendelkezésre.[74]

A *Társadalomtudományi Kutatóközpont Kutatási Dokumentációs Központ* keretében működő Szociológiai Intézet „20. Század Hangja Archívuma" a kutatók által felajánlott interjúk, dokumentumok másolatait gyűjti össze, digitalizálja és teszi közkincscsé. Archívumuk az OSA Archívum online felületén érhető el.[75] A 20. Század Hangja Archívumban négy gyűjtemény kapcsolódik a holokausztho: a *Munkaszolgálat 1939–1945* gyűjtemény a Dokumentation Zwangsarbeit elnevezésű kutatási projekthez kapcsolódik[76], amely 26 országban, 32 intézmény közreműködésével zajlott 2005 és 2006 között. A gyűjtemény összesen 590, a második világháború alatt munkaszolgálatot, kényszermunkát végző ember élettörténet-interjúját tartalmazza. A teljes kutatást *Alexander von Plato* vezette, központi archívuma és honlapja online elérhető.[77] A 20. Század Hangja Archívumban a magyar nyelvű, Magyarországon és Szlovákiában készült 19 interjú és az azokhoz kapcsolódó dokumentumok találhatóak.[78] A Bundesministerium für Inneres (Osztrák Belügyminisztérium) által finanszírozott nemzetközi *Mauthausen Survivors Documentation Project*[79] keretében 2003-ban közel 800 audio- és 80 videóinterjú készült az 1944–45-ben Mauthausenbe hurcolt foglyokkal.[80] Az emlékezőket húsz országból, reprezentatív minta alapján választottak ki. A magyarországi 52 audio- és 5 videóinterjú a narratív élettörténeti interjú technikájával készült, s a 20. Század Hangja Archívumban megtalálható.[81] *Kemény István* gyűjteménye a magyarországi cigány népességről 1971-ben lezajlott első országos reprezentatív felmérés anyagát tartalmazza[82], amelynek során a kutatókra „felfedezésként" hatottak a romák második világháborús üldöztetéséről szóló történetek, és amelyek először ismertették meg a szélesebb nyilvánossággal a roma holokauszt tényeit. A jelenleg rendelkezésre álló gyűjtemény 237 interjú, amelynek egy része kapcsolódik a holokauszthoz.[83] *Szuhay Péter* gyűjteménye a *Roma holokauszt* című kutatás keretében felvett interjúkat tartalmazza (32 interjúalany)[84], amelyekre a Holokauszt Emlékközpont állandó kiállításának anyaggyűjése céljából, családtörténetek feltárásaként került sor 2004–2005-ben. A terepmunka során fényképeket, anyakönyvi bejegyzéseket, igazolványokat, hivatalos iratokat, levelezéseket is gyűjtöttek az interjúk alátámasztására és illusztrálására (teljes dokumentumanyag: 376 db)[85]. A gyűjtött anyag nem csak a holokauszt időszakát tárgyalja, azonban az életút ezen szakaszánál az interjúk fókuszálnak a vészkorszak éveinek konkrét, személyesen megélt történetére, a hazatérés utáni életre, a trauma feldolgozására.[86] Ehhez a kutatáshoz kapcsolódóan fontos kötet is született *Daróczi Ágnes* és *Bársony János* szerkesztésében, amely az interjúk egy részét közli, valamint átfogó információkkal szolgál a roma holokausztról.[87] A kötet folytatása a következő tízévi kutatómunka eredményeit összegzi, hiánypótló adattárral kiegészülve (cigány internáló- és katonai munkatáborok; cigány munkaszolgálatosok veszteséglistái; öt német koncentrációs tábor magyar-cigány jelzésű foglyainak adatai stb.).[88]

A *Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archívum (OSA Archívum) Totalitarizmus és holokauszt* gyűjteménye[89] *Az európai szellem és a totalitarizmus* című kutatás alprojektjeként jött létre (2004–2007). A Nemzeti Kutatási Fejlesztési Programok által támogatott kutatást a Debreceni Egyetem Filozófiai Intézetéből és az MTA Vulgo kutatócsoportjából álló konzorcium vezette, az interjúk készítését Vajda Júlia kutatócsoportja végezte. Annak érdekében, hogy megragadják az „utolsó pillanatot" a soá emlékezetének megőrzésére, narratív élettörténeti interjúkat készítettek a magyarországi holokauszt túlélőivel (334 interjú). Az interjúk kiegészítésére fényképeket, dokumentumokat is gyűjtöttek. A hatalmas anyag tudományos feldolgozását egy másik pályázatban kezdték el szisztematikusan a kutatók által választott nézőpont szerint: *A munkaszolgálat az emlékezők elbeszélésében* (2010–2013, OTKA, MTA SZKI, kutatásvezető: *Vajda Júlia*).

A *Holokauszt Emlékközpontban* található *Az Üvegházon innen és túl* gyűjtemény (Magyar cionista nők ellenállási és mentőakciói 1944–45-ben) a Budapesten, a Vadász utca 29. szám alatti Üvegházban és környékén tevékenykedő cionista mozgalom eseménytörténete és a mozgalomban szerepet vállaló fiatal nők tettei, élettörténete köré szerveződik. Az elsődleges cél az embermentő nők és a megmentettek felkutatása, elbeszéléseik megőrzése, a magyarországi ellenállási és mentőakciókban játszott szerepük megismertetése volt. Az 53 videóinterjút 2010-ben készítették Izraelben a magyar cionista ellenállási mozgalom női túlélőivel (projektvezető: *Pécsi-Pollner Katalin* irodalomtörténész, holokausztkutató). A gyűjtemény érdekessége, hogy „elmeséletlen női történetek" tárháza, mivel a cionista nők ezekben szólaltak meg először oral history interjúk keretében. A gyűjtés a Holokauszt Emlékközpont és két berlini partnerszervezete, a Gedenkstätte Deutscher Widerstand (Német Ellenállás Emlékhelye) és a Nemzetközi Auschwitz Bizottság együttműködésében valósult meg.

A *Centropa Alapítvány* a bécsi központú Centropa Közép-Európai Kutatási és Dokumentációs Központ részeként működik, amely 15 országban van jelen. A magyarországi Centropa Alapítvány célja a Közép- és Kelet-Európában élő, magyar anyanyelvű zsidóság értékteremtő múltjának, és a jelenkorig terjedő életének dokumentálása. A *Zsidó élettörténetek a huszadik században* című nemzetközi projekt keretében életútinterjúkat készítettek 1910 és 1935 között született magyarországi és határon túli magyar ajkú zsidókkal (jórészt 2001 és 2008 között felvett interjúk). Habár elsődleges céljuk a zsidóság holokauszt előtti és utáni életformájának, szokásainak, tradícióinak, a hagyományátadás mintáinak, s ezáltal a zsidó életformák sokrétűségének bemutatása, valamint a zsidó identitástörténet kutatásához való hozzájárulás, azonban mindezek között az üldöztetés, a holokauszt időszakának az egyes személyek által megélt eseményei, pszichológiai következményei és az újrakezdés személyes életstratégiái is fontos témáját képezik az élettörténeteknek.[90] A magyarországi kutatásban 220 mélyinterjú készült el, amihez több mint 5000 fénykép és dokumentum tartozik. Az interjúk tartalmi szempontból teljes, szöveges leiratait (amelyek kismértékű szerkesztéseket tartalmaznak), valamint a hozzájuk kapcsolódó fényképeket, családfákat mindenki által hozzáférhetővé tették online adatbázisukban, amelyben különböző szempontok szerint kereshetünk (országnév, városnév, családnév, kulcsszó).[91] Az eredeti hangfelvételek a Centropa bécsi központjában találhatók.

Összegzés

Írásunkban szerettük volna bemutatni a holokausztkutatás legfontosabb forrásait. A kutatók számára olykor már átláthatatlanul sok online adatbázis, nyomtatott kiadvány és holokausztkutatással foglalkozó intézmény kínálja a lehetőségeket. Igyekeztünk a téma szempontjából leginkább releváns nemzetközi és hazai gyűjteményeket bemutatni. A felsorolás természetesen csak kiindulópont lehet a kutatók és tájékoztató könyvtárosok számára.

Ismertettük a legfontosabb nemzetközi kutatói bázist nyújtó intézményeket, a hazai levéltári és könyvtári forrásokat. Külön utaltunk a legfontosabb nyomtatott kiadványokra, illetve bemutattuk a hazai levéltári és könyvtári hálózat által biztosított online elérhető szolgáltatásokat.

Dolgozatunkban ismertettük az EISZ Nemzeti Program projektjét, amely 40 magyar intézmény számára biztosítja az USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívum hozzáférését. A személyes életútinterjúkat tartalmazó videóadatbázis elsődleges forrás lehet sok kutató számára, és segíthet olyan kérdések vizsgálatában, amelyhez nem áll rendelkezésre írott vagy tárgyi emlék.

Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

Az elektronikus források utolsó megtekintése: 2020. október 12.

1. The Yehuda Schwarzbaum Online Library. == Yad Vashem: The World Holocaust Remebrance Centre [online]. Jerusalem: Yad Vashem, cop. 2020. Hozzáférhető: https://library.yadvashem.org
2. Yad Vashem Photo Collections. == Yad Vashem: The World Holocaust Remebrance Centre [online]. Jerusalem: Yad Vashem, cop. 2020. Hozzáférhető: https://photos.yadvashem.org
3. Yad Vashem Documents Archive. == Yad Vashem: The World Holocaust Remebrance Centre [online]. Jerusalem: Yad Vashem, cop. 2020. Hozzáférhető: https://documents.yadvashem.org

4. Transports to Extinction: Holocaust (Shoah) Deportation Database. == Yad Vashem: The World Holocaust Remebrance Centre [online]. Jerusalem: Yad Vashem, cop. 2020. Hozzáférhető: https://deportation.yadvashem.org
5. The Central Database of Shoah Victims' Names. == Yad Vashem: The World Holocaust Remebrance Centre [Online]. Jerusalem: Yad Vashem, cop. 2020. Hozzáférhető: https://yvng.yadvashem.org/
6. Yizkor Books == New York Public Library [weblap]. New York: NYPL, cop. 2020. Hozzáférhető: https://libguides.nypl.org/yizkorbooks
7. Online keresési felület a teljes gyűjteményhez: Collection search == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://collections.ushmm.org/search/
8. United States Holocaust Memorial Museum [weblap]. Oral History [aloldal]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.ushmm.org/collections/the-museums-collections/about/oral-history
9. Jeff and Toby Herr Oral History Archive == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://collections.ushmm.org/search/?f[special_collection][]=The%20Jeff%20and%20Toby%20Herr%20Oral%20History%20Archive
10. Holocaust Encyclopedia. == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://encyclopedia.ushmm.org/
11 Database of Holocaust Survivor and Victim Names. == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.ushmm.org/remember/resources-holocaust-survivors-victims/database-of-holocaust-survivor-and-victim-names
12. Holocaust Survivors and Victims Resource Center digital indices. == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=19892&child=1
13. Hungarian Jewish victims: Names from the Nevek Project, ID: 39683. == Holocaust Survivors and Victims Database. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=39683
14. A Jad Vasem Intézet által összeállított NAMES – SHEMOT – NEVEK névlistákat tartalmazó sorozat (Zala megye, Hajdú-Bihar megye, Békés megye, Debrecen, Mauthausen, Stutthof, a Keleti hadműveleti területen elesett vagy eltűnt munkaszolgálatosok adatai).
15. Counted remnant: Register of the Jewish survivors in Budapest. Published by the Hungarian Section of the World Jewish Congress and the Jewish Agency for Palestine Satistical and Search Department. Budapest: Kemény-Pál Ny., 1946. 1320 p.
16. A 15. jegyzetben szereplő kötet névanyagát is tartalmazza a washingtoni Holokauszt Emlékmúzeum Database of Holocaust Survivor and Victim Names adatbázisa: Counted remnant: Register of the Jewish survivors in Budapest. == United States Holocaust Memorial Museum [online]. Washington, DC : USHMM, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.ushmm.org/online/hsv/source_view.php?SourceId=30940
17. Brunelle, Kate: A brief historical evolution of the International Tracing Service (ITS): The largest collection of Holocaust related documents. == SLIS Connecting, 3 (2014) 2., Article 6. 23 p. DOI: 10.18785/slis.0302.06. Hozzáférhető: https://aquila.usm.edu/slisconnecting/vol3/iss2/6
18. Arolsen Archives: International Center on Nazi Persecution [online]. [Bad Arolsen]: Arolsen Archives, cop. 2020. Hozzáférhető: https://collections.arolsen-archives.org/en/search/
19. Arolsen Archives: International Center on Nazi Persecution [online]. Your inquiry [aloldal]. [Bad Arolsen]: Arolsen Archives, cop. 2020. Hozzáférhető: https://arolsen-archives.org/en/search-explore/inquiries/
20. MORSE, Stephen P. – LANDÉ, Peter. Searching Dachau Concentration Camp Records in One Step [website]. [S. l.]: More and Landé, cop. 2008. Hozzáférhető: http://stevemorse.org/dachau/dachau.html
21. Raum der Namen: Digitales Gedenkbuch für die Toten des KZ Mauthausen und seiner Außenlager 1938–1945 [website]. Wien: KZ-Gedenkstätte Mauthausen, cop. 2020. Hozzáférhető: http://www.gedenkstaetten.at/raum-der-namen/cms/
22. Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau. Sterbebücher. [Oświęcim]: Auschwitz-Birkenau State Museum, cop. 2020. Hozzáférhető: http://auschwitz.org/en/museum/about-the-available-data/death-records/sterbebucher
23. YIVO Institute for Jewish Research [website]. New York, NY: YIVO, cop. 2020. Hozzáférhető: https://www.yivo.org/
24. Center for Jewish History [website]. Search the Collections. New York, NY.: CJH, [s. a.] Hozzáférhető: http://access.cjh.org és http://search.cjh.org
25. Center for Jewish History [website]. New York, NY.: CJH [s. a.] Hozzáférhető: https://archives.cjh.org
26. The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe [online]. [S. l.]: YIVO Imstitute for Jewish Research, cop. 2010. Hozzáférhető: http://www.yivoencyclopedia.org
27. Center for Jewish History [website]. Repositories. New York, NY.: CJH, [s. a.] Hozzáférhető: https://archives.cjh.org/repositories
28. SEIGEL, Amanda. Yizkor books at The New York Public Library [blogbejegyezés.] == New York Public Library

blogs, April 25, 2019. Hozzáférhető: https://www.nypl.org/blog/2019/04/25/yizkor-books-history-research

29. Számos műre hivatkozik az Országos Zsidó Múzeum és Levéltár által közzétett „Zsidó községek könyvei" című összeállítás: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár [website]. Zsidó községek könyvei. Budapest : MZSML, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.milev.hu/kozossegekkonyvei.html
30. MOSKOVITS Árje. Derecske és vidéke zsidósága: Emlékkönyv. Telaviv: Derecskei Gyülekezet, 1984. 185 [76], 86 p., 8 t. Borítócím: A derecskei zsidó hitközség története. Digitalizált változata hozzáférhető a New York Public Library Digital Collection gyűjteményében: https://digitalcollections.nypl.org/items/4b3b84e0-6b85-0133-a8b3-00505686d14e
31. ASHER, S. – GARTENZAUM, GY. (eds.). Šahy: „Örökmécses" == Ner tamid. Kfar Vradim: A.I. Gidron, 1994. 212, 194 p. Héber és magyar nyelven. Digitalizált változata hozzáférhető a New York Public Library Digital Collection gyűjteményében: https://digitalcollections.nypl.org/items/1d201da0-42a8-0133-52b4-00505686d14e/book#page/1/mode/1up
32 The New York Public Library digital collections: Yizkor Book Collection [online adatbázis]. New York: NYPL, cop. 2020. Hozzáférhető: https://digitalcollections.nypl.org/collections/yizkor-book-collection#/?tab=navigation; https://libguides.nypl.org/yizkorbooks
33. The Yiddish Book Center's NYPL–Yiddish Book Center Yizkor Book Collection: Yizkor Books [online]. Amherst, MA: Yiddish Book Center, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.yiddishbookcenter.org/collections/yizkor-books
34. KOMORÓCZY Géza, szerk. Magyar Zsidó levéltári repertórium. 1/A. – 1/B. [köt.] Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján. [szerző] HARASZTI György. Budapest: MTA Judaisztikai Kutcsop., 1993. 441, 449–745. p. (Hungaria Judaica, ISSN 0865-1345; 2.) ISBN 963-7450-90-4 (1. köt.) ISBN 963-7450-91-2 (2. köt.)
35. KOMORÓCZY Géza, szerk. Magyar Zsidó levéltári repertórium. 3. [köt.] Magyarországi zsidó anyakönyvek 1760-tól napjainkig: hazai levéltárak és irattárak. [szerző] FROJIMOVICS Kinga. Budapest: MTA Judaisztikai Kutcsop., 2007. (Hungaria Judaica, ISSN 0865-1345 ; 21.) ISBN 963-508-518-4 (3.köt.) Hozzáférhető: https://kisebbsegkutato.tk.mta.hu/uploads/files/olvasoszoba/intezetikiadvanyok/Magyarorszagi_zsido_anyakonyvek.pdf)
36. BARAHM, Randolph L., szerk. A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája. 1–3. köt. [Budapest]: Park Könyvkiadó, [2007]. 3 db (1590 p.) ISBN 978-963-530-738-8
37. AOL: Adatbázisok online. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, cop. 2020. Hozzáférhető: http://adatbazisokonline.hu/osszes-adatbazis
38. Elektronikus Levéltári Portál: A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) és Budapest Főváros Levéltára (BFL) online szolgáltatásainak felülete. Budapest: MNL : BFL : NISZ, [s. a.] Hozzáférhető: https://www.eleveltar.hu/
39. Magyar Levéltári Portál: Az online folyóirat: A Magyar Levéltárosok Egyesülete honlapja. Budapest : Budapest Főváros Levéltára, [2017]. Hozzáférhető: http://www.archivportal.hu/
40. EHRI Portal: Hungary [online]. [S. l.]: EHRI Consortium, cop. 2020. Hozzáférhető: https://portal.ehri-project.eu/countries/hu
41. KOVÁCS Tamás. A Magyar Nemzeti Levéltár és a Holokauszt Emlékév == Levéltári Közlemények, 86. (2015) 1/2., p. 345–346. p. ISSN 0024-1512. Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariKozlemenyek_86/?pg=346&layout=s
42. TORONYI Zsuzsanna. A magyarországi zsidó múlt dokumentumai a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltárban. == Levéltári Szemle, 57. (2007) 3., p. 24–33. ISSN 1457-6047. Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/LeveltariSzemle_57_2007/?pg=257&layout=s)
43. Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár Fondjegyzéke [online]. Budapest: Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár, [s. a.] Hozzáférhető: http://archives.milev.hu/index.php/
44. Hungaricana közgyűjteményi portál: Könyvtár [aloldal]: Zsidó Gyűjtemények. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/zsido_gyujtemenyek/
45. Records Related to Hungarian Jewish Communities, 1944-1956 RG-39.013M: [Annotated list]. Comp. by the Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár and United State Holocaust Memorial Museum. Washington, DC: USHMM, 2007. 159 microfilm reels. A mikrofilmek digitalizált jegyzéke hozzáférhető: https://collections.ushmm.org/findingaids/RG-39.013M_01_fnd_en.pdf
46. HORVÁTH Rita. A magyarországi zsidók Deportáltakat Gondozó Országos Bizottsága (DEGOB) története. Budapest: Magyar Zsidó Levéltár, 1997. 63 p. (Makor, ISSN 1417-6777 ;1.) ISBN 963-04-9447-7 *
47. DEGOB: Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság [weblap]. [Budapest]: Claims Conference, Holocausttaskforce.org, Nemzeti Digitális Adattár, [s. a.] Hozzáférhető: http://degob.hu/index.php
48. Hungaricana közgyűjteményi portál: Levéltári iratgyűjtemény [aloldal]: Lakás adatszolgáltatási ívek, 1944. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://hungaricana.hu/hu/adatbazisok/leveltari-iratgyujtemeny/lakas-adatszolgaltatasi-ivek-adatbazisa/; https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Lakasiv/
49. Hadtörténeti Intézet és Múzeum [weblap]. Hadisír nyilvántartó aloldal. Budapest: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, cop. 2020. Hozzáférhető: http://www.hadisir.hu/hadisir-nyilvantarto

50. Szomszédaink voltak: Online kiállítás a Magyar Nemzeti Levéltár válogatott dokumentumaiból a magyarországi holokauszt 70. évfordulójára [online] == Magyar Nemzeti Levéltár weblapja. Budapest: MNL, 2014. Hozzáférhető: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/virtualis_kiallitas/szomszedaink_voltak
51. Dohánykert [weboldal]. Készítette a Budapesti Zsidó Hitközség Chevra Kadisa Osztálya és Magyar Zsidó Levéltár. Megnyílt 2010. jan. 18-án. [Budapest]: Budapesti Zsidó Hitközség, Magyar Zsidó Levéltár, 2010. Hozzáférhető: http://www.dohanykert.hu
52. TORONYI Zsuzsanna. Egy budapesti kert történetei == Korall, 11. (2010) 41., p. 97–112. ISSN 1586-2410. Hozzáférhető: (online: http://epa.oszk.hu/00400/00414/00032/pdf/Korall_41_097-112.pdf)
53. MaNDA: Magyar Nemzeti Digitális Archívum [weblap]. Budapest: Forum Hungaricum Kft., [s. a.] Hozzáférhető: https://mandadb.hu/
54. A holokauszt magyarországi áldozatainak névsora. Szerk. Szita Szabolcs. 1. köt., Budapest, 2. köt., Somogy vármegye. Budapest: Holocaust Dokumentációs Központ és Emlékgyűjtemény Közalapítvány, 2015–2017. 2 db. ISBN 978-615-5132-09-4 (1. köt.) ISBN 978-615-5132-12-4 (2. köt.).
55. Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem Könyvtára [weblap]. Ingyenesen letölthető digitális művek [aloldal]. Budapest: ORZSE Könyvtár, [s. a.] Hozzáférhető: https://konyvtar.or-zse.hu/gyujtemeny/ingyenesen-letoltheto-digitalis-muvek/
56. Hungaricana közgyűjteményi portál: Könyvtár [aloldal]: Országgyűlési Könyvtár gyűjteményei. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/orszaggyulesi_konyvtar_dtt/
57. DTT: Digitalizált Törvényhozási Tudástár [weblap]. Budapest: Országgyyűlési Könyvtár, utoljára frissítve: 2019. márc. 28. Hozzáférhető: http://dtt.ogyk.hu
58. Országgyűlési Könyvtár [weblap]: Sajtóadatbázis [aloldal]. Budapest: Országgyűlési Könyvtár, cop. 2012–2015. Hozzáférhető: https://www.ogyk.hu/hu/sajtoadatbazis
59. Magyarország településeinek népszámlálási-etnikai adatbázisa [online]. Összeáll. SEBŐK László == Országgyűlési Könyvtár weblapja. Budapest: OGYK, cop. 2012–2015. Hozzáférhető: http://mtatkki.ogyk.hu/nepszamlalas_adatok.php
60. Ezer év törvényei [online]. Budapest: Wolters Kluwer, [s.a.] Hozzáférhető: https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei
61. SzocioWeb [adatbázis]: A magyar szociológiai irodalom bibliográfiája. Budapest: FSZEK, [s.a.] Az adatbázis keresőfelülete hozzáférhető: https://szociologiai.fszek.hu/
62. Hungaricana közgyűjteményi portál: Könyvtár [aloldal]: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Címjegyzékek 1867-1942. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_cimjegyzekek_1867_1942/

    Hungaricana közgyűjteményi portál: Levéltári iratgyűjtemények [aloldal]: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapesti Czim- és Lakásjegyzék. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/Lakcimjegyzek/
63. Budapest történetének bibliográfiája. Főszerk. ZOLTÁN József. 1–7. köt. Budapest: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, 1963–1974. 7 db
64. Hungaricana közgyűjteményi portál: Könyvtár [aloldal]: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest történetének bibliográfiája a kezdetektől 1950-ig. Budapest: Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_budapest_tortenetenek_bibliografiaja/
65. Hungaricana közgyűjteményi portál: Könyvtár [aloldal]: Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest története képekben 1493–1980. Budapest : Országgyűlési Könyvtár, Arcanum, [s. a.] Hozzáférhető: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_budapest_tortenete_kepekben/
66. Budapest-képarchívum [online]. Budapest: FSZEK, [s.a.] Az archívum keresőfelülete hozzáférhető: https://bpkep.fszek.hu
67. USC Shoah Foundation: Visual History Archive Online. Updated Nov 1. 2017. [Los Angeles]: USC Shoah Foundation, cop. 2020. Hozzáférhető: https://vha.usc.edu
68. KÁROLY Anna. Az oral history mint kutatási módszer == Magiszter, 5. (2007) 2., p. 59–68. ISBN 1583-6436
69. Az adatok forrása az adatbázis oldala (http://vha.usc.edu) a 2019. augusztus 13-i állapotnak megfelelően.
70. Saját szerkesztés. Az adatok forrása az adatbázis oldala (http://vha.usc.edu) a 2019. augusztus 13-i állapotnak megfelelően.
71. PHILIPS, Carson. „The limits of my language are the limits of my world": Using recorded testimonies of Holocaust survivors with English language learners. == Interactions. Ed. Werner DREIER, Angelika LAUMER, Moritz WEIN, Berlin: EVZ, 2018. p. 252–265.
72. Saját szerkesztés. Az adatok forrása az adatbázis oldala (http://vha.usc.edu) a 2019. augusztus 13-i állapotnak megfelelően. A táblázatban nem szerepelnek a kétnyelvű interjúk, illetve azok a nyelvek, ahol 70-nél kevesebb interjú szerepel az adatbázisban.
73. USC SOÁ Alapítvány Vizuális Történelmi Archívumhoz való hozzáférésre irányuló szerződés. 2018. máj. 25. http://eisz.mtak.hu/images/szerzodesek/SOA_2018.pdf
74. HORVÁTH Sándor. Muszáj interjúzni?: Az oral history mint nyilvános és/vagy szakszerű történelem == Forrás, 43. (2011) 7/8., p. 21–38. ISSN 0133-056X. Hozzáférhető: http://www.forrasfolyoirat.hu/1107/horvath.pdf

75. A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely [weblap]. Budapest: MTA TK Szociolgóiai Intézet, 2009. Hozzáférhető: http://voices.osaarchivum.org/
76. KOVÁCS Éva. The Experiences of Hungarian slave and forced labourers. == Hitler's slaves: Life stories of forced labourers in Nazi-occupied Europe. Ed. Alexander von Plato, Almut Leh, Christoph Thonfeld. Berghahn Books ; Oxford ; New York, 2010. p. 124–137.
77. Zwangsarbeit 1939-1945 [website]: Erinnerungen und Geschichte. Berlin: Freie Universität Berlin, Universitätsbibliothek, [2018]. Hozzáférhető: https://www.zwangsarbeit-archiv.de/
78. A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely [weblap]. 409_02 Munkaszolgálat 1939-1945 aloldal. Budapest: MTA TK Szociolgóiai Intézet, 2009. Hozzáférhető: http://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/10
79. Mauthausen Survivors Research Project [weblap]. Vienna: Department of Contemporary History University of Vienne, [s. a.]. Hozzáférhető: https://msrp.univie.ac.at
80. BOTZ, Gerhard – HALBMAYR, Brigitte – AMESBERGER, Helga. „Zeitzeugen– und Zeitzeuginnenprojekt Mauthausen": „Mauthausen Survivors Documentation Project" – MSDP: Genese, Projektstruktur und erste Ergebnisse. == Jahrbuch 2004: Schwerpunkt Mauthausen. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes (Hrsg.) Münster, 2004. p. 30–67.;
BOTZ, Gerhard – FRITZ, Regina – PRENNINGER, Alexander: Mauthausen überleben und erinnern: Ein Bericht aus dem „Mauthausen Survivors Research Project". == Jahrbuch 2009 der KZ-Gedenkstätte Mauthausen / Mauthausen Memorial, Wien, 2010, p. 25–34.;
SZÁSZ Anna Lujza – VAJDA Júlia. Mindig van éhség: Pillanatképek Mauthausen felszabadulásáról. Budapest: ELTE Eötvös kiadó, 2012. 87 p. ISBN 978-963-312-102-3
81. A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely [weblap]. 409_03 Mauthausen Survivors Documentation Project (magyar interjúk) aloldal. Budapest: MTA TK Szociológiai Intézet, 2009. Hozzáférhető: http://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/35
82. HAVAS Gábor. A Kemény István vezette 1971-es országos reprezentatív cigányvizsgálat keretében készült interjúk == Socio.hu [online], (2016) 2. ISSN 2063-0468. Hozzáférhető: https://socio.hu/uploads/files/2016_2/kemeny_gyujt.pdf
83. A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely [weblap]. 409_26 Kemény István gyűjteménye aloldal. Budapest: MTA TK Szociolgóiai Intézet, 2009. Hozzáférhető: http://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/1237
84. A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely [weblap]. 409_13 Szuhay Péter gyűjteménye aloldal. Budapest : MTA TK Szociolgóiai Intézet, 2009. Hozzáférhető: http://voices.tk.mta.hu/handle/123456789/677
85. A kutatómunkáról bővebben: KOVÁCS Éva – LÉNÁRT András – SZÁSZ Anna Lujza. A magyar Holokauszt személyes történetének digitális gyűjteményeiről == BUKSZ, 23. (2011) 4., p. 336–352. ISBN 0865-4247 Hozzáférhető: http://real.mtak.hu/44277/1/A_magyar_holokauszt_szemelyes_torteneten.pdf;
Kovács, Éva Judit – Lénárt, András – Szász, Anna Lujza. Oral History Collections on the Holocaust in Hungary == S:I.M.O.N. – Shoah: Intervention. Methods. Documentation, (2014) 2., p. 48–66. ISSN 2408-9192. Hozzáférhető: https://simon-previous-issues.vwi.ac.at/images/Documents/Issues/2014-2_SIMON/SIMON_2014-02.pdf
86. SZÁSZ Anna Lujza. Szuhay Péter gyűjteményének bemutatása == Socio.hu [online], (2015) 4. ISSN 2063-0468. Hozzáférhető: https://socio.hu/uploads/files/2015_4/gy_szuhai.pdf
87. BÁRSONY János – DARÓCZI Ágnes, szerk. Pharrajimos. 1.: Romák sorsa a holocaust idején. [Budapest]: L'Harmattan, cop. 2004. 213 p. (Romaverzum, ISSN 1786-8211). ISBN 963-7343-21-0
88. BÁRSONY János – DARÓCZI Ágnes. Kali Trash, Pharrajimos, Samudaripen: Fekete félelem, szétvágatás, legyilkolás: A romák sorsa a holocaust idején Magyarországon II. [Budapest]: Cigányságkut. Int. – Romano Inst., [2015]. 344 p. ISBN 978-963-12-2757-4
89. Az interjúgyűjtemény adatai az OSA Archívum katalógusában: Interviews with Holocaust survivors and background material == Holokauszt túlélőkkel készült interjúk és háttéranyagok [digitális hangfájlok és szövegfájlok]. Budapest: CEU, [2004–2012.] Hozzáférhető: http://catalog.osaarchivum.org/catalog/O8p1J3vP
90. A Centropa Alapítvány anyagai több egyéni kutatás forrásdokumentumaiként szolgáltak. Néprajzi szempontból feldolgozta például CZINGEL Szilvia. Ünnepek és hétköznapok: Zsidó vallásnéprajz a Kárpát-medencében. Budapest: Corvina Kiadó, 2018. 302 p. ISBN 978-963-13-6541-2. A holokauszt okozta trauma „megküzdési stratégiáiról" Békés Vera és szerzőtársai pszichológiai tanulmányában olvashatunk: BÉKÉS Vera – PERRY, John Christopher – STARRS, Claire J. Mi magyarázza a társadalmi trauma túlélőinek ellenállóképességét?: Holokauszt- és egyéb narratívák megküzdési stratégiáinak elemzése három eset bemutatásán keresztül == Tanulmányok a holokausztról. Szerk. Randolp L. Braham. 9. köt. Budapest: Múlt és Jövő Kiadó, 2018. p. 221–241. ISBN 978-615-5480-49-2
91. Centropa: Megőrzött emlékek interaktív könyvtára [weblap]. Budapest: Centropa Alapítvány, cop. 2018. Hozzáférhető: https://www.centropa.org/hu

(Beérkezett: 2020. május 4.)



Hogyan lépjünk egyről a kettőre? A *K2* műhely múltja és jelene

BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika – NÉMETH Márton

Bevezetés – A *K2* projekt koncepciója, alapvető keretei

A Könyvtári Intézet *K2* kísérleti műhelysorozata 2010-ben indult, azzal a céllal, hogy teret adjon a könyvtári digitalizálási folyamatok kapcsán, illetve más szakmai területeken felmerülő új ötleteknek, megoldásoknak, kipróbált módszereknek – a *Könyvtár 2.0* szemlélet elterjesztésének. A könyvtárak jövőjének feltárása, megértése, a digitális technológiák alkalmazásának népszerűsítése végigkíséri a *K2* történetét.

Ebben az időszakban még idegenkedés volt tapasztalható a szakmában az informatikai eszközök, megoldások használatával kapcsolatban, sokan még csak figyelték, hogy az egyre divatosabbá váló informatikai szolgáltatások, technológiai hívószavak vajon miként is hatnak munkájukra, de nem találták e lehetőségek felhasználásának módját. A kezdetekben ezért fontos törekvésünk volt, hogy eloszlassuk a könyvtárosok esetleges félelmeit, bemutatva, hogy akár alapszintű informatikai ismeretek birtokában is nagyon sok új technológiai lehetőség áll a rendelkezésükre. Többféle szakmai szemszögből igyekeztünk bemutatni az informatikai eszköztárat, amelyre a könyvtárosok a munkájuk során támaszkodhatnak, és úgy igyekeztünk megszólítani a szakmában dolgozókat, hogy a felajánlott lehetőségek szervesen illeszkedjenek a munkájukhoz, kiegészítsék, hatékonyabbá tegyék a munkafolyamatokat.

A *K2* projekt céljai

A műhelysorozatot szervező csapat tudatosan kiemelt figyelmet fordított arra, hogy külsős szakértők segítségével vegyük számba azokat a kurrens technológiákat és trendeket, amelyek a könyvtári és közgyűjteményi terület számára is hasznosíthatók. Amellett, hogy friss szempontok, megközelítések váltak így megismerhetővé és alkalmazhatóvá a szakterületen, erősíteni tudtuk az együttműködéseket más területekkel, gyümölcsöző kapcsolatokat tudtunk kialakítani

más szakmák képviselőivel. Tudatosan kerestük a kapcsolatokat az egyetemeken, főiskolákon feltűnő fiatal tehetségekkel is, akiknek lehetőséget biztosítottunk a bemutatkozásra, erősítve ezzel munkaerőpiaci pozícióikat is. Fontosnak tartottuk, hogy az ismeretek megszerzésével egyidejűleg szakmai párbeszéd is kialakulhasson a résztvevők között: az előadások után minden esetben ösztönöztük az eszmecserét, és a 2019–2020-as évadban már workshopok keretében, valamint az online felületeken van lehetőség a közös gondolkodásra.

A *K2* projekt az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) *A nemzeti könyvtár az élethosszig tartó tanulásért* TÁMOP 3.2.4-08/2-2009-0002 pályázati programja keretében egy virtuális kutatócsoport életre hívása, illetve kísérleti műhely kialakítása nyomán jött létre. A kutatások fő irányaként az új technológiai trendek figyelése és az új technológiákkal kapcsolatos kísérleti tevékenység megalapozása fogalmazódott meg. A *K2* a TÁMOP-támogatás hatására indult, azonban következő évek során mindig törekedtünk a folytatásra, a folyamatos megújulásra, továbbá kerestük és megtaláltuk a lehetőségeket a megvalósításra. Napjainkban a témákat felvető és ismertető, az eszmecseréknek helyet adó rendezvények mellett a még nem publikált eredményeket az OSZK folyóiratai, a *Könyvtári Figyelő* vagy a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* jelentetik meg.

A *K2* projekt keretei

A projekt első, 2010–2011-es szakaszában a fejlődési trendek figyelése, közreadása, illetve az informatikai eszköztár használatának bemutatására irányuló kutatás-fejlesztési tevékenység került fókuszba. Különös figyelmet fordítottunk arra, hogy a pályázati feltételekkel összhangban széleskörű összefogás alapozza meg a kísérleti műhely, illetve kutatócsoport működését. Három pillért alakítottuk ki. A belső bázist a Könyvtári Intézet Kutatási és Szervezetfejlesztési Osztálya (KSZO), az OSZK Informatikai Igazgatóság, illetve a Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK) osztály munkatársai *(Ládi László, Tóth Máté, Drótos László, Németh Márton)* képezték. A külső bázisnak két pillére volt: a piaci, illetve a felsőoktatási szférát is képviselő külső szakértői, illetve az ELTE-t képviselő egyetemi oktatói csapat (*Fodor János, Jóföldi Endre*), továbbá fiatal, tettrekész, konkrét digitális szolgáltatási, tartalomfejlesztési terveket felvázoló egyetemi hallgatók az ELTE BTK-ról (*Füzessi Károly* és *Kardos András*). Szakmai blogot hoztunk létre a *könyvtár.hu* felületén a projekt eredményeinek bemutatására, illetve a szakmai párbeszéd megalapozására.

Sajnos a sikeres indulást 2011–2012-ben nem követte azonnal folytatás, a TÁMOP pályázat, és ezzel az első fejezet lezárult. 2013-ban azonban megnyílt egy új lehetőség: a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával, a korábbi munka szervezésében is főszerepet játszó *Tóth Máté,* a KSZO vezetője irányításával egy új szakmai csapat vette fel a fonalat, s vitte tovább a *K2* szellemiségét. 2013-tól a Könyvtári Intézet Kutatási és Szervezetfejlesztési Osztály munkatársai, *Békésiné Bognár Noémi Erika, Horváth Adrienn, Juhász Réka, Nagy Andor* és *Tóth-Jávorka Brigitta* felelnek a szakmai programért, amit évről évre fejlesztenek, tökéletesítenek.

K2 szakmai napok 2010–2011-ben – Az első évad

Az első évadban a kísérleti műhely 8 alkalommal került megrendezésre.

Az első, a digitális könyvtári szféra különféle vonatkozásait, a közösségi alapú alkalmazásokat, megoldásokat bemutató szakmai nap 2010. április 21-én került megrendezésre az OSZK Dísztermében. Megjegyzendő, hogy már ekkor akkora volt az érdeklődés a rendezvény iránt, hogy élő online közvetítést biztosítottunk a helyszínről, mint ahogy az évad további hét eseményéről is.

Tóth Máté a bevezetőjében többször utalt arra, hogy a könyvtáros hallgatók és oktatók aktív közreműködésére van szükség a *Könyvtár 2.0* szemlélet elterjesztésében. A partnerkapcsolatok kiépítése során érzékeltük, hogy lazulóban vannak a hagyományos szerepek, jó lenne, ha a hallgatók elmondanák oktatóiknak, szerintük mit kell másképp csinálni, sőt, adott esetben akár „továbbképeznék" őket. Célként jelöltük meg többek között „instant alkalmazások" létrehozását, melyeket bármilyen könyvtár szabadon felhasználhat. Ehhez kapcsolódóan a hallgatók meghatározhatnák, szerintük milyen fejlesztésekre van szükség, mi az, amit akár saját maguk meg tudnak csinálni, és mihez kellene külső segítség. Ebből nem sok minden valósult meg, az önálló hallgatói kutatások eredményeinek viszont teret tudtunk adni, ennek kereteit később részletezzük.

Az előadások sorát Füzessi Károly – aki a *könyvtár.hu* egyik fejlesztőjeként is dolgozott – nyitotta, *Mitől kettő?* címmel. Áttekintést adott arról, miként gondolkodtunk ekkor a közösségi alapú online könyvtári szolgáltatásokról, majd *Buzai Csaba* a fentebb vázolt

elméleti keretek megvalósulását mutatta be a gyakorlatban az orosházi városi könyvtár példáján keresztül. A második szakmai nap 2010. május 21-én a digitalizálásról szólt. Az első kellemes meglepetés a résztvevők magas létszáma volt. A *Habók Lilla* által készített részletes összefoglalóból[1] kiderül, hogy Ládi László[2] és *Moldován István*, a MEK osztály vezetője[3] áttekintést adtak a hazai digitalizálási tevékenység eredményeiről és problémáiról. Hallhattunk a jövőt érintő fejlesztési elképzelésekről *Takács Dánieltől,*[4] hasznos volt a göttingeni digitalizáló műhely tevékenységét vázoló külföldi kitekintés. *Gönczi Péter,*[5] aki ekkoriban a göttingeni digitalizáló műhely munkatársa volt, előadásában sikeres példáját mutatta be annak, hogy a restaurálási és digitalizálási munkálatok milyen eredményesen hangolhatók össze.

2010. június 14-én egy különleges rendezvényt szerveztünk, két szekcióval. A technikai fejlesztők fórumának legfőbb célja az integrált könyvtári rendszerfejlesztők, illetve a könyvtár-informatikusok párbeszédének megalapozása volt. Sajnos, IKR-fejlesztői oldalról a résztvevők többsége lemondta a részvételt, így meglehetősen szűk körben zajlott a fórum, de így is érdekes ismeretekre lehetett szert tenni, például arról, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK) Budapest-gyűjteményének képanyagát a nonprofit felhasználási feltételekre és a szerzői jogra figyelemmel hogyan lehetett közösségi képmegosztó felületbe integrálni. A rendezvény másik szekciója a könyvtáros közönséget célozta. Számukra *Bíró Szabolcs,* az OSZK Informatikai Igazgatóságának akkori rendszerkönyvtáros munkatársa egy elegáns, nagyvonalú, de mégis részletes áttekintést adott a könyvtári web 2.0 világáról. Felvázolta a nemzetközi tartalomfejlesztési trendeket, szót ejtett az itthoni helyzetről, végül részletesen bemutatta az OSZK LibriVision katalógusfelületébe integrált web2-es szolgáltatásokat is.

A 2010. szeptemberi, immáron negyedik *K2* szakmai nap a gyakorlatközpontúsága miatt maradt emlékezetes. Az egy órás tutoriálok révén ízelítőt kaphatott a közönség a *DSPACE* digitális repozitóriumkezelő rendszer szolgáltatásairól *Harangi Gabriellá*tól, a Debreceni Egyetemi és Nemzeti Könyvtár rendszerkönyvtárosától, kipróbálhatták a *Zotero* bibliográfia menedzselő Firefox böngésző kiegészítőjét Németh Márton útmutatásával, és a nyílt forráskódú, ingyenes integrált könyvtári rendszerként futó *Koha* világába is betekintést nyerhettek *Koroknai Sándor,* a balmazújvárosi Lengyel Menyhért Városi Könyvtár rendszergazdája jóvoltából.

A szeptember vége és az október igencsak sűrű lett a kísérleti műhelyben, ugyanis két nagyon fontos projektet is sikerült útjára bocsájtani: a Wikipédia-fejlesztést és a „23 dolog"-gal kapcsolatos online tanfolyamot. A Wikipédia-fejlesztésben való könyvtáros részvétel Drótos László ötlete volt, eredetileg azzal a tartalommal, hogy a magyar tudománnyal és művelődéssel kapcsolatos szócikkeket módszeresen nézzük át, javítsuk ki (amennyiben hibás), egészítsük ki (amennyiben hiányos), illetve fordítsuk le idegen nyelvre (amennyiben ez még nem történt meg). Augusztus és szeptember folyamán toboroztunk önkéntes könyvtárosokat, akik hajlandók voltak az idejüket és energiájukat rászánni erre a tevékenységre, és hozzájuk találtunk egy koordinátort is, Habók Lillát, aki képes volt kézben tartani és irányítani a munkát. Az első találkozónk a WikiMédia Alapítvány képviselőivel együtt az ELTE Könyvtár Tanszékén volt, ahol körvonalazódott egy új, kevésbé ambíciózus, ugyanakkor sokkal inkább hiánypótló tevékenység terve, a könyvtártudomány wiki portáljának elkészítése. Lilla összeállította a megírandó és a kiegészítendő szócikkek listáját, ebből mindenki ötöt-ötöt vállalt. A könyvtártudományi wiki portál sajnos nem jött létre,[6] de – ha a tervezettnél szerényebb mértékben is – növelni tudtuk a közösségi enciklopédiában a magyar nyelvű könyvtár- és információtudományi szakcikkek mennyiségét.

A másik jelentős fejlesztésünk ebben az időszakban a „23 dolog" online tanfolyam volt Takács Dániel vezetésével. A „23 dolog" egy *Helene Blowers* nevű amerikai könyvtáros kezdeményezése volt 2006-ban, amely 23, blogbejegyzésen keresztül kiadott, egyszerűen megoldható feladattal vezette be a szakmabelieket a web 2.0 világába. Takács Dánielt eredetileg azzal bíztuk meg, hogy fordítsa le és adaptálja a hazai könyvtárak igényeihez a „23 dolgot" (a könyvtárosi munkát támogató web 2.0 eszközöket), majd egy szakmai napon mutassa be mindezt, ő azonban továbbfejlesztette az ötletet, és javasolta, hogy építsünk erre a tematikára tanfolyamot. 2010. október 28-án, az ötödik szakmai napon tartotta meg a kezdő előadást, amelynek célja a web2-es közösségi információs készségek és képességek elsajátítása volt. Azt is terveztük, hogy a résztvevő könyvtárosok később a saját környezetükben adják majd tovább, akár újabb kurzusok révén az így megszerzett tudást, hiszen a bemutatott nyílt forráskódú, ingyenes rendszer csak a képzés kereteit adta meg, azt változatos módon implementálták már a saját körülmények, szakmai elgondolások köré szerte Európában. A tanfolyam

egy alkalommal nagy sikerrel zajlott le. A tanfolyamon részt vett könyvtáros kollégák viszont sokat profitáltak abból, s implementálták tudásukat saját munkahelyi környezetükben.

Ezt követően *Damokos Bence,* a magyar Wikipédia munkatársa segítségével betekintést nyerhettünk a Wikipédia szerkesztésének rejtelmeibe is. A harmadik fő témánk a Wordpress tartalomkezelő rendszer alapjainak bemutatása volt Takács Dániel segítségével.[7]

A 2010. év utolsó szakmai napjára *A digitalizálástól az e-könyvekig* címmel, november 24-én került sor. Nagy-Britannia Magyarországi Nagykövetsége jóvoltából vendégünk volt *Robin Prior*, a – többek között a British Library-nek is digitalizálási szolgáltatásokat nyújtó – ADS (Advanced Data Services Ltd.) képviseletében. Bemutatót tartott *Tóth Tamás* (IRead) az elektronikus tartalmak szerzői jogi védelmének legújabb technikai lehetőségeiről. Ezután az *http://ekonyvolvaso.blog.hu/* egyik szerzője, *Székffy Tamás* az e-könyveket mint adathordozókat ismertette, egyben néhány eszközt mutatott a hazai piacról. Az e-könyvek előállításának, dokumentumtipológiájának, szolgáltatásának, illetve archiválásának kérdéskörét több oldalról is megvilágították előadóink: Drótos László, valamint *Kerekes Pál* és *Weiler Péter* e-könyves szakírók.

A rendezvénysorozat 2011. március másodikán folytatódott, a szakmai nap szervezésében együttműködtünk a brit nagykövetség kereskedelmi képviseletével, amely finanszírozta a szigetországbeli előadók szállás- és útiköltségét. A tartalmak vizuális megjelenésére fókuszáló program[8] *Bánkeszi Katalin,* a Könyvtári Intézet igazgatója bevezető előadásával kezdődött, majd egy ausztrál, illetve két, British Library-hez kötődő kezdeményezésről hallhattunk esettanulmányokat. *Michael Stocking* a régi könyvek megjelenítéseinek kihívásairól osztotta meg ismereteit a résztvevőkkel, amely hasznos információkat jelentett arra vonatkozóan, hogyan lehetne a könyvritkaságokat élményszerűen, digitalizált formában megismertetni a felhasználókkal. *Ben Sullivan* egy múzeumi objektumokat menedzselő keretrendszer működését prezentálta, melynek segítségével a múzeum dolgozói és vezetői is naprakészen nyomon követhetik a gyűjtemény sorsának alakulását. *John Nolan* a British Library automatizált dokumentumkezelő rendszerét mutatta be. *Korotij Ágnes* egy magyar fejlesztő cég, a Kovex Computer Kft. képviseletében egy új tartalomkezelő szoftverről beszélt, amely alkalmas lehet tudásbázisok építésére.

A *K2* sorozat első szériáját egy olyan rendezvény zárta, amelyből sikerült később hagyományt teremteni. Az egyetemista előadóinkat a hazai könyvtár- és információtudományi kutatás egyetemi műhelyeiből hívtuk meg a tanszékvezetőkkel és az intézetigazgatókkal történt konzultációt követően.[9] Célunk volt, hogy a könyvtárak megismerhessék a munkaerőpiacra az elkövetkező hónapokban kilépő tehetséges fiatal könyvtárosokat. Nagyon sok érdekes téma került terítékre.[10] Az első előadás egy, az ELTE-n kidolgozott innovatív hallgatói projekt, az *iNapló* bemutatása volt. A különféle digitális módszerekkel végzett gyűjteményfeldolgozási tevékenységeket *Strbka Eszter* ismertette,[11] *Mészáros Kornélia* az információkeresés akkoriban frissen felmerült problémáiról tartotta előadását.[12] *Racskó Réka* a tanári munka digitális erőforrásait tekintette át,[13] *Fülep Ádám* a közoktatás e-papír használati kísérleteiről beszélt,[14] *Bereczki Bálint*[15] a bakelitlemezek digitalizálásának kihívásairól szólt. A Pécsi Tudományegyetem hallgatói, Bognár Noémi Erika, *Kozma Zsófia* és *Tormási Gabriella*[16] egy kutatási projektről számoltak be, amelynek során a könyvtári blogokat mint virtuális közösségi tereket vizsgálták meg. *Kornhoffer Mónika*[17] a webarchiválás fontosságáról és nemzetközi gyakorlatáról tartott előadást, A Szegedi Tudományegyetem hallgatói közül *Nagy Gyula*[18] a személyes információmenedzsmentről nyújtott áttekintést. *Molnár Sándor*[19] pedig egy hely- és művelődéstörténeti célú temetői nyilvántartó rendszer fejlesztését mutatta be.

Szakmai napok 2013-tól napjainkig

A második évad

A *K2* kísérleti műhely a Nemzeti Kulturális Alap támogatásának köszönhetően 2013-ban újra folytathatta tevékenységét.[20] 2012-ben megalakult az Országos Széchényi Könyvtárban az *Egyesülés az e-könyvekért* elnevezésű szakmai együttműködési fórum, amely az elektronikus olvasás piacának meghatározó szereplőit – köztük a Könyvtári Intézetet és a Magyar Elektronikus Könyvtár Egyesületet – fogta össze. Részben ez az egyesülés ihlette 2013-ban a *K2* programsorozat címét és tematikáját. A Nemzeti Kulturális Alaptól *Villanyolvasás, villanykönyv* címmel nyertünk pályázati támogatást, elgondolásunk a tartalmak elektronikus eszközökön történő olvasására koncentrált. A technológiai trendek folyamatosan alakítják az olvasás világát és élményét is, ezért fontos megismerni a szakmán belül és kívül létrejövő újdonságokat. A négy alkalmas programsorozatból kettő az elektro-

nikus olvasáshoz, szélesebb értelemben a kultúrafogyasztáshoz kapcsolódó technológiák egy-egy fontos részterületét (a mobiltechnológiák és az elektronikus könyv könyvtárak és közgyűjtemények számára elérhető lehetőségeit) tárta fel, kettő pedig egy-egy jelentős fejlesztői kör (egyetemek és vállalati szféra) legújabb kutatási eredményeit mutatta be. Eltérően a korábbi *K2* kísérleti műhelynapoktól, a szakmai szereplők mellett kifejezetten célközönségnek tekintettük a bölcsész, a gazdasági és a műszaki területeken tanuló egyetemi hallgatókat, illetve mindenkit, aki az elektronikus olvasás iránt érdeklődik.

Az első rendezvényre 2013. február 7-én *Mobilizált könyvtári szolgáltatások* címmel került sor. Az okostelefonok elterjedtsége, használata rohamosan nőtt, ezért jelent meg az igény arra, hogy a közgyűjteményi szolgáltatásokat ezeken, és a további mobil eszközökön is elérhetővé tegyék. Az eszközök fő jellemzőit, a hozzájuk kapcsolódó platformokat,[21] a mobiltelefonra optimalizált honlapok sajátosságait és a kialakítására szolgáló technikákat mutatták be az előadók,[22] majd konkrét esettanulmányokat, szolgáltatásokat és jó példákat ismertettek a vállalati, a könyvkiadói és a múzeumi szférából. Kiemelten foglalkoztunk a QR-kóddal, amelyet a kiadók magazinokban és tudományos szövegekben egyaránt használnak, videókkal is kiegészítve a szöveges tartalmakat.[23] A könyvtárak is alkalmazhatják a QR-kódot szolgáltatásaik fejlesztésére, például a bejáratnál az olvasók alapvető információkat kaphatnak a könyvtárról videó vagy kép formájában is, vagy olvasmányokat lehet ajánlani ezzel a módszerrel.[24] Sok esetben a használók előnyben részesítik az audio és videó tartalmakat a tisztán szöveges leírásokkal szemben, ezért akár egy irodalmi sétához is lehet olyan alkalmazást fejleszteni, amely mobil eszközökről elérhető.[25]

A második, *E-könyvek: eszközök, tartalmak, használat* című szakmai napon, április 4-én az elektronikus könyvolvasás világába nyerhettünk betekintést. Már 2013-ban is égető kérdés volt az elektronikus könyvek könyvtári szolgáltatása (amire azonban a mai napig nem sikerült általánosan elfogadott megoldást találni). A téma aktualitását az adta, hogy egyre több e-könyv került forgalomba, a használóknál is megjelentek az elektronikus könyvolvasó készülékek, és jellemzővé vált a folyamatos mobileszköz-használat. A szerzői jogi kérdések, az üzleti megfontolások és a használók minél szélesebb körű könyvtári kiszolgálásának igénye azonban sok esetben egymással ütköző szempontok. A szakmai nap célja az volt, hogy betekintést adjon a szakmai viták fő érveibe, és áttekintést nyújtson a tartalmakról, az eszközökről és az e-könyv piac helyzetéről. Ennek érdekében bemutatóval is készültünk, a szakmai nap szünetében a vendégek a legújabb elektronikus könyvolvasókat vehették kézbe, próbálhatták ki. Az előadások bemutatták az e-könyv olvasókkal kapcsolatos legújabb piaci trendeket[26] és az e-papír közoktatás területén történő alkalmazásának módjait[27] is. A felhasználók jelentős része nem kifejezetten olvasásra kifejlesztett eszközökön szeretne tartalmat fogyasztani, ezért a táblagépek és az okostelefonok által kínált lehetőségeket is fontos volt számba venni,[28] csakúgy, mint tájékoztatni a közönséget arról, hogy a Magyar Elektronikus Könyvtár is bőséges lehetőséget jelent az elektronikus könyvolvasókkal rendelkezőknek tartalmak beszerzésére e-könyves formátumokban.[29]

Az évad harmadik alkalmán, június 6-án ismét a felsőoktatási hallgatóké volt a főszerep, öt intézmény hét hallgatója tárta kutatásait a szélesebb szakmai nyilvánosság elé. A témák meglehetősen sokfélék voltak, kezdve a számítási felhő és a könyvtár lehetséges kapcsolataival,[30] a közérdekű tájékoztatás új útjain, a *Digital signage* megoldásokon át[31] a tanyák bekapcsolásáig az információs társadalomba,[32] amely a földrajzi értelemben hátrányos helyzetben lévők esélyegyenlőségi lehetőségeit növeli. Szó volt még a nyílt hozzáférésről,[33] az online könyvcsere lehetséges tereiről,[34] az elektronikus könyvek kölcsönzéséről az Egyesült Államokban[35], valamint a felsőoktatási tankönyvek új útjairól, a diákok új tankönyvhasználati szokásairól.[36] Az évad utolsó rendezvényére szeptember 25-én került sor *Vállalati innovációk az információ- és tartalomszolgáltatásban* címmel. A fő cél az volt, hogy bemutassuk a vállalati szféra fejlesztési irányait, és olyan profitorientált szervezetektől érkezzenek az előadók, amelyek újdonságot jelentő termékeikkel a könyvtárakat célozzák meg, és új szemléletet képviselnek az információszolgáltatás különböző területein. Betekintést nyerhettünk a könyvtári rekordok új kontextusokban való megjelenítésének megoldásaiba[37], az EBSCO rendszerének legújabb fejlesztéseibe,[38] az elektronikus könyvek szolgáltatásának alternatív gyakorlataiba,[39] vagy az olvasásnépszerűsítés új kezdeményezéseibe.[40]

A harmadik évad

A harmadik évadra 2014 és 2015 folyamán került sor. A négy alkalomra tervezett rendezvénysorozatból kettőn a digitális tartalmak szolgáltatásának új le-

hetőségeit, valamint ezek környezetét ismerhettük meg szakértők segítségével, kettő pedig – a hagyományokhoz hűen – egy-egy jelentős fejlesztői kör (az egyetemek és a vállalati szféra) témába vágó legújabb kutatási eredményeit mutatta be.[41]
Az első rendezvényt 2014. október 8-án tartottuk *Digitalizálás és elektronikus hozzáférés* címmel, amelyen előadóink segítségével először feltártuk a digitalizálással kapcsolatos hazai problémákat, majd ezt követően több sikeres projekt műhelytitkaiba nyertünk betekintést[42]. December 3-án került sor a *nyílt hozzáférésről* szóló műhelynapra. A nyílt hozzáférés mozgalom a közpénzből finanszírozott kutatási eredmények teljes nyitottságát szeretné elérni. A rendezvényen elsősorban a gyakorlati tudnivalókat közvetítettünk, amelyek segítségével az egyes intézmények is támogathatják ezt a törekvést.[43] 2015. április 8-án *Vállalati innovációk* című rendezvényünkön – amelynek tematikáját tudatosan illesztettük be ismétlődően a *K2* sorozatba – azok a legújabb vállalati fejlesztések mutatkoztak be, amelyekkel a közgyűjtemények szolgáltatásai korszerűsíthetők. Előadóink segítségével bepillantást nyerhettünk abba, hogy a profitorientált szervezetek miként támogatják az ötletek és innovatív gondolatok szabad áramlását. A szakmai nap a nagyvállalati információszolgáltatás gyakorlatáról, a Richter Gedeon Nyrt.-nél alkalmazott web-könyvtár koncepcióról, a Prezi innovatív környezetéről, az Ötletműhelyéről, továbbá a MOL Nyrt. könyvtári szolgáltatásairól szólt.[44]
Az évad utolsó, május 20-ai rendezvényén ismét a hazai egyetemek tehetséges fiataljai mutatták be a könyvtári technológiák használatával kapcsolatos kutatásaikat, az előadókat és a témákat ez esetben is a hazai informatikus könyvtáros képzőhelyek tanszékvezetőinek és intézményigazgatóinak ajánlásai alapján választottuk ki. Számos izgalmas előadást hallottunk, köztük a mobil eszközökön való olvasásról, az ókori Alexandriai Könyvtár modelljéről a virtuális térben, a mikrotranzakciós módszerek felhasználásáról könyvtári környezetben, arról, hogy a 14–18 évesek milyen módokon és témákban aktívak a digitális térben, az adatbányászat alkalmazhatóságának módszereiről és lehetőségeiről, valamint a DRM technológiák biztonságosságáról.[45]

Új koncepció – a *K2* mint továbbképzési sorozat

A 2017–2018-as évadtól kezdve a rendezvényeket továbbképzési sorozatként valósítjuk meg. Ezzel a koncepcióval egyrészt reagáltunk az NKA pályázati kiírásában tükröződő használói igényekre, másrészt hangsúlyozni kívántuk feladatvállalásunkat a könyvtárosok új technológiákkal kapcsolatos kompetenciáinak bővítése terén.
Ebben az évadban a korszerű könyvtár jellemzőit kerestük. A négy alkalmas sorozatból az elsőt a digitalizálás és elektronikus hozzáférés kérdéskörének szenteltük, második alkalommal a könyvtárak új szerepeire, a harmadik alkalommal a jövő könyvtári tereire fókuszáltunk, a negyediken pedig egyetemi technológiai kutatásokat ismerhettünk meg. A témák és az előadók kiválasztása során törekedtünk arra, hogy a legtöbb érintett könyvtártípusban dolgozó könyvtári szakember megszólaljon, illetve olyan projektek kapjanak lehetőséget a bemutatkozásra, amelyek korábban máshol nem.
A továbbképzési sorozat első alkalmára 2017. szeptember 26-án került sor *A könyvtári digitalizálás jelene és jövője* címmel.[46] (*1. kép*)
Az alkalom megszervezésének aktualitását a *Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia* (KDS) megjelenése jelentette. A nap során a KDS, az *Országos Könyvtári Rendszer Projekt* és a digitalizálási tevékenységgel kapcsolatos célok, valamint a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont digitális tartalomszolgáltatása állt a középpontban. 2017 nyarán a Könyvtári Intézet Kutatási és Szervezetfejlesztési Osztályán országos felmérést végeztünk a digitalizálásról, ennek eredményei[47] szintén bemutatásra kerültek.[48] A következő alkalommal, 2017. november 30-án arra kerestük a választ, hogyan újulhat meg egy könyvtár, milyen új szerepeket vehet fel a változó világban, továbbá milyen új szolgáltatásokkal lehet bővíteni a portfolióját. A nap címe *Könyvtárak új szerepben: innovatív szolgáltatások* volt. Az átalakuló igények ismeretében megújuló vagy új szolgáltatásokra van szükség, ezért az előadások olyan lehetséges irányokat mutattak be, amelyek frissíthetik a szolgáltatási palettát. A vállalkozói réteg kiszolgálására jó lehetőség lenne a közösségi irodákhoz hasonló szolgáltatást létrehozni könyvtárakban is, a közös alkotás, tanulás megvalósulhatna a könyvtári alkotóterekben (makerspace-ekben). A könyvtári szolgáltatások színesítése történhet játékosítással, illetve igény lehet könyvtári környezetben zajló coachingra, vagyis a bibliocoachingra is.[49] A szolgáltatások megújulása mellett a könyvtári terek funkciói is folyamatosan változnak, ezért a harmadik műhelynapunkat 2018. április 20-án *A jövő könyvtári terei* címmel szerveztük.[50] A könyvtár digitális térben való megjelenése mellett a fizikai könyvtári terek sem



1. kép

Pillanatképek A könyvtári digitalizálás jelene és jövője című továbbképzési napról, 2017. szeptember 26-án

veszítik el a jelentőségüket, de új funkciókat fognak betölteni a jövőben, és mind a közkönyvtárak, mind a felsőoktatási könyvtárak esetében is fontos feladat újragondolni a felhasználói igényeket. Ez alkalommal innovatív, korszerű hazai és nemzetközi megoldásokat ismertettünk meg a szakmai közönséggel, a kérdést több könyvtártípus szemszögéből is megvizsgálva. A felsőoktatási könyvtáraknak mindig az elsők között kell reagálniuk a változásokra, a dinamikus egyetemi környezet igényeire, az egyetemi polgárok minél jobb kiszolgálását tartva szem előtt. Azonban nemcsak ebben a könyvtártípusban, hanem a legkisebb településeken, a KSZR szolgáltatóhelyeken is nagy változások, folyamatos térkorszerűsítések történnek. A könyvtári helyiségeknek szerethető tereknek kell lenniük, amelyre Győr-Moson-Sopron megyei példákból kiindulva világított rá az egyik előadó. Fontos irány a zöld könyvtári környezet kialakítása is, amelyre több példa is van már Magyarországon. A tatabányai megyei hatókörű városi könyvtárban 2010 óta foglalkoznak az ökológiai gondolkodással, a környezettudatosság terjesztésével, az erre koncentráló szemléletformálással, programok szervezésével, a környezeti információk kiemelt gyűjtésével

és szolgáltatásával. A fizikai terek mellett egy online közösségi tér is bemutatásra került: a *Cselekvő Közösségek Wiki*, amely sok könyvtári vonatkozású szócikket is tartalmaz.[51] 2018. május 25-én zajlott a továbbképzési sorozat utolsó szakmai napja *Egyetemi technológiai kutatások* címmel. Ezúttal vegyes volt a kép a feldolgozott témákat illetően: a könyvtárosok helyzetével kapcsolatos felmérés eredményei, a digitalizálás következtében a könyvtárakban lezajló szervezeti változások, a személyzet nélküli könyvtárak lehetőségei, a Koha integrált könyvtári rendszer használata, valamint a mozgáskorlátozottak és érzékszervi fogyatékossággal élők könyvtárhasználatának segítése került középpontba.[52]

A 2018–2019-es évadban a digitális és online szolgáltatásokra helyeztük a hangsúlyt.[53] A feldolgozandó témák közé választottuk a digitálisan keletkezett („born digital") dokumentumok megőrzését, szolgáltatását, a könyvtárak oktatást támogató munkájába az online eszközök bevonásának lehetőségeit, a könyvtári marketing online szegmensét, valamint – az előző évekhez hasonlóan – egyetemi kutatások áttekintését. Az évad első továbbképzési napján, 2018. október 10-én a téma hazai jó gyakorlatait mutattuk be a következő területeken: a „*born digital*" fogalma, szerzeményezés, webaratás, „born digital" tartalmak az elektronikus könyvtárban, digitális formában született tartalmak katalogizálása és hosszú távú megőrzése.[54] 2018. december 4-én *Oktatástámogatás elektronikus és online eszközökkel* címmel rendeztük meg a második alkalmat. A digitális tartalmak újrahasznosítása számos területen megvalósulhat, ezek közül az egyik legfontosabb az oktatás támogatása. Arra kerestük a választ, hogy a különböző típusú könyvtárakban hogyan oldható meg ez a feladat, milyen megváltozó oktatási és tanulási módszerek válhatnak be a XXI. században. A nap során közkönyvtári, nemzeti és felsőoktatási könyvtári példák mellett az általános iskolások körében is népszerű, a könyvtári környezetbe adaptálható robotika-foglalkozások tapasztalatai is terítékre kerültek. A hazai archívumok, adatbázisok is bekapcsolhatók az oktatásba, akár könyvtárban megtartott különböző foglalkozásokkal. Az oktatás azonban már nemcsak a fizikai térben folyhat, hanem e-oktatás formájában is, amely szabadságot és rugalmasságot biztosít a tanulók számára a tanulás üteme, időbeosztása és helye tekintetében. Egyetemi könyvtári környezetben is egyre jobban felértékelődik a hallgatók támogatásában az online eszközök használata.[55] A sorozat harmadik alkalmát, 2019. március 19-én, az *online kommunikáció és marketing* legfontosabb kérdéseinek szenteltük.[56] A könyvtár társadalomban betöltött szerepe folyamatosan változik, hiszen alkalmazkodnia kell a digitalizáció és a világháló térnyerése miatt megváltozott igényekhez. Ez együtt jár korszerű szolgáltatások elindításával és a könyvtári marketing és kommunikáció, valamint a kommunikációs csatornák gyökeres átalakulásával. A könyvtárak egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek erre a területre, hiszen nem elég csupán a szolgáltatásfejlesztés, az új és megújult szolgáltatásokat meg is kell ismertetni a használókkal. Bár a marketing alap-törvényszerűségei nem igazán változnak az évek alatt, de a megvalósítás és tervezés annál inkább. Nagy hangsúlyt kap az online kommunikációban a könyvtár honlapja, éppen ezért, illetve a folyamatos fejlődéshez nagyon fontos a mérés, a weboldalak teljesítményének figyelése, növelése, erre jó eszköz az ingyenes Google Analytics. A könyvtárak más ingyenes eszközt is fel tudnak használni kommunikációjuk színesítésére, ilyen például a Canva, amely egyszerűen biztosítja a grafikák előállítását.

Az évad utolsó alkalmán, 2019. május 21-én *egyetemek fiatal tehetségei mutathatták be a könyvtártudomány többféle területét érintő kutatásaikat.*[57] Ez az alkalom lehetőséget teremtett a pályakezdőknek és a doktoranduszoknak a szélesebb szakmai publikum előtti bemutatkozásra, munkájuk ismertetésére. Az előadások alapján betekintést nyerhettünk kulturális örökségünk digitalizálásának problémáiba, a modern formai feltárás lehetőségeibe, a szemantikus adatpublikáció gyakorlati kérdéseibe, valamint a felhasználóközpontú könyvtárak kialakulásának történetébe.

Határtalan könyvtár

A 2019–2020-as évadban a tízéves jubileum alkalmából megújult koncepcióval folytatjuk a *K2* szakmai sorozatot *Határtalan könyvtár* címmel, négy alkalommal. Olyan határterületeket járunk körül, mint a könyvtárak szerepe az okos városokban, az álhírek elleni küzdelem, a célcsoportokra szabott könyvtári marketing, vagy a könyvtárak hatása a társadalomban, a hatásmérés lehetőségei. Az új koncepció alapján az első előadást túlnyomórészt egy könyvtárosszakmán kívüli előadó tartja, a másodikat egy szakmabeli, majd kisebb csoportokban workshopot tartunk, amelyen a résztvevők feladatokat, problémákat oldanak meg. Arra törekedtünk, hogy a szakmán túlmutató, szélesebb rálátást biztosítsunk az adott témában, illetve igyekeztünk a résztvevőket na-



2. kép

Workshop a 2019. november 5-én megrendezett Okos városokban okos könyvtárak című továbbképzési napon

gyobb aktivitásra sarkallni, valamint a gyakorlati problémák megoldása felé terelni a figyelmüket.

Az évad első alkalma 2019. november 5-én *a könyvtárak okos városokban betöltött szerepéről* szólt, az együttműködésekre és a fejlesztési irányokra fókuszálva.[58] (*2. kép*)

Céljaink között szerepelt az okos város koncepciójához való kapcsolódási pontok feltárása, valamint az eddigi eredmények, gyakorlatok és a jövőbeni tervek széles körű könyvtárszakmai megismertetése is.[59] A workshop során feltérképeztük, hogy különböző területeken a könyvtárak hogyan tudnának hozzájárulni az okos városok kialakításához, valamint hogy miként lennének képesek megmutatni azt a potenciált, amivel rendelkeznek az okos városok megteremtéséhez.[60] Az aktuális évad második napja a *könyvtárak szerepéről szólt az álhírek elleni küzdelemben* 2019. december 3-án, amivel fel kívántuk hívni a szakma figyelmét az álhírek társadalmat befolyásoló jelentőségére és arra a fontos szerepre, amelyet a könyvtárak mint a hiteles információ bázisai felvállalhatnak használóik tudatos és kritikus hírfogyasztásának fejlesztésében.[61] A harmadik alkalom során a *célcsoportokra szabott könyvtári marketing* került górcső alá.[62] A koronavírus járvány kapcsán érvényben lévő korlátozó intézkedések miatt rendhagyó módon, az online térben került megrendezésre, 2020. április 29-én, nagy sikerrel.

Értékelés és jövő

A *K2* programsorozat a TÁMOP-támogatás hatására indult, azonban következő évek során mindig törekedtünk a folytatásra, a folyamatos megújulásra, továbbá kerestük és megtaláltuk a lehetőségeket a megvalósításra. A számok nyelvén is impozáns eredményeket tudunk felmutatni. A *K2* elmúlt 10 évében összesen 28 rendezvényt tartottunk, amelyen 111 előadás hangzott el, az eseményeken résztvevők száma pedig közel 1800 fő volt. A programjainkat virtuálisan követők számával ennél is több. A legfontosabb eredményeinket azonban nehéz lenne számszerűsíteni. A műhelymunka során kialakított együttműködésekkel sok esetben könyvtárak közötti, máskor vállalati szereplőkkel való kooperációkat segítettünk elő, hozzájárultunk a privát szféra és a közgyűjtemények közötti tudástranszferhez. Nagy vállalatok, innovatív szervezetek, egyetemek kutatásai mellett megjelentek a különböző könyvtártípusok gyakorlati tapasztalatai, amelyekben a közös minden esetben az újdonság és a gyakorlati szemlélet volt. Szintén nehéz a számok nyelvén kifejezni azt az értéket, amelyet az egyetemi hallgatók bevonásával értünk el. Számos, annak idején a *K2*-n bemutatkozó hallgató dolgozik jelenleg is nagy intézményekben, felelősségteljes munkakörökben. Sikernek tartjuk, hogy, ha akár csak egy kis mértékben is, a műhely képes volt hozzájárulni a fiatalok előmeneteléhez.

Nagy eredménynek tartjuk, hogy tíz éven keresztül fenntartható maradt a szakmai program, amelynek a titka a folyamatos megújulás, a változó körülményekhez való alkalmazkodás. Szerettük volna, ha a programsorozat folyamatosan fejlődik, célunk mindig is az volt, hogy olyan aktuális témákat dolgozzunk fel, amelyek a könyvtárakat segítik továbbfejlődni, vagyis az elhangzottak, tapasztaltak felhasználásával „egyről a kettőre jutnak".

A témaválasztásnál folyamatosan követjük az aktuális könyvtári és más technológiai trendeket, és azok közül válogatunk, amelyek az aktuális évad céljaihoz illeszkednek. A *K2* minden évben továbbfejlődött, minden évben valami újítást vezettünk be, nemcsak a tematikában, de minden eszközt és módot igyekeztünk megragadni, amellyel, úgy gondoltuk, magasabb szintre tudjuk emelni ezt a szolgáltatásunkat. 2013-ban például több kiadóval együttműködve egy e-könyv csomagot kaptak a résztvevők, hogy mindenkinek legyen saját személyes tapasztalata is ezen eszközökkel kapcsolatosan. A vendégek a legújabb elektronikus könyvolvasókat kézbe is vehették, kipróbálhatták. A 2017–2018-as évadban létrehoztunk egy almenüt a Könyvtári Intézet honlapján (https://ki.oszk.hu/k2), ahol egy helyen tesszük elérhetővé a sorozat évadjaival kapcsolatos tartalmakat: meghívókat, beszámolókat, az előadások prezentációit és az azokról készült videókat. Újításként vezettük be a rendszeres online elégedettségmérést. A tervek alapján szervezzük a programot, majd folyamatosan ellenőrizzük, hogy mennyire tudtunk megfelelni a saját céljainknak és az igényeknek is. Az elemzés után az eredmények alapján avatkozunk be, hogy az esetleges hibákat folyamatosan tudjuk javítani. A kérdőíveket úgy alakítottuk ki, hogy összehasonlíthatók legyenek egymással, csak az előadók nevét és az előadások címét aktualizáljuk. A kérdéssort az alkalmak után e-mailben küldtük ki azoknak a kollégáknak, akik aláírták a jelenléti íveket. A lefolytatott elégedettség- és igényfelmérések során minden továbbképzési nap után megkérdezzük a résztvevőket, hogy milyen témák érdeklik őket, milyen témában szeretnének előadásokat hallgatni. A visszajelzéseket a következő évi pályázat megírásakor vesszük figyelembe.

2018–2019-ben első alkalommal vezettünk be egy szolgáltatáscsomagot, amit a Könyvtártudományi Szakkönyvtárral együtt dolgoztunk ki és valósítottunk meg, és az újítás nagy sikerrel mutatkozott be. A Könyvtártudományi Szakkönyvtár állományát és a munkatársainak szaktudását is becsatornáztuk a programjainkba, amellyel egy folyamatos együttműködés vette kezdetét. A rendezvények során az érdeklődők válogathattak a Könyvtártudományi Szakkönyvtár (KSZK) friss, az aktuális témához kapcsolódó beszerzéseiből és újdonságként a KSZK minden alkalommal összeállított egy válogatott cikkeket tartalmazó bibliográfiáját is, amely segítheti a résztvevők elmélyülését a továbbképzési napokon feldolgozott témákban. A közzétett bibliográfiákat folyamatosan felkeresik a könyvtárosok. Új szolgáltatásunk volt a 2018–2019-es évadban az interaktív játék is: a Kahoot vagy a Mentimeter segítségével a szakmai napok végén a jelenlevők tesztelhették az elhangzott előadásokon szerzett tudásukat, a legjobban válaszoló játékos szakmai kiadványokból összeállított ajándékcsomagot kapott.

A jelenlegi, 2019–2020-as évadban a tízéves jubileum alkalmából ismét átgondoltuk az egyes alkalmak szerkezetét, így most minden alkalommal csak két előadásra kerül sor: az adott témára egy, a határterületen járatos szakértő mellett egy könyvtári szakértő is reflektál. Az előadásokat workshop követi, annak érdekében, hogy az elhangzottakat a résztvevők közösen gondolhassák tovább, megtervezhessék a gyakorlatba való beépítést, kifejezhessék az újításokhoz és a fejlesztésekhez kapcsolódó meglátásaikat, javaslataikat. Másik újításunk az, hogy elindítottunk egy Facebook csoportot *K2 továbbképzési sorozat* néven (https://www.facebook.com/groups/k2sorozat), ezzel is szeretnénk helyet biztosítani a párbeszédre, továbbá jó példák megosztására akár a rendezvény után is. A célunk a csoporttal az, hogy már a *K2* szakmai napok előtt információt adjunk az aktuális témáról. Ebben nagy segítésünkre vannak a Könyvtártudományi Szakkönyvtár munkatársai, akik nemcsak a kapcsolódó bibliográfiát készítik el, de más, témába vágó, érdekes cikket tesznek közzé a csoportban. Ebben az évadban hűségprogramot vezettük be, a részvételt egy erre a célra készített kártyán lehet igazolni, pecsételős rendszerben (amikor csak online-részvételre van lehetőség, akkor a „pecsétet" digitális jelvény helyettesíti). Aki ebben az évadban legalább 3 pecsétet összegyűjt, különleges nemzeti könyvtári szakmai programon vehet részt. A célunk, hogy egy olyan, az innovációkra nyitott szakmai kört hozzunk létre, amelynek tagjai tudatosan, szorosabban kapcsolódnak egymáshoz, így ezzel könnyebbé tudjuk tenni a szakmai együttműködést, a párbeszédet.

Nagy hangsúlyt fektetünk a marketingtevékenységre a programok meghirdetésekor: közzétesszük az esemény meghívóját a Könyvtári Intézet honlapján, a Facebook-on a saját, illetve más könyvtári csopor-

tokban, plakátot helyezünk ki több intézményben, továbbá személyre szóló meghívót küldünk azoknak az érdeklődőknek, akik korábban jelezték számunkra, hogy szeretnének értesítést kapni. A meghívó mellett a népszerűsítés kedvéért két videót is készítettünk.[63] Jelenleg az új koronavírus-járványhoz való igazodás is hozott újítást: az évad harmadik alkalmát először a *K2* történetében online rendeztük meg. Egy új rekordot is felállítottunk: a meghirdetéstől számítva kevesebb mint 24 óra alatt elérte a rendezvény a maximális befogadólétszámot. Ez a speciális helyzet előnyt és hátrányt is jelent egyben. Hátrány, mivel nem valósulhat meg személyes találkozás, és előny, mivel azok is részt vehetnek az eseményen, akik egyébként a hosszú utazás miatt ezt nem tehették volna meg. Célunk továbbra is az, hogy folyamatos fejlesztéssel fenntartható maradjon a sorozat, és ezzel is hozzájáruljunk az újdonságok, az új trendek, jó gyakorlatok megismertetéséhez, adaptálásához. Ezúton is köszönjük a Nemzeti Kulturális Alapnak, hogy anyagi támogatásával hozzájárult a rendezvény sikeres és magas színvonalon történő megvalósításához.

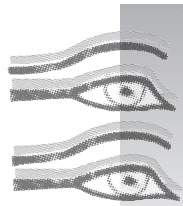
Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

1. Digitalizálás – OSZK szakmai nap 2010. 05. 21. [online] == KonferenciaKlog. Feltöltve: 2010.05.23. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20100618200606/http://konferencia.klog.hu/2010/05/23/digitalizalas-oszk-szakmai-nap-2010-01-21/ [Megtekintve: 2020.10.25,.]
2. Ládi László előadásának címe: Országos digitalizálási adatbázis
3. Moldován István előadásának címe: Munkafolyamat szervezés digitális gyűjteményekben
4. Takács Dániel előadásának címe: Egy könyvtár digitalizálási terve. Az Ügyvédi Kamara könyvtára.
5. Gönczi Péter előadásának címe: Digitalizálási gyakorlat Göttingenben
6. TÓTH Máté. Aktuális fejlesztések: Wikipedia és 23 dolog [online]. == A könyvtár 2.0 kísérleti műhely honlapja. Feltöltve: 2010.10.28. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20101126171402/http://blog.konyvtar.hu/k2/2010/10/aktualis-fejlesztesek-wikipedia-es-23-dolog/ [Megtekintve: 2021.10.25.]
7. NÉMETH Márton. Rövid összegzés az október végén megrendezésre került szakmai napról [online]. == A könyvtár 2.0 kísérleti műhely honlapja. Feltöltve: 2010.10.29. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20101126171402/http://blog.konyvtar.hu/k2/2010/10/rovid-osszegzes-az-oktober-vegen-megrendezesre-kerult-szakmai-naprol/ [Megtekintve: 2020.10.25.]
8. NÉMETH Márton. Tartalmak vizuális megjelenítése 2011.03.02.: K2 szakmai nap összefoglaló [online]. == A könyvtár 2.0 kísérleti műhely honlapja. Feltöltve: 2011.03.3. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20130321073454/http://blog.konyvtar.hu/k2/2011/03/tartalmak-vizualis-megjelenitese-2011-03-02-k2-szakmai-nap-osszefoglalo/ [Megtekintve: 2020.10.25.]
9. TÓTH Máté. Körkép az egyetemi technológiai kutatásokról [online]. == A könyvtár 2.0 kísérleti műhely honlapja. Feltöltve: 2011.05.31. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20120815131251/http://blog.konyvtar.hu/k2/2011/05/korkep-az-egyetemi-technologiai-kutatasokrol [Megtekintve: 2020.10.25.]
10. Részletes összefoglaló: NÉMETH Márton. Egyetemi technológiai kutatások a könyvtárosképzésben: K2 szakmai nap [online]. == A könyvtár 2.0 kísérleti műhely honlapja. Feltöltve: 2011.06.03. Hozzáférhető: https://web.archive.org/web/20120815141514/http://blog.konyvtar.hu/k2/2011/07/egyetemi-technologiai-kiutatasok-a-konyvtaroskepzesben-k2-szakmai-nap/ [Megtekintve: 2020.10.25.]
11. Benedek Janka és Strbka Eszter előadásának címe: Az iNapló projekt
12. Mészáros Kornélia előadásának címe: Az információkeresés jelen problémái és lehetséges megoldásai
13. Racsko Réka előadásának címe: A tanári munka erőforrásai
14. Fülep Ádám előadásának címe: E-papír kísérletek a közoktatásban
15. Bereczki Bálint előadásának címe: A bakelitlemezek digitalizálása
16. Bognár Noémi Erika, Kozma Zsófia, Tormási Gabriella előadásának címe: A virtuális blogok mint közösségi terek
17. Kornhoffer Mónika előadásának címe: Webarchívumok a nagyvilágban
18. Nagy Gyula előadásának címe: Personal Information Management
19. Molnár Sándor előadásának címe: Hely – és művelődéstörténeti célú temetői nyilvántartó rendszer fejlesztése
20. TÓTH Máté. Villanyolvasás, villanykönyv: A K2 kísérleti műhely 2013. évi rendezvényei. == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 22. (2013) 11., p. 27–35. ISSN 1216-6804
21. Balogh Zoltán (Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástudományi Kar) előadásának címe: Mi az okostelefon és milyen jellemzői teszik alkalmassá tartalmak közvetítésére?

22. Bíró Szabolcs (ShiwaForce.com Zrt.) előadásának címe: Mit kell tennünk, hogy a honlapunk böngészése kényelmes legyen akár egy mobiltelefon kicsi képernyőjén is?
23. Földes László (Kossuth kiadó) előadásának címe: Milyen működő – kifejezetten mobil eszközökre optimalizált – könyves szolgáltatásokat valósítottak meg profitorientált vállalkozások és nonprofit intézmények? A Kossuth kiadó okoskönyvei.
24. Horváth Zoltánné (T-Systems Magyarország Zrt.) előadásának címe: Mi az a QR kód és hogyan alkalmazható a könyvtári szolgáltatásokban?
25. Bánki Zsolt (Petőfi Irodalmi Múzeum) előadásának címe: Milyen működő – kifejezetten mobil eszközökre optimalizált – könyves szolgáltatásokat valósítottak meg profitorientált vállalkozások és nonprofit intézmények? Irodalmi séta Ottlikkal.
26. Székffy Tamás előadásának címe: „…és dedikált olvasókkal. Avagy kemény és puha piaci kitekintés."
27. Racsko Réka (Eszterházy Károly Egyetem) előadásának címe: E-könyvek az iskolában – egy pilot-kísérlet tapasztalatai
28. Farkas István előadásának címe: „Olvasóplatformok, avagy hogyan olvashatunk e-könyveket, dedikált olvasók nélkül…"
29. Moldován István (Országos Széchényi Könyvtár) előadásának címe: E-könyvek az elektronikus könyvtárban
30. Cselenkó Vera (Kaposvári Egyetem) előadásának címe: A virtuális könyvtárak a felhőben
31. Polereczki Anett (Szegedi Tudományegyetem) előadásának címe: Digital signage megoldások
32. Hegedüs Szabina (Szegedi Tudományegyetem) előadásának címe: Tanyák bekapcsolása az információs kultúrába
33. Barton Dávid-Pál Vanda (Eötvös Loránd Tudományegyetem) előadásának címe: Az open access és az osztályozás
34. Jávorka Brigitta (Pécsi Tudományegyetem) előadásának címe: Az internetes könyvcsere világa
35. Szalacsi Alexandra (Pécsi Tudományegyetem) előadásának címe: E-könyvek kölcsönzése az Egyesült Államokban
36. Laskó Judit (Akadémiai kiadó) előadásának címe: Innovatív megoldások a felsőoktatási tananyagok világában
37. Simon András (Monguz) előadásának címe: A HunTéka integrált közgyűjteményi rendszerben tárolt helytörténeti rekordok újrahasznosítása turisztikai célokra
38. Jan Luprich (EBSCO) előadásának címe: EBSCO Discovery Service: egyedi keresési élmény és könyvtári siker
39. Varga Csaba (Complex kiadó) előadásának címe: Olvasó a sötétben – E-könyv formátumok alternatív felhasználásai
40. Katona Ildikó – Lele József (Könyvmolyképző) előadásának címe: Könyvmolyképző
41. BOGNÁR Noémi Erika – TÓTH Máté: Tudás új utakon: a K2 kísérleti műhely harmadik sorozata. == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 24. (2015) 6., p. 31–41. ISSN 1216-6804
42. Előadások: Lovas Lajos: A MaNDa jelenlegi tevékenysége, Káldos János (Országos Széchényi Könyvtár): Könyvtári digitalizálás Magyarországon: 1976–2050, Bánki Zsolt (Petőfi Irodalmi Múzeum): Digitális kulturális örökségi tartalmak újrahasznosítása, Sándor Ákos (Szegedi Tudományegyetem): Sándor Ákos: DélmagyArchív: a Délmagyarország archívuma, Burmeister Erzsébet (Miskolci Egyetem): A Borsodi Ipari Képarchívum
43. Előadások: Káldos János (Országos Széchényi Könyvtár): Közkincs, de hogyan…?, Koltay Tibor (Szent István Egyetem): A nyílt hozzáféréstől a nyitott tudományig: elvek és akadályok, Görögh Edit (Debreceni Egyetem Kenézy Élettudományi Könyvtár): Open access és hazai gyakorlata, Giczi András (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára): Felhasználóból kiadó – előfizetési díjból publikálási költség?
44. Előadások: Kóródy Judit (Infodok Kft.): Nagyvállalati információszolgáltatás – Infoszabóság, Wittinghof Judit (Richter Gedeon Nyrt.) Web-könyvtár, Net-könyvtár? A könyvtári szolgáltatások új útjai a Richter Gedeon Nyrt. Műszaki könyvtárában, Csúsz István (Prezi): Ötletműhely Prezi módra, Dudik Diána (MOL Rt.): Könyvtári szolgáltatások a MOL Nyrt.-ben
45. Előadások: Babiczki Tamás (EKF): Olvasás mobil eszközökön, Csont István (DE): Az ókori Alexandriai Könyvtár modellje a virtuális térben, Dudarjev Vitális (ELTE): Mikrotranzakciós módszerek felhasználása könyvtári környezetben, Habos Dorottya (PPE): 14–18 évesek a digitális térben, Kovács Edina (PTE): Az adatbányászat alkalmazhatóságának módszerei és lehetőségei a könyvtárakban, Nagy Andor (PTE): DRM technológiák biztonságossága
46. BOGNÁR Noémi Erika – HORVÁTH Adrienn. A könyvtári digitalizálás jelene és jövője: Beszámoló a K2 2017/2018-as továbbképzési sorozat első alkalmáról. == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 26. (2017) 11. p. 3–7. ISSN 1216-6804
47. BOGNÁR Noémi Erika – HORVÁTH Adrienn – TÓTH Máté: Könyvtári digitalizálási helyzetkép. == Könyvtári figyelő, 64. (2018) 1., p. 61-73. ISSN 0023-3773
48. Előadások: Tóth Máté (Könyvtári Intézet): Könyvtári digitalizálás Magyarországon, Káldos János (Országos Széchényi Könyvtár): Az Országos Széchényi Könyvtár digitalizálási stratégiája (2017–2025), Győrffy Szabolcs (Országos Széchényi Könyvtár): Digitalizáló műhely az Országos Széchényi Könyvtárban, Szeberényi Gábor (PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont): Digitális tartalomszolgáltatások a Pécsi Tudományegyetemen – stratégiai célok, problémák, lehetőségek

49. Előadások: Bognár Noémi Erika (Könyvtári Intézet): Közösségi iroda a könyvtárban, Kertész Zoltán (Békés Megyei Könyvtár): Könyvtár és alkotó tér, Arany Zsuzsanna (Budapest IX. Kerületi Szent-Györgyi Albert Általános Iskola és Gimnázium): A könyvtárak gamifikációs lehetőségei, Tóthné Hegyi Judit (coach): Coaching könyvtári környezetben – a bibliocoaching mint eszköz, Csikász-Nagy Ágnes és Szabó Piroska (Könyvtári Intézet): A könyvtári szolgáltatások új távlatai – Ízelítő a Könyvtártudományi Szakkönyvtár új szerzeményeiből
50. BOGNÁR Noémi Erika. A jövő könyvtári terei: Beszámoló a K2 továbbképzési napról. == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 27. (2018) 4., p. 7–10. ISSN 1216-6804
51. Előadások: Dr. Virágos Márta (DE Informatikai Kar): Innovatív könyvtári terek, Dr. Horváth Sándor Domonkos (Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér): Könyvtári helyiségek mint szerethető terek: Győr-Moson-Sopron megyei törekvések, Szabó Piroska (Könyvtári Intézet): Könyvtári terek a megújulás szolgálatában: nemzetközi kitekintés a Könyvtártudományi Szakkönyvtár új szerzeményei alapján, Mikolasek Zsófia (József Attila Megyei és Városi Könyvtár): Könyvtári zöld terek, Gulyás Enikő – Nagy Andor (Könyvtári Intézet): Egy online közösségi enciklopédia: a Cselekvő Közösségek Wiki
52. Előadások: Jávorka Brigitta (Könyvtári Intézet): Felmérés a könyvtárosok helyzetéről, társadalomban betöltött szerepéről, Radó Rita (Eötvös Loránd Tudományegyetemen): Könyvtári szervezetfejlesztés a digitalizálás korában – Lehetőség és feladat, Dr. Tóth Máté (Pécsi Tudományegyetem): Személyzet nélküli könyvtárak, Szabados Adrienn (Pécsi Tudományegyetem): Koha integrált könyvtári rendszer, Bálint István Ábrahám (Pécsi Tudományegyetem): Mozgáskorlátozottak és érzékszervi fogyatékossággal élők könyvtárhasználatának segítése
53. BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika – HORVÁTH Adrienn – NAGY Andor. Digitális tartalom, digitális szolgáltatás: Beszámoló a 2018–2019-ben megrendezett K2 továbbképzési sorozatról == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 28. (2019) 6., p. 4–9. ISSN 1216-6804
54. Előadások: Moldován István (Országos Széchényi Könyvtár): A digitálisan született tartalmak megőrzése, Drótos László (Országos Széchényi Könyvtár): Webes tartalmak digitális megőrzése, Lencsés Ákos – Sütő Péter (MTA Könyvtár és Információs Központ – EISZ Titkárság): Online tartalmak konzorciumi beszerzése, Ruttkay Szilvia (Semmelweis Egyetem Központi Könyvtár): Online könyvek egy egyetemi könyvtárban: beszerzési, feldolgozási és szolgáltatási tapasztalatokról röviden
55. Előadások: Márföldi István (Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár): Oktatást támogató tartalomszolgáltatás a könyvtárakban, Szepesi Judit (Országos Széchényi Könyvtár): A digitális átállás hatása a Könyvtári Intézet továbbképzéseire, Fischer Monika (Budapesti Corvinus Egyetem Egyetemi Könyvtár): Rés a falban: az oktatás hiátusai és a könyvtár, Koren Balázs (ELTE TTK): Robotika, avagy ha valamit tanítunk, ezt tegyük!, Szabó Piroska (Könyvtári Intézet): Új oktatási és tanulási módszerek a könyvtárakban
56. Előadások: Buxbaum Barna (online marketing szakértő): Digitális marketing trendek, Békési Károly (e-kereskedelmi szakértő, IBUSZ Utazási Irodák Kft.): A Google Analytics mérési lehetőségei, Sudár Annamária (Országos Széchényi Könyvtár): Bibliotheca Corvina Virtualis, Sümeginé Lehotai Edit (SZTE Klebelsberg Könyvtár): Nem minden könyvtáros grafikus, nem minden grafikus könyvtáros – avagy annak (is) kell(ene) lennünk?
57. Előadások: Szüts Etele (ELTE): Kulturális örökségünk digitalizálásának problémái, Pápai Dóra (PTE): A modern formai feltárás lehetőségei: mi micsoda a korszerű katalogizálásban?, Hubay Miklós (ELTE): A szemantikus adatpublikáció gyakorlati kérdései – tények és mítoszok, Nagy Bence Ádám (ELTE): Felhasználó-központú könyvtárak kialakulása Magyarországon 1945–2014 között
58. Rab Judit (Lechner Tudásközpont): Okos városok – aktuális helyzetkép
59. Kovácsné Koreny Ágnes (Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár): Okos könyvtárakkal az okos közösségekért
60. BÉKÉSINÉ BOGNÁR Noémi Erika – JUHÁSZ Réka. Okos városokban okos könyvtárak: ötletcsomag a megvalósításhoz. == Könyv, Könyvtár, Könyvtáros, 29. (2020) 2., p. 9–19. ISSN 1216-6804
61. Dr. Bányász Péter (Nemzeti Közszolgálati Egyetem): Lélektani műveletek a közösségi médiában, Dr. Koltay Tibor (Eszterházy Károly Egyetem): A posztigazság kora és a könyvtárak: megoldások és kétségek.
62. Előadások: Dr. Bernschütz Mária (BME): Az egyes generációk információszerzési módszerei és megszólításuk - dióhéjban, Istók Anna (Gödöllői Városi Könyvtár és Információs Központ): Elégedettség helyett elkötelezettség – szolgáltatás helyett élmény.
63. K2 továbbképzési sorozat – Könyvtári Intézet. [YouTube videó]. [Budapest]: Könyvtári Intézet, 2019. 11. 21. 1:07 perc. Hozzáférhető: https://www.youtube.com/watch?v=v38il1udVHQ [Megtekintve: 2020. 10.25.] és Szólj Hozzá! Hozzá szólj! Marketingtrükkök a célcsoportok megszólításához – K2 továbbképzési sorozat. [YouTube videó]. [Budapest]: Könyvtári Intézet, 2020.04.21. 1:23 perc. Hozzáférhető: https://youtu.be/ZqwtyszvhcE [Megtekintve: 2020.10.25.]

(Beérkezett: 2020. szeptember 15.)



A középiskolai tanárok viszonya az információs műveltséghez Magyarországon, Lengyelországban és Litvániában

TOMORI Tímea – KOLTAY Tibor – GRIGAS, Vincas

Bevezetés és elméleti háttér

Az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „*Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen*" projekt támogatásával Magyarország, Litvánia és Lengyelország középiskolai tanárainak körében végeztünk felmérést abból a célból, hogy megismerjük információs műveltséggel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket, valamint hogy láthatóvá váljanak a vizsgált országok pedagógiai gyakorlatai közötti különbségek. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy a három érintett országban miként kapcsolódik egymáshoz az információs műveltség elmélete és az iskola pedagógiai valósága.

Megközelítésünk azon a korszerű meghatározáson alapszik, amely szerint az információs műveltség olyan készségeket és képességeket foglal magába, amelyek mindenki számára szükségesek az információs feladatok elvégzéséhez, például abban a tekintetben, hogy miként lehet felfedezni az információkat, hogyan valósítható meg az információkhoz való hozzáférés, az információk értelmezése, elemzése, kezelése, létrehozása, kommunikálása, tárolása és megosztása. Ezen kívül kompetenciák alkalmazását jelenti, és az információba vetett bizalomra is vonatkozik, mivel ezek szükségesek az információk lehető legjobb felhasználásához és józan értelmezéséhez. Magában foglalja a kritikai gondolkodást és a tudatosságot, valamint az információk felhasználásával kapcsolatos etikai és politikai kérdések megértését. Az információs műveltség az információ minden formájához kapcsolódik: nemcsak a nyomtatott, hanem a digitális tartalmakra, adatokra, képekre és a szóbeli közlésekre is vonatkozik. Az információs műveltség kapcsolódik más írástudásokhoz és átfedésben van velük, ideértve különösen a digitális írástudást, az akadémiai írástudást és a médiaműveltséget. Nem áll önmagában, hanem összhangban van a tudás és a megértés más területeivel. Segít megérteni az információk felhasználásával kapcsolatos etikai és jogi

kérdéseket, köztük a magánélet védelmét, az adatvédelmet, az információszabadságot, a publikációkhoz való nyílt hozzáférést és a nyílt adatokat, valamint a szellemi tulajdont. Fontos szempont, hogy az információs műveltséget az UNESCO egyetemes emberi jogként értelmezi, amivel felhatalmazást ad és nagymértékben hozzájárul a demokratikus, befogadó, részvételi társadalmak létéhez.[1] Ennek a definíciónak a szellemében felmérésünk nemcsak az információs műveltséggel kapcsolatos kérdéseket tartalmazta, hanem arról is megkérdeztük a tanárokat, hogy hallottak-e valaha a médiaműveltségről.

A kapcsolódó szakirodalom válogatott áttekintése azt mutatja, hogy a tanárok és az információs műveltség közötti kapcsolat nagyon sokféle és változó. Amint azt *Klebansky* és *Fraser* hangsúlyozták, a tanárképzés alapvető filozófiájának el kell távolodnia attól, hogy az kizárólag az információtechnológiára összpontosít. Ezt a tendenciát szemlélteti a Tasmaniai Egyetemen, a tanárképzés keretében kidolgozott információs műveltségi program (UTAS Teacher Education Information Literacy Conceptual Framework), amely megköveteli, hogy a hallgatók segítséget kapjanak abban, hogy *„kritikus gondolkodóként, problémamegoldóként, tájékozott döntéshozóvá és önálló, önirányító, egész életen át tanulni tudó emberekké váljanak."*[2] Ennek a keretrendszernek a kidolgozói reményüket fejezték ki, hogy diplomás tanárként az egykori hallgatók képesek lesznek fejleszteni a tanulók információs műveltségi készségeit.

Ahogy az a Könyvtári Figyelő 2018-as számában is olvasható volt[3], többen is felvetik, hogy szükség van az információs műveltség konstruktivista nézőpontú megközelítésére[4]. Az ACRL (Association of College and Research Libraries) információs műveltségi keretrendszerének szemlélete is ebbe az irányba mozdult el[5]. Ez ugyanis elősegítheti, hogy az információs műveltséget összetettségében, társadalmi-kulturális gyakorlatként írjuk le és olyan folyamatként tekintsünk rá, amelynek során további információk felhasználásával reflektálunk tanulásunkra és az információra. Az átalakulás egyik fontos mozgatórugója ugyanis az ACRL korábbi keretrendszerét[6] jellemző pozitivista megközelítéssel való elégedetlenség volt, mivel az arra a feltevésre épül, hogy az információ objektív és mérhető, míg a korszerű szemlélet alapja az a megállapítás, hogy a tudást társadalmi interakciókon keresztül építjük és rekonstruáljuk.[7]

Számos esetben kell azonban azt tapasztalnunk, hogy az információs műveltség ritkán jelenik meg az oktatási programokban vagy a tanárok fejében. Bibliometriai elemzésükben *Stopar* és *Bartol* a digitális kompetenciák olyan elemeinek előfordulását vizsgálták, mint a számítógépes ismeretek és az információs műveltség, amelyek szorosan kapcsolódnak az oktatáshoz, az információtudományhoz és a könyvtárakhoz. Habár vizsgálatuk azt mutatja, hogy továbbra is vannak különbségek a különböző kutatási narratívák között, érdemes erőfeszítéseket tenni az információs műveltség és a középfokú oktatás összefüggéseinek elemzésére.[8]

Egy másik, a tanárképzési programokban részt vevő hallgatók digitális kompetenciáit vizsgáló felmérés azt mutatta, hogy közülük sokan ragaszkodnak ahhoz a gondolathoz, hogy az információs képességeket elsősorban a digitális bennszülöttek birtokolják. Ennek megfelelően 18%-uk úgy látja, hogy a digitális írástudás automatikusan vagy erőfeszítés nélkül ki tud bontakozni, ami természetes következménye annak, hogy a mai hallgatókat a digitális kor technológiái veszik körül. Másrészt a válaszadók 54%-a a készségalapú megközelítést tekintette megfelelőnek, ami nyilvánvalóan az információs műveltséggel kapcsolatos nézeteikre is jellemző[9] Egy szingapúri felmérés pedig azt mutatta, hogy a középiskolás diákok gyakran információs problémákkal fordulnak osztálytársaikhoz és barátaikhoz ahelyett, hogy tanáraikat kérdeznék ezekkel kapcsolatban.[10]

Azt feltételezve, hogy a tanárok számára alapvető, hogy kompetensnek és magabiztosnak érezzék magukat az információs műveltség gyakorlásában, *Demirel* és *Akkoyunlu* megvizsgálták a leendő tanárok információs műveltséggel kapcsolatos önhatékonyságát, és megállapították, hogy ebben a tekintetben jobban teljesítenek, mint az átlagos hallgatók.[11]

Nagyszámú írás foglalkozik azzal, hogy az információs műveltség előmozdítása érdekében mennyire szükséges a könyvtárosok és a tanárok közötti együttműködés, tervezés és az együtt tanítás. A középiskolai tanároknak az információs műveltség oktatásával kapcsolatos felfogásáról szóló tanulmányában *Crary* hangsúlyozza, hogy az együttműködésnek kölcsönösnek kell lennie az órák tervezésekor és az információs műveltség tantervbe integrálásakor is. Ennek ellenére az iskolai könyvtárosoknak gyakran nincs saját osztályuk, amelyet rendszeresen tanítanának, ezért meg kell várniuk, hogy a tanárok felkérjék őket. Az együttműködés fő akadálya azonban az, hogy a tanároknak gyakran nincs elég idejük arra, hogy részt vegyenek az információs műveltség tanításában. Azoknak az iskolai könyvtárosoknak, akik osztályokat kapnak abból a célból, hogy emeljék a tanulók információs

műveltségi szintjét, kevesebb idő áll rendelkezésükre az osztályt tanító tanárokkal való együttműködésre. Bizonyos esetekben a tanárok nem igazán hajlandóak együttműködni az iskolai könyvtárosokkal.[12]
Az ilyen akadályok megléte egyértelműen azt mutatja, hogy releváns kérdést fogalmaztunk meg felmérésünkben, amikor az vizsgáltuk, hogy ki felel az információs műveltség készségeinek elsajátíttatásáért, és aktuális-e a könyvtárosok és a tanárok közötti együttműködés kérdése.
Bár a mi kutatásunkban nem kapott helyet, említsük meg azt is, hogy idehaza *Fazekas Mária* azt vizsgálta, hogy miként jelenik meg az információs műveltség mint kompetencia az általános iskolai tankönyvekben.[13]

Módszer és eredmények

Az adatgyűjtés 2019. február 4-én kezdődött és 2019. május 4-én fejeződött be. A felmérés válaszadói a magyar, a litván és a lengyel középiskolák 9–12. évfolyamán tanító pedagógusok voltak. A kérdőíveket idehaza a *Legjobbiskola* oldal[14] első 200 helyét elfoglaló középiskola tanárainak küldtük meg.[15] Hasonló rangsorok alapján kerestük meg a lengyel és litván tanárokat is.
A felmérést 2018 tavaszán 102 litván tanár részvételével lefolytatott próbafelmérés előzte meg, amely az mutatta, hogy a kérdőív következetes, viszont célszerű lerövidíteni.[16] Ennek megfelelően a tanulmányhoz már a kérdőív módosított változatát használtuk fel, így az online kérdőív összesen 26 kérdést tartalmazott. A táblázatok a százalékos arányokat mutatják.
A kutatásban résztvevők oktatási tapasztalata a következő volt:

	LT	PL	HU
Kevesebb mint 5 év	3	4,4	5,3
5–9 év	4,1	7,8	9,1
10–14 év	8,2	13,7	11,5
16–20 év	84,7	74,2	74,2

1. táblázat
Oktatási tapasztalat

Az információs műveltség fogalmát a legjobban a lengyel tanárok (96,1%) ismerik. Litvániában és Magyarországon tanító kollégáik körében az ismertség szintje alacsonyabb, de összességében így sem elhanyagolható.

	LT	PL	HU
Az információs műveltség fogalmának ismerete:	83,7	96,1	87,6

2. táblázat
Fogalomismeret

Egészen más a helyzet a médiaműveltség kapcsán. Magyarország és Lengyelország tanárainak körében hasonló volt ennek a fogalomnak az ismertsége, és Litvániában is viszonylag magas volt ez az arány.
A litvániai válaszadók fele, a lengyel tanároknak csak egyötöde, míg a magyarországi tanárok mindösszesze 15,3%-a értett egyet azzal, hogy az információs műveltséggel kapcsolatos készségek megegyeznek a könyvtári készségekkel.
A litvániai tanárok kétharmada, a magyarországi tanárok majdnem fele, és a lengyel tanárok egynegyede adott választ, és értett egyet azzal, hogy az információs műveltség készségeit célzottan kell tanítani.
A litván tanárok többsége, a lengyel tanárok majdnem háromnegyede, míg a magyar pedagógusoknak csak a fele gondolja úgy, hogy az információs műveltség általában az információs és kommunikációs technológiákat érinti.
A litván tanárok majdnem fele, a lengyel és a magyar tanárok nagyjából egynegyede szerint az információs készségek fejlődése magától értetődik abban az esetben, ha a diákok kutatási feladatokat végeznek.
Ahogy azt a 3. táblázat mutatja, a litvániai tanárok valamivel kevesebb mint fele úgy gondolja, hogy a tanárok feladata az információs műveltséggel kapcsolatos készségek oktatása, míg a lengyel és a magyar tanárok több mint fele szerint az információs műveltséggel kapcsolatos képességeket könyvtárosokkal együttműködve, de tanárok vezetésével kell tanítani.

	LT	PL	HU
A tanárok feladata.	41,9	33,5	24,8
A könyvtárosok feladata.	0,3	5,4	2,9
Tanári vezetéssel, de könyvtárosi együttműködéssel.	33	56,2	63,8
Könyvtáros vezetésével, de tanári együttműködéssel.	15,1	4,9	8,6

3. táblázat
Az információs műveltséggel kapcsolatos készségek oktatása

Az információs műveltséggel kapcsolatos tapasztalatokra és ismeretekre vonatkozó kérdésre adott válaszok azt mutatják, hogy a litvániai tanárok több mint fele részt vett speciális, az információs műveltséggel foglalkozó kiegészítő tanfolyamokon (részletesebben a 4. táblázatban). A lengyel és magyar tanárok fele azt mondta, hogy autodidakta módon szerezték meg az információs műveltség ismereteit. A litván és magyar tanároknak csak egyötöde jelölte be azt a válaszlehetőséget, hogy az információs műveltséggel kapcsolatos ismeretek részét képezték tanulmányainak.

	LT	PL	HU
Tanulmányainak részét képezte.	22,1	7,4	17,7
Különleges információs műveltségi kiegészítő képzésben vet részt.	59,9	20,6	14,2
A kollégáktól és a családtagoktól tanulta.	3,5	11,3	9
Autodidakta módon tanulta.	8,4	53,9	43,4
Sohasem vett részt információs műveltségi kurzuson.	1,4	6,4	9,7

4. táblázat
Információs készségeinek fő forrása

A litván, valamint a lengyel és magyar tanárok kétharmada azt válaszolta, hogy az óráik során alkalmaz néhány, az információs műveltséggel kapcsolatos anyagot. A tanároknak azonban kevesebb, mint tizede tart az információs műveltséggel kapcsolatos kontaktórát. (További részletek a 5. táblázatban.)

	LT	PL	HU
Tanított információs műveltségre fókuszáló képzésben.	10,2	8,3	5,5
Együttműködött más tanárokkal információs műveltségi témájú kurzusok előkészítésében, megtartásában.	3,6	8,8	11,8
A képzések során néhány, az információs műveltséggel kapcsolatos anyagot is tanított.	72	57,4	53,6
Úgy gondolja, hogy az információs műveltségi oktatás olyan téma, ami távol áll tőle.	9,4	24,5	20

5. táblázat
Az információs műveltség tanításával kapcsolatos tapasztalat

A litván és magyar tanároknak csak egytizede érzi magát nagyon jól felkészültnek az információs műveltséggel kapcsolatos tanításra, míg ez az arány Lengyelországban egyötödöt tesz ki. (Lásd a 6. táblázatot.)

	LT	PL	HU
Nagyon jól felkészültnek érzi magát az információs műveltségi fókuszú képzések megtartására.	10,2	20	11,7
Úgy véli, hogy az információs műveltségről többet kellene tanulnia, hogy vele kapcsolatos képzéseket tudjon tartani.	25	30	39,8
Először részt szeretne venni információs műveltségi kurzuson, hogy azt tanítani tudja, hogy azt taníthassa is.	23,3	17	25,2
Szeretne információs műveltségi kurzusokat másokkal, például könyvtárosokkal együttműködésben tartani.	5,4	11,5	5,8
Nem hiszi, hogy információs műveltségi kurzusokat kellene tartania.	34,7	21	14,6

6. táblázat
Felkészültség az információs műveltség tanítására

A magyar tanárok mintegy fele, a litván és a lengyel kollégáik közel egyharmada érzi magát készen az információs műveltséggel kapcsolatos készségek tanítására.

A litván és a magyar tanárok fele, valamit a lengyel tanárok kisebb része (38%) alkalmazkodik azokhoz a módszerekhez és folyamatokhoz, amelyek segítenek a tanulóknak az információk kezelésében.
A magyar és a lengyel tanárok körülbelül egyharmada, míg a litván tanárok közel háromnegyede várja el, hogy a diákoknak már a középiskolába történő belépéskor jó információs készségeik legyenek.
A lengyel tanárok egyötöde, a magyar tanárok 29,7%-a, a litván tanárok 34,6%-a tekinti a könyvtárosokat az információs műveltség fejlesztésének szakértőjének.
A litván, a lengyel és a magyar tanárok egyharmada (28,6/23, 5/32,7%) úgy tudja, hogy iskolája intézményi szinten rendelkezik informatikai készségfejlesztési tervvel.
A litván tanárok 32,7, a lengyel kollégák 36, és a magyar tanárok 27,7%-a úgy gondolja, hogy biztosítják a diákok számára a különféle információs készségek elsajátítását.

Következtetések

Az információs- és médiaműveltség oktatására a vizsgált országok pedagógusai az adatok elemzését követően nem tűnnek kellően felkészültnek. A tanárok kis része érti meg az információs műveltség fogalmát és módszereit a vonatkozó tantervekben. Többségük 14 évvel ezelőtt kezdte meg iskolai karrierjét. Ez azt jelenti, hogy nem volt esélyük arra, hogy az egyetemen megismerhessék az információs- és médiaműveltség fogalmi kereteit, elméletét és gyakorlatát.
Ráadásul, az információs műveltség alkalmazása és az iskolai tantervekbe való beépítése terén nem támaszkodhattak egységes gyakorlatra, mivel egyik országban sem volt az intézmények széles körére kiterjedő, homogén és szabályozott megközelítés. Az esetek többségében az információs műveltséggel való foglalkozás csupán rövid távú, folytatás nélküli tevékenység maradt. Vizsgálatunk eredményei is azt mutatják, hogy az információs műveltség és a pedagógusok kapcsolata igen rövid, átmeneti jellegű volt. Egy vagy két éven át tartó projekteknek köszönhető kapcsolatokat derítettünk fel, amelyek a projektek lezárását követően nem voltak hatással a pedagógusok tudására és módszertani kultúrájára.
A mintába bevont tanárok többsége túlbecsüli az információs műveltséggel kapcsolatos ismereteit. A válaszadók többsége ugyan azt állította, hogy ismeri az információs- és médiaműveltség fogalmát, de a további kérdésekre adott válaszok alapján egyértelműen látható, hogy következetlenül használják a vizsgált fogalmakat. Ennek legjobb példája az, hogy a válaszadók egy része megjegyezte, hogy (vélhetően tévedésből) két azonos kérdés szerepel a kérdőívben. Valójában azonban két különböző kérdést tettünk fel, azonban ők az információs műveltség és a médiaműveltség fogalmát egymással azonosnak tekintették. Emellett a legtöbb válaszadó szerint az információs műveltség megegyezik a könyvtári vagy az információs és kommunikációs (IKT) készségekkel. Valószínűleg ez indokolja, hogy a tanárok körében kevés teret kap az információs műveltség konstruktivista szemléletű megközelítése.[17]
Jelentős volt a válaszadók körében a lemorzsolódás – csak a teljes minta egyötöde válaszolta meg az összes kérdést. Ez azt mutatja, hogy a tanárok jelentős része nem érzi magáénak a témát. A válaszadók egy része a demográfiai kérdések után nem folytatta a felmérést. A lemorzsolódási arány az információs- és médiaműveltség fogalmait tisztázó kérdéseknél volt a legmagasabb.
A tanárok többsége nem tekinti a könyvtárosokat az információs műveltség oktatásáért felelős szakembereknek. Többségük úgy érzi, hogy ők maguk képesek az információs műveltség oktatására, bár a könyvtárosok támogatását is igénybe veszik. Ez az eredmény egyezik azzal, amit a már fentebb említett, új kutatás is mutatott arra vonatkozólag, hogy a könyvtárosok és a tanárok között megvalósuló együttes tervezés, valamint az együtt-tanítás fontossága is egyre nagyobb hangsúlyt kap.[18] Másrészt a tanárok egyharmada úgy látja, hogy a könyvtárosok azok, akik elég képzettek az információs műveltség terén. Ez a könyvtárosokba vetett bizalom ösztönző lehet a közös oktatás megvalósításában.
Az eredmények azt is mutatják, hogy a tanárok kevés tapasztalattal és ismerettel rendelkeznek az információs műveltség terén, így annak tanítására sem állnak készen. Mindez összhangban áll *Engen* gondolataival, aki hangsúlyozta, hogy a tanárok szerepében rövid idő alatt drámai változások következtek be, mivel a digitális kompetenciák egyre nagyobb jelentőséggel bírnak a társadalom fejlődésében.[19]
Érdekes módon a tanárok több mint egyharmada úgy gondolja, hogy az információs műveltség készségeit könnyű fejleszteni. Ez kétszer olyan magas eredmény, mint amit *List* (2019) tanulmányában találunk.[20] Ennek oka lehet az, hogy a tanárok egyötöde úgy gondolja, hogy az információs műveltség tanítása nem olyan ügy, amelyért aggódniuk kellene. Ezt az is befolyásolja, hogy a tanárok több mint egyharmada elvárja, hogy a középiskolába érkező

tanulók már rendelkezzenek megfelelő szintű információs műveltséggel.

Összegzés

A magyar, litván és lengyel tanároknak az információs műveltség oktatása terén tapasztható tudatosságának és hozzáállásának vizsgálata statisztikailag szignifikáns eredményeket mutatott.Annak ellenére, hogy többé-kevésbé hasonló terepen dolgoznak a mintába bevont pedagógusok, véleményük több esetben is eltérést mutat. A lengyelországi és a magyarországi eredményeknek több közös vetülete van, mint amit Litvánia, Lengyelország és Magyarország tanárai tekintetében látunk.

Az információs műveltség egyik ország tanterveiben sem szerepel rendszerszerű jelleggel. A kérdésekre adott válaszok alapján kirajzolódott, hogy az információs műveltség a tantervekben kevésbé fontos szerep kap. Ez leginkább az információs műveltség oktatására és az információs műveltség készségeinek fejlesztésére vonatkozó kérdésekre adott válaszokból olvasható ki.

A tanárok többsége szerint iskolájuk intézményi szintű fejlesztési tervvel rendelkezik az információs műveltség területén, és úgy vélik, hogy iskolájuk különféle stratégiákat kínál az információs műveltség tanításához. Ugyanakkor ritkán működnek együtt a könyvtárosokkal az információs műveltséggel foglalkozó kurzusok előkészítése és oktatása során. A legtöbb tanár úgy gondolja, hogy a téma tanítása kapcsán elegendő néhány, az információs műveltséggel kapcsolatos anyagot megismertetniük tanulóikkal.

Jegyzetek és irodalmi hivatkozások

1. CILIP Definition of Information Literacy. == CILIP – The Library and information association, 2018. Hozzáférhető: https://infolit.org.uk/ILdefinitionCILIP2018.pdf [Megtekintve: 2020.11.09.]
2. KLEBANSKY, Anna – FRASER, Sharon. A strategic approach to curriculum design for information literacy in teacher education: Implementing an information literacy conceptual framework. == Australian Journal of Teacher Education, 38. (2013) 11., p. 103–125. ISSN 1835-517X
3. KOLTAY Tibor. Az információs műveltség szemléletének változásai. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 28. = 64. (2018) 2., p. 219–228. ISSN 0023-3773
4. LIMBERG, Louise – SUNDIN, Olof – TALJA, Sanna. Three theoretical perspectives on information literacy. == Human IT: Journal for Information Technology Studies as a Human Science, 11. (2012) 2. ISSN 1402-151X. Hozzáférhető: https://humanit.hb.se/issue/view/14 [Megtekintve: 2020.11.09.]
5. KNAPP, Maureen – BROWER, Stewart. The ACRL framework for information literacy in higher education: Implications for health sciences librarianship. == Medical Reference Services Quarterly, 33. (2014) 4., p. 460–468. ISSN 0276-3869
6. Association of College and Research Libraries, Information Literacy Competency Standards for Higher Education. Chicago, American Library Association, 2000. Hozzáférhető: https://alair.ala.org/bitstream/handle/11213/7668/ACRL%20Information%20Literacy%20Competency%20Standards%20for%20Higher%20Education.pdf?sequence=1&isAllowed=y [Megtekintve: 2020.11.09.]
7. FOASBERG, Nancy M. From standards to frameworks for IL: How the ACRL framework addresses critiques of the standards. == portal: Libraries and the Academy, 15. (2015) 4., p. 699–717. ISSN 1531-2542
8. STOPAR, Karmen – BARTOL, Tomaž. Digital competences, computer skills and information literacy in secondary education: Mapping and visualization of trends and concepts. == Scientometrics, 118. (2019) 2., p. 479–498. ISSN 0138-9130
9. LIST, Alexandra. Defining digital literacy development: An examination of pre-service teachers' beliefs. == Computers & Education, 138. (2019) Sept. p. 146–158. ISSN 0360-1315
10. MAJID, Shaheen – FOO, Schubert – CHANG, Yun Ke. Appraising information literacy skills of students in Singapore. == Aslib Journal of Information Management, 72. (2020) 3. p. 379–394. ISSN 2050-3806
11. DEMIREL, Melek – Buket. Prospective teachers lifelong learning tendencies and information literacy self-efficacy. == Educational Research and Reviews, 12. = 6. (2017) 6., p. 329–337. ISSN 1990-3839. Hozzáférhető: https://academicjournals.org/journal/ERR/article-full-text/696759563252 [Megtekintve: 2020.11.09.]
12. CRARY, Sarah. Secondary teacher perceptions and openness to change regarding instruction in information literacy skills. == School Library Research, 22. (2019) ISSN 2165-1019. Hozzáférhető: http://www.ala.org/aasl/slr/volume22/crary [Megtekintve: 2020.11.09.]
13. FAZEKAS Mária. Az információs műveltség mint kompetencia megjelenése az általános iskolai tankönyvekben. == Tudásmenedzsment, 14. (2013) 2., Klnsz., p. 151–159. ISSN 1586-0698

14. Legjobbiskola. Rangsorok aloldal [online]. Legjobb iskola Kft. Hozzáférhető: https://legjobbiskola.hu/rangsorok [Megtekintve: 2020.11.09.]

15. A szerzők köszönetüket fejezik ki dr. Furcsa Laurának a felmérés lebonyolításában nyújtott közreműködéséért.

16. GRIGAS, Vincas – MIERZECKA, Anna – TOMORITímea – KOLTAY Tibor. Secondary school teachers' attitudes to information literacy: A study of a questionnaire validity. == Kurbanoğlu, S. et al. (eds.). Information literacy in everyday life: ECIL 2018. Communications in Computer and Information Science 989. Springer, Cham. 2019. p. 357–368. ISSN. 1865-0929

17. LIMBERG, Louise – SUNDIN, Olof – TALJA, Sanna. Three theoretical perspectives on information literacy. == Human IT: Journal for Information Technology Studies as a Human Science, 11. (2012) 2. p. 93–130. ISSN 1402-151X ; Lupton, Mary. A pedagogical and curriculum framework for information literacy. == Pathways into Information Literacy and Communities of Practice: Teaching Approaches and Case Studies. Elsevier Ltd., 2017, p. 29–51. ISBN 978-0-08-100673-3

18. CRARY, Sarah. Secondary teacher perceptions and openness to change regarding instruction in information literacy skills. == School Library Research, 22. (2017) ISSN 2165-1019. Hozzáférhető: http://www.ala.org/aasl/sites/ala.org.aasl/files/content/pubs/slr/vol22/SLR_SecondaryTeacherPerceptions_V22.pdf [Megtekintve: 2020.11.09.]

19. ENGEN, Bård Ketil: Understanding social and cultural aspects of teachers' digital competencies. == Comunicar, 27. (2019) 61., p. 9–18. ISSN 1988-3293 Hozzáférhető: https://www.researchgate.net/publication/334322643_Understanding_social_and_cultural_aspects_of_teachers%27_digital_competencies [Megtekintve: 2020.11.09.]

20. LIST, Alexandra. Defining digital literacy development: an examination of pre-service teachers' beliefs. == Computers & Education, 138. (2019) Sept. p. 146–158. ISSN 0360-1315

(Beérkezett: 2020. szeptember 1.)

1956 – történelem röplapokon

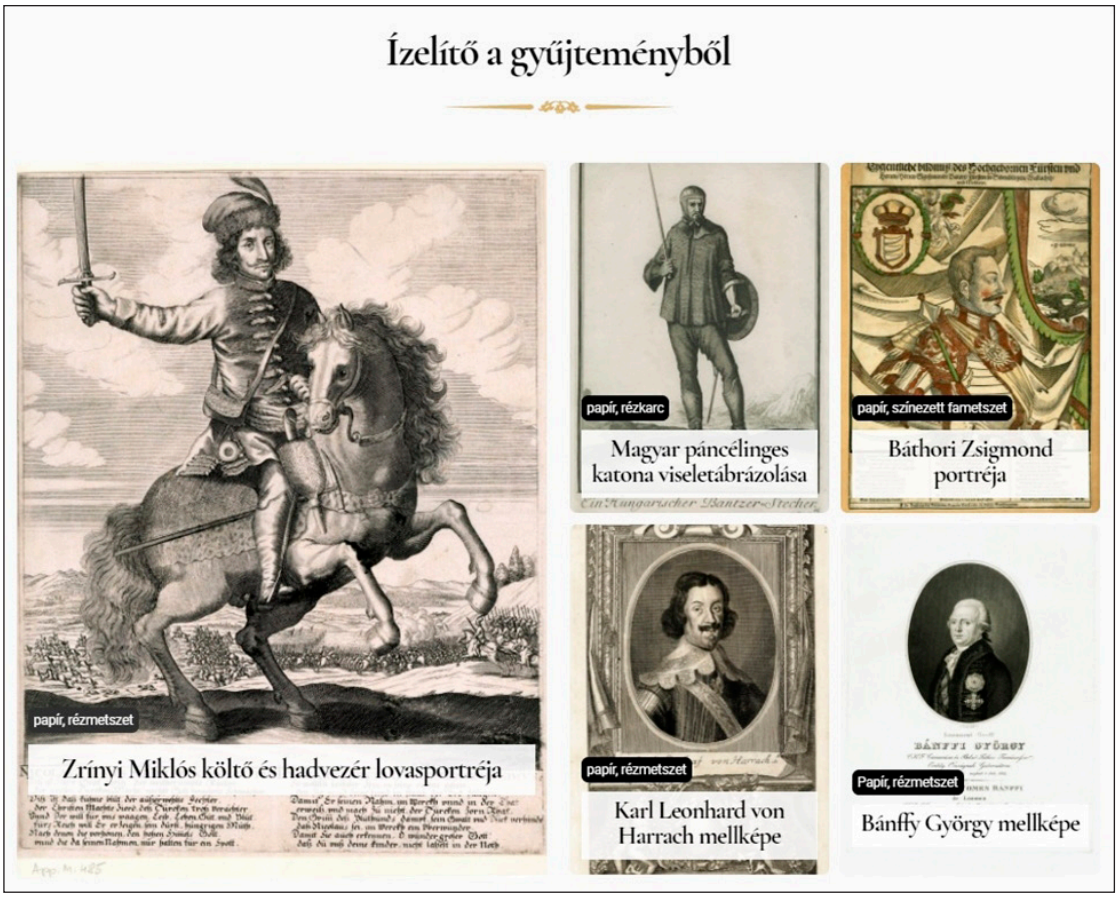


Az Országos Széchényi Könyvtár újabb, mindenki számára ingyenesen hozzáférhető digitális tartalomszolgáltatást indított. A 2020. október 23-án megnyílt adatbázis a forradalom és szabadságharc idején keletkezett röplapokból és szöveges plakátokból kínál bőséges válogatást. Gazdag adattartalom segíti a dokumentumok közötti keresést, így az egyes településekre és a röplapok, szöveges plakátok pontos megjelenési idejére is lehet keresni.

Az adatbázis elérhetősége: https://plakattar.oszk.hu/1956-tortenelem-roplapokon/.

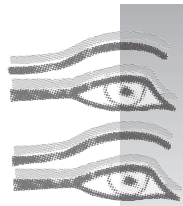
(Forrás: http://www.oszk.hu/hirek/1956-tortenelem-roplapokon 2020.10.29.)

Ezer újkori metszetet tesz digitális közkinccsé az Országos Széchényi Könyvtár



Régi Ritka című legújabb digitális tartalomszolgáltatásunk révén tovább bővül azoknak a különleges dokumentumoknak a köre, amelyek között otthon is kényelmesen böngészhetünk. A Régi Nyomtatványok Tára anyagából készülő, folyamatosan gazdagodó adatbázis az intézmény által őrzött legkorábbi nyomtatványokhoz biztosít hozzáférést. Elsőként a bibliofil gyűjtő, gróf Apponyi Sándor (1844–1925) jelentős történeti forrásértékkel bíró metszetgyűjteményének mintegy ezer darabját tesszük virtuális közkinccsé. Új tartalomszolgáltatásunk többszempontú keresőrendszerrel segíti a célzott keresést. A metszetekről készült digitális felvételeket jó minőségben és szabad licenc alatt publikáljuk, azaz a forrás megjelölésével szabadon hozzáférhetővé, letölthetővé és felhasználhatóvá tesszük, remélve, hogy az eredetiben csak szigorú kutatási engedéllyel tanulmányozható dokumentumok a lehető legszélesebb közönség számára válnak így elérhetővé.

(Forrás: http://www.oszk.hu/hirek/ezer-ujkori-metszetet-tesz-digitalis-kozkinccse-az-oszk 2020.11.18.)



A Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyvei az Országos Széchényi Könyvtárban. A színházi szövegkönyv mint egyedi dokumentum katalogizálása*

BESSENYEI Ágnes

Az OSZK 2020. június 11-én hatályba lépett új Szervezeti és Működési Szabályzata alapján a korábbi Színháztörténeti Tár összevonás utáni megnevezése Színháztörténeti és Zeneműtár. A pályázati tanulmány ezt megelőzően, 2020 tavaszán készült, így a szerző értelemszerűen még a régi gyűjteménynevet használta.

Tíz éve dolgozom az Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) egyik Különgyűjteményében, a Színháztörténeti Tárban. Olyan gyűjteményrésze ez a nemzeti könyvtárnak, amelynek legnagyobb részét, még a szakterületen járatos kutatók számára is meglepő módon, nem könyvek alkotják. A színháztudománnyal foglalkozó szakkönyvek a Tár gyűjteményének csak egy kis hányadát teszik ki, a többi más, írott színháztörténeti dokumentum: szövegkönyvek, plakátok és kisnyomtatványok, képi dokumentumok, fényképek, jelmez- és díszlettervek. Ebből a sokszínű kavalkádból nekem a szövegkönyvtár katalogizálása jutott feladatul. Az elmúlt tíz évben szorgalmasan dolgoztam azon, hogy a gyűjteménybe bekerülő színházi szövegkönyvtárak és hagyatékok a lehető leghamarabb szolgáltathatóak legyenek a Tár olvasói számára.

2019 januárjában az a megtiszteltetés ért, hogy nálam sokkal idősebb és tapasztaltabb kollégáim rám bízták a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának katalogizálását. Könnyű és érdekes feladatnak ígérkezett: a már létező cédulakatalógus alapján kellett volna a szövegkönyvek adatait bemásolni az integrált könyvtári rendszerbe, és online elérhetővé tenni a kutatók számára. De hiába, ez nem sikerült úgy, ahogyan azt elképzeltük. A feladat érdekesnek bizonyult, ehhez kétség sem fér, – de hogy könnyű lett volna! Hogy

* A Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Informatikai és Könyvtári Szövetség által alapított „Az év fiatal könyvtárosa” díjért 2020 tavaszán benyújtott pályamunka. A bíráló kuratórium döntése alapján Bessenyei Ágnes, az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtárának könyvtárosa pályázatával elnyerte a Kovács Máté Alapítvány által felajánlott különdíjat.

mennyire nem volt, az bizonyítja, hogy egy év alatt mindössze 284 darab szövegkönyvet sikerült katalogizálni. Hogy miért? Arra válaszul készítettem el ezt a tanulmányt. Röviden azért, mert a színházi szövegkönyv nem a klasszikus értelemben vett könyv. Minden egyes példány egyedi, és nemcsak könyvtári, hanem múzeumi értéket is képvisel. De ezt a kérdést lehetetlen röviden megválaszolni, hadd mutassam meg tehát a Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyveinek példáján keresztül, milyen kihívások elé állítja a könyvtárost a színházi szövegkönyvek katalogizálása, és miért különösen nehéz, de tagadhatatlanul szép és érdekes feladat ez-mind könyvtörténeti, mind színháztörténeti szempontból.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtára az Országos Széchényi Könyvtárban

A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának elhelyezése a nemzeti könyvtárban – egy 1945-ben történt megállapodás alapján – fordulópontnak tekinthető az Országos Széchényi Könyvtár történetében. Több más ok mellett ugyanis ez az esemény vezetett a könyvtár Színháztörténeti Tárának megalapításához.

Természetesen a nemzeti könyvtár ezt megelőzően is, egészen a kezdetektől fogva gyűjtött színházi szövegkönyveket, ezek azonban a második világháború végéig következetesen beleolvadtak a gyűjtemény más részeibe minden egyéb, színháztörténeti vonatkozású dokumentummal együtt.

Már az alapító *Széchényi Ferenc* könyvtára is tartalmazott szövegkönyveket és úgynevezett argumentumokat, amelyek a mai műsorfüzetek XVIII. századi elődeinek tekinthetők. A késő felvilágosodás korában meginduló magyar nyelvű hivatásos színjátszás első, szárnybontogató darabjain kívül a gróf gyűjtötte a latin és magyar iskoladrámákat is, melyeknek akkor már több évszázados hagyománya volt mind a katolikus, mind a protestáns kollégiumokban. Ezen kívül szép számmal akadtak a gyűjteményben német nyelvű, de magyar tematikájú vagy magyar szerzőtől származó színdarabok, sőt operalibrettók is. A könyvtár gyűjteményébe továbbá bekerült minden, addig nyomtatásban megjelent magyar színmű, sőt kéziratok is, elsősorban külföldi színjátékok magyar fordításai, amelyeket különböző vándor színtársulatok adtak elő. A reformkorban és később is a nemzeti romantika művészeti hierarchiájában a színházat úgy tekintették, mint a legnagyobb hatású társadalmi fórumot, a nemzeti program egyik leghatékonyabb terjesztőjét. De mivel a színháztudomány, a teatrológia még legalább egy fél évszázadig nem vált önálló diszciplínává, a könyvtár gyűjteményében sem különítették el tematikus egységként a színházi dokumentumokat.

A nemzeti könyvtár sokáig nem tekintette elsődleges feladatának a színháztörténeti anyag külön gyűjtését. Ha színháztörténeti dokumentum került a könyvtárba, azt egyszerűen mint hungaricumot tartották számon, vagy pedig, elsősorban a kéziratok esetében, irodalomtörténeti anyagnak tekintették. A XIX. század nyolcvanas éveitől azonban lassan megváltozott a színháztörténethez mint tudományterülethez való hozzáállás. Ennek egyik oka volt, hogy a Nemzeti Színház fennállásának ötvenedik évfordulója alkalmából felvetődött az igény egy magyar színháztörténeti gyűjtemény létrehozására, ez azonban akkor még nem valósult meg. Másik oka, hogy a nemzeti könyvtár munkatársai közé olyan neves irodalomtörténészek kerültek, mint *id. Szinnyei József* és *Vértesy Jenő*, akik munkásságukkal felkeltették a közönség érdeklődését a színháztörténet iránt.

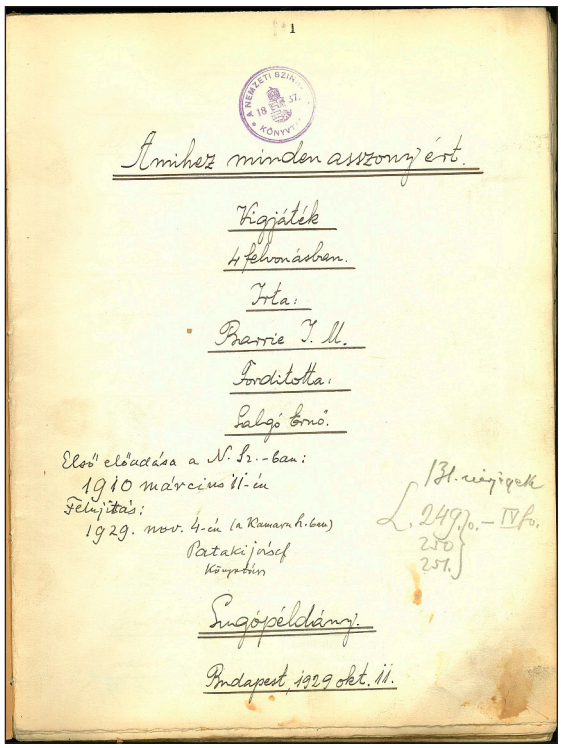
Ekkor kezdte a nemzeti könyvtár tudatosan gyűjteni a színháztörténeti dokumentumokat, ám ez az első időkben a szövegkönyvekre korlátozódott. 1904-től a Kézirattár egy drámatörténeti szempontú szövegkönyvgyűjtemény összeállításába kezdett, amely a tervek szerint tartalmazta volna minden, Magyarországon előadott, de nyomtatásban meg nem jelent színdarab súgópéldányát. Ez az elv szerencsére nem érvényesült mereven, így több olyan súgópéldány is bekerült a gyűjteménybe, melyek ugyan megjelentek nyomtatásban is, az általuk tartalmazott bejegyzések azonban a vidéki magyar színjátszás értékes dokumentumaivá teszik őket. A szövegkönyvek mellett hamarosan bekerültek a könyvtár gyűjteményébe a színháztörténeti értékük miatt megvásárolt levelezések, emlékiratok, sőt fényképek is, ezek azonban továbbra is szétszórva, a Kézirattárban vagy más gyűjteményrészekben voltak megtalálhatók, esetleg rendezetlenül vártak a sorsukra a raktárak mélyén.

Az 1920-as években ismét felvetődött egy önálló színháztörténeti gyűjtemény létrehozásának a terve a nemzeti könyvtáron belül. Széchényi Ferenc eredeti elgondolása szerint a könyvtárban tárolt dokumentumokat két nagy csoportra osztották, úgymint kéziratok és nyomtatványok, ez azonban többé nem felelt meg a korszerű könyvtártudomány alapelveinek. Már a XIX. század végén különvált először a levéltár, azután a hírlaptár, és végül 1929-ben sor került a nemzeti könyvtár zenei osztályának felállítására, amely napjainkban Zeneműtár néven folytatja

a tevékenységét. Itt helyezték el a nyomtatott, és az addig a Kézirattárban őrzött kéziratos kottaanyagot, valamint a zeneszerzők és zenészek magánlevelezését, és más személyes iratait. Ennek mintájára szerették volna létrehozni a színházi osztályt is, ez azonban bonyolultabb feladatnak bizonyult. Egyrészt, mert a színháztörténeti anyag szorosan összefonódott az irodalmi gyűjteményekkel, másrészt pedig a könyvtár akkori szakrendszere más-más szakokba sorolta be a színháztörténettel kapcsolatos dokumentumokat. Ha nem akarták megbontani a már létrehozott, és a kor könyvtári színvonalának tökéletesen megfelelő gyűjtemények egységét, a színlapokon, a Kézirattár által gyűjtött súgópéldányokon és az almanachokon kívül mást nem tudtak volna leválasztani a gyűjteményből, így a színháztörténeti osztály létrehozása továbbra is csak terv maradt.

A terv megvalósulásához végül külső események járultak hozzá: egyrészt a színházak államosítása 1949-ben, amikor hirtelen hatalmas tömegű színházi dokumentum került a könyvtár birtokába. A színházak addigi irat- és képanyaga, ami már nem szolgálta a mindennapi működés céljait, ettől fogva muzeális értékűnek minősült, amelyet közgyűjteményben kellett elhelyezni. Gyűjtőkörénél fogva az Országos Széchényi Könyvtár volt hivatott megőrizni ezt az óriási mennyiségű hungaricum anyagot. Ekkor már nyilvánvalóvá vált, hogy az egyes színházak által képviselt történeti egységet nem szabad megbontani, így a beérkezett dokumentumok többé nem olvaszthatók be a könyvtár törzsanyagába, vagy már meglévő Különgyűjteményeibe.

A másik, hasonló fontosságú esemény volt a Nemzeti Színház teljes iratanyagának az Országos Széchényi Könyvtárba való áthelyezése. A Nemzeti Színház könyvtára és múzeuma a második világháború végéig az úgynevezett EMKE épületben volt elhelyezve, ez azonban Budapest ostroma során olyan súlyosan megrongálódott, hogy a színház vezetősége nem tartotta biztonságosnak továbbra is itt tárolni a gyűjteményt. 1945-ben a Nemzeti Színház és a nemzeti könyvtár megállapodott egymással, és a következő év első hónapjaiban megkezdődött a gyűjtemény átköltöztetése a könyvtárba. A folyamatot *Hajdú Algernon László*, a Nemzeti Színház volt titkára, és *Pataki József*, egykori színészből lett múzeumi őr és könyvtáros felügyelték. Pataki munkásságának könyvtári szempontból különösen értékes bizonyítékai azok a kéziratos bejegyzések, melyekben a színdarabok bemutatóadatait, első előadásuk helyét és időpontját jelezte precíz pontossággal. A XX. század első feléből származó szövegkönyvek beazonosítását és katalogizálását a mai napig nagyban megkönnyítik az ő bejegyzései (1. kép).


1

Amihez minden asszony ért.

Vígjáték

4 felvonásban.

Irta:

Barrie J. M.

Fordította:

Salgó Imre.

Első előadása a N. Sz.-ban:
1910 március 11-én

Felújítás:
1929. nov. 4-én (a Kamara h.-ben)

Pataki József
könyvtáros

131. vígjáték
L. 249/0.– IV Fo.
250
251.

Súgópéldány.

Budapest, 1929 okt. 11.

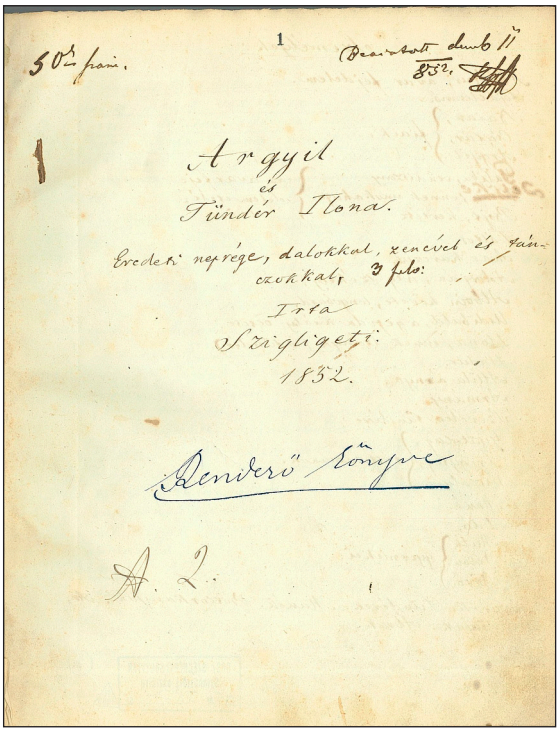
1. kép

James M. Barrie: Amihez minden asszony ért (SZT N.Sz.A. 188/1). A címlapon Pataki József, a Nemzeti Színház könyvtárosa által megadott pontos előadásadatok.

Az anyag először hely híján a Hírlaptár folyosóján, ládákba csomagolva került elhelyezésre, és tartalmazta a Nemzeti Színház teljes iratanyagát, kivéve az irattár egy részét, amely a világháború előtt már az Országos Levéltárba került. Így került sor a nemzeti könyvtár színház-történeti osztályának megalapítására, ahová aztán áthelyezték a könyvtár más részeiből is azokat a színháztörténeti dokumentumokat, amelyek a gyűjtemény megcsonkítása nélkül kiemelhetőek voltak az addigi helyükről.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtára, amely a teljes iratanyaggal együtt került át a nemzeti könyvtárba, elvileg rendező-, súgó-, ügyelő- és olvasópéldányokat tartalmaz a színház elődjének, a Pesti Magyar Színháznak 1837-es megnyitásától kezdve az 1952/53-as évadig. Gyakorlatilag azonban sok olyan szövegkönyv is található a gyűjteményben, amelyeket vidéki és vándor színtársulatok használtak a XIX. század

elején, és amelyeket később a tulajdonosaik magukkal vittek az újonnan megnyitott Nemzeti Színházba is. Ezek között rengeteg az autográf szöveg, amelyeket maga a darab szerzője vagy fordítója vetett papírra, például *Katona József Aubigny Clementia* című vitézi darabja (lásd. 8. és 9. kép), vagy *Szigligeti Ede Argyil és Tündér Ilona* című népregéjének szövegkönyve, amelyet nemcsak Szigligeti maga írt le, de a rendezői bejegyzések egy része is az ő kezétől származik (2. kép).



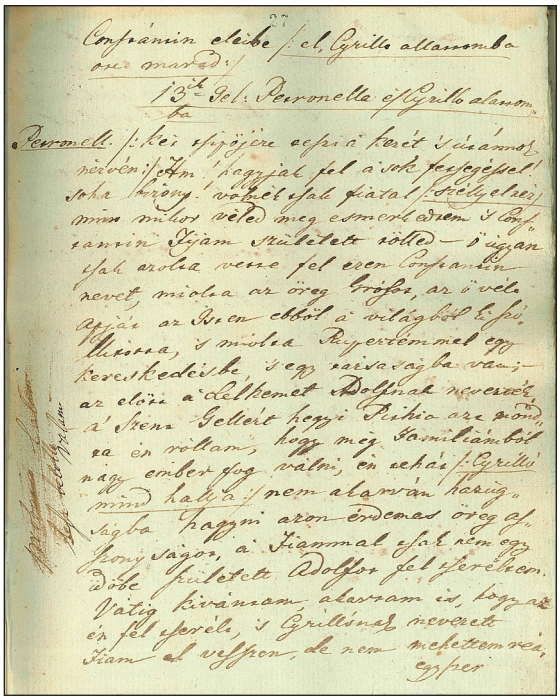
2. kép
Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88). A szövegkönyv és a rendezői bejegyzések a szerző, Szigligeti Ede kézírásával.

Számtalan, rendezői, súgói, ügyelői, cenzori és más, ismeretlen eredetű bejegyzésekkel teli szövegkönyv található a Nemzeti Színház anyagában. A szövegkönyvtár összesen 3171 művet tartalmaz, a legutolsó, 1965-ös állományrevízió megállapítása szerint 5729 példányban, amelyek külön egységet képeznek a könyvtár raktári rendjében. Mint már említettem, a színháztörténeti osztály, jelenleg Színháztörténeti Tár megalapításakor azt a szempontot tartották a legfontosabbnak, hogy az újonnan a könyvtárba került, teljes színházi iratanyagok egységét a lehetőségek szerint a legkevésbé bontsák meg. Ez az elv érvényesült a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának elhelyezésében és katalogizálásában is, amely azonban – hogy a rekatalogizálás kihívásait teljesen megérthessük – hosszabb kifejtést igényel.

A szövegkönyvtár katalogizálása a múltban

A Nemzeti Színház szövegkönyvtárát először a színház irattárában és múzeumában katalogizálták, az ott alkalmazott rendszer azonban jelentősen eltért a könyvtári katalogizálás megszokott formáitól. A színház első titkára vagy könyvtárosa, akire a szövegkönyvtár gondozását rábízták, és akinek a kiléte ma már kideríthetetlen, cím szerinti betűrendbe állította a szövegkönyveket, azután a legkorábbitól fogva megszámozta őket, és a későbbiekben ehhez csatolta az újonnan beérkező példányokat. Az elv az volt, hogy ezzel a módszerrel egy betű egységén belül a színdarabok a bemutató előadásuk időrendi sorrendjében lesznek megtalálhatóak a legrégebbitől haladva a legújabb felé.

Az elképzelés észszerű volt, a megvalósítás azonban, a Nemzeti Színház hányatott történelme miatt, nem sikerülhetett teljesen. Különösen a XIX. század első feléből származó szövegkönyvek esetében volt nehéz érvényesíteni ezt a múzeumi típusú raktározási rendet. A színház társulatához újonnan csatlakozó színművészek magukkal hozták a vándorlásuk éveiben használt szövegkönyveket, mások adományokkal kívánták gyarapítani az új Nemzeti Színház könyvtárát, sok drámaíró pedig egyenesen a színház vezetőségének küldte el bírálatra a darabjait, amelyeket a legtöbb esetben visszautasítottak, a szövegkönyveket azonban megtartották. Ezek a szövegkönyvek is mind folyószámozással kerültek be a raktárba, akkor is, ha soha sehol nem adták elő őket, vagy ha még a Nemzeti Színház megalapítása előtt, valamelyik vándor színtársulat állította őket színpadra. Jó példa az utóbbi esetre *Tóth Lajos Alpesi kőszirten épült rablóvár* című drámája, amelynek egyetlen, csonka példánya található a szövegkönyvtárban. A benne látható, *„Pest Vármegye tulajdona”* feliratú pecsét, a kelléklista és a súgói bejegyzések mind arra utalnak, hogy a darabot a XIX. század elején legalábbis tervezték színpadra állítani, minden valószínűség szerint valamelyik vándor színtársulat által. Hogy végül bemutatták-e, és ha igen, mikor, arra vonatkozó adatot ma már sajnos nem lehet föllelni. A bejegyzésekből azonban arra következtethetünk, hogy a szövegkönyv hajdani tulajdonosa színpadra szerette volna vinni a darabot, és ebbéli reményeinek a lapszélre firkantott *„probatio calami lesz belölle valami”* felkiáltással adott hangot (3. kép).



3. kép

Tóth Lajos: Alpesi kőszirten épült rablóvár (SZT N.Sz.A. 28). A lapszélen ismeretlen személy bejegyzése: „probatio calami lesz belölle valami”.

Egy biztos: a drámát soha nem állították színpadra a Nemzeti Színházban, a szövegkönyvtárba azonban ugyanúgy került be, mint azok a darabok, amelyeket bemutatott a színház. A folyószámozásos raktári rend tehát logikus lépés volt, de a gyűjtemény összetettsége miatt a gyakorlatban megvalósíthatatlan.

Mégis, a Nemzeti Színház könyvtárosai következetesen ezt a múzeumi raktározási rendet használták egészen a második világháború végéig, amikor a szövegkönyvtár az Országos Széchényi Könyvtár tulajdonába került. A XIX. század második felétől szerencsére a Nemzeti Színház helyzete is egyre inkább stabilizálódott, ennek köszönhetően a szövegkönyvtár rendezése is egységesebbé vált, azonban a hagyatékok, adományok és bírálatra beküldött színművek folyamatos beérkezése miatt az időrendi elv még ekkor sem érvényesülhetett tökéletesen. Ennek ellenére a múzeumi raktározási rend jól működött, és a szövegkönyvtár összefüggő egységként érkezett a nemzeti könyvtárba.

Az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosai számára egyértelmű volt, hogy a nemzeti színházi szövegkönyvtár egységét megbontani nem szabad. Bár az eredeti katalogizálás elvei nem érvényesültek következetesen, mégis nagy segítséget nyújtott a kutatóknak abban, hogy folyamatában tanulmányozhassák a színház történetét, és könnyen összehasonlíthassák egymással az egyes színdarabok újabb és újabb feldolgozásait. Emiatt a szövegkönyvtárat átvevő, majd később feldolgozó könyvtárosok úgy döntöttek, hogy megtartják a szövegkönyvek eredeti, múzeumi jelzeteit, és a Nemzeti Színház szövegkönyvtárát külön egységként fogják kezelni a nemzeti könyvtár raktárán belül.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtárán kívül még egy, hasonlóan kivételes egység található a Színháztörténeti Tárban, ez pedig a Vígszínház szövegkönyvtára. A Vígszínház teljes iratanyaga 1949-ben, a színházak államosítása idején került a nemzeti könyvtárba, és a színház működésének 1896-tól 1949-ig terjedő időszakát öleli fel, kiegészítve a Pesti Színházból és a Royal Színházból származó anyagokkal, abból az időből, amikor ez a két színház a Vígszínház kamaraszínházaként működött. Ez a szövegkönyvtár terjedelmében sokkal kisebb a Nemzeti Színházénál, összesen 720 műnek 1552 példányát tartalmazza, összetétele és értéke azonban megközelíti a Nemzeti Színházét. A szövegkönyvek nagy része a Vígszínház esetében is autográf szöveg, vagy a benne található kéziratos bejegyzések miatt fontos rendező-, súgó-, ügyelő- vagy olvasópéldány, de találhatóak közöttük úgynevezett „könyvtári” példányok is a színház működésének első éveiből. Ezeket a teljesen érintetlen példányokat azzal a szándékkal őrizték meg, hogy később egy általános színházi könyvtárat állítsanak össze belőlük, a gyűjtésük azonban az idő előrehaladtával félbemaradt. Színháztudományi szempontból természetesen a bejegyzésekkel ellátott szövegkönyvek az értékesebbek, és ezeknek a gyűjtése szerencsére a színház fennállása alatt folyamatos volt. A Vígszínház szövegkönyvtárát tehát, hasonló adottságai miatt, hasonló tisztelettel is kezelték a nemzeti könyvtár könyvtárosai, és ennek az egységét sem bontották meg, hanem önálló egységként helyezték el a raktárban.

Emellett azonban a szövegkönyveket kereshetővé is kellett tenni a nemzeti könyvtár katalógusában, és itt már nem érvényesülhetett a régi múzeumi raktározási rend. Aszerint a szövegkönyvek csak cím, azon belül pedig egy körülbelüli évszám szerint voltak kereshetők, ez azonban semmiféleképpen nem felelt meg a modern könyvtári katalogizálás elveinek. Az újonnan létrejött színháztörténeti osztály könyvtárosai tehát egy teljesen új, szerző és cím szerinti cédulakatalógus létrehozását tűzték ki céljukul. Ennek alapjául az

akkori, az 1950-es és ’60-as években kiadott könyvtári katalogizálási szabványok szolgáltak, amelyek azonban értelemszerűen nyomtatott könyvek vagy könyvsorozatok leírására készültek, így nem tudták teljes egészében lefedni a kéziratos szövegkönyvek katalogizálásának követelményeit. Ezeket a szabványokat a könyvtárosok egészítették ki a szövegkönyvek legfontosabb adataival: a színdarab bemutató előadásának vagy felújításának helye és időpontja, a rendező neve, amennyiben ismert, és a szövegkönyv által tartalmazott legfontosabb bejegyzések.

Ma már nehéz elképzelni, milyen hatalmas munkát jelentett a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának katalogizálása a színháztörténeti osztály első munkatársainak. Szabvány hiányában katalóguscédula mintákat készítettek, amelyekre felírták a megadni kívánt adatcsoportokat, majd ezek kézről kézre jártak, és minden könyvtáros újabb adatokkal egészítette ki őket a saját tapasztalatai alapján. Ez a gyakorlat a teljes szövegkönyvtár katalogizálása után is folytatódott, a Színháztörténeti Tárban a mai napig találhatók ehhez hasonló mintacédulák a ’70-es évekből, amelyeket egészen a cédulakatalógus lezárásáig, tehát a ’90-es évekig őriztek, ha nem is használták már őket. E miatt a gyakorlat miatt lehetséges, hogy a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának könyvtári katalógusa sem egységes, hiszen a katalogizálás megkezdésekor meghatározott elképzeléseket folyamatosan felülírta a tapasztalat. Ezen kívül a korszakban a könyvtárosok rendelkezésére álló forrásanyag is lényegesen kevesebb volt, mint ma. Fő forrásukat a színháztörténeti osztályon frissen elhelyezett színlapok és színházi zsebkönyvek jelentették, ezek alapján kellett azonosítaniuk a szövegkönyvekhez tartozó bemutatóadatokat, ugyanakkor a színlap- és a zsebkönyv gyűjteményt a szövegkönyvtárral párhuzamosan katalogizálták, így előfordult, hogy a szükséges adatot egy még feldolgozatlan anyagrészben kellett volna megkeresniük. A felhasználható színházi szakirodalom is lényegesen kevesebb volt, mint ma, hiszen ezt részben az ő munkásságuk alapján állították össze a katalógus elkészülte után a könyvtárban dolgozó kutatók.

Mindezen nehézségek ellenére a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának a katalógusa az 1960-as évek végére elkészült. Ezzel a régi múzeumi raktározási rend szerint összeállított raktári egység végleg lezárult, és az ezek után esetlegesen beérkező, újabb nemzeti színházi szövegkönyveket már nem folyószámozással csatolták hozzá, hanem a színháztörténeti osztály magyar nyelvű szövegkönyvkatalógusába osztották be őket. A Nemzeti Színház szövegkönyveinek cédulakatalógusa ettől fogva egészen 2019-ig változatlan formában állt a kutatók rendelkezésére a Színháztörténeti Tár folyosóján.

A szövegkönyvtár rekatalogizálása

A Színháztörténeti Tár munkatársai 2019 januárjában döntöttek arról, hogy a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának katalógusát elérhetővé teszik az Országos Széchényi Könyvtár központi online katalógusában is.

Amikor a nemzeti könyvtár bevezette az Amicus integrált könyvtári rendszert, a Tár könyvtárosai elkészítettek maguknak egy saját, kifejezetten színházi szövegkönyvekre specializált katalogizálási szabványt. Ez a szabvány az *MSZ 3424/1-78 – Bibliográfiai leírás. Könyvek*, a *KSZ/4.1 – Hunmarc. A bibliográfiai rekordok adatcsere formátuma*, valamint a Tár többi saját, például a fényképek és a grafikai dokumentumok leírására szolgáló szabványán alapul. Bár ez a szabvány alaposabban és részletesebben szabályozza a szövegkönyvek leírását, mint a hajdani mintacédulák, mégis rugalmasan alkalmazható, és ha a tapasztalat úgy kívánja, szükség szerint meg is változtatható.

A rendszerváltás után, hasonlóan az 1949-es államosításhoz, ismét hatalmas mennyiségű színházi dokumentum érkezett a nemzeti könyvtárba, és bár ezek esetében a színházban használt raktározási rendet már nem tartották meg, mégis igyekeztek, hogy a szövegkönyvtárak a maguk egységében kerüljenek a raktárba és a katalógusba egyaránt. Jelenleg a Színháztörténeti Tárba kerülő szövegkönyveket magyar nyelvű (MM jelzet) és idegen nyelvű (IM jelzet) katalógusokba osztjuk, folyószámozással, így az egy színházból beérkező szövegkönyvtárak egyben maradhatnak, a származási helyük pedig azonosítható mind a gyarapítási napló, mind a katalógus alapján. Így katalogizáltuk például az Állami Bábszínház szövegkönyvtárát, és a József Attila Színházból több hullámban beérkezett szövegkönyveket.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának katalogizálása ezeknél sokkal egyszerűbb feladatnak ígérkezett, hiszen ott van a már jól bevált cédulakatalógus. Nekünk csak annyi a dolgunk, gondoltuk, hogy a cédulákon szereplő adatokat bemásoljuk az integrált könyvtári rendszer katalogizáló moduljába, az esetlegesen hiányzó információkat pedig könnyedén ki lehet deríteni az azóta már teljesen feldolgozott színlap- és zsebkönyv-gyűjteményből, vagy pedig a számtalan

színháztörténeti szakkönyv egyikéből, amelyek az eltelt ötven évben napvilágot láttak. Ez az elképzelés azonban abban a pillanatban szertefoszlott, amint a legelső, N.Sz.A. 1 jelzetű szövegkönyvet (*Soos Márton: A' meg-szomorított ártatlanság*) megpróbáltuk a Színháztörténeti Tár szabványa alapján, de csak a katalóguscédula kézbevételével katalogizálni. Pedig ez könyvtári szempontból nézve a legegyszerűbb példányok közül való: nyomtatásban jelent meg, pontos kiadásmegjelöléssel, és nem tartalmaz színháztörténeti értékű bejegyzéseket. A feladat nehézsége nem a szövegkönyv tulajdonságaiból adódott, hanem a cédulakatalógus és az online katalógus közötti különbségekből. Az online katalógustétel több, részletesebb adat bevitelét igényli, mint egy katalóguscédula, és ezen kívül is szembe kellett néznünk azzal, az ötven év alatt feledésbe merült ténnyel, hogy az elődeinknek milyen kevés idő és forrásanyag állt a rendelkezésükre, hogy elvégezzék ezt a hatalmas munkát. Tudomásul kellett vennünk, hogy emiatt, és a katalogizálás eltérő elvei miatt, amelyekre a későbbiekben még kitérek, a katalóguscédulák egy része hibás adatokat tartalmaz.

Ahhoz, hogy ezeket kijavíthassuk, autopsziával, tehát minden egyes példányt kézbe véve kell rekatalogizálnunk a szövegkönyvtárat. Ez nemcsak váratlan többletmunkát jelent, hanem meglepően nagy fizikai megterhelést is a példányok kora és a rajtuk több mint ötven év alatt lerakódott szennyeződések miatt, nem is beszélve arról a gyakorlatról, hogy egyes színházi szakemberek, főleg rendezők, fémkapcsokkal vagy gombostűkkel rögzítették a jegyzeteiket a szövegkönyvekben, amik az idők folyamán megrozsdásodtak, és megrongálták a papírt, sőt, alkalmanként az óvatlan könyvtárosok ujjait is. A rekatalogizálás tehát nemcsak a Színháztörténeti Tár munkatársainak, de a nemzeti könyvtár restaurátorainak is komoly kihívást jelent.

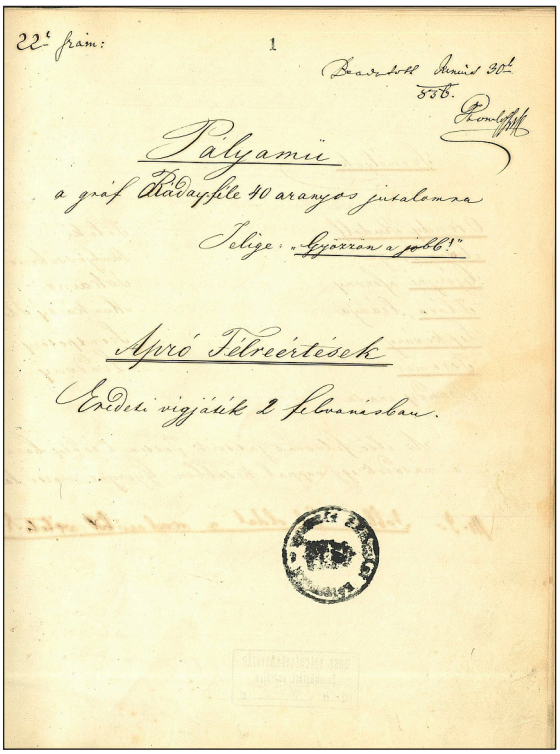
Hogy miben áll ez a kihívás, az azonnal nyilvánvalóvá válik, ha összehasonlítjuk a régi katalóguscédulát az integrált könyvtári rendszerbe bekerülő rekorddal. Nézzük végig az adatcsoportokat, és vizsgáljuk meg, miből adódnak a különbségek a kettő között. Eközben azt is megfigyelhetjük, miben különbözik a színházi szövegkönyv a nyomtatott könyvtől, és miért igényel könyvtári szempontból is más, különleges kezelést.

A katalógustétel legfontosabb adatcsoportja, a könyvtári leírás alapja bármely korszakban és bármely szabvány szerint a cím és a szerzőségi közlés. A cédulakatalógusban a szövegkönyvek szerző és cím szerint voltak kereshetőek, és az integrált könyvtári rendszer rekordjaiban is ezeket az adatokat adjuk meg először. Általában a dokumentum címlapján első helyen feltüntetett szerzőt szerepeltetjük főtételként, vagyis a katalóguscédulán ez a név kerül az első helyre, az Amicus katalogizáló moduljában pedig a 100-as mezőbe. Minden más további szerzőt és közreműködőt melléktételként veszünk föl a katalógusrekordba. A közreműködőket természetesen a katalóguscédulán is jelölték, és neves színházi személyek, például egyes rendezők esetében ennek alapján is kereshetővé tették az adott dokumentumot, – de az a katalogizálást végző könyvtáros döntésére volt bízva, kinek a színházi munkásságát tartja érdemesnek arra, hogy bekerüljön a cédulakatalógusba. És persze az is megtörténhet, nemcsak színházi szövegkönyvek, de más dokumentumok esetében is, hogy a szerző ismeretlen, és a kilétét nem lehet kideríteni. Színházi körökben ez kifejezetten gyakori, hiszen a drámapályázatokra a kezdetektől fogva jeligével kérik a színdarabokat, és sok amatőr szerző is álnéven küldi meg darabját a színházaknak. Ezekben az esetekben a cím lép elő főtétellé, de mellette jelöljük a szerző által megadott álnevet vagy jeligét is. Jó példa erre *Czanyuga József Apró félreértések* című vígjátéka, amelyet a címlap tanúsága szerint a *gróf Ráday*-féle, 40 arany jutalomra meghirdetett drámapályázatra küldött be a szerző, *„Győzzön a jobb!"* jeligével (4. kép).

A színdarab elnyerte a pályázat bírálóinak tetszését, és 1856. augusztus 28-án bemutatták a Nemzeti Színházban, természetesen a szerző saját neve alatt. Így ugyan a szövegkönyv alapján ismeretlen volt a szerző, külső forrásból azonban kideríthető a kiléte, tehát végül mégsem a cím, hanem a szerző neve került a főtételbe. Ugyanígy járunk el abban az esetben, ha más közreműködő, például a fordító az ismeretlen. Amennyiben kideríthető a személye, felvesszük melléktételként, de ha nem, csak az álnevét jelöljük a szerzőségi közlésben.

Ahogy már említettem, több szerző által írott művek esetén annak a szerzőnek a neve kerül a főtételbe, aki tipográfiailag az első a szövegkönyv címlapján, vagyis a neve a felsorolt szerzők között az első helyen áll. Ez alól kivételek azok a színpadi művek, amelyekben a zene előtérbe kerül a szöveggel szemben, például az operák, az operettek vagy a daljátékok. Ebben az esetben a zeneszerző került a főtételbe akkor is, ha tipográfiailag nem az ő neve minősülne annak.

Miért ilyen fontos a tipográfia? Azért, mert a címet, és vele a szerzőségi közlést, amely a katalógustétel második adatcsoportja, úgy kell fölvenni a rekordba,


22ᵉ fram: 1

Beérkezett Aprilis 30ᵈ 856.

Pályamű

a gróf Rádayféle 40 aranyos jutalomra

Jelige: „Győzzön a jobb!"

Apró Félreértések

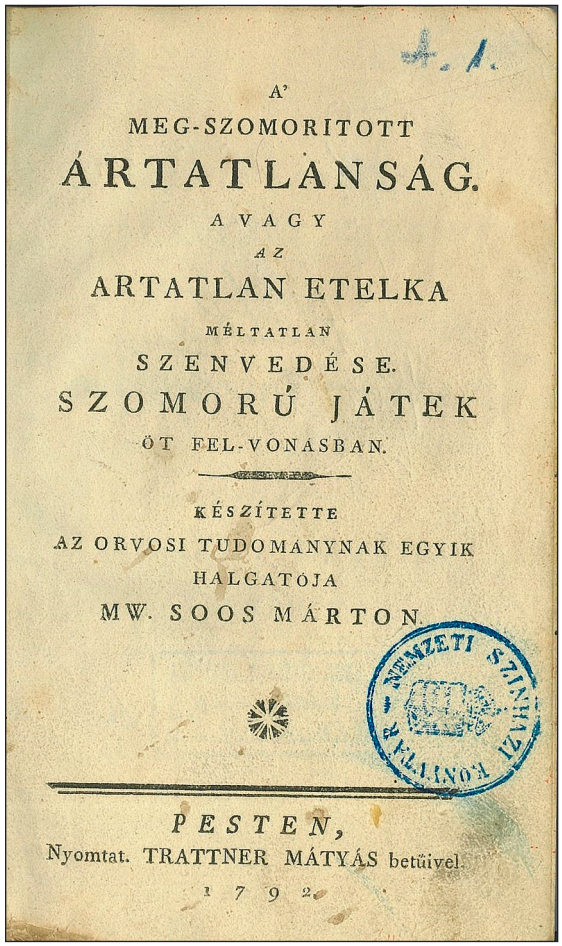
Eredeti vigjáték 2 felvonásban.

4. kép

Czanyuga József: Apró félreértések (SZT N.Sz.A. 90). A címlapon a szerző neve helyett a pályázaton használt jelige, „Győzzön a jobb!".)

hogy híven tükrözze a szövegkönyv címlapját. Az Amicusban ez a 245-ös mező, itt található a színdarab címe, az alcíme, valamit a szerző és más közreműködők nevei, akiket a címlap feltüntet. Ezt mind híven, korabeli helyesírással és központozással visszük be a rekordba. Ha a régies cím túlságosan eltér a modern, napjainkban is használt címváltozattól, ez utóbbit megint csak melléktételként vesszük föl. Ennek a megoldásnak az az előnye, hogy ha a kutató rákeres a katalógusban a címre, egyaránt megtalálja a szövegkönyv régi és új változatait, és már a címlapról tükrözött szerzőségi közlés alapján eldöntheti, melyik korszakból származó szövegkönyvre van szüksége.

Itt szembesültünk viszont azzal a problémával, hogy a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa a betűrendet is másképpen értelmezte még, mint mi, modern utódok. Ma már nem tudjuk kideríteni, miért döntött úgy nemzeti színházi elődünk, hogy egyes darabokat nem a címük, hanem a párhuzamos címük kezdőbetűje alapján fog besorolni a katalógusba. Így történt a már említett *A' meg-szomorított ártatlanság* esetében is, amely a párhuzamos címe, *Az ártatlan Etelka méltatlan szenvedése* szerint került az A, és nem az M betű alá (5. kép).


A. 1.

A'

MEG-SZOMORITOTT

ÁRTATLANSÁG.

AVAGY

AZ

ARTATLAN ETELKA

MÉLTATLAN

SZENVEDÉSE.

SZOMORÚ JÁTEK

ÖT FEL-VONASBAN.

KÉSZÍTETTE

AZ ORVOSI TUDOMÁNYNAK EGYIK

HALGATÓJA

MW. SOOS MÁRTON.

NEMZETI SZÍNHÁZI VÁLALMOK

PESTEN,

Nyomtat. TRATTNER MÁTYÁS betűivel.

1792.

5. kép

Soós Márton: A' meg-szomoritott ártatlanság (SZT N.Sz.A. 1). A címlapra kézzel bejegyzett múzeumi raktározási jelzet szerint a példány a páhuzamos cím alapján az A betű alá került a katalógusban.

Ezen kívül a XIX. század első felében a nemesi címeket és rangokat kezelték úgy, mint manapság a névelőket, tehát katalogizáláskor lehagyták őket a cím elejéről. Így kerülhetett a *Groff Adermal* című szövegkönyv az *A* betű alá (lásd 12. kép), de szerencsére az integrált könyvtári rendszer szabadszavas keresője képes megtalálni függetlenül attól, melyik kezdőbetűvel adjuk meg a címet.

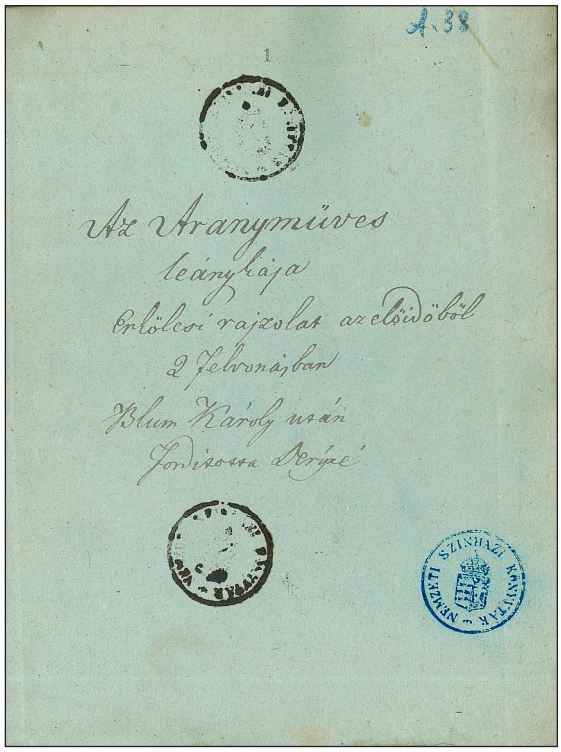
A cím utáni almezőben következik a párhuzamos cím, azaz a színdarab minden „vagy" és „avagy" kötőszóval feltüntetett címe. A XIX. század elején népszerű volt ez a címadási szokás, az eddig példaképpen felsorolt színdarabok nagy részének is van párhuzamos

címe. Különösen akkor alkalmazták, amikor a darab címe tulajdonnév volt, így a párhuzamos cím volt hivatott utalni a színjáték tartalmára. Ilyen például *Franz Kratter* osztrák író *Atilla* című „nemzeti vitézi játéka", amely a párhuzamos címben jelzi, hogy a mű *„A' Hunnusok rettenthetetlen királlyáról"* szól (lásd 13. kép).

Manapság ezt alcímnek nevezzük, ám a színházi szövegkönyvek katalogizálási szabványa szerint az alcím nem ez. Az alcím a cím és szerzőségi közlés következő almezőjében található, és a szövegkönyv címlapján feltüntetett műfaji megjelölést, a felvonások számát és más, a darab tulajdonságaira utaló megjegyzéseket tartalmaz. Ennek alapján vesszük föl a tárgyszavak közé a színdarab műfaját, például dráma, vígjáték vagy opera. Ez az az adatmegjelölés, amelyben a kortárs szerzők a szellemességüket, a XIX. századi alkotók pedig a nyelvújítás iránti elkötelezettségüket fitogtatták. Az már a könyvtáros dolga, hogy kitalálja, milyen modern, tárgyszóként is kereshető műfajnak felel meg az *„érzékeny játék"* vagy a *„játékszíni hős rajzolat"*. Áthidaló megoldásként beiktattuk a műfajok közé a *„színjáték"* tárgyszót, hogy ha ilyen vagy ezeknél is különlegesebb műfajmegjelölésre bukkanunk, azokat is a lehető legegyszerűbben vehessük föl a katalógusba. Jó példa erre *Karl Blum* műve, *Az aranyműves leánykája,* amely alcíme szerint *„erkölcsi rajzolat az előidőből 2 felvonásban"*, de a katalógusban egyszerűsítve, színjátékként szerepel (6. kép).

Az „*előidő"* megjelölés a XIX. század elején általános volt történelmi témájú darabok esetében, egyaránt jelenthette a középkort, az ókort, sőt több példa is akad a *„vérengző magyar előidőkre"*.

Itt kell kitérnem a dokumentumok egy további adatcsoportjára, ez pedig az eredeti cím. Idegen nyelvből fordított darabok esetében természetesen ezt is meg kell adnunk a katalógusban, és megadták már a katalóguscédulákon is, az Amicus rendszerben pedig a 240-es mezőben található. A könyvtárosoknak és a kutatóknak olyan az eredeti cím, mint a biológusoknak a növények latin neve: ez segít eligazodni az elnevezések és címváltozatok sokaságában, ennek alapján azonosítható teljes biztonsággal a mű és a dokumentum. Szerencsés esetben a XIX. századi szövegkönyvek másolói is tudták ezt, és megadták az eredeti címet a címlapon, például a már említett *Groff Adermal* esetében (lásd 12. kép). (Jegyezzük meg a *Groff Adermalt*, mert sok dolgunk lesz még vele. Ez a Színháztörténeti Tárban található legérdekesebb

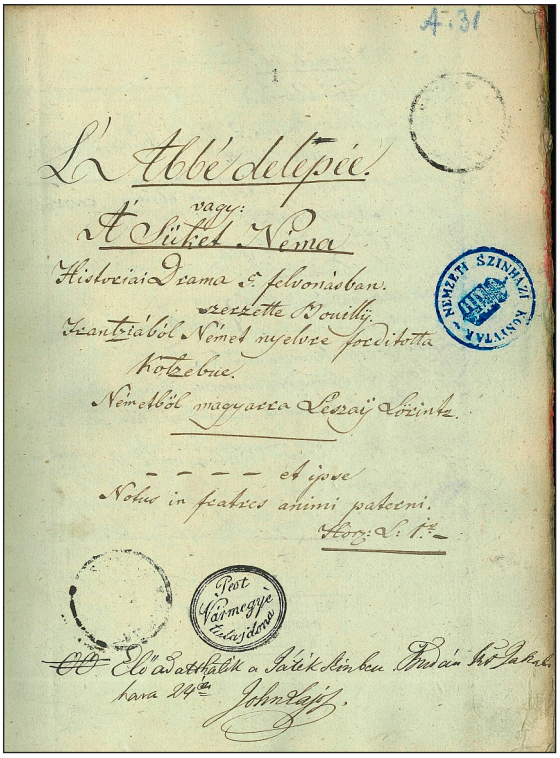


6. kép
Karl Blum: Az aranyműves leánykája (SZT N.Sz.A. 38). Az alcím cím szerint „erkölcsi rajzolat az előidőből".

szövegkönyvek egyike, a katalogizálás szinte minden adatcsoportjára kiterjedő információkkal. Ha nem érezném tiszteletlenségnek, azt mondanám, ez a XIX. századi szövegkönyvek katalogizálásának állatorvosi lova.) Kevésbé szerencsés esetben a másoló, sokszor maga a fordító csak azt tüntette fel, milyen nyelvből fordította a darabot. Ez különösen megnehezíti a katalogizálást végző könyvtáros dolgát, mert a magyar színpadokra sok külföldi színjáték németből fordítva jutott el, így az eredeti címet csak a német fordításon át lehet visszakövetni a valóban eredeti franciáig, angolig vagy más idegen nyelvig. Érdekes példája ennek a *L'Abbé de lepée* című *„historiai dráma"* szövegkönyve, ami azért különleges, mert az eredeti francia címet mind a német, mind a magyar fordító megtartotta, csak éppen megtoldotta egy párhuzamos címmel (7. kép).

Végül voltak olyan elvetemült szerzők, akik nem szégyellték darabjaikat a korszakban már elismert, híres írók neve alatt elküldeni a színházaknak. Néhány színtársulat is megtette, hogy a saját szerzeményeit jó nevű írók neve alatt vitte színpadra, abban a reményben, hogy ezzel bevonzzák a közönséget az

előadásaikra. (A Nemzeti Színházban ilyen nem történt, így a szövegkönyvtárban is alig akad hasonló, hamisított színdarab.)



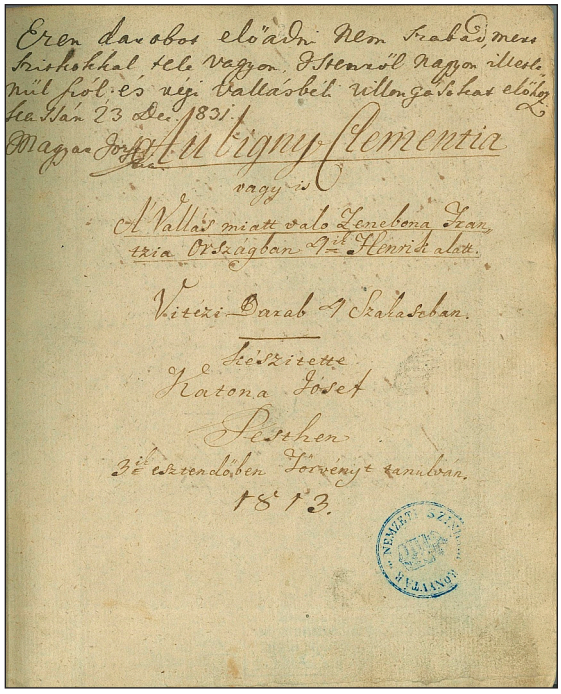
7. kép

Jean - Nicolas Bouilly: L'Abbé de lepée (SZT N.Sz.A. 31). A címlapon az eredeti francia cím, magyar nyelvű párhuzamos cím és a különböző fordítások pontos megjelölése: John Lajos cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével.

Beszéljünk egy kicsit a szerzőségi közlésről is, bár az eddigiekből annyi már kiderült róla, hogy a cím és az alcím után vesszük föl a rekordba, hűségesen tükrözve a szövegkönyv címlapjának tipográfiáját. Ebből adódóan előfordulhat, hogy a szerzőségi közlésben csak a szerző, illetve a fordító álneve szerepel, vagy egyáltalán nincs is szerzőségi közlés. Ez nem befolyásolja a példány kereshetőségét a katalógusban, hiszen minden szerző és közreműködő megtalálható a rekordban főtételként vagy melléktételként, az életrajzi adataival, tehát a születési és a halálozási évszámával együtt, amennyiben ezek kideríthetőek. A XIX. századi (és sok esetben a XX. század első feléből származó) szövegkönyvek érdekessége a külföldi szerzők nevének magyarosítása. Ez nem volt általános gyakorlat, és nem is használták következetesen. Ahány másoló, annyiféleképpen írta ugyanannak a szerzőnek a nevét: így volt, aki teljes egészében megtartotta az eredeti nevet, volt, aki a magyar szokáshoz híven felcserélte a keresztnevet és a családnevet, és volt, aki a nyelvújítás szellemében a keresztnevet is helyettesítette a magyar vagy magyarosnak vélt megfelelőjével. Természetesen a katalógus fő- és melléktételeiben minden szerző az eredeti nevén szerepel, csak a szerzőségi közlés tükrözi a nyelvújítás korszakának ezt a különleges szokását.

Egy hagyományos, nyomtatott könyv esetében most következne a katalógustételben a kiadásmegjelölés (az Amicus 260-as mezőjében). A nyomtatásban megjelent szövegkönyvek általában rendelkeznek is ilyen adattal, bár a XIX. század elejéről származó nyomtatványok ebből a szempontból jelentősen eltérnek a mai követelményektől. Általában szerepel rajtuk a kiadás helye, de a kiadó nem a modern értelemben vett kiadót, hanem a könyvnyomdát vagy a nyomda tulajdonosát jelenti, a kiadás éve pedig sok esetben hiányzik. Színdarabok esetében szerencsére ritkán találkozunk a *„nyomtattatott ebben az esztendőben”* megjelöléssel, aminek az volt a célja, hogy a nyomdász elhitesse a vevőivel, újdonságot kínál nekik akkor is, ha a könyv több éve került ki a nyomdából. Kéziratok esetében egészen más a helyzet. Szerencsére a másolók általában jelezték vagy a címlapon, vagy a szövegkönyv végén, hogy hol és mikor készítették a másolatot, de kiadóról ezekben az esetekben értelemszerűen nem beszélhetünk. A hiányzó adatokat „s. l.” („sine loco”, hely nélkül), „s. n.” („sine nomine”, név – azaz kiadó nélkül) és „s. a.”, („sine anno”, évszám nélkül) rövidítésekkel jelöljük. A másolók szokásai megint egyik véglettől a másikig terjedtek: volt, aki minden megjelölés nélkül írta le a darabot, és volt, aki nemcsak a címlapon jelezte a másolás megkezdésének helyét és időpontját, de az utolsó oldalon azt is megadta, hol, és mikor fejezte be. Az utóbbira érdekes példa egy autográf szöveg, *Katona József Aubigny Clementia* című darabja. A címlap tanúsága szerint Katona 1813-ban, Pesten kezdte írni a darabot „*3ik esztendőben törvényt tanulván*”, és 1816-ban, Kecskeméten fejezte be. Ha ezt összevetjük a szerző életrajzi adataival, kiderül belőle, hogy 1813-ban nemcsak joggyakornok volt, hanem működvelő színész is a *Mérey Sándor* által vezetett pesti színtársulatnál, és ekkor már több fordítás és prózai művek dramatizálása fűződött a nevéhez. Ezek közé tartozik az *Aubigny Clemetia* is, amely *Louis d' Ussieux Clémence d'Entragues ou le siège d'Aubigny* című novellája alapján íródott. A színtársulat 1815-ben feloszlott, Katona pedig visszatért a

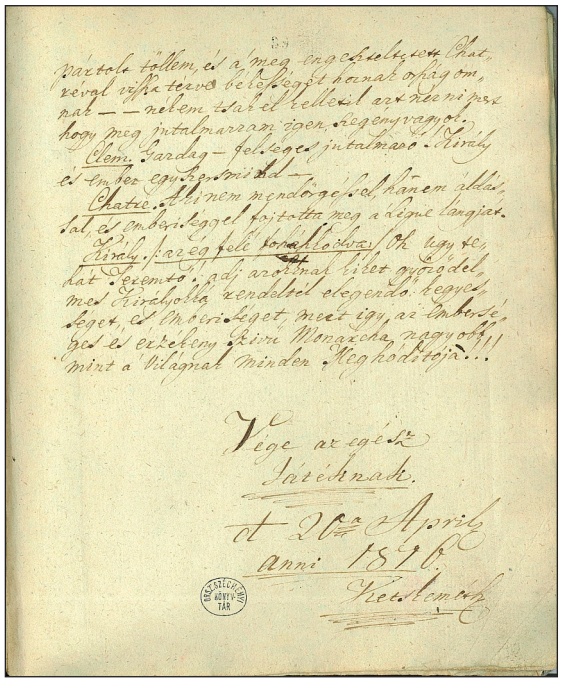
jogi pályára, és 1816-ban letette az ügyvédi vizsgát, de mint a szövegkönyv utolsó bejegyzéséből kiderül, a munkája mellett sem hagyott fel a drámaírással (8. és 9. kép).



8. kép
Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11). A címlapon a szerző kézírásával a darab keletkezésének helye és évszáma. Magyar József cenzor magyar nyelvű elutasító bejegyzésével.

A katalógustétel következő adatcsoportja a terjedelem és a dokumentum egyéb fizikai jellemzői (Amicus 300-as mező). Nyomtatott szövegkönyvek esetében nincsen különbség a könyvtári leírásban, ugyanúgy vesszük fel az adataikat a katalógusba, mint minden más, nyomtatott könyvéit. Amennyiben sorozat részeként jelentek meg, a sorozati címet és a példány sorszámát a következő adatcsoportban adjuk meg, amely az Amicusban a 440-es mező.

Kéziratos szövegkönyvek esetében természetesen megint más a helyzet. Először is, ott van az oldalszám, ami a nyomtatott könyvekkel ellentétben nem a dokumentumot alkotó fizikai egységek számát jelenti, hanem a dokumentumot alkotó azon fizikai egységek számát, amelyek a dokumentummal kapcsolatos, releváns információt hordoznak. Egy szövegkönyv ugyanis a legritkább esetben áll folyószöveggel teleírt oldalak összességéből. Mivel színházi használatra szánták őket, általában felváltva találhatók bennük



9. kép
Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11). A példány utolsó oldalán a szerző kézírásával a darab befejezésének helye és évszáma.

írott és üres oldalak, hogy tulajdonosuk könnyebben készíthessen jegyzeteket az adott darab színreviteléhez. Hogy ezek az üres, vagy a színház művészei által teleírt oldalak beleszámítanak-e a valódi oldalszámba, azt minden korszak könyvtárosai másképp gondolták. A Nemzeti Színház hajdani könyvtárosa beleszámolta őket, és úgy számozta meg a szövegkönyv oldalait, mintha nyomtatott dokumentumról lenne szó. A Színháztörténeti Tár munkatársai a cédulakatalógus készítésekor úgy döntöttek, hogy nem számolják bele, és oldalszám helyett a fóliószámot adják meg a katalóguscédulákon terjedelemadatként. Hosszas töprengés és egyeztetés után arra jutottunk, hogy az integrált könyvtári rendszerben is elődeink példáját fogjuk követni, és nem oldalszámot, hanem fóliószámot adunk meg, ezt pedig a megjegyzések között kiegészítjük a szövegkönyvben szereplő bejegyzésekre vonatkozó információkkal. Ettől függetlenül azonban a kéziratos szövegkönyvek nagy részében két oldalszámozás található: egy a XIX. századból, a Nemzeti Színház könyvtárosa kezétől, egy pedig a Színháztörténeti Tár hajdani munkatársaitól származik. Sőt előfordul, hogy a szövegkönyv másolója is megszámozta az oldalakat, így akadnak olyan példányok a gyűjteményben, amelyekben há-

rom különböző oldalszámozás nehezíti a könyvtáros és a kutató dolgát.

Hasonlóan érdekes helyzetet teremtenek a szövegkönyvekben szereplő illusztrációk. Egy nyomtatott dokumentum esetében egyszerűen jelöljük a terjedelemadatok között, hogy illusztrált példányról van szó, egy kéziratos színházi szövegkönyv azonban akkor sem számít illusztráltnak, ha tele van képi ábrázolásokkal. Ez azért van így, mert az illusztráció a dokumentum tartalmára vonatkozó ábrázolás, a szövegkönyvekben található ábrák viszont nem a tartalomra, hanem az adott darab színpadra állítására vonatkozó információkat tartalmazzák. Így nem számít illusztrációnak például a díszletrajz vagy díszletterv, a jelmezterv és a színdarabban szereplő színészeket ábrázoló képek, ezért ezeknek a meglétét nem a terjedelemadatok, hanem a megjegyzések között jelöljük. Így jártunk el például Szigligeti Ede *Aba* című szomorújátékának szövegkönyve esetében, amelynek az utolsó oldalán *Lendvay Márton* színész babérkoszorús arcképe látható beragasztva (10. kép).



10. kép

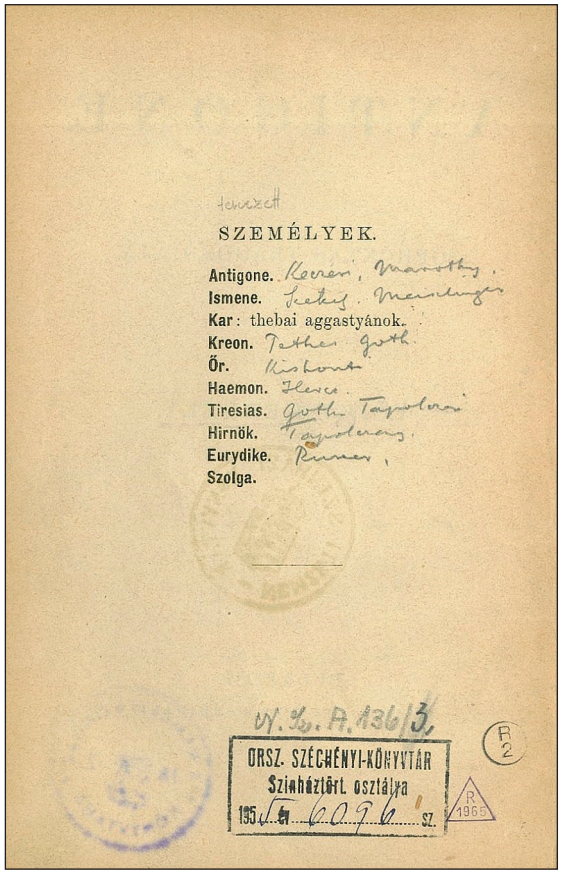
Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44). A példány utolsó oldalán Lendvay Márton színész arcképe beragasztva.

A terjedelemadatok között a dokumentum mérete után a mellékletek következnek, és itt mutatkozik meg először igazán a színházi szövegkönyvek sokfélesége. A Színháztörténeti Tár dolgozói hosszan tudnának mesélni róla, mi mindent találtak már a Tárba beérkezett szövegkönyvekben. Különösen a rendszerváltás után, a színházak raktáraiból a Tárba került és hagyatékként a könyvtárnak adományozott szövegkönyvekben bukkantunk olyan dokumentumokra, amelyek miatt át kellett gondolnunk a katalogizálásról alkotott addigi elképzeléseinket. A melléklet megjelölés azokat a dokumentumokat jelenti, amelyek az adott darab színpadra állításával kapcsolatos információkat tartalmazzák, és a szövegkönyv tulajdonosának kezétől származnak. Így melléklet lehet például a kelléklista, a tapsrend, a dalszövegek, a zenei tükör vagy akár a jelmeztervekhez használatos anyagminták. A legtöbb esetben valóban ezek találhatók a szövegkönyvekben, előfordult azonban, hogy a közreműködők olyan dokumentumokat is csatoltak a szövegkönyvhöz, amelyeknek semmi közük nem volt az adott előadáshoz. Ezek sokszor egy másik darab színpadra állításával kapcsolatosak, ilyenkor értelemszerűen az adott darab szövegkönyvéhez csatoljuk őket mellékletként. Előfordul, hogy magánjellegű iratokat találunk, és ezeket, bármennyire is szeretnénk megőrizni a szövegkönyvtárak egységét, a szabályok szerint át kell helyeznünk a Színháztörténeti Tár irattárába. Megesik, hogy amit a szövegkönyvben találunk, az sem színháztörténeti, sem irattári, sem muzeológiai szempontból nem számít értékesnek. Így például találtunk már befizetetlen csekkeket, beváltatlan recepteket és kitöltetlen totószelvényeket. Ezeket, bármennyire is a dokumentumok teljes megőrzésére kell törekednünk, általában mégsem őrizzük meg.

A Nemzeti Színház szövegkönyvtára azonban mindezek után is tudott meglepetéssel szolgálni. Itt a mellékletek szétválogatását és a magániratok irattárba helyezését az 1950-es és ’60-as években már elvégezték az akkori kollégák, viszont benne hagyták a szövegkönyvekben a mellékletként hozzájuk csatolt más szövegkönyveket. A könyvtárak örökös nehézsége, a helyhiány ugyanis arra késztette a Nemzeti Színház hajdani könyvtárosát, hogy ha egy színdarabnak egy előadás idejéből több példánya maradt fenn, ezeket egy mappába összekötve, egy raktári jelzeten helyezze el a könyvtárban. Ez sem volt általánosan bevett gyakorlat, általában minden példány saját jelzetet kapott, meglepő kivételek azonban akadnak. A legjobb példa erre az *Árpád ébredése*, *Vörösmarty Mihály* műve, amelyet a Nemzeti Színház megnyitó előadására írt. Ebből három nyomtatott példányt találtunk egy jelzet alatt, egy borítékba csomagolva. Az első példány egy megvalósult és egy tervezett

előadás bemutatóadatait tartalmazta, a második tartalmazott ugyan bejegyzéseket, de nem lehetett azonosítani a hozzá tartozó bemutatóadatot, a harmadik pedig üres példány volt. Mivel mind a három teljes szövegkönyv volt, és a bennük lévő bejegyzések között sem találtunk összefüggést, ezért úgy döntöttünk, hogy ezeknek az eddig mellékletként szereplő szövegkönyveknek saját jelzetet adunk, és önálló dokumentumként szerepeltetjük a katalógusban. Így lett az N.Sz.A. 40 jelzetű példányból N.Sz.A. 40, N.Sz.A. 40/1 és N.Sz.A. 40/2. Így a Nemzeti Színház múzeumi raktározási rendjét sem kellett megbontanunk, de a szövegkönyvek is elfoglalhatták méltó helyüket a raktárban és a katalógusban. Ezzel az eddig számon tartott 5729 példány két darabbal növekedett, és ahogy folytatódik a szövegkönyvtár katalogizálása, valószínűleg bővülni fog még további, hasonlóan rejtőzködő példányokkal.

Most pedig elérkeztünk ahhoz az adatcsoporthoz, amely alapvetően megkülönbözteti a színházi szövegkönyvek katalogizálását a nyomtatott könyvekétől, ez pedig: a megjegyzések. Mint már többször említettem, a szövegkönyveknek szinte mindegyike egyedi példány, még azok között is ritkán akad két egyforma, amelyeket ugyanabban a színházban, ugyanaz a társulat, ugyanazon előadás során használt. Egyedivé teszik őket a bennük található bejegyzések, amelyek alapján a kutatók képesek rekonstruálni az egyes darabok színrevitelének körülményeit és folyamatát. Itt már jelentős eltérés található a katalóguscédulán és az online katalógusban szereplő adatok sorrendje és mennyisége között. A katalóguscédulákon az előadásadatok állnak az első helyen, míg az online katalógusban az általános megjegyzéseket vesszük föl először, az Amicus rendszer esetében az 500-as mezőbe. Általános megjegyzésnek minősülnek a szövegkönyv azon fizikai tulajdonságai, amelyek a fizikai jellemzők adatcsoportjába nem illenek bele, mégis kiemelkedő fontosságúak a dokumentum egyedisége szempontjából. Továbbá általános megjegyzésként kerül a katalógustételbe minden olyan információ, amely nem azonosítható teljes biztonsággal, de a kutatók számára segítséget nyújthat az egyes dokumentumok megkülönböztetésében. Többek között itt jelezzük, ha a példányban olyan bejegyzések találhatóak, amelyek a színdarab bemutatására utalnak, de a bemutató előadás helye és ideje mégsem azonosítható egyértelműen. Ilyen például az *Antigone* egyik, 1876-ban kiadott nyomtatott példánya, amelyben a Nemzeti Színház színészeinek szereposztása található, de a darabot ezzel a szereposztással soha nem vitték színpadra, ezért a katalógustételbe is „*tervezett nemzeti színházi bemutató előadás szereposztásával*” megjegyzéssel került be (11. kép).



11. kép
Szofoklész: Antigone (SZT N.Sz.A. 136/3).
A címlap verzóján kéziratos, tervezett, de meg nem valósult nemzeti színházi előadás szereposztása.

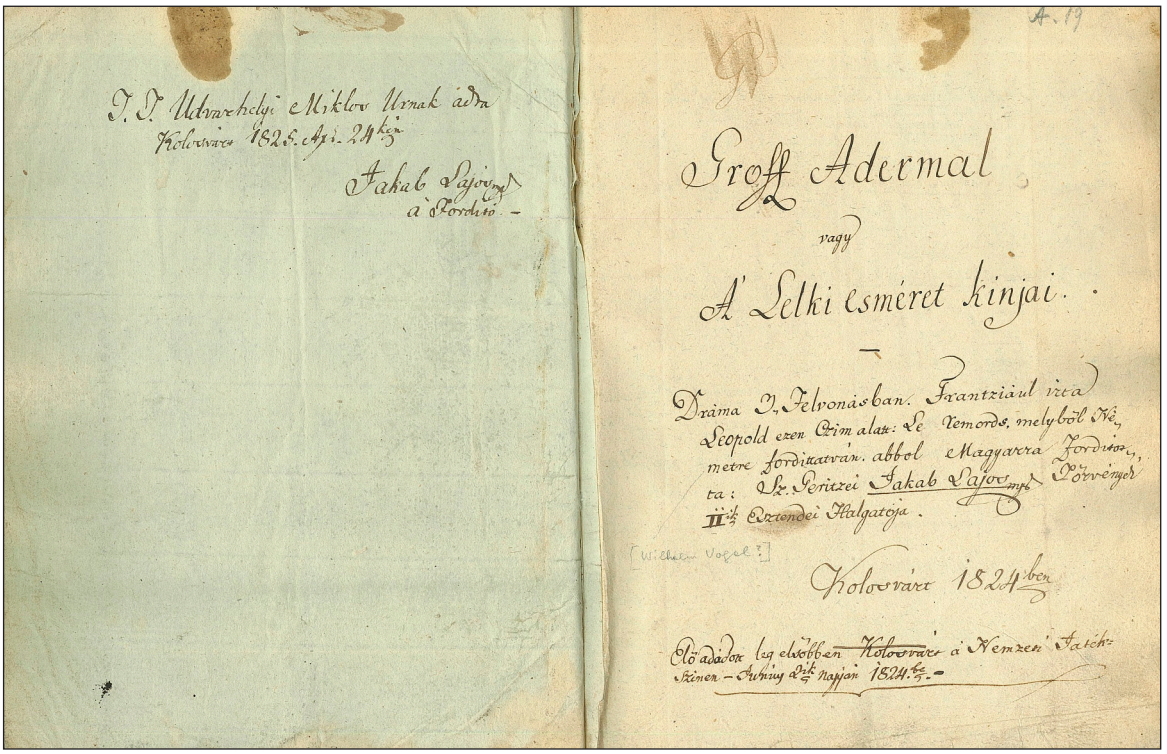
De milyen fizikai jellemzői vannak egy szövegkönyvnek, amelyek annyival különlegesebbé teszik egy nyomtatott könyvnél, hogy kötelezően fenn kell tartanunk számukra az általános megjegyzések adatcsoportját? Először is jeleznünk kell az információhordozó fajtáját, azaz, hogy a szövegkönyv kézirat-e vagy nyomtatvány, esetleg valamely más sokszorosítási technikával készült. A XIX. századi szövegkönyvek legnagyobb része kézirat, kisebb számban találhatók közöttük nyomtatványok, a század második felében azonban megjelent a litográfia, azaz a kőnyomatos sokszorosítási technika, a századforduló idejéből származó példányok között pedig akadnak már gépiratok is.

Az általános megjegyzések között jelezzük továbbá azt is, hogy kinek a bejegyzései találhatóak a szövegkönyvben. Amennyiben pontosan tudjuk, hogy kitől származnak a bejegyzések, az illető teljes nevével, tehát „X. Y. bejegyzéseivel”, hivatkozunk rá. Ilyenkor az adott személyt melléktételként is fölvesszük, és a melléktételben is jelezzük, milyen minőségben működött közre a darab színrevitelében, ha ez kideríthető. Sok esetben sajnos nem az, vagy éppen az derül ki, hogy a darab színpadra állításában nem volt szerepe, hanem például a társulat igazgatójaként vagy irattárosaként szignált minden szövegkönyvet, ami a színház gyűjteményébe bekerült. Előfordul azonban, hogy csak az adott személynek az előadás színrevitelében betöltött szerepét ismerjük, például a súgó vagy az ügyelő esetében, de található a szövegkönyvtárban olyan példány is, amelybe egy vándor színtársulat plakátosztója írt bejegyzéseket. Ilyen esetben az illető pozícióját jelezzük a megjegyzésben, például „az ügyelő bejegyzéseivel”. És végül elfordulhat, hogy egyáltalán nem lehet kideríteni, ki és milyen célból készített bejegyzéseket a szövegkönyvbe, ezeket „ismeretlen személy bejegyzéseiként” vesszük föl.

Hasonlóan fontos fizikai tulajdonsága egy szövegkönyvnek, hogy teljes vagy csonka példány-e. Amennyiben csonka példányról van szó, azt is az általános megjegyzések között jelezzük. Sajnos a nemzeti színházi szövegkönyvek kora és hányattatott sorsa miatt szép számmal akadnak közöttük csonka példányok.

A következő megjegyzések – az 511-es mezőben – tartalmazzák a szövegkönyvhöz köthető előadások bemutatóadatait. Az általános megjegyzésekkel ellentétben ide már csak olyan, akár megvalósult, akár tervezett előadásról szóló információ kerülhet, amely szövegkönyv vagy külső forrás alapján egyértelműen azonosítható. Természetesen itt is előfordulhatnak hiányos adatok, különösen a vándor színtársulatok esetében, ha azonban a bemutató előadásról akár egyetlen információ is teljes bizonyossággal kideríthető, azt ide kell felvennünk.

Az előadásadatok közül elsőként a bemutató előadás helyét és időpontját jelöljük, a következő sorrendben: vándor színtársulatok esetén a színtársulat neve áll az első helyen, ezt követi minden esetben az előadásnak otthont adó város, majd a színház neve, és végül a dátum, év/hónap/nap formátumban. És itt kellett



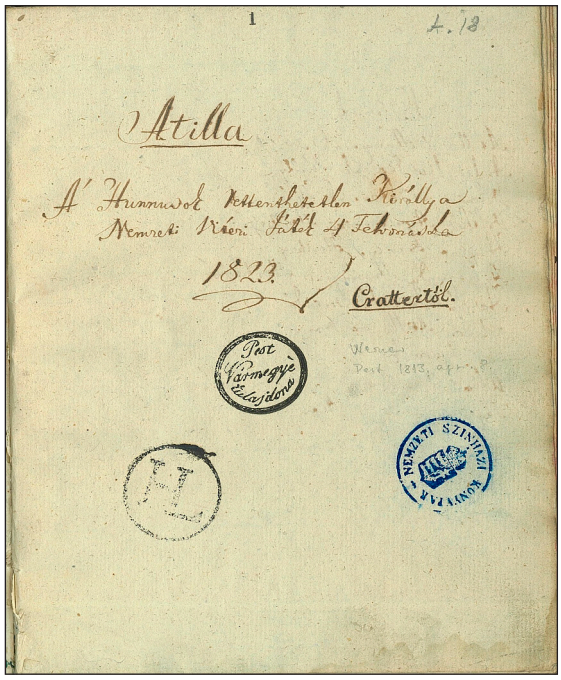
12. kép

Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19). A szerzőségi közlésben az eredeti cím: „Le Remords”. A címlapon a példányhoz tartozó bemutatóadatok: Kolozsvár, Nemzeti Játékszín, 1824. júni 2., a cédulakatalógusban a bemutató előadás helye és időpontja: Buda, Várszínház, 1833. okt. 19.

szembesülnünk a nemzeti színházi szövegkönyvtár rekatalogizálásának legnagyobb kihívásával. Az 1950-es és ’60-as években zajlott katalogizálással kapcsolatban már megjegyeztük, hogy az akkori könyvtárosoknak kevés idő és kevés forrásanyag állt a rendelkezésére. Azok a gyűjteményrészek, amelyekből a szövegkönyvek bejegyzései alapján ki kellett volna deríteniük a bemutatóadatokat, még csak részben vagy egyáltalán nem voltak feldolgozva, és a szakirodalom is sokkal kisebb mértékben volt elérhető, mint számunkra. Ezért úgy döntöttek, hogy a cédulakatalógusba minden szövegkönyv az első nemzeti színházi bemutató, ennek hiányában az első fővárosi, a XIX. század első felében pedig az első budai vagy pesti bemutató előadás adataival fog bekerülni. Akkor is, ha a szövegkönyv bejegyzései nem tartalmaznak nemzeti színházi, illetve fővárosi előadásra utaló adatot, sőt, abban az esetben is, ha a szövegkönyv évekkel vagy évtizedekkel az első nemzeti színházi vagy budai és pesti bemutató előadás után keletkezett. Az előbbire jó példa a már sokszor említett *Groff Adermal*. Ezt a szövegkönyvet *Jakab Lajos* másolta, akiről csak annyit tudunk, amennyit ő maga elárul a címlapon, hogy *„törvénynek IIdik esztendei halgatója”* volt, de az előadásról minden információt közölt a bejegyzéseiben. Ezek közül a legfontosabb maga az előadásadat, miszerint a darab *„elő adatott leg elsőbben Kolosvárt a Nemzeti Játékszínen junius 2ik napján 1824be”*. De a bejegyzésekből kiderül az is, hogy Jakab a szövegkönyvet Kolozsváron, 1824-ben másolta, majd pedig 1825. április 24-én *Udvarhelyi Miklós* színésznek ajándékozta. Nemzeti színházi vagy budai és pesti előadásra utaló bejegyzést nem tartalmaz, a katalóguscédulán mégis a budai Várszínház 1833. okt. 19-i előadása szerepelt bemutatóadatként, mint kiderült, hibásan (12. kép).

Hasonló nehézségünk támadt Franz Kratter *Atilla* című darabjának szövegkönyvével. Ennek az esetében a katalóguscédula egy pesti, 1811. máj. 29-i bemutatóadatot tartalmazott. Azonban a szövegkönyv ismeretlen másolójának bejegyzése szerint a példány 1823-ban készült (13. kép), így értelemszerűen nem használhatták 1811-ben.

Ezek a katalogizálásbeli különbségek – hibának nem szívesen nevezzük őket, hiszen tisztában vagyunk vele, hogy az elődeink minden tőlük telhetőt megtettek – voltak az elsődleges okai annak, hogy az autopszia mellett döntöttük a rekatalogizálás megkezdésekor. Azt szeretnénk, hogy a nemzeti könyvtár online katalógusában már minden szövegkönyv

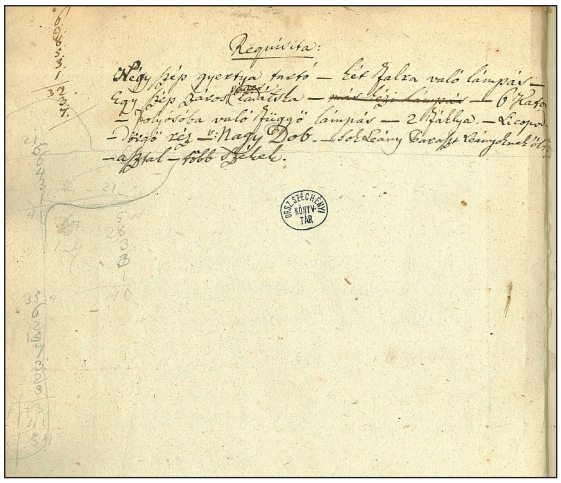


13. kép
Franz Kratter: Atilla (SZT N.Sz.A. 18). A címlapon a példány keletkezésének dátuma: 1823, a cédulakatalógusban a bemutató előadás helye és időpontja: Pest, 1811. máj. 29.)

a benne található bejegyzések alapján azonosítható, valóban hozzá tartozó előadásadatokkal szerepeljen. Ezeket az információkat kideríteni azonban, mint a példákból láthattuk, különösen sok időt és türelmet igénylő munka. A szövegkönyvek a legritkább esetben tartalmaznak pontos előadásadatokat, bár előfordult, hogy a színdarab valamely közreműködője, általában a rendező vagy a súgó, olyan emlékezetesnek tartotta a bemutatót, hogy a dátumot bejegyezte a szövegkönyvbe is. A leggyakoribb eset, hogy a szereposztásból vagy más résztvevőknek a példányban előforduló nevéből kell következtetnünk a bemutató előadás adataira. Ez különösen vándor színtársulatok esetében jelent nagyon aprólékos és időigényes feladatot, ahol először a színészek életrajzai alapján egyeztetjük, mikor, milyen társulatban játszottak együtt, aztán ellenőrizzük a zsebkönyveket, amelyekben az adott társulat szerepel, és ha megtaláltuk az előadás időpontját, akkor megkeressük a hozzá tartozó színlapot, és összevetjük a szövegkönyvben szereplő szereposztással. Még bonyolultabb a dolog, ha szereposztás helyett más közreműködők nevei találhatóak a szövegkönyvben, de előfordult már, hogy a súgó neve alapján mentünk végig a fent

vázolt folyamaton, és végül sikerrel jártunk. Ha a nevük ismert, természetesen ezeket a közreműködőket is szerepeltetjük a katalógustételben melléktételként. Vannak azonban olyan résztvevők, akiknek a nevét, amennyiben ismert, kötelező jelleggel fel kell tüntetnünk a katalógustételben. Ezek közvetlenül a bemutatóadatok után következnek, szintén az 511-es mezőben. Ilyenek a rendező és a dramaturg (XX. századi filmforgatókönyvek esetében pedig az operatőr). Sajnos a XIX. században a rendezőt ritkán tüntették fel, nem csak a szövegkönyvben, de a színlapokon is, a dramaturg mint munkakör pedig még nem létezett, így a Nemzeti Színház szövegkönyvtára esetében ez az adat sokszor hiányos.

A megjegyzések következő csoportja nem könyvtári, hanem színházi szempontok alapján jött létre. A Színháztörténeti Tárban ugyanis gyakran találkozunk olyan kutatókkal, akik valamely színházból vagy színtársulattól érkeznek, és előadás céljából keresnek darabokat. Ilyen esetben a színdarab alapvető tulajdonságai – mint a műfaja vagy a hossza – mellett fontos információ a számukra a szereplők száma is. Ezért a katalógustétel 520-as mezőjében jelöljük, hogy a színdarab adott példánya hány férfi és hány női szereplőt tartalmaz, és hogy szükség van-e további csoportos szereplőkre (statisztákra) is. Egy színdarab különböző példányai között ebben a kérdésben is nagy különbségek lehetnek, hiszen a darabokat minden rendező a maga és a színháza igényeihez igazította, így találunk olyan példányokat, amelyből kihúztak szereplőket, de ritkább esetben az is előfordult, hogy új szereplőket iktattak be a darabba. Ha a Tárban kutató színházi szakember egy sokszereplős darabot szeretne előadni, de a társulatában kevesebb színész áll a rendelkezésére, ezeknek a megjegyzéseknek a segítségével megtalálhatja, előadták-e már a darabot szereplők kihagyásával, és ha igen, megfelel-e az adott megoldás az ő színházának is. Ezt az adatot a cédulakatalógusban még nem jelölték. Ebben talán szerepet játszott az is, hogy a XIX. századi szövegkönyvek a szereplők listáját is másképp kezelték, előfordult például, hogy a statisztákat vagy az énekkart nem szereplőkként tüntették föl, hanem a kellékek között. Ilyen kelléklista található a *Groff Adermal* szövegkönyvének utolsó oldalán, amely a bútorok és lámpák mellett felsorol *„6 katonát”* és *„sok leányokat paraszt leányoknak ölt[özve]”* (14. kép).



14. kép

Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19). A példány utolsó oldalán kelléklista, amely a kellékek között sorolja fel a statisztaszereplőket: „6 katona” és „sok leány paraszti leányoknak ölt.”

Külön kell megemlítenem azokat a XIX. századi színdarabokat, amelyek a korszak divatjának megfelelően allegorikus vagy antropomorf alakokat szerepeltetnek. Ilyen a már emlegetett *Árpád ébredése* is, amelyben többek között a Kajánságot, a Gúnyt vagy az Éhhalált megszemélyesítő szereplők lépnek a színpadra. Ezekben az esetekben a katalogizálást végző könyvtárosnak két választása van: megnézi a bemutató előadás szereposztását, és aszerint veszi fel a szereplők nemek szerinti megoszlását, vagy pedig a szereplők nemét egyszerűen kihagyja, és a megjegyzés a „szereplők száma: x fő” fordulattal kerül be az online katalógusba. A XIX. századi szövegkönyvek esetében általában az első, míg modern darabok katalogizálásakor a második megoldást szoktuk alkalmazni, bár kivételek természetesen akadnak. (Az Állami Bábszínház gyermekdarabjai például sok antropomorf állatszereplőt tartalmaznak, akiknek a neme fontos a cselekmény szempontjából, a szereposztásból viszont nem derül ki, így előfordult, hogy végig kellett olvasnunk a darabot, hogy lássuk, az adott szereplőt férfinak vagy nőnek kell-e játszania a szerző elképzelése szerint.)

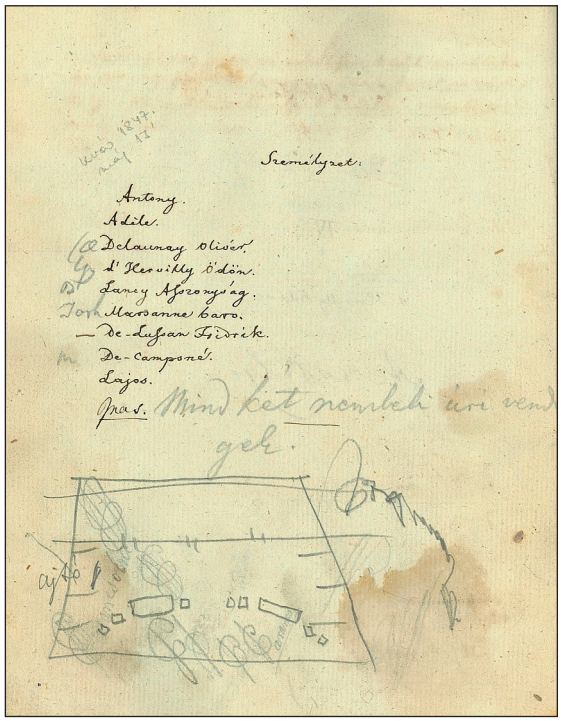
Az online katalógustétel következő megjegyzései (az Amicus esetében az 561-es mezőben) a példány provenienciájára, vagyis a dokumentum származására vonatkoznak. Itt kell jelölnünk minden olyan gyűjteményt, amelyben, a bejegyzések tanúsága szerint, a dokumentum megfordult. Az erre vonatkozó bejegyzések lehetnek kézírásosak, de a leggyakoribb

formájuk a pecsét. A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának szinte minden példányában megtalálható a színház könyvtárának a pecsétje, bár akadnak kivételek. Gyakori még a XIX. első feléből származó szövegkönyvekben a *„Pest Vármegye tulajdona”* feliratú pecsét, az 1848–49-es szabadságharc leverése után pedig megjelenik a cenzúrahivatalok viaszpecsétje is. Ezek sajnos nagyon sérülékenyek, sőt az is előfordult, hogy a viaszpecséteket lekaparták a papírról, és már csak a nyomaik láthatók a szövegkönyvben. Amennyiben a pecsét mégis olvasható állapotban maradt meg, ezt az 588-as mezőben jelöljük „Ép viaszpecséttel.” szöveggel.

A megjegyzések következő és egyben utolsó csoportja a példány egyediségére vonatkozó adatokat tartalmazza (Amicus 562-es mező). A szövegkönyvek esetében ezek azok az információk, amelyek a dokumentumban található bejegyzések alapján megkülönböztethetővé teszik a példányt más, hasonló példányoktól. Színházi szempontból a legfontosabbak természetesen a példányinformációk: ezek mutatják egyértelműen, hogy melyik közreműködő milyen célból használta a dokumentumot, és miféle megjegyzésekkel látta el. Ezek alapján megkülönböztetünk:

- rendezőpéldányt,
- súgópéldányt,
- ügyelőpéldányt,
- szereppéldányt (amelyet a darabban játszó színész használt),
- olvasópéldányt (amely az előadott színdarab szövegét tartalmazza, a közreműködők bejegyzései nélkül, de az eredeti szövegen végzett változtatásokkal, amennyiben például az adott előadásban lerövidítették a darabot, vagy kihagytak belőle szereplőket),
- cenzúrapéldányt,
- zenei példányt,
- karmesteri példányt,
- vaspéldányt,
- könyvtári példányt (ez utóbbi kettőt a színházak a saját könyvtárukban helyezték el),
- világosítópéldányt (a XIX. században még nem létezett, a XX. században, a színházak villannyal történő felszerelése és a reflektorok elterjedése után jelent meg) és
- dramaturgiai példányt (amely szintén a XX. században jelent meg először).

Hogy milyen példányt tartunk a kezünkben, azt a benne szereplő bejegyzések alapján ismerhetjük föl. Például a rendezőpéldányok a leggyakrabban szereposztást, a rendező utasításait és díszletrajzokat tartalmaznak. A díszletrajz nem azonos a díszlettervvel: míg az utóbbi a színpadi díszlet részletes kidolgozására szolgál, az előbbi csak egy jelzésértékű ábra, amely általában felülnézetből ábrázolja a színpadot, és azt mutatja meg, hogy az adott jelenetben melyik színész hol tartózkodik, és hogyan mozog a díszletben. Ilyen díszletrajz található például *Alexandre Dumas Antony* című szomorújátékának rendezőpéldányában minden felvonás első oldalán (15. kép).



15. kép
Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56). A rendező által készített díszletrajz a darab negyedik felvonásához.

A súgópéldányokban szintén található szereposztás, ezeket azonban a legbiztosabban a súgójelekről ismerhetjük fel, amelyek egy-egy szereplő bejövetelét és távozását, vagy a jelenet végét jelzik a szövegkönyvben. Az ügyelőpéldányok legfontosabb ismertetőjele a kelléklista, ebben sorolják föl, milyen kellékekre van szükség a darab színreviteléhez, a bútoroktól a szereplők használati tárgyaiig. Mint már az előzőekben említettem, ezek nem mellékletek, hiszen nem képeznek önálló fizikai egységet a szövegkönyv mellett, bár ritka esetben ez is előfordulhat, ilyenkor természetesen mellékletként szerepelnek a katalógustételben is. De ezeket az információkat általában bejegyzésként tartalmazza a szövegkönyv, amelyben

– különösen a kéziratokban, de a későbbi, gépírással készült példányokban is – minden oldal verzóját üresen hagyták a közreműködői bejegyzések számára, ahogy azt már az oldalszám problémájánál láthattuk. A felsoroltak közül ki kell emelnünk a cenzúrapéldányokat, amelyek könyvtári és színháztörténeti szempontból egyformán különlegesek. Magyarországon a XIX. század első felében a Habsburg uralkodók, *II. József* és *II. Lipót* cenzúrarendeletei voltak érvényben, amíg 1840-ben magyar követelésre Budán föl nem állították a központi cenzúrahivatalt. Az 1848–49-es szabadságharc leverése után a cenzúra a korábbiakhoz képest szigorodott, és sokkal szabályozottabbá vált, majd fokozatosan enyhült, és végül a kiegyezés után meg is szűnt.

Ez a folyamat világosan követhető a Nemzeti Színház korabeli szövegkönyveiben található cenzori bejegyzéseken keresztül. A XIX. század első felében a cenzori bejegyzések legnagyobb része magyarul íródott, és nem hitelesítette pecsét, csupán a cenzor aláírása. A szabadságharc után túlsúlyba kerültek a német nyelvű cenzori bejegyzések, az aláírások mellett pedig megjelentek a cenzúrahivatalok díszes viaszpecsétjei. Ezekből többféle található a szövegkönyvekben, és ritkán ugyan, de előfordul közöttük magyar felirattal ellátott példány is. Az előbbiekre jó példa az *Argyil és Tündér Ilona* 1852-ből származó cenzúrapéldánya, amelyben két német nyelvű viaszpecsét is található (16., 17., 18. és 19. kép), az utóbbira pedig *Az apám felesége* című egyfelvonásos vígjáték 1863-ból, amely, a kiegyezés közeledtével, már magyar feliratú cenzúrapecsétet tartalmaz (20. és 21. kép).



16. kép
Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). Worafka József cenzor német nyelvű engedélyező bejegyzésével, és ép cenzori viaszpecséttel.



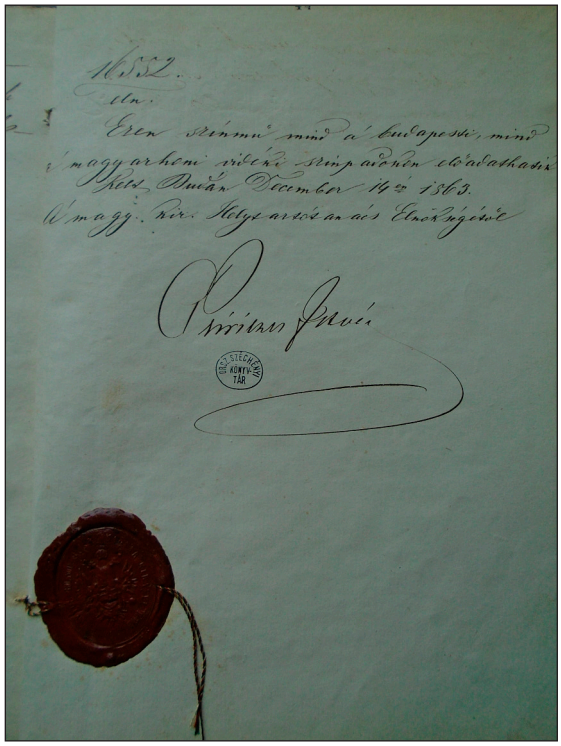
17. kép
Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecsét német nyelvű felirata: K. K. Polizei-Direction zu Ofen-Pest.



18. kép
Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). Joseph Csechall cenzor német nyelvű engedélyező bejegyzésével a példány mellékletét képező dalszövegek végén, és ép cenzori viaszpecséttel.



19. kép
Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1). A cenzúrapecsét német nyelvű felirata: Der K. K. Polizei-Direktor für Ofen-Pest.

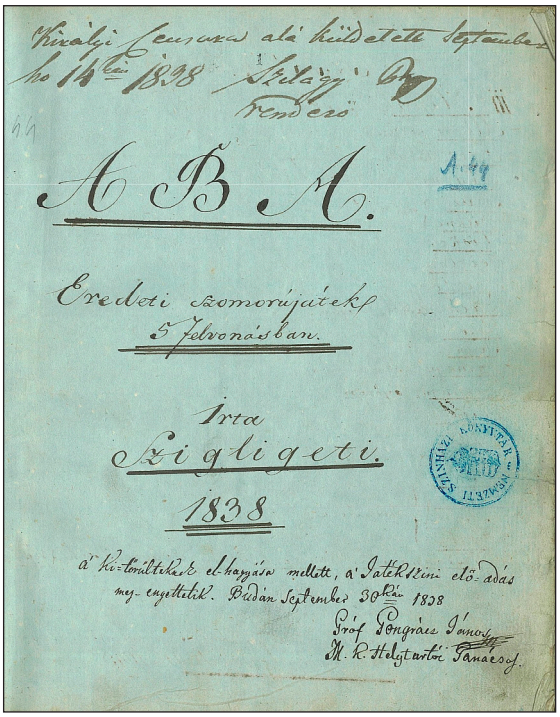


20. kép
Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105). Privitzer István cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével, és ép cenzori viaszpecséttel.



21. kép
Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105). A cenzúrapecsét magyar nyelvű felirata: A Magyar Királyi Helytartótanács Elnöksége.

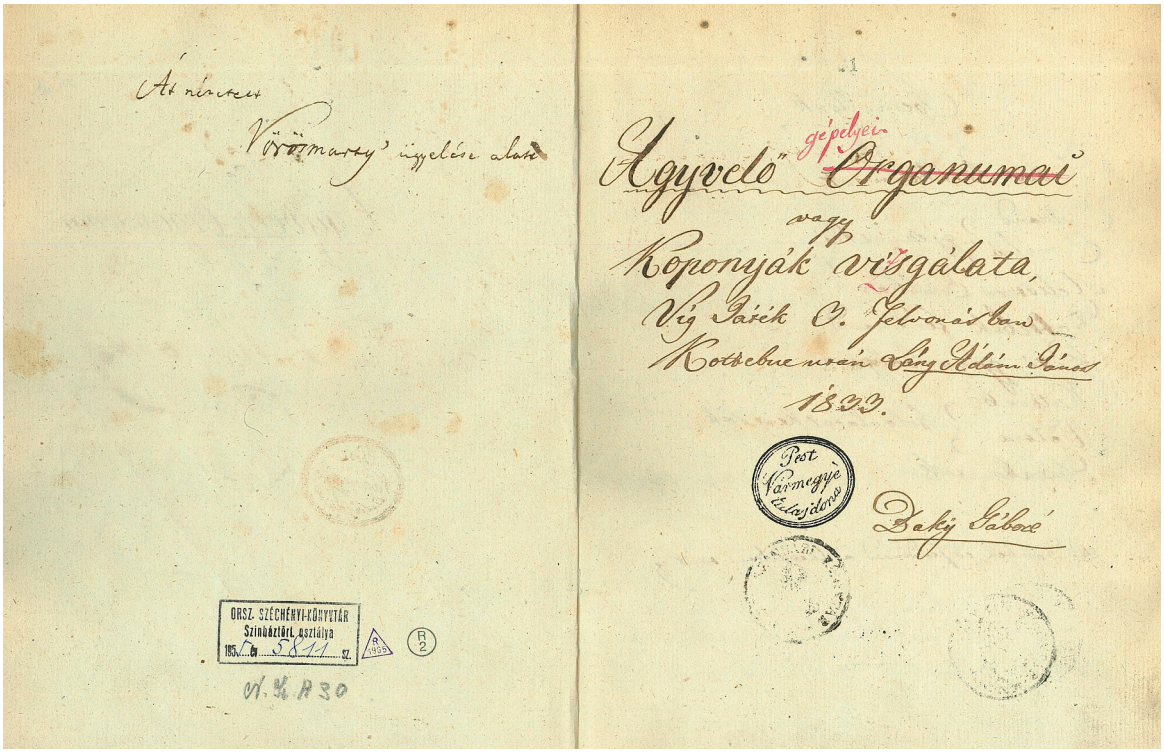
Ami a cenzori bejegyzéseket illeti, színháztörténeti szempontból különösen fontosak, hiszen gyakran tartalmaznak indoklást is, hogy az adott darab miért, vagy miért nem kerülhet színpadra. Ilyen, a XIX. század első feléből származó engedélyező szöveg található a *L'Abbé de lepée* (lásd 7. kép) és az *Aba* (22. kép) már említett példányaiban, az elutasításra pedig jó példa az *Aubigny Clementia* címlapján található cenzori bejegyzés: „*Ezen darabot előadni nem szabad, mert szitkokkal tele vagyon, Istenről nagyon illetlenül szól, és régi vallásbéli villongásokat előhoz*.” (lásd 8. kép).


Királyi Censura alá küldetett Septemb
ho 18 1838 Szitay
Rendező
A Ba A.
Eredeti szomorújáték
5 felvonásban.
Irta
Szigligeti.
1838
a' ki-töltésekre el-hagyás mellett, a' Játékszini elő-adás
meg-engedtetik. Budán Septemb 30kán 1838
Prof Pongrácz János
M. K. Helytartói Tanácsos

22. kép
Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44). Pongrácz János cenzor magyar nyelvű engedélyező bejegyzésével.

Mint látható, a cenzorok alá is írták az engedélyt, illetve az elutasítást, és ezáltal katalogizálási szempontból közreműködőkké váltak ők is. Minden hasonló esetben, ha ismerjük a cenzor nevét, azt is fel kell tüntetnünk melléktételként, életrajzi adataival együtt, amennyiben kideríthetőek.

Külön kell szólnunk azokról a szövegkönyvekről, amelyekben a Magyar Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságának bejegyzéseivel találkozunk. Ez a bizottság nem tévesztendő össze a Nemzeti Színház Drámabíráló Bizottságával, amely 1852-től működött, és olyan neves magyar írók voltak a tagjai, mint *Czuczor Gergely*, *Jókai Mór* vagy Szigligeti Ede. A Tudományos Akadémia drámabíráló bizottságát Vörösmarty Mihály alapította, nem azzal a céllal, hogy a színdarabok tartalmi minőségét véleményezzék, hanem hogy a magyar nyelv helyes használata felett őrködjenek. A Nemzeti Színház szövegkönyvtárában több olyan színdarab is található, amelynek szövegét maga Vörösmarty javította, és igyekezett benne az idegen szavakat a nyelvújítás szellemében magyar megfelelőjükkel helyettesíteni. Ezek közül az egyik legérdekesebb az *Agyvelő orgánumai* című vígjáték, amelyben az „orgánum” (a német eredetiben Die Organe des Gehirns) kifejezést próbálták


Át nézve
Vörösmarty' ügyelés alatt
Agyvelő" gépelvei Organumai
vagy
Koponják vizsgálata,
Víg Játék 5. felvonásban
Kotzebue után Lévay Ádám János
1839.
Pest Vármegye Tanácsterme
Bakáy Gáborné
ORSZ. SZÉCHÉNYI-KÖNYVTÁR
Színháztört. osztálya
185... 5811 sz.
M. K. A 30

23. kép
August von Kotzebue: Agyvelő orgánumai (SZT N.Sz.A. 30). A címlapon Vörösmarty Mihály javításaival.

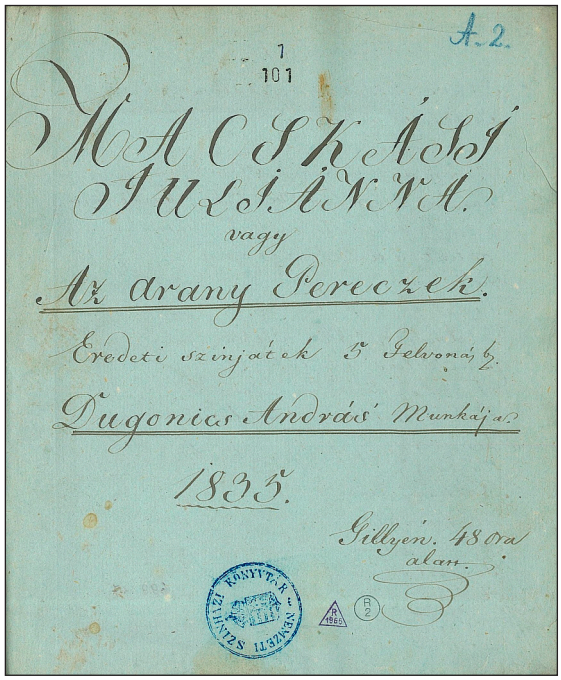
magyarítani, és e próbálkozás eredményeként a szövegkönyv nem kevesebb, mint négy címváltozattal rendelkezik (23. kép).

A drámabíráló bizottság munkássága csak néhány évtizeden át tartott, a hatása azonban felbecsülhetetlen. Ezeket a szövegkönyveket végiglapozva több olyan kifejezéssel is találkozunk, amelyet a nyelvújítás korában cseréltek le idegen szavakról a mai napig használatos magyar megfelelőjükre.

Ezzel a végére értünk az online katalógustételben felsorolandó megjegyzéseknek. A tétel további adatmezőiben a dokumentum kereshetőségét szolgáló tárgyszavak és melléktételek következnek. Itt jelöljük azt, hogy a példány szövegkönyv, hogy mely színházi műfajba tartozik, és ha van példányinformáció, az is szerepel tárgyszóként. Ezt követik a melléktételek, tehát minden közreműködő neve, a társszerzőtől a rendezőn át a cenzorig, életrajzi adataikkal, és a darab létrejöttében és színpadra állításában betöltött szerepükkel együtt, amennyiben ismerjük ezeket az információkat. És végül melléktételként veszünk föl minden testületet, amelyhez a bejegyzések alapján köthető a szövegkönyv, legyen szó akár színházról, akár vándor színtársulatról.

Az utolsó, de legfontosabb adat a jelzet. A Nemzeti Színház szövegkönyvtárának esetében, mint már említettem, megtartottuk az eredeti múzeumi raktározási rendet, tehát ennek a jelzetei fognak bekerülni az online katalógusba is. Ezek a jelzetek az (OSZK SZT) N.Sz. betűkkel kezdődnek, mutatva, hogy a dokumentum a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának részét képezi, folytatódnak a betűrend aktuális betűjével, azután következik a folyószámozás 1-től, tehát a betűrend egységén belül a legkorábbi példánytól. Amennyiben egy színdarabnak egy előadáshoz köthetően több példánya található a katalógusban, ezeket a jelzet után /-jellel elválasztott számozással különböztetjük meg egymástól, tehát N.Sz.A 1, N.Sz.A. 1/1, N.Sz.A. 1/2, és így tovább. Ha ezt is fölvettük a katalógustételbe, készen van a példány katalogizálása, és a dokumentum kereshetővé válik az Országos Széchényi Könyvtár integrált könyvtári rendszerében.

Természetesen ami egy színházi szövegkönyv tartalmát illeti, a katalógustételben található információk csak a jéghegy csúcsát jelentik. Minden egyes példány teli van olyan bejegyzésekkel, amiket nincs az a katalógus, ami jelölni tudna, de a színháztörténeti kutatás szempontjából felbecsülhetetlen információkat tartalmaznak. Ezeknek a felfedezése és részletes elemzése a Színháztörténeti Tár kutatóinak éles szemére van bízva, de mégis, ezeknek az adatoknak a segítségével lehet a legjobban rekonstruálni azt a rég letűnt korszakot, amelyben ezeket a darabokat színpadra állították. Hol találhatnánk megfelelő adatmezőt egy katalógusban a színházigazgatók pár szóban odavetett, éles nyelvű drámabírálatainak? Hogyan jelölhetnénk, ha a súgó jelölésre méltatlan, nyomdafestéket nem tűrő ábrákkal rajzolta tele a példány minden szabadon hagyott oldalát? Hiába vesszük föl a másolók nevét és életrajzi adatait melléktételként, a katalógus soha nem fogja tudni visszaadni azoknak a másolói bejegyzéseknek az életszerűségét, amelyekben ezek a kemény munkában fáradó emberek a saját teljesítményükkel dicsekszenek. Például *Gillyén Sándor*, a pesti magyar színésztársaság súgója, minden szövegkönyvben, ami átment a kezén, benne hagyta nemcsak a keze nyomát, hanem a véleményét is a másolás és az előadás körülményeiről. A *Macskási Juliánna* általa másolt példányának címlapján büszkén jelzi, hogy a 101 fólió terjedelmű darabot mindössze 48 óra leforgása alatt másolta le (24. kép).

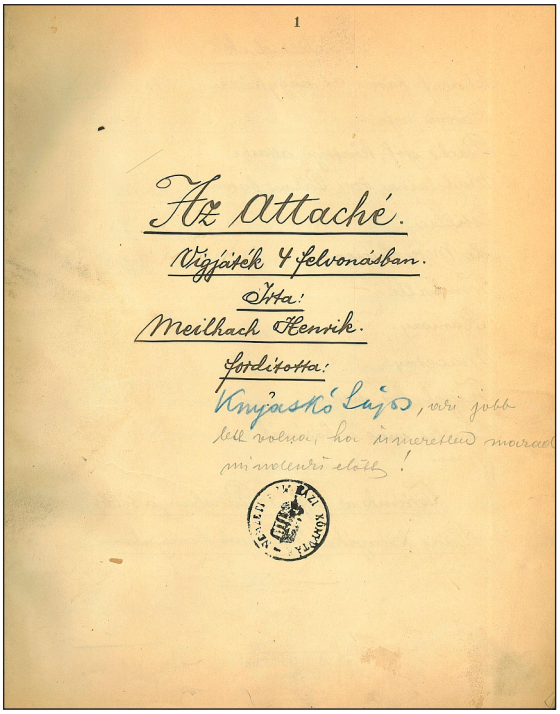


24. kép

Dugonics András: Macskási Juliánna (SZT N.Sz.A. 2). A címlapon Gillyén Sándor másoló bejegyzése, „48 óra alatt", azaz ennyi idő alatt másolta le a példányt.

Az attaché című 4 felvonásos vígjáték fordítóját, *Knyaskó Lajos*t például az előadás valamely résztvevője a következő szavakkal minősítette: „*Aki jobb*

lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!" (25. kép).



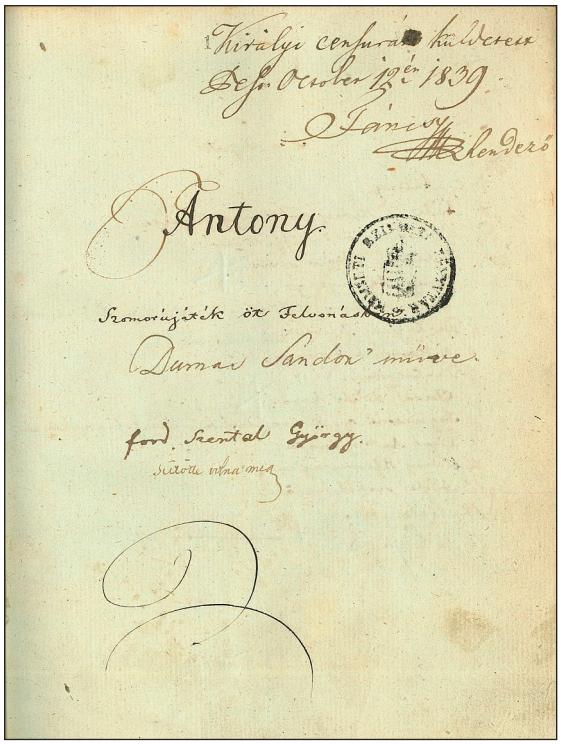
25. kép
Henri Meilhac: Az attaché (SZT N.Sz.A. 138/1). A címlapon ismeretlen személy bejegyzése Knyaskó Lajos fordítóra vonatkozóan: „aki jobb lett volna, ha ismeretlen marad mindenki előtt!".

De hasonlóan vélekedett valaki a már említett *Antony* fordítójáról, *Szental György*ről is, mert a címlapon a neve alatt apró betűkkel kívánta, hogy „sütötte volna meg" (26. kép).

Egy szenvedélyes kutató számtalan, a korabeli színjátszás történetére vonatkozó információt képes kiolvasni az ilyen és ehhez hasonló bejegyzésekből. Apróságnak tűnnek, amelyeket egy könyvtáros a katalógusban soha nem fog tudni megosztani a kutatókkal, pedig azoknak a szemében talán többet mondanak minden pontos rekordadatnál.

Összegzés

Itt tartunk tehát most, 67 évvel a Nemzeti Színház szövegkönyvtárának lezárása, körülbelül 50 évvel a nemzeti könyvtári cédulakatalógus elkészülte, és majdnem 20 évvel az integrált könyvtári rendszer bevezetése után. Az a 284 nemzeti színházi szövegkönyv, amelyekkel eddig én dolgoztam, önmagában elégtelen lenne arra, hogy messzemenő következtetéseket vonjunk le belőlük, de mindez kiegészítve az elődök és a hajdani kollégák tapasztalataival már elegendő arra, hogy lássuk, a könyvtárba bekerülő színházi szövegkönyvek különleges bánásmódot érdemelnek. Először mint olyan könyvek, amelyek egyedi példányok, nemcsak a gyűjteményen belül, hanem talán az egész világon, és másodszor a múzeumi érték miatt, amelyet képviselnek. De pont ez a múzeumi érték az, ami különleges kihívás elé állítja a katalogizálást végző könyvtárost. Ez az, amit alig, vagy egyáltalán nem lehet jelölni a katalógusban, mégis jelölni kell, mert a kutatóknak erre van a legnagyobb szükségük. És ez az, ami a munkánkat igazán érdekessé teszi, de nem redukálható az integrált könyvtári rendszerben közzétett száraz adatok halmazára. Meg kell találnunk az egyensúlyt a példány azonosíthatósága szempontjából fontos információk és a katalógustételbe kerülő megjegyzések mennyisége között, és közben tiszteletben kell tartanunk az elődeink által végzett hatalmas munkát is. Mindig szem előtt kell tartanunk, hogy magát a példányt, az adott dokumentumot írjuk le, nem pedig a hozzá köthető színielőadást.



26. kép
Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56). A címlapon ismeretlen személy bejegyzése Szental György fordítóra vonatkozóan: „sütötte volna meg".

Ahogyan a Színháztörténeti Tárban egymás között mondogatjuk: „*Hagyjunk valami csemegét az olvasóknak is!*" A katalógusnak nem az a feladata, és nem is lehet elvárni tőle, hogy a dokumentum minden tulajdonságát feltárja a kutatók előtt. De múzeumi értékű dokumentumok esetében irányt kell mutatnia, hogy az egyes példányoktól merre lehet továbblépni, és mely történelmi korszakok, személyek és események köthetők hozzájuk. Ezt az iránymutatást próbáljuk mi megadni, itt a Színháztörténeti Tárban. És ennek a munkának az eddigi legjobb példája a Nemzeti Színház XIX. századi szövegkönyveinek katalogizálása.

Felhasznált irodalom

1. BELITSKA–SCHOLTZ Hedvig. A Színháztörténeti Tár az Országos Széchényi Könyvtárban == Színháztudományi Szemle 28. (1991) p. 61–66. ISSN 0133-9907
2. PUKÁNSZKYNÉ KÁDÁR Jolán – BERCZELINÉ MONORI Erzsébet. Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tára == Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve 1965–1966. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár, 1967. p. 214–246. ISSN 0524–8868

A képek forrása

Az Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtárának színháztörténeti gyűjteményéből:

1. James M. Barrie: Amihez minden asszony ért (SZT N.Sz.A. 188/1) (címlap)
2. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88) (címlap)
3. Tóth Lajos: Alpesi kőszirten épült rablóvár (SZT N.Sz.A. 28) (27. fol.)
4. Czanyuga József: Apró félreértések (SZT N.Sz.A. 90) (címlap)
5. Soós Márton: A' meg-szomoritott ártatlanság (SZT N.Sz.A. 1) (címlap)
6. Karl Blum: Az aranyműves leánykája (SZT N.Sz.A. 38) (címlap)
7. Jean - Nicolas Bouilly: L'Abbé de lepée (SZT N.Sz.A. 31) (címlap)
8. Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11) (címlap)
9. Katona József: Aubigny Clementia (SZT N.Sz.A. 11) (39. fol.)
10. Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44) (64. fol.)
11. Szofoklész: Antigone (SZT N.Sz.A. 136/3) (címlap)
12. Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19) (címlap)
13. Franz Kratter: Atilla (SZT N.Sz.A. 18) (címlap)
14. Louis L. Chandezon: Groff Adermal (SZT N.Sz.A. 19) (51. fol.)
15. Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56) (40. fol.)
16. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (52. fol.)
17. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (52. fol.)
18. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (melléklet)
19. Szigligeti Ede: Argyil és Tündér Ilona (SZT N.Sz.A. 88/1) (melléklet)
20. Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105) (44. fol.)
21. Szász Károly: Az apám felesége (SZT N.Sz.A. 105) (44. fol.)
22. Szigligeti Ede: Aba (SZT N.Sz.A. 44) (címlap)
23. August von Kotzebue: Agyvelő orgánumai (SZT N.Sz.A. 30) (címlap)
24. Dugonics András: Macskási Juliánna (SZT N.Sz.A. 2) (címlap)
25. Henri Meilhac: Az attaché (SZT N.Sz.A. 138/1) (címlap)
26. Alexandre Dumas: Antony (SZT N.Sz.A. 56) (címlap)

(Beérkezett: 2020. október 15.)





Szubjektív mozaikok a Networkshop 2020 konferenciáról

NÉMETH Márton

A koronavírus-járvány egyik következményeként 2020 kora tavaszától a szakmai rendezvények szervezői igen súlyos kihívásokkal szembesültek. Így történt ez a Pécsen megrendezni tervezett idei Networkshop konferenciával is, melyet sem az eredeti tavaszi, sem az őszi időszakban nem lehetett biztonságosan személyes részvétellel megszervezni, így idén első alkalommal teljes mértékben a virtuális térre kellett hagyatkozni. A Hungarnet Egyesület, a programszervező Comp-Rend, valamint a Pécsi Tudományegyetem munkatársai mindent megtettek a Microsoft Teams környezetbe ültetett konferencia minél zavartalanabb lebonyolításáért. Sokféle operációsrendszer-környezetből kellett megoldani a csatlakozást a konferencia felületére, ez természetszerűleg nem mindig sikerült zökkenőmentesen a számos előzetes teszt ellenére sem. A legnagyobb nehézséget – véleményem szerint – az alapvetően egyetemi hallgatók kiszolgálására tervezett platform általános konferencia-rendszerként való ideiglenes üzemeltetése jelentette, ahol komoly jogosultságszűrést kellett a fizető résztvevők számára biztosítani. A nulladik napon sajnos éppen azt az MTMT workshopot nem sikerült megrendezni, ahol ilyen korlátozást nem is kértek a szervezők. Számos hazai és nemzetközi online eseményen vettem már részt, de korábban nem éreztem ilyen súlyos problémának a személyes részvétel, a beszélgetések, illetve az interakció hiányát. Hiába voltak a konferenciafelületen külön beszélgetőszobák, ezeknek a funkciója nem vált világossá a legtöbb résztvevő számára, s a zsúfolt program közepette szinte senki sem tévedt be oda társalogni. Érdemes lehet tehát átgondolni a közösségi jelleg erősítését, a lebonyolítás rendjének hozzáigazítását az online tér követelményeihez. Ennek érdekében fontos lenne a virtuális térben a feszes kereteken oldani.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a rendezvény szervezőinek köszönhetően a nagyszabású konferencia gördülékenyen lezajlott, a moderátorok és az előadók a program jelentős csúszása nélkül el tudták látni feladataikat. Komoly eredmény, hogy szerencsére kevés előadás maradt el az eredeti programtervek-

hez képest. Így idén is az elmúlt években megszokott gazdag programkínálatból válogathattunk, amely a digitális könyvtárakhoz, az e-learninghez, illetve az informatikai, fejlesztési, üzemeltetési területekhez kapcsolódott. Hogy online keretek között is nagyon sikeres lehet egy konferencia, azt a 304 résztvevő, 102 előadás, három tutoriál program jelzi. Miután a teljes konferencia idén is visszanézhető lesz a későbbiekben a Videotorium rendszerén keresztül, ezért ebben a beszámolóban inkább rövid, szubjektív benyomások lejegyzésére szorítkozom, nagyobbrészt a digitális közgyűjteményi programok, kisebb részt pedig a digitális oktatás kapcsán.

Immár második alkalommal volt lehetőségem a webarchiválásról tutoriált tartani a nulladik napon, ahol a bárki által végezhető személyes webarchiválás lehetőségeit, jelentőségét igyekeztem bemutatni. Előadásomra a szemantikus mikroformátumok webarchiválás során történő használati lehetőségeiről pedig a zárónapon került sor. Így ez a két személyes fellépés jól keretbe is foglalta számomra a rendezvényt.

A nyitó plenáris ülés talán legérdekesebb és legfontosabb pontját az adta, hogy még a hivatalos bejelentés előtt áttekintést kaphattunk a Nemzeti Digitalizálási Stratégia (NDS) főbb pontjairól *Solymár Károly Balázs,* az Innovációs és Technológiai Minisztérium digitalizációért felelős helyettes államtitkára révén. *Monostori László*nak, a SZTAKI igazgatójának az IPAR 4.0-ról szóló nagy ívű előadásából is igen jó összefoglaló benyomásokat szerezhettünk napjaink aktuális ipari fejlődési trendjeiről, s a jövőbe vezető irányvonalakról. *Ritter Dávid*nak*, az* Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Informatikai igazgatójának szokásos éves összegzése után *Szertics Gergely*nek, a Digitális Jólét Program Mesterséges Intelligencia Koalíciója szakmai vezetőjének előadása a mesterséges intelligencia mindennapi megjelenéséről is igen érdekesnek és hasznosnak bizonyult.

Az első nap délutánján került sor a szokásos digitális könyvtárszakmai workshopra, melyet idén *Tószegi Zsuzsanna* (ELTE KITI) és *Moldován István* (Országos Széchényi Könyvtár – OSZK) moderáltak, *Kokas Károly* (Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár – SZTE EK) bevezető gondolatait követően. A vezértéma a digitalizálás helyzete volt. Sok szemszögből kaptunk áttekintést az eddig elért eredményekről és a digitalizálási munkálatok országos összehangolásának kihívásairól. Az elmúlt évtizedekben rengeteg koncepciót és nekirugaszkodást éltünk meg, de kevés felmutatható, átfogó eredménnyel rendelkezünk. Remélhetőleg az OSZK-ban kialakult infrastrukturális bázis, és az új, több intézményt is magában foglaló koordinációs keretek létrejöttével sikerül előrébb jutni a tömeges digitalizálás megvalósítása terén, illetve a *Bánki Zsolt* (Petőfi Irodalmi Múzeum – PIM, Digitális Bölcsészeti Központ, igazgató) által említett norvég példa meghonosításával a digitális művek szerzői jogainak kezelése, s a nyilvános szolgáltatási keretek megteremtésének kérdéseiben is.

A záró plenáris ülésen a közgyűjteményi érintettségű szekciókban lezajlott előadások mérlegét idén először Kokas Károly helyett Bánki Zsolt vonta meg. Érdekes egybeesés az első napi plenáris előadások által sugallt alaphangulattal, hogy ő is a korszakváltás, jövőbe tekintés hívószavait emelte ki. Ennek persze számos vonatkozása merült fel a rendezvény során.

Új közgyűjteményi szolgáltatások jelennek meg, amelyek közül a leghangsúlyosabbak talán a már említett webaratás, a névterek, illetve szemantikus gyűjtemények építése. Ehhez a szemantikus alapú építkezéshez nagyon szorosan kötődik a nyílt forráskódú szolgáltatásokra építő fejlesztési célkitűzések halmaza is, egyre több ötlet, kísérleti projekt jelenik meg ezen a téren közgyűjteményi keretek között is. Átalakul az adatszolgáltatás egész környezete a passzív egyedi szolgáltatások tervezésétől a szemantikus alapú hálózatos környezetek megteremtésének irányába. Egy-egy intézmény törekvései mint egy nagy egésznek a fontos építőkockái jelennek meg. Ez persze felértékeli a szakmai párbeszéd, koordináció jelentőségét is. Közben nem szabad megfeledkeznünk a tudásközvetítés új paradigmáinak megteremtéséről sem. Nem csupán szabványos módon kerülnek megosztásra a kutatási adatok, hanem azok kezelése kapcsán új együttműködésen alapuló munkamódszerek is teret nyernek. Az összegyűjtött adatokat új szolgáltatások kialakításába is transzformálni kell, amihez a megfelelő pénzügyi háttér biztosítása is elengedhetetlen követelmény.

Jóformán teljesen új területként jelent meg a digitális bölcsészet témaköre, ezen a téren minden bizonnyal folyamatos bővülésre is számíthatunk. Persze a különféle kihívások, fejlődési lehetőségek hátterében óhatatlanul felmerült, hogy mi is lesz velünk, digitális közgyűjteményi területen dolgozókkal, egyáltalán társadalmilag meddig lehet igazán releváns a tevékenységünk? *Fodor János,* az ELTE Könyvtár és Információtudományi Intézetének oktatója sokat tett azért is, hogy tisztázza a könyvtár- és információtudomány és a digitális bölcsészet egymáshoz való

viszonyát, a tudományos vizsgálódási nézőpontjukból fakadó különbségeket, s egymást kiegészítő jellegüket; hangsúlyosan rámutatott azokra a tevékenységekre, amelyek a kulturális örökség átörökítésével kapcsolatosak a hagyományos és a digitális térben is, társadalmi értékük nem megkérdőjelezhető, s ezt a munkát nem végzi el helyettünk más.

Még egy nézőpontot emelnék ki a jelen fejlődési tendenciái és a jövő kihívásai kapcsán, mégpedig *Karácsony György*ét, a DEENK főigazgatójáét, aki a szervezeti kultúra erőforrásként való vizsgálatával gazdagította ezt az összképet. Rámutatott arra, hogy a munkatársak és a vezetők által vallott szervezeti értékrend a munkatársak, illetve a vezetés összetételének átalakulásával időbelileg folyamatosan változik. Nagyon érdemes lenne egyedi intézményi, illetve általános könyvtári, közgyűjteményi szinten is a munkatársak, illetve vezetők által vallott szakmai attitűdkészleteket szembesíteni a stratégiai célokkal, mert így lehet igazán garantálni azt, hogy a célok megvalósítását implementálni lehessen az adott intézményi körülmények közé, kiemelve persze az intézmény, illetve szakmai szektor életét érintő főbb beavatkozási pontokat is.

Nem szabad elfeledkeznünk a digitális közgyűjtemények világa mellett a szintén dinamikusan fejlődő digitális oktatási színtérről sem. Újabb és újabb oktatási környezetek, szabványok jelennek meg, amelyek keretet adnak az egyedi intézményi tananyagfejlesztésnek. A diákok digitális írástudása megalapozásának igénye alapvető elvárás lett az oktatási rendszer iránt. Eközben a felsőoktatási intézmények versenyképességének alapvető elemévé válik az a digitális oktatási és tartalomszolgáltatási környezet, amelyet egy adott intézmény biztosítani tud. Szerencsés esetben ezen a ponton találkozik össze az egyetemi vezetés, az egyetemi könyvtár szolgáltatási portfóliója, valamint az e-learning szolgáltatások.

Elképzelhető, hogy jövőre a harmincadik, jubileumi konferenciát is virtuális formában kell majd lebonyolítani. A szakmai területeinket érintő körkép felvázolására, az aktuális szakmai eredmények bemutatására, az információtechnológiai szakmai területekkel való kapcsolat ápolására mindenképpen égető szükség van. Reméljük, hogy a Networkshop még hosszú évekig be fogja még tölteni ezt a szerepet akár a fizikai, akár a virtuális térben.

A konferencia programja

A koronavírus terjedése miatti rendkívüli helyzetre való tekintettel a HUNGARNET Egyesület a rendezvényt a regisztrált résztvevők számára online környezetben valósítja meg 2020. szeptember 2-4. között.	
szept. 2. szerda	**A Terem**
13.30	**Sajtónyilvános megnyitó** **A konferencia résztvevőit köszönti:** Dr. habil. Tick József, a HUNGARNET elnöke, a konferencia védnöke, és egyben a megnyitó moderátora Dr. Gál András Levente, ITM, a DJP szakmai vezetője, a konferencia védnöke Prof. Dr. Miseta Attila, a Pécsi Tudományegyetem rektora, a konferencia elnöke Prof. Dr. Medvegy Gabriella, a PTE Műszaki és Informatikai Kar dékánja **Nyitó beszédet mond:** Dr. Solymár Károly Balázs, az ITM digitalizációért felelős helyettes államtitkára, a konferencia védnöke **Nyitó előadást tart:** Dr. Monostori László, a SZTAKI igazgatója, „IPAR 4.0” Szóllás Péter főosztályvezető, EMMI Közgyűjteményi és Levéltári Főosztály
15.00	A HUNGARNET-díj átadása

szept. 2. szerda	**A Terem**	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Plenáris	Plenáris előadások			
Elnök	Dr. habil. Tick József			
15.15	Ritter Dávid: *„Hol tartunk ma?”*			
15.35	Szertics Gergely (DJP): *„Mesterséges intelligencia a mindennapokban”*			
15.55-16.00	Szünet			
Szekció	„Közgyűjteményi digitalizálási helyzetkép 2020” mini-workshop, vita és beszélgetés	„A felsőoktatás és a köznevelés digitális transzformációja” mini-workshop	„Research Data & Open Science” workshop	„Hova? Tovább!” Kutatók workshopja
Moderátor	Tószegi Zsuzsanna és Moldován István	Ritter Dávid	Mohácsi János	Uherkovich Péter
	Felkért hozzászólók	Előadók	Előadók	Előadók
16.00	Felvezető: Kokas Károly (SZTE KK)	104. Dr. Zimányi Krisztina (ELTE): Lehet másképp? Együttműködés?	83. Kacsuk Péter (SZTAKI): Az RDA (Research Data Alliance) és hazai szervezetének a HRDA-nak bemutatása	103. Szommer Katalin: – Sárközi Réka (PTE-MIK): A geometriaoktatás informatizálása a parametrikus tervezés oktatásába integrálva
16.20	A 15-20 perces felvezető után 8-10 perces korreferátumokat tart: Bánki Zsolt (PIM), Györffy Szabolcs (OSZK), Maczelka Árpád (OSZK), Biszak Sándor (ARCANUM), Nagy Gyula (SZTE KK)	120. Misley Helga (ELTE): Távolléti oktatás kialakítását támogató mentorrendszer megvalósítása az ELTE-n – lehetséges ágazati együttműködések	6. Mohácsi János (KIFÜ): Mi az az Európai Nyílt Tudományos Együttműködés (EOSC)?	108. Biró Borbála (PTE): A keresztszalag-szakadás új műtéti eljárása 3D szövetnyomtatással
16.40	A korreferátumokhoz kapcsolódóan vitafórum, kötött időbeosztás nélkül.		83. Holl András (MTA KIK): A kutatási adatok kezelése	111. Sándor Gábor (PTE MIK): Aktív referencia alapú színkorrekciós eljárás kidolgozása
17.00			83. Micsik András (SZTAKI): Kutatási adatok kezelésének aktualitásai	
17.20			83. Karácsony Gyöngyi (DE): Az adatkezelés aktualitásai	

szept. 3. csütörtök	**A Terem**	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Szekció	3.	5.	4.	
Elnök	Bánki Zsolt	Lengyelné dr. Molnár Tünde	Nagy Miklós	
9.00	22. Füzes Barnabás (PTE): A hallgatói tartozások hatékony kezelése a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpontban: a Neptun-Corvina kapcsolat	59. Lencsés Ákos (MTA KIK EISZ): Online szolgáltatások biztosítása a határon túli magyarság számára az EISZ-en keresztül	Kósa Fehér László (KIFÜ): A puzzle darabjai, vagyis hogyan kerül vonzó szolgáltatás a felhasználóhoz?	
9.20	46. Pergéné Szabó Enikő (DE): Egyetemi folyóiratok láthatósága – a Debreceni Egyetem folyóiratokat támogató programja	93. Vörösné Deák Andrea (DJP): Út a digitális jólét felé	109. Kajdi Károly (Szinva Net – HP): Informatika az űrkutatásban	
9.40	2. Lendvay Miklós (OSZK): Országos Könyvtári Platform – központi könyvtári szolgáltatások együttműködő rendszere	6. Arató Balázs (PTE): Egy adatbázis születése – A saját fejlesztésű „A magyarországi szakszótárak és -lexikonok bibliográfiája” adatbázis bemutatása	65. Fazekas-Paragh Judit (DE): NI4OS Europe – Nyílt kutatási ökoszisztéma kiépítése Európában	
10.00	119. Pancza János (Qulto-Monguz): Készülőben a QULTO2 platform	58. Göncziné Kapros Katalin (EKE): Digitális kompetencia átalakulása a Nemzeti alaptantervben	56. Sütő Péter (MTA KIK EISZ): Az EISZ open access szerződései keretében történő publikálási folyamatok gyakorlati tapasztalatai	
10.20-10.50	szünet	szünet	szünet	szünet
	A Terem	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Szekció	3.	5.	4.	
Elnök	Nagy Gyula	Kis-Tóth Lajos	Rigó Ernő	
10.50	62. Békésiné Bognár Noémi (OSZK KI): Könyvtárak.hu: könyvtár- és olvasásnépszerűsítő portál	51. Radics Krisztina (EKE): Hazai és nemzetközi trendek az olvasásnépszerűsítés terén	57. Görögh Edit – Száldobágyi Ádám (DE): Kutatási adatkezelés egyetemi környezetben	
11.10	45. Farkas Richárd – Sándor Ákos (SZTE): Digitalizált tartalmaink közös keresője VuFind alapokon az SZTE Klebelsberg Könyvtárban	71. Szepesi Judit (OSZK): Tanulási objektumok metaadatai	92. Szentkirályi-Szász Krisztina (DJP): A digitális ökoszisztéma teljesítményének mérése, különös tekintettel a DESI indexre	
11.30	4. Kokas Károly (SZTE) – Sennyey Pongrácz (SEU): Digitális ökoszisztéma a könyvtár katalógusból? Egy texasi könyvtári kísérlet és tanulságai	52. Szilágyi Mariann – Füzy Tibor (PTE): Jogi technológiák produktív használata a jogi felsőoktatásban – Jogklinka 2.0	115. Varga Gábor (MS)- Feldmann Ádám (PTE) – Kővári Bence (BME): Hiperméretű felhő a magyar kutatói gyakorlatban a biodiverzitástól a nyelvészetig	

11.50		110. Bartucz Viktória (Szinva Net): IT-biztonság gyermekeink oktatásában	118. Tarcsi Ádám (ELTE): A Microsoft Teams használata a felsőoktatásban	
12.10-14.00	Szünet	Szünet	Szünet	Szünet
szept. 3. csütörtök	**A Terem**	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Szekció	3.	5.	4.	6.
Elnök	Moldován István	Horváth Ádám	Kadlecsik József	Pásztor Miklós
14.00	70. Ungváry Rudolf (OSZK): MARC21 tartalmi adatmezők használata jelentősebb nagykönyvtárakban (Egy elemzés néhány tanulsága)	98. Bajzáth Angéla (DJP): A Digitális Comenius Program	20. Belákovics Ádám – Chif Gergő – Szeberényi Imre (BME): A RECIRCLE oktatási felhőmenedzser	99. Bürger Dóra (DJP): Fintech Stratégia, azonnali fizetés
14.20	60. Maczelka Árpád (OSZK): „A közgyűjtemények a kulturális örökség őrzőiből, a kulturális örökség első számú, autentikus, forrásértékű megosztóivá váljanak” – A Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia könyvtári ágazatának eredményei	97. Szalay Sándor (DJP): A köznevelési WiFi hálózatok felhasználói szempontjai	21. Geist Éva – Máhonfai Bálint – Szeberényi Imre (BME): Oktatás a felhőben	1. Rigó Ernő – Bisztray Frigyes – Ormos Pál (SZTAKI): Beszámoló a HunCERT 2019. évi eredményeiről
14.40	53. Lovász Dávid (PTE): Ötlet-tár – A munkatársi innováció keretrendszere a PTE Egyetemi Könyvtár és Tudásközpont hálózatában	76. Vágvölgyi Csaba – Papp Gyula (DE): A felhasználói élmény javítása LMS rendszerekben	84. Kacsuk Péter (SZTAKI) – Varga Gábor (MS) – Farkas Zoltán (SZTAKI): Hibrid felhő koncepció MI kutatások támogatására	8. Ács György (Cisco): A kiberbűnözők nyomon követése, a rosszindulatú infrastruktúra feltárása a Cisco Umbrella segítségével
15.00		47. Csehné Kardos Zita (PTE): A MTMT2 oktatásának gyakorlata a PTE Műszaki és Informatikai Karán	17. Mátyás Melinda (Qulto-Monguz): Digitális bölcsészet a magyar szakirodalomban	
15.20-15.50	Szünet	Szünet	Szünet	Szünet
szept. 3. csütörtök	**A Terem**	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Szekció	3.	5.	4.	6.
Elnök	Tószegi Zsuzsanna	Hutai László	Szabady Szabolcs	Uherkovich Péter
15.50	3. Karácsony Gyöngyi (DE): A szervezeti kultúra mint erőforrás: egy készülő stratégia margójára		32. Maróthy Szilvia (MTA BTK): “hernyó természetedet kialúszod”: Irodalomtudományi bibliográfia 2.0	91. Farkas Attila Erik (DJP): Digitális Gyermekvédelmi Index

16.10	19. Fodor János (ELTE): A múlt újdonsága – a könyvtáros, mint rekonstruátor	49. Csernai Zoltán (EKE): Az informatikai gondolkodással kapcsolatos vélekedések az Eszterházy Károly Egyetem osztatlan informatikatanár szakos hallgatói körében	48. Racsko Réka – Kis-Tóth Lajos (EKE): A digitális oktatás irányvonalai Magyarországon	50. Hajdu Csaba – Szilágyi Zoltán – Ballagi Áron (SZE): Robotmanipulátorok Ipar 4.0 rendszerbe illesztése Robot Operating System ökoszisztémával
16.30	43. Lengyelné dr. Molnár Tünde (EKE): Nemzetközi és hazai könyvtári stratégiák összehasonlítása	96. Frész Attila (DJP): A Digitális Névjegy Rendszer lehetőségei a köznevelési intézmények digitális érettségének meghatározásában	88. Kocsis Dávid (DJP): Európai nyílt adatpolitika gyakorlati megvalósítása hazánkban	63. Koczka Ferenc (EKE): Kinek a felelőssége?
16.50	42. Fülöp Endre (Qulto-Monguz): Szemantikus katalogizálás mint digitális bölcsészet	69. Komló Csaba (EKE): Szükség van-e keretrendszerekre és szabványokra?		100. Dénes Ferenc (DJP): Iskolai, gyerek- és ifjúsági sport fejlesztésének digitális támogatása
17.10				
szept. 4. péntek	**A Terem**	**B Terem**	**C Terem**	**D Terem**
Szekció	3.	5.	1.	6.
Elnök	Ungváry Rudolf	Kovács Csaba	Farkas István	Springer Ferenc
9.00	55. Németh Márton (OSZK): A mikroadatok felhasználása webarchiválási környezetben	114. Nagy Róbert (EKE): A digitális pedagógiai eszközök és módszerek alkalmazásának hatása a diákok tanulási attitűdjére	26. Futó Iván (Magyary Z. Egyesület): Mesterséges intelligencia alapú érdemi ügyintézés a közigazgatásban	
9.20	78. Moldován István (OSZK): Digitális gyűjtemények az oktatás szolgálatában – A Rákóczi webarchívum	74. Köpösdi Zsuzsa (DE): Hogyan támogathatjuk és facilitálhatjuk az oktatói Moodle felhasználást felsőoktatási környezetben?	64. Kacsuk Péter – Pintye István (SZTAKI): MI alkalmazások fejlesztésének támogatása az MTA Cloud-on	9. Dezső Krisztina (PTE): Az IWalk applikáció felhasználási lehetőségei az oktatásban és a helyi identitás erősítésében
9.40	33. Hubay Miklós Péter (PIM): Neked is jó, nekem is jó – a Wikidata és a PIM személynév-entitásainak összekapcsolása és adatgazdagítása	77. Gál Zoltán (DE): Kontroller vezérelt és térben szétosztott WiFi rendszer kommunikációs folyamatainak elemzése visszacsatolásos neurális hálózatok segítségével	90. Huszty Csaba (DJP): Analóg jólét a digitális jóléthez – a hatékony oktatás osztálytermi alapkövetelményei	12. Legárd Ildikó (NKE): A humán faktor szerepe a kiberbiztonság megteremtésében
10.00	38. Takács Nóra (SZTNH): Out of Commerce szabályozás – avagy a kereskedelmi forgalomban nem kapható művek visszatérése a közönséghez	95. Dietz Ferenc (DJP): Mesterséges intelligencia az oktatásban	116. Barta Péter (NOKIA): WDM alkalmazása a távközlési és informatikai rendszerek egyre több területén	
10.20-10.50	szünet	szünet	szünet	szünet

	A Terem	B Terem	C Terem	D Terem
Szekció	3.	2.	1.	6.
Elnök	Karácsony Gyöngyi	Kongó Krisztián	Gál Zoltán	Seres József
10.50	82. Mohay Anikó (PIM): Hagyományos MARC alapú gyűjteménykezelő rendszerek szemantikus transzformációja	106. Zeisel Tamás (HP): HPE Felhő alapú adatközpont koncepció – A Hardware automatizálástól a Hibrid felhő megoldásokig	29. Horváth Gábor (ELTE): A hálózati infrastruktúra monitorozása az ELTE-n	36. Kadlecsik József (Wigner FK): Merre tovább Linux tűzfalak 2?
11.10	44. Szűts Zoltán (EKE): Crowdsourcinggal történő közgyűjteményi transzformáció. Az ökör súlyától a címkézés terhéig	27. Temesi Tibor (Silicon): HPC technológiák fejlődése a szélesedő felhasználási igények tükrében	30. Horváth Gábor (ELTE): A NetMon infrastruktúra-vizualizátor működése	101. Deák Veronika (NKE): Kiberbiztonsági oktatás hatékonyságának vizsgálata egy szakirányú továbbképzés keretében
11.30		85. Máray Tamás (KIFÜ): HPC kompetencia központ	89. Mácz Ákos (DJP): Milyen értéket teremt az 5G a következő évtizedben?	105. Zámbó Marcell – Faragó János (Andrews): Security Operation Centerek kihívásai a digitális transzformáció korában
11.50		61. Kiss Zoltán: A KIFÜ HPC és MI fejlesztési tervei	23. Farkas István (KIFÜ): A HBONE 2019. évi fejlesztési eredményei	
12.10		15. Csillag Tamás (ISZT): ZigBee-s kísérlet eredményei	66. Mohácsi János (KIFÜ): Az európai elektronikus kutatási infrastruktúrák fejlődésének irányai a GN4-3 és más nemzetközi projektek tükrében	
12.30	ZÁRÓ PLENÁRIS Levezető elnök: NAGY MIKLÓS Moderátorok: PÁSZTOR MIKLÓS BÁNKI ZSOLT			

(Forrás: https://nws.comp-rend.hu/program/)

(Beérkezett: 2020. október 15.)



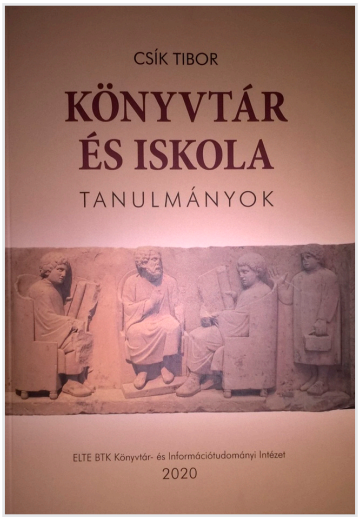


„Az iskolai könyvtár mint információs kapu belépést biztosít az ismeretek világába, elvezet az emberiség fölhalmozott tudásához”[1]

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár- és Információtudományi Intézete kiadásában megjelent *Csík Tibor Könyvtár és iskola* című tanulmánykötete. A szerző többéves kutatómunka eredményeit gyűjtötte össze, hogy bemutassa a könyvtárak oktatásban betöltött szerepét, és hogy nemzetközi vizsgálatok alapján bizonyítsa a könyvtárak hozzájárulását a tanulói teljesítményekhez. A bevezető tanulmány adja meg az oktató könyvtár eszmei hátterét. Az ezt követő hét tanulmány már korábban megjelent közlemények kiegészített és pontosított változata.

A szerző célja elsődlegesen az, hogy a tanulmányok „*segítsék a hazai könyvtárak megújulását, a digitális kor kihívásaihoz való alkalmazkodást*”[2], továbbá „*a könyvtárak azon küldetésének támogatása, hogy az oktatás számára – a tankönyveken túl is – forrásokat biztosítsanak*”,[3] de törekedett arra is, „*hogy az iskolai könyvtárak nélkülözhetetlenségét reprezentatív és nemzetközi vizsgálatok adataival is alátámasszuk*.”[4]

A tanulmányok többsége olyan nemzetközi felmérések elemzésével foglalkozik, mint a *Progress in International Reading Literacy Study (PIRLS)* vagy az *OECD*[5] országokban végzett *Programme for International Student Assessment (PISA)*. A



CSÍK Tibor. Könyvtár és iskola: Tanulmányok. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2020. 222 p.
ISBN 978-963-489-188-8

vizsgálatokban részt vevő országok közül meghatározott elvek szerint választja ki azokat, amelyekkel összehasonlítja Magyarország, a magyar tanulók eredményeit: például a hasonló kultúrával és hagyományokkal rendelkező, többszáz éves közös történelem okán fontos *Ausztria* és *Csehország*, a hasonló országméret miatt *Dánia*, *Korea*, *Sanghaj* pedig kiugróan jó teljesítményt mutat, esetükben ezért nem lehet eltekinteni az elemzéstől. Egymás mellett látva a 2006 és 2012 között végzett különböző felméréseket, észrevehetők a változások – az esetleges javulások, romlások – mind hazánkban, mind más országokban. A szerző számos ábrával segíti a felmérések pontos megértését, az országok közti összehasonlítást.

Az említett felmérések tartalmaznak az iskolai könyvtárak helyzetére, valamint a gyerekek olvasási szokásaira vonatkozó kérdéseket. Az ezekre adott válaszok alapján elemzi a szerző, milyen befolyással van a gyerekek olvasási szokásaira, szövegértési teljesítményére az, ha van könyvtár az iskolájukban. Azt is megtudhatjuk, hogy a kisgyerekeknél milyen korán kezdődik el az olvasás előkészítése, van-e otthon saját könyvtáruk, s mekkora az otthoni könyvtár. Izgalmas kérdéskör, hogy az olvasás tanítása során melyik országban milyen forrásokat alkalmaznak a tanárok: csak tankönyveket és munkafüzeteket, vagy a tankönyveken túl nyitottak-e a pedagógusok mesekönyvek, más dokumentumok iránt is. Sajnos, hazánkban leginkább csak tankönyveket és munkafüzeteket használnak, pedig a kritikai gondolkodást segítené, ha többféle forrással találkoznának a diákok már iskolai tanulmányaik elején. A PISA felmérés az iskolaigazgatóknál arra is rákérdez, hogy az iskola oktatási lehetőségeit korlátozza-e a könyvtári anyagok hiánya vagy azok alkalmatlansága. A 2009-es és 2012-es felmérés eredményei szerint a magyar iskolák jól ellátottak oktatásban használható anyagokkal. Sajnos, azt kell mondanunk, hogy ennek az eredménynek nehéz hinni – jegyzi meg Csík Tibor –, mivel a magyar iskolai könyvtáraknak az elmúlt harminc évben éppen a tervszerű gyarapítás és a külső információforrásokhoz való hozzáférés hiánya okozta, okozza a mai napig a legnagyobb problémát.

A PISA felmérések alapján Magyarországon kimutatható az összefüggés az olvasási kedv kialakulása és a szülők fejlesztő tevékenysége között, míg a család anyagi helyzete nem befolyásolja. Több vizsgálat alapján is igazolható, hogy azok a gyerekek, akik rendszeresen járnak könyvtárba, jobb eredményt érnek el az értő olvasás, a matematika és a természettudományok területén. A szerző kiemeli, hogy maga az iskolai könyvtár léte önmagában még nem jelenti azt, hogy a gyerekek járnak is ide. A jobb eredmény talán annak is köszönhető, hogy abban az iskolában, ahol van iskolai könyvtár, maga a tanítás minősége magasabb színvonalú.

A tanulmányok nagy hangsúlyt fektetnek az információs műveltség témakörére, melyet több szempontból is tárgyalnak. A bevezető tanulmány részletesen ismerteti *Jeremy Shapiro* és *Shelley Hughes* felfogását, amely szerint az „*információs műveltség záloga a jövő demokráciájának, melyben a polgárok az információs társadalom tudatos formálói és nem alávetettjei*”.[6] A könyvben az információs műveltség definícióját és a kapcsolódó kompetenciákat különböző szervezetek programjain és irányelvein keresztül ismerhetjük meg. Közülük a 2003-ban kiadott *Prágai Nyilatkozat* részlete álljon itt: „*Az információs műveltség fogalmába beletartoznak az egyénnek a saját információs érdeklődésére és*

igényeire vonatkozó ismeretei, valamint az, hogy képes azonosítani, megtalálni, értékelni, rendszerezni, hatékonyan létrehozni és felhasználni, majd kommunikálni az információkat egy kérdés vagy egy probléma megoldása érdekében."[7]

Az információs műveltség átadása elsősorban az angolszász országok oktatásának vált szerves részévé. Az Európai Unió ajánlása 2006 végén készült el, ám nem az információs műveltség, hanem a digitális kompetencia kifejezés került bele az ajánlásba. Kiemelendő, hogy az Európai Unió csak ajánlásokat fogalmaz meg az oktatásra vonatkozóan a tagállamok eltérő oktatási rendszere miatt, de az ajánlások és az Unió által megfogalmazott kulcskompetenciák bekerültek Magyarország *Nemzeti alaptanterv*ébe is (NAT). Sajnálatos, hogy a digitális kompetencia és a könyvtári informatika műveltségterület elkülönül egymástól. Míg a digitális kompetenciának része az elektronikus információ értékelése, a könyvtári keresés vagy a hagyományos információforrások esetén ez nem elvárás.

A kötetben – az írásakor érvényben lévő – 2012-es NAT kerül elemzésre, amelyben a könyvtárhasználat csak néhány műveltségterület követelményei között jelenik meg. Az információkeresést és az önálló ismeretszerzést a műveltségterületek többsége tartalmazza, de csak az információgyűjtésről és -keresésről van szó, az információk, a források értékelése sokszor hiányzik. A kötetben az új, 2020-ban kiadott NAT-ról nem esik szó, mivel az a kötet kiadása idején jelent meg, így a könyvtári ismeretek további csökkentéséről nem kapunk információt.

A szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az iskolai könyvtárakat az információs kor valamennyi kihívása érinti. A tanulmányok részletesen kifejtik az iskolai könyvtárak szerepét és feladatait az egész életen át tartó tanulás kompetenciáinak átadásában. A hazai iskolai könyvtárak lemaradásban vannak, s az iskolai könyvtárak ügyével foglalkozva nem is mindig a lényegi kérdések kerülnek elő. Ennek ellenére van esélye annak, hogy az iskolai könyvtárak a tudásalapú társadalom iskoláinak információs intézményeivé váljanak.

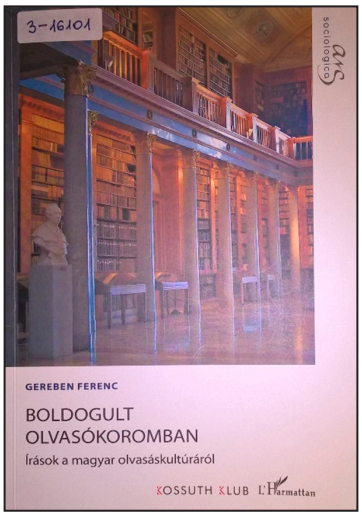
A tanulmányok nem elhanyagolható része foglalkozik az iskolai könyvtárak kialakulásának történetével és a fejlődéssel. A szerző az iskolai könyvtárak kialakulását többnyire angolszász, főként amerikai példákon keresztül szemlélteti, de a legfontosabb magyar történteti csomópontokra is felhívja a figyelmet, így az 1882-ben kiadott vallás- és közoktatási miniszteri rendeletre, mely szerint minden iskolában kötelező könyvtárat is létrehozni.

A kötet eleget tesz a bevezetőben megfogalmazott céloknak. A tanulmányok jól kirajzolják a felmérések ívét, s az eredmények egymás mellé kerülve megerősítik és kiemelik az oktatásban az iskolai könyvtárak szerepét. Mindez talán javít az iskolai könyvtárak hazai megítélésén. A nemzetközi normatívák, szabványok rövid ismertetése segítheti a jól működő iskolai könyvtárakat a tovább fejlődésben, és támogatást jelenthet az újonnan induló iskolai könyvtáraknak abban, hova is kell eljutniuk, mik azok a nemzetközi trendek, amelyeknek meg kell felelniük. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a kritikai gondolkodás elsajátításához nélkülözhetetlen a különböző tartalmú forrásokkal, a dokumentumok széles körével való megismerkedés. Ebben pedig az iskolai könyvtár állománya nyújtja a legnagyobb támogatást a tanulók és a tanárok számára.

Jegyzetek

1. CSÍK Tibor. Könyvtár és iskola: Tanulmányok. Budapest: ELTE BTK Könyvtár- és Információtudományi Intézet, 2020. p. 33. ISBN 978-963-489-188-8
2. Uő: p. 22.
3. Uő: p. 23.
4. Uő: p. 26.
5. Organisation for Economic Co-operation and Development – Gazdasági és Együttműködési Fejlesztési Szervezet
6. Uő: p. 10.
7. Uő: p. 14.

Németh Réka Valentina



Gereben Ferenc. Boldogult olvasókoromban : írások a magyar olvasáskultúráról. Budapest: L'Harmattan : TIT Kossuth Klub, 2019. 297 p. (Ars sociologica)
Bibliogr.: p. 285–297.
ISBN 978-963-414-560-8,
ISBN 978-615-81035-6-5

Boldogult olvasókoromban – Írások a magyar olvasáskultúráról

Összegzés, visszatekintés, számvetés? Mindegyik és egyik sem. Ahogy a szerző nevezi: szakmai önéletrajz-féle összeállítás, mely az impozáns méretű munkásság birtokában megenged magának némi formabontást, személyességet is.

A kötet címe egyértelműen *Krúdy Gyula* regényének címét parafrazeálja. Legkedvesebb írójától származó legkedvesebb regénye címének átvétele részben saját letűnt olvasói világára (hisz ma már ő sem *úgy* és *azt* olvas, mint régen), részben pedig „*a mi nagy közös olvasói világunknak csendes alámerülésére, korszakváltó átalakulására*” utal némi rezignációval. A krúdys hangulat kicsit az egész tanulmánykötetet belengi.

A szerző sokrétű és sokoldalú szakmai eredményei mellett magánemberi arcait és attitűdjeit is tükrözi számomra a kötet: az (öröm)-olvasó, a gondolkodó, a közéleti felelősséget érző, a választott hivatásának elkötelezett, a világos értékrendű „humán szociológus”-t. Éppen ez utóbbi minőségében emelt be a kötetbe más műfajokat is, könnyedebb, esszészerű írásokat, verselemzéseket, olvasónapló-titkokat, vele készült interjúkat. Itt és most mindenkinek módjában áll megismerni a hatalmas vizsgálatok, táblázat-halmazok hátterében kitartóan munkálkodó kutató meg-megcsillanó kellemes humorát, tűpontos valóságérzékelését, megfogalmazásainak eleganciáját.

Élvezettel böngészhetjük és hasonlíthatjuk össze a magunkéval a kisgyermekkorától nagypapa koráig bemutatott személyes olvasástörténetét, mely egy kicsit családtörténet is és életút is egyben. (*Olvasó voltam én is…*)

Külön érdekessége a kötetnek a részben családi vonatkozású a *Könyv és nagyezüst…* című írása, mely egy művelt polgárfiúból lett kemény, de érző szívű katona szellemi portréját rajzolja meg, aki valóságos személy volt és leveleket írt a harctérről a Nagy Háborúban a bakfis Aranka úrleánynak, aki nem más lett a későbbiekben, mint G.F. nagymamája. A megmaradt és véletlenül megtalált levelek, fényképek sorsát 2017-ben önálló könyvben is feldolgozta és kiadta a szerző („*Most minden valamirevaló férfinek itt a helye”* címmel). A tábori levelezőlapok azt bizonyítják: a könyvek az élet leglehetetlenebb helyzeteiben is vigaszt és értelmet tudnak varázsolni.

Bepillanthatunk legbensőségesebb olvasónapló bejegyzéseibe (*Olvasónaplómból*), valamint versélményeibe (*Engedjétek hozzám a verseket!),* a diákkortól tanár koráig őt legjobban foglalkoztató *Pilinszky János Négysoros, Radnóti Miklós Razglednicák, Nagy László Ki viszi át a Szerelmet?* versek megküzdött, értő elemzéseibe. Ez utóbbit – a Nagy László verset – csoportos munka során közösen elemezték a szociológia szakos hallgatókkal, az eredményről az írás alcíme árulkodik (*Mit kell átvinni a túlsó partra? Beszámoló egy félsikeres pedagógiai kísérletről).*

Az 1970-es, ’80-as, ’90-es évek országosan reprezentatív vagy éppen Kárpát-medencei érvényességű hatalmas felmérései, valamint rétegvizsgálatai adták meg azokat a tájékozódási és viszonyítási pontokat, magyarázatokat az olvasói elvárás-, magatartás-, életmód- és értékrend vonatkozásában, melyek alapművekké tették ezeket a vizsgálati jelentéseket, melyekre épülhetett a korszerű könyvtári és könyvtárosi munka

stratégiája a rendszerváltás előtt és után is. A nagy felmérések tanulmányai az egykori Könyvtártudományi Módszertani Központ olvasáskutatási osztályán rendszerint kollegiális közreműködéssel készültek, tükrözve a szakmai szolidaritást és műhelymunkát. Ezen vizsgálatok esszenciájából *Gereben Ferenc*, *Kamarás István, Katsányi Sándor, Nagy Attila* együtt alkották meg többek között az „olvasásismeret" könyvtárosképzésre szánt tananyagát olvasásszociológiai, olvasáslélektani, olvasáspedagógiai részegységekből összeépítve.

„*A könyvtárosok középkorú nemzedéke elsősorban egykori kötelező irodalmuk szerzőjeként tartják számon, melyből kiérezhető az olvasásszociológiai és az identitástipológiai táblázatokkal való kényszerű bíbelődés, valamint a vizsgadrukk nem éppen kellemes élménye…"* – állapítja meg Gereben Ferenc elnéző mosollyal. Szakmánkon belül kétségtelenül ezek a munkái a legismertebbek, a legszámosabbak is egyben. Ebben a kötetben főként a rendszerváltást közvetlenül megelőző és követő, valamint az ezredforduló körüli időszakban keletkezett tanulmányok kaptak helyet (*Olvasáskultúránk a rendszerváltozás sodrásában; Olvasáskultúránk az ezredfordulón*). A szerző számára is érdekes szembesülni a rendszerváltás sodrásában a korábbi felmérési tapasztalatokra alapozott várakozás, a kulturális illúziók és a némiképp csalódást okozó megvalósulás bekövetkeztével.

Az életműben – és így a kötetben is – fontos és megkülönböztetett helyet kapott a határon túli magyarság olvasáskultúrájának vizsgálata (*Identitástudat és olvasás – határon innen és túl).* Ezen belül négy résztanulmányt olvashatunk: elsőként az anyanyelv, vagyis a magyar nyelv és a magyar identitás általános kapcsolatrendszerének legfontosabb szociológiai tényeit összefoglaló írását, majd pedig az identitás és az olvasáskultúra összefüggéseit vizsgáló, elemző tanulmányát. A harmadik, rövid publikáció a határon túli olvasási kultúrában az ezredforduló utáni időszakban bekövetkezett változásokról ad képet, végül a negyedik metszet a könyvolvasás határon túli „hogyanját", az olvasási módokat igyekszik feltárni.

Az olvasás mennyiségi és minőségi jellemzőinek, összefüggéseinek évtizedeken keresztül vissza-visszatérő és összehasonlító vizsgálatai alapos, pontos és megbízható látlelettel szolgáltak közvetlenül a könyvtáros szakma, de más kulturális szektorok számára is. A rendszerváltozás időszakában azonban, úgy tűnt, megnőtt a tét. A társadalom értékrendje elindult az átrendeződés útján: a hagyományos közösségi értékek háttérbe szorultak, megnőtt az anyagi javak iránti fogékonyság és az élvezetvágy; a társadalmi szolidaritás gyengülni és töredezni kezdett. A jelenségek arról győzték meg és arra ösztönözték a szerzőt mint felelős kutatót, hogy a társadalomtudományok terén olyanfajta komplexitással kell foglalkoznia, mely „a *kulturális és erkölcsi kórjelenségeket, az értékrend, a szekularizáció és az identitástudat deformációit is górcső alá veszi*".

Az értékek vonzásában című fejezetben olyan írásokat találunk, melyek távolabbi horizontról vizsgálják az olvasáskultúra kérdéseit, a magyar társadalom lelkiállapotával, az olvasás értékkörnyezetével, a vallásosság összefüggéseivel kölcsönhatásban.

Ez a szemléletváltozás régóta érlelődött a kötet szerzőjében. Baráti beszélgetésben többször emlegette kissé tréfásan, hogy az évtizedek során az olvasáskutatással egy olyan szűk és mély vágatba ásta le magát, ahonnan talán már nem is tud visszakozni. Az ezredforduló mégis meghozta számára az új irányt: a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szociológiai Intézetében, ahová tanárnak szegődött, és a hallgatói kutatómunka folyamatos támogatása új feladatot, új lehetőségeket jelentett számára. Ennek a – mai napig tartó – szakasznak az elismerését fejezi ki az a 65. évi születésnapi kötet, melyet kutatótársaivá felnövő tanítványai, a Fiatal Vallás- és Értékszociológusok Körének tagjai állítottak össze köszöntésére (*Ami rejtve van, s ami látható: Tanulmányok Gereben Ferenc 65. születésnapjára*).

Az *Egy új világ küszöbén* címet találjuk a megújulást illusztráló fejezet élén, mely tükrözi az új feladatokra való készen állást, a nyitottságot, a kitágult világ iránti érdeklődést. Az attitűd, amivel a megváltozott körülményekhez, kihívásokhoz igazodik, igen figyelemre méltó és példa értékű. „*Egy hagyományos értékeken felnőtt olvasó és olvasáskutató a paradigmaváltás zajlásában hogyan próbál szembenézni az új infokommunikációs technikák kihívásaival*" – ezzel az ajánlással kelti fel érdeklődésünket.

A folytonosan napirenden lévő nemzeti kánon körüli vitákhoz kapcsolódik a *Kellenek-e manapság a klasszikusok?* című írása, és itt olvashatjuk a Közép-Európai Innovációs Központ megrendelésére készült kutatás eredményeit, hallatlanul izgalmas interjúk idézeteivel (*Hagyományos és/vagy digitális olvasás*).

A kötet elejére került *Levél Nemecsek Ernőnek, abból az alkalomból, hogy 2007-ben emlékeztünk a Pál utcai fiúk megjelenésének századik évfordulójára* című írása az egész kötet erkölcsi tartását alapozza meg.

A kötetet záró interjúban Gereben Ferenccel *Lázár Kovács Ákos* beszélget. Az interjú összerendezi a kötetben szereplő mozaikokat, egységes, rendkívül tiszteletre méltó pályaképet állít elénk.

Az életmű szerencsére nyitott, nap mint nap ma is gyarapodik, egyes írások a kötet lezárása előtt vagy éppenséggel a kötet számára készültek el, miközben csupán a legfontosabb publikációk jegyzéke mintegy 200 tételt tartalmaz.

Bartos Éva

Könyvtár- és információtudomány

Általános kérdések

206/2020

HARTEL, Jenna: The red thread of information. – Bibliogr. **In:** Journal of documentation. – 76. (2020) 3., p. 647-656.

Az információ vörös fonala

Információ; Információszervezés; Könyvtártudomány; Könyvtártudományi kutatás

A könyvtár- és információtudomány egyik mérföldkövének számító, *The Invisible Substrate of Information Science* [*Az információtudomány láthatatlan szubsztrátuma (alaprétege)*] című, 1999-ben megjelent tanulmányában *Marcia J. Bates* azt írta, hogy az emberek életének társadalmi szövedékében mindig „az információ vörös fonalát" kell keresnünk. Bár Bates célja az volt, hogy tisztázza az információtudományi paradigma kulcselemeit annak érdekében, hogy azokat gyorsabban és hatékonyabban lehessen megismertetni nagyszámú emberrel, ennek a metaforának a jelentése rejtély maradt, ezért nem annyira gyakorlati útmutatásnak, hanem inkább erős inspirációnak tekinthetjük. (A vörös fonal karkötőként viselve védelmező erejű a zsidó kabbala szerint; egy kínai mondában az istenek láthatatlan vörös fonallal kötik össze a szerelmeseket, a görög mitológiában Ariadné fonalára utalhatunk. Vörös fonalat vezettek a Brit Királyi Haditengerészet által készített minden kötélbe annak egész hosszában, hogy az mint kincstári tulajdon felismerhető legyen.)

Bates szerint az információs szakemberekkel szemben az átlagemberek soha nem veszik észre az információkat rendszerező struktúrákat, mert el vannak foglalva a tartalom befogadásával. Azt is megállapítja, hogy az oktatás és az újságírás mellett az információtudomány is meta-diszciplína, és a rögzített emberi tudás szervezésével foglalkozik.

Az információ vörös fonala mindenesetre egyaránt vonatkoztatható a szakkifejezésekre, a műfajokra, a szakirodalomra, az osztályozási rendszerekre, a tudományos kommunikációra, az információ-visszakeresésre, az információs élményre, az információs intézményekre, valamint az információs irányelvekre. Olyan elméleti megközelítésekre is ráirányítja figyelmünket, mint *Jesse Shera* szociális episztemológiája, az infrastruktúra etnográfiája, mely *Susan Leigh Star*hoz kötődik, vagy a szakterület-elemzés, melyet *Birger Hjørland* művel.

A szakkifejezések kapcsán elmondható, hogy az információtudomány elsődleges célja az, hogy a hozzáférhetőség biztosítása érdekében kiválasszon egy vagy több szót, amely pontosan reprezentál egy-egy nagyobb információtömeget. Így jönnek létre a deszkriptorok, a tárgyszavak és a tezauruszok, amelyek az osztályozási rendszerek és az információ-visszakereső rendszerek építőkövei. Az információtartalom pedig hosszú évek alatt szabványosított formációkba (műfajokba) rendeződik, amit a vörös fonal metaforája képez le. Ezek között a műfajok között vannak tájékoztatási természetűek, mint például a bibliográfiák, de ide soroljuk a folyóiratcikkeket is. A további területek (szakirodalom, osztályozási rendszerek, tudományos kommunikáció, információ-visszakeresés, információs élmény, információs intézmények, információs irányelvek) esetén hasonlóan alkalmazható a vörös fonal metaforája az információs univerzumban és az információtudományban, mint olyan tényező, amely mindenen végigvonul és minden szereplőt összeköt. A szerző ennek alátámasztására újabb metaforákat (infravörös fény, vérkeringés, Vörös Hadsereg, vörös szőnyeg stb.) is felsorakoztat.

(Koltay Tibor)

207/2020

MARCELLA, Rita – CHOWDHURY, Gobinda: Eradicating information poverty : an agenda for research. – Bibliogr. **In:** Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 366-381.

Az információszegénység eltörlése: kutatási agenda

Használók képzése; Hátrányos helyzetű olvasó; Információs műveltség; Információs társadalom; Információtechnológia; Társadalmi követelmények

Az információtudomány már 50 éve foglalkozik az információszegénységgel. Az információhoz való hozzáférésnek öt alapvető gátját különböztetik meg: technológiai, oktatási, kulturális, nyelvi és politikai akadályokat. Noha látszólag soha nem volt még könnyebb és igazságosabb a szükséges információkhoz való hozzáférés – amit egyre inkább alapvető emberi jognak tekintünk –, a hátrányok megmaradtak, ebből kifolyólag pedig az információszegénység továbbra is jelen van a társadalmakban.

Bár sokszor hangoztatjuk „az információ hatalom" jelszót, de mit is jelent ez pontosan? Hogyan tehet minket erőssé az információ, és miért vagyunk jogfosztottak, ha nem férünk hozzá? A cikk kiindulópontja egy 2017-es kerekasztal-beszélgetés, melyben főként egyesült királyságbeli könyvtár- és információtudományi szakemberek vitatták meg az információszegénység problémáját. (A szerzők módszertanilag egy fókuszcsoportos felméréshez hasonlóan kezelték a 90 perces beszélgetés átiratát.) Ami az információszegénység meghatározását illeti, háromféle megközelítés merült fel: 1. az információ hiánya, téves információk, dezinformáció; 2. képesség hiánya az információ felhasználására a döntésekhez; 3. az információ létrehozásának és az információs társadalomba való bekapcsolódásnak a hiánya. Mindegyik esetben érdemes hangsúlyozni, hogy a szakadék az „információban gazdagok" és az „információban szegények" között nemcsak a fejlődő és a fejlett országok viszonylatában, de a fejlett országokon belül is fennáll. A könyvtár- és információtudomány feladata a hozzáférés megkönnyítése különböző eszközökkel, az információforrások értékelésének és az információs műveltségnek a fejlesztése, illetve a hátrányos helyzetű csoportok információ-előállításának segítése is.

A kerekasztal-beszélgetés résztvevői rámutattak arra, hogy a könyvtár- és információtudomány átengedte az infoszféra területét az információtechnológiának: az osztályozás és a metaadatok szerepe visszaszorult, az IT-szakemberek pedig olyan rendszereket terveznek, amelyek „intuitívan" használhatók, azaz az információkeresés és -értékelés intellektuális részét a „láthatatlan" algoritmusok végzik el helyettünk. Általános tévhit, hogy a nagy adatmennyiségek (*Big Data*) megjelenésével minden információra rátalálhatunk, és amit nem találunk, az nem is létezik. A keresőmotorok és a közösségi médiaoldalak algoritmusai torzító hatással bírnak, beszűkítik a tájékozódás lehetőségeit. Ezek a jelenségek, illetve az álhírek (*fake news*) vagy az információs visszhangkamrák szintén hozzájárulnak az információszegénységhez, amivel a könyvtár- és információtudománynak is szembe kell néznie; az ellenszer az emberi intelligencia fejlesztése

lehet annak érdekében, hogy okosan tudjuk használni az információs rendszereket.
A résztvevők kiemelték a kormányok felelősségét – jó és rossz értelemben egyaránt. Az Egyesült Királyságban a közigazgatás „alapértelmezetten digitális" (e-kormányzás), a kialakított rendszerek azonban nem kereshetőek többféle igény szerint, nem is beszélve a digitális technológiákat nem használókról. A digitális esélyegyenlőséget olyan programok hivatottak szolgálni, mint a *Go On UK*, de nagy hangsúlyt fektetnek a vizuálisan megjelenített információkra és a nyelvileg egyszerű szövegekre (*Plain English*) is. Az információ-visszatartás, a transzparencia hiánya azonban sajnos többé-kevésbé minden országban jelen van, ami rossz döntésekhez vezet (példa erre a londoni *Grenfell Tower* tűzkatasztrófája vagy a Brexit).
A társadalmi igazságossághoz hozzátartozik az egyes csoportok megfelelő reprezentációja: az információszegénység következménye az is, ha valaki nem tudja „hallatni a hangját", nem tud maga is információk létrehozásával hozzájárulni a közösség életéhez. Ebből a szempontból különösen sérülékenyek a marginalizált csoportok, amelyekről a társadalomban így kevés információ érhető el vagy hamis kép alakul ki.
A könyvtárak más nemzetközi szervezetekkel karöltve arra törekednek, hogy visszaszorítsák az információszegénységet – ez erkölcsi kötelességük is. A nemzetközi programok elsősorban a fejlődő országokat célozzák: a (már lezárult) *Global Libraries Initiative* célja az ingyenes internet-hozzáférés biztosítása volt a rászorulók számára, de ide kapcsolódik az IFLA által is jegyzett *Lyoni nyilatkozat az információkhoz való hozzáférésről és a fejlődésről* (2014). A volt IFLA elnök, *Donna Scheeder* szerint a könyvtárak vezető szerepet töltenek be az információszegénység elleni küzdelemben: nincs fenntartható fejlődés az információhoz való hozzáférés nélkül, ezt pedig a könyvtárak biztosítják.
A kerekasztal-beszélgetés résztvevői nagyobb együttműködést sürgettek, illetve négy különböző dimenziót jelöltek ki a jövőbeli kutatásokhoz: 1. az információ, ami erőssé tesz és amellyel a szegénység felszámolható; 2. az okok, melyek az információszegénységhez vezettek; 3. a tevékenységek, melyeket a probléma megoldására alkalmazhatunk; 4. a hátrányos helyzet és az extrém információszegénység megértése.

(Lévai Gábor)

Lásd még 219

Terminológia

Lásd 221

Történet

Lásd 208, 273

Kutatás

208/2020

BLOME, Astrid: Presse historisch und aktuell : Vorgestellt: Das Institut für Zeitungsforschung. – Bibliogr. **In:** BuB. – 72. (2020) 4., p. 188-193.

A sajtóról történetileg és korszerűen: a Hírlapkutatási Intézet

Digitalizálás; Hírlap; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Könyvtárközi kölcsönzés; Könyvtártudományi kutatás; Megőrzés; Mikrofilm; Portál; Sajtótörténet -nemzeti

A Hírlapkutatási Intézet (*Institut für Zeitungsforschung*, IZ) Dortmund legrégebbi tudományos intézete; egyesíti az archívum, a könyvtár, a kutatóintézet és az önkormányzati szolgáltató feladatait. Az intézet az egyik legnagyobb német hírlap- és folyóiratgyűjteménnyel rendelkezik, médiatörténeti különgyűjteményeivel az újságírás és a tömegkommunikáció nagy szakkönyvtára. 1926-ban alapította az észak-rajna–vesztfáliai folyóirat-kiadó egyesület (*Niederrheinisch-Westfälische Zeitungsverlagerverein*), Dortmund városa és a Münsteri Egyetem, melyek elméleti és gyakorlati oktató-kutató intézménynek szánták a kiadó- és újságíróképzés, illetve a hírlaptudomány számára. Ekkor indult a kurrens és a régi hírlapok gyűjtése, továbbá egy kisebb réginyomtatvány-gyűjtemény építése. Az intézmény szervezetileg kezdetben a városi könyvtár része volt, 1952 óta független. 1958-ban indult sorozatuk, a *Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung*. Az '50-es évek óta mikrofilmezéssel biztosítják a hírlapállomány hosszú távú, helytakarékos megőrzését és a könyvtárközi kölcsönzést. 1965-ben az intézet egyik alapítója volt a német nyelvű sajtó mikrofilm-archívumának (MFA), amely a hírlapmikrofilmezést koordinálja. Az IZ-t egész évben lá-

togatják a kutatók. Bár oktatás nem folyik, az intézet igazgatói és projektmunkatársai tudományos munkát végeznek. Ennek gyümölcsei többek között az első átfogó, négykötetes sajtótörténet (1966–1986) és a náci időket feldolgozó forráskiadványok. Vesztfália és a Ruhr-vidék egyetemeivel és tudományos intézményeivel az IZ több évtizede együttműködik az újságíróképzés terén.

Az IZ állományának túlnyomó többségét a hírlap- és folyóirat-gyűjtemény teszi ki. A gyűjtési koncepció a hírlapok médiatörténeti kontextusban való dokumentálása, ezért az újkor minden korszakából őriznek egyéb sajtótermékeket is: a reformáció korából kb. 1000 régi nyomtatványuk van (többségük eredeti példány), melyek a kor publicisztikáját reprezentálják, mivel hírlapok akkor még nem léteztek. Az első rendszeres nyomtatott hírlap 1605-ben Strassburgban látott napvilágot. Kezdetben az újságok fogyasztási cikkek voltak, és nem tartották meg őket; a komolyabb sajtótörténeti hagyománnyal bíró folyóiratok inkább fennmaradtak. Az IZ koraújkori gyűjteménye a kommunikáció- és a médiatörténet egyik legfontosabb szakaszát tükrözi, mivel az időszaki sajtó a felvilágosodás és a népművelés egyik legfontosabb hordozója volt. A gyűjtemény középpontban azonban a XIX. és XX. század politikai sajtója áll, ekkor vált a sajtó tömegcikké. Néhány külföldi cím mellett a német médiakörkép teljes politikai és vallási spektruma képviselteti magát. Sok újság az IZ-ben teljesebben van meg, mint másutt, és vannak unikális címek is (pl. az első dortmundi újság). Minderről a helyi OPAC és a német folyóirat-adatbank (*Zeitschriftendatenbank*, ZDB) is tanúskodik. A részletesen dokumentált napisajtót különgyűjtemények egészítik ki (1100 röplap, 7000 plakát, újságíró-hagyatékok, sajtóillusztrációk). A gyűjtés koncepciója a napisajtó lehető legteljesebb megőrzése, de nem a kötelespéldány-szolgáltatás rendszerében. A történeti címek hiányait pótolják, a töredékesen meglévő lapokat átadják más intézményeknek, a kurrens előfizetéseknél teljességre törekednek; ezt a közfinanszírozott szolgáltatást a hírlapkiadók is szívesen veszik, mivel a költségek miatt ők már nem érdekeltek az archiválásban. Az IZ-ben főleg az elmúlt évtizedek újságjai keresettek nemcsak a kutatók, hallgatók, hanem magánfelhasználók körében is, akik politikai, közösségi események, személyiségek vagy a családtörténet iránt érdeklődnek. Az intézet a fenntarthatóságra törekszik, ezért a regionális újságokat, a magazinokat és a szaklapokat továbbra is eredeti formában bekötve tárolják, a mindennapi forgalmazás során mikrofilmeket szolgáltatnak az olvasóknak. (Mikroformákat használnak a nemzetközi könyvtárközi kölcsönzésben is.) Mivel a szerzői jogi törvény tiltja a hírlapok elektronikus másolatainak küldését, újra felértékelődött a mikrofilmek és az eredeti példányok szerepe.

Ezzel egy időben a *zeit.Punkt NRW* portálon (https://zeitpunkt.nrw/) megtalálhatók azok az Észak-Rajna–Vesztfáliában 1800 és 1945 között kiadott regionális hírlapok, melyek keresettek és szabadon hozzáférhetőek. A tömeges mikrofilm-digitalizálás a tartomány finanszírozásának köszönhetően indult el 2017-ben (egyelőre még szövegfelismerés nélkül). A komplex keresési és kontextualizálási szempontokat kínáló, nagy hozzáadott értékű portál több regionális intézmény együttműködésének az eredménye.

Az IZ-ben továbbra is archiválják az analóg kiadásokat, a „digitális változatot csak az eredetivel együtt" elv alapján. A nemzeti írott kulturális örökség megőrzésében elkötelezett intézet híd a levéltárak, könyvtárak, egyetemek és a nyilvánosság, illetve a kutatás, az oktatás és az érdeklődők között.

(Murányi Lajos)

Lásd még 206, 207

Tudománymetria, bibliometria

209/2020

BORREGO, Ángel: Measuring the impact of digital heritage collections using Google Scholar. – Bibliogr. **In:** Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-10.

A digitális kulturális örökség hatásának mérése a Google Tudós segítségével

Bibliometria; Elektronikus könyvtár; Hivatkozás; Kulturális örökség; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudománymetria; Tudományos kutatás

A tanulmány célja, hogy felmérje a digitális kulturálisörökség-gyűjtemények hatását, a tudományos munkákban rájuk történő hivatkozások vizsgálatán keresztül. A Google Tudós segítségével összegyűjtötték azokat a tudományos műveket, amelyek idézik a *Memòria Digital de Catalunya* (MDC) nevű kooperatív, nyílt hozzáférésű repozitóriumot, mely a Katalóniával és annak kulturális örökségével kapcsolatos digitalizált gyűjteményeket foglalja magában. Az MDC-re hivatkozó dokumentumok száma

folyamatosan nő a repozitórium 2006-os létrehozása óta. A legtöbb idéző dokumentum tudományos munka, mégpedig cikkek, konferenciakötetek, monográfiák, szakdolgozatok és doktori disszertációk formájában. Az idéző dokumentumok általában a bölcsészet- és társadalomtudományok tárgykörébe tartoznak, és helyi nyelveken íródtak. A legtöbbet hivatkozott MDC-gyűjtemény digitalizált régi katalán időszaki kiadványokat tartalmaz. A tanulmány bemutatja, hogy a Google Tudós alkalmas eszköz a digitális kulturálisörökség-gyűjtemények tudományos hatásának igazolására. A Google Tudós indexeli a teljes szövegű dokumentumokat, elősegítve ezzel a szövegbe ágyazott vagy a végjegyzetektől eltérő szakaszokban szereplő hivatkozások visszakeresését. Indexeli az olyan dokumentumtípusokat is, mint a disszertációk és szakdolgozatok, amelyek a digitális kulturálisörökség-gyűjtemények idézőinek jelentős hányadát teszik ki.

(Autoref.)

Információszervezés (information management)

Lásd 206, 221, 255

Könyvtár- és tájékoztatásügy

Általános kérdések

210/2020

FERRIERI, Luca: Contro l'attendismo bibliotecario : quadri di un'esposizione. – Bibliogr. **In:** AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 19-41.

Res. angol nyelven

A könyvtári várakozás ellen: egy koncepció körvonalai

Feladatkör; Könyvtárosi hivatás; Közművelődési könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Társadalmi követelmények

Már a koronavírus-járvány előtt a „levegőben volt" a globális válság lehetősége, legyen szó akár a bolygó jövőjéről, akár az egyenlőtlenségek növekedéséről. A szerző amellett érvel, hogy a közkönyvtár (*public library*) XIX–XX. századi eszméje is kimerült, mivel nem alkalmas a napjainkban tapasztalható jelenségekkel (írástudások sokfélesége, digitalizáció stb.) való megbirkózásra. Gyakran mondják, hogy a válságot lehetőséggé kell alakítani – most pedig a világnak kétségkívül esélye nyílt a változtatásokra. A krízisből csak egy paradigmaváltással tudunk elmozdulni, a várakozó álláspontra helyezkedés nem segít. A koronavírus amellett, hogy felforgatta a megszokott kereteket, egyúttal fel is erősítette a társadalomban lévő anyagi és szellemi egyenlőtlenségeket (internet-penetráció, digitális írástudás, könyvbeszerzési lehetőségek stb.). A könyvtárak két tanulságot vonhattak le: könyvtártípustól függetlenül közösek a problémáik, illetve egyre nagyobb az igény a személyre szabhatóság iránt, azaz a „könyvtár mindenkinek" helyett inkább a „könyvtár bárkinek" elvet kell érvényesíteni.

Annak érdekében, hogy felmérjük a könyvtárak szerepét és lehetőségeit a társadalmi *lockdown* periódusában, több szempontot is figyelembe kell venni. Bizonytalanságok, tétovázás és félreértések is jelen voltak a könyvtárak és a könyvtárosok attitűdjében. A kormány, a hatóságok és a munkáltatók késlekedése miatt a könyvtárak nehéz helyzetben találták magukat: a szakértői állásfoglalásokra való várakozás, az olykor egymásnak ellentmondó kormányrendeletek, a munkavédelem hiánya, a közszféra vonakodása a *smart working* megoldásoktól, illetve a járvánnyal szembeni óvatosság arra késztette az intézményeket, hogy válasszák a biztonságot, zárjanak be, és vonuljanak vissza. (A túlzott óvatosságra példaként szolgál a könyvkarantén időtartamáról szóló szakmai vita.) A jogszabályokban tetten érhető értékrend, mely szerint a kultúra nem alapvető szolgáltatás és szükséglet (legalábbis a védekezés második fázisáig), abban is megnyilvánult, hogy a „feleslegessé váló" könyvtárosokat sok településen átirányították polgári védelmi feladatok ellátására. A „zárva vagyunk, de mégis

közel" üzenet gyakran nem ért el a lakossághoz, így a könyvtárak elvesztették a kapcsolatot az olvasókkal. A 2020 tavaszi karanténidőszak hozadéka volt a kiterjedt digitalizáció és az elektronikus források használatának növekedése, ám mindennek megvolt az árnyoldala is a digitális írástudás elégtelensége, illetve az e-könyvpiac egyenlőtlenségei formájában. Ugyan nőtt az online beiratkozások száma, de az e-kölcsönzések száma a kiadói korlátozások és a digitális kölcsönzési modellekhez való ragaszkodás miatt ezt nem követte megfelelő mértékben, az emberek előnyben részesítették a nyílt hozzáférésű digitális könyvtárakat (pl. *Internet archive*, *Europeana*, *Biblioteca digitale italiana*). A jövőbeli paradigmaváltást többek között a digitális olvasás felszabadításával kell elősegíteni. A digitális olvasás legrosszabb ellensége nem a nyomtatott szó nosztalgiája, hanem a terület „digitális gyarmatosítása".

Elmondható, hogy a kezdeti bizonytalan időszak után a könyvtárak igyekeztek láthatóvá tenni magukat, diverzifikálni szolgáltatásaikat, elérni használóikat, és helyreállítani velük a kapcsolatot. Az új könyvtármodell a cselekvésre épít, saját és eredeti tartalmak előállításával, a *maker* könyvtár ötletével, a digitális szolgáltatások kiaknázásával, az olvasás támogatásával (online olvasókörökkel, virtuális író-olvasó találkozókkal, történetmeséléssel stb.), azaz a rugalmasság, a kezdeményezőkészség, a város életében való proaktív jelenlét megvalósításával. A könyvtárak a nyelvi és a társadalmi hatalom felépítésének és lebontásának is lehetnek az eszközei – ez utóbbit kell célul kitűzniük azáltal, hogy a mindennapok részeként, „együttélő" könyvtárként határozzák meg magukat. E koncepció lényege három pontban foglalható össze:

1. A vírussal való együttélés kialakításához szükséges, hogy a könyvtár tájékoztasson a változásokról.
2. A második és harmadik fázis során a kulturális és fizikai távolságok lebontására kell törekedni.
3. Az olvasás volt a legértékesebb „gyógyír", amelyet a könyvtárak a bezárás időszakában nyújtottak (felolvasás, közös olvasás, digitális olvasás, kritikus olvasás) – az új könyvtári paradigmának ezért az olvasás mint a hétköznapi életbe beépülő tevékenység előmozdítása áll a középpontjában.

(Molnár Kinga)

Lásd még 207, 213, 224, 226

Nemzetközi könyvtárügy

211/2020

BARBIAN, Jan-Pieter: Die Bibliotheken und die Klimakrise : ein Megathema bis zum Jahr 2030 und darüber hinaus. – Bibliogr. **In:** BuB. – 72. (2020) 2-3., p. 102-107.

A könyvtárak és a klímaválság: egy megatéma 2030-ig és azon túl

Környezetvédelem -könyvtárban; Közérdekű tájékoztatás; Nemzetközi helyzetkép; Rendezvény; Társadalmi követelmények

Földünkön a klíma nemcsak változásokon megy át, hanem akut válságban is van. Ez emberek millióinak életére kihat, és hosszú távon az emberiség túlélését veszélyezteti. Ezenkívül a klímaválság következményei érintik a teljes növény- és állatvilágot is. A kérdés, hogy miként kezeljük a tudományos kutatási eredményeket és a már most érzékelhető súlyos következményeket, elsősorban a felnövekvő fiatal generációt foglalkoztatja. Ők világszerte veszélyeztetettnek látják jövőjüket, és *Greta Thunberg* példáját követve 2018 decembere óta „Péntek a jövőért" (*Fridays for Future*) címmel nyilvános demonstrációkat tartanak a politika nyilvánvaló kudarca miatt és a felnőttek elsöprő többségének elfogadhatatlan passzivitása ellen, amelyet a Föld megőrzéséért vállalt közös felelősségünk iránt tanúsítanak. Az „éghajlati igazságosság" azt is jelenti, hogy a gazdag országoknak mielőbb kötelezettséget kell vállalniuk a klímaválság által különösen sújtott afrikai, az indiai szubkontinensen élő, az ázsiai és a dél-amerikai emberek iránt. Hogyan kell a könyvtáraknak reagálniuk erre a megatémára ma és a jövőben? Szemlélők és bámészkodók akarnak maradni, vagy aktív és jelentős szerepet kellene vállalniuk a társadalmi diskurzusban? A cikk szerzőjének válasza: minden könyvtár hozzájárulhat a klímavédelemhez, akár saját falain belül, akár azokon túl is. Ide tartozik elsősorban a témáról kínált dokumentumgyűjtemény és közérdekű tájékoztatás, valamint a nyilvános vitaprogramok. És miért ne lehetne a könyvtár a „Péntek a jövőért" mozgalom egyik helyszíne?

(Autoref.)

212/2020

BREEDING, Marshall: A global crisis may reshape library services **In:** Computers in libraries. – 40. (2020) 4., p. 9-11.

Egy globális válság újrarajzolhatja a könyvtári szolgáltatásokat

Feladatkör; Könyvtárügy; Nemzetközi helyzetkép; Társadalmi követelmények

A koronavírus által okozott világjárvány sokkal jobban szétszakította a társadalmat, mint azt hónapokkal ezelőtt el lehetett volna képzelni. A könyvtárak is drasztikus intézkedéseket hoztak annak érdekében, hogy a munkavállalóikat és a nagyközönséget megvédjék, miközben továbbra is teljesítik küldetésüket, hogy megbízható információkkal és hozzáférhető gyűjteményekkel a lehető legjobban szolgálják használóikat.

Az Egyesült Államokban szinte az összes könyvtár bezárta kapuit a nyilvánosság előtt, hogy a vírus további terjedését meg tudják akadályozni, és az ehhez szükséges társas távolságtartást érvényesíthessék. Földrajzi elhelyezkedéstől és a járvány változó gócpontjaitól függően az Egyesült Államokban a nyilvános könyvtárak 2020. március 13. körül kezdték meg a bezárást, március 20-ig többségük már teljesen bezárt. A döntés joga a fenntartótól függően változhat. Szinte az összes közkönyvtár irányításáért helyi testületek, igazgatótanácsok felelnek, amelyek az ilyen kérdésekben is kimondják a végső szót. Azokban az államokban, ahol kormányzói rendeletet adtak ki a közintézmények bezárására, a könyvtárak természetesen ennek eleget tettek. Még a legtöbb vállalkozás és létesítmény bezárását előíró államokban is kivételt képeznek az alapvető szolgáltatások – néhány helyhatóság a könyvtárakat alapvető szolgáltatásoknak minősíti, ezeknek tehát fizikailag nyitva kell maradniuk. A felsőoktatási könyvtárak is változatosan reagáltak az országban. A túlnyomó többség bezárt, bár vannak, akik korlátozott szolgáltatásokkal nyitva maradtak, annak függvényében, hogy anyaintézményük teljesen bezárt, online oktatásra váltott, vagy folytatta az oktatást a szokásos módon.

Szerencsére a könyvtárak jó helyzetben vannak ahhoz, hogy továbbra is teljesítsék alapvető küldetésüket, még akkor is, ha maguk az épületek fizikailag zárva vannak. A digitális tartalmak és a virtuális szolgáltatások ma már szinte minden könyvtártípusban bevettnek számítanak. A felsőoktatási könyvtáraknak megvan az az előnyük, hogy gyűjteményeikben nagy az elektronikus források aránya, így biztosítható a teljes körű digitális szolgáltatás. (A fizikai anyagok iránti kérelmek teljesítése campuson belüli szállítással vagy alternatív lehetőségek segítségével valósulhat meg.) Az online oktatási tevékenység támogatása elektronikusan beszerzett dokumentumokkal vagy a könyvtáron belüli digitalizálás útján történhet, míg a referenszszolgáltatás formája a chat vagy a videokonferencia lehet. A közkönyvtárak esetében azonban az e-kölcsönzés korlátozott – átlagosan a teljes dokumentumforgalom 5%-át teszi ki –, ezért nem tudja pótolni a fizikai példányok kölcsönzését. Az olyan szolgáltatások kiesése, mint a számítógépek, a tanulóterek és a személyes tájékoztatás, hosszú távon is éreztetheti hatását. A közkönyvtárak a helyzet tompítása érdekében jellemzően elengedik a késedelmi díjakat, meghosszabbítják a kölcsönzéseket, illetve együttműködnek az e-könyv-szolgáltatókkal és -kiadókkal, hogy enyhítsenek az e-kölcsönzés licenckorlátain.

Az otthoni munkavégzés is új kihívások elé állította az intézményeket, sok szempontból megkérdőjelezve azt, hogy mi az, amit a könyvtárban kell végezni, és mi az, amit távolról is lehet. A válság ideje alatt mindenesetre ki kell jelölni az otthonról végezhető feladatokat, és gondoskodni kell a VPN-kapcsolat támogatásáról, a távoli azonosításról és az eszközökről. A krízishelyzetre adott kreatív válaszok hosszú távú hatással is lehetnek a szakmára. Levonhatjuk azt a következtetést, hogy a könyvtáraknak fel kell készülniük a válságkezelésre, a szolgáltatások folytonosságának biztosítására, a munkaerőpiachoz való alkalmazkodásra, a digitalizálás felgyorsítására, valamint a technikai infrastruktúra megerősítésére. Ugyan a könyvtárak mindig is meg fogják tartani fizikai szolgáltatásaikat, ám ezek aránya eddig is változóban volt. A jövőben minden bizonnyal új egyensúlyt kell kialakítani a fizikai és a digitális szolgáltatások között.

(Lévai Gábor)

213/2020

SCHLEIHAGEN, Barbara: Kreativ und immer online : Europas Öffentliche Bibliotheken während der Corona-Pandemie. – Bibliogr. **In:** BuB. – 72. (2020) 5., p. 234-237.

Kreatívan és mindig online üzemmódban: Európa közkönyvtárai a koronavírus-világjárvány alatt

Feladatkör; Könyvtárügy; Közművelődési könyvtár; Nemzeti könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások

A koronavírus gyors terjedése Európa-szerte érintette a közkönyvtárakat is. A szerző – a Német Könyvtári Szövetség (*Deutscher Bibliotheksverband*, dbv) vezetője – az európai országok megoldásait tekinti át [2020. április–május fordulóján – a Ref.], amikor Németországban a közkönyvtárakat fokozatosan megnyitják. Feltűnő, hogy ott, ahol a nemzeti könyvtár koordinálja és támogatja a közkönyvtárakat (például Hollandiában, Norvégiában, Csehországban, Litvániában, Lengyelországban), az elmúlt hetekben már elindultak a központi szolgáltatások.

Február vége és március közepe között szinte egész Európa bezárta könyvtárait. Vannak azonban kivételek is: Svédország, Belgium flamand régiója és Észtország. Zágrábban a könyvtárak kezdetben kinyithattak, de csak a kölcsönzés és a visszahozatal volt lehetséges távolságtartás és fertőtlenítés mellett, a március 22-i földrengés azonban keresztülhúzta ezeket az intézkedéseket.

A könyvtárosok zöme *home office*-ban vagy váltásban dolgozik, hogy betartható legyen a szükséges távolság – olykor csökkentett óraszámban (Portugália); többen belső munkákat (pl. leltározást) végeznek. Finnországban otthoni munkát ajánlottak, de egyes településeken fizetés nélküli szabadságra küldték a könyvtárosokat. Görögországban az önkormányzatok döntenek az otthoni munkáról vagy a szolgáltatások szüneteltetéséről. Hollandiában mindenki otthonról, míg Svédországban szinte mindenki a könyvtárban dolgozik, kivéve az informatikusokat. Néhány országban (pl. Írország) egyre több munkatársat helyeznek át a közszolgálat más területére (pl. az egészségügyi hatósághoz). Néhány francia településen a könyvtárosok besegítenek az egészségügyi központoknak vagy idősotthonokban takarítanak, Horvátországban maszkokat varrnak.

Ahol működik elektronikus szolgáltatás, ezt kibővítik. Franciaországban vagy Írországban ingyenes lett az online használat, a tagságot automatikusan lehet hosszabbítani, a kölcsönözhető egységek számát felemelték (Dániában 5-ről 20-ra). A norvég könyvtárak jelentős támogatást kapnak: több pénz jut e-könyves licencekre, jobb a hozzáférés az online kulturális forrásokhoz és a kötelespéldányokhoz. Litvániában nemcsak az e-könyvek nemzeti platformját, hanem a nyílt hozzáférésű szöveggyűjteményeket is jobban népszerűsítik. Dániában az országos irodalmi portált folyamatosan frissítik, és irodalmi vitafórumot is létrehoztak. Csehországban az egyetemek hallgatói és oktatói egy megállapodás nyomán a Nemzeti Könyvtár teljes digitális állományához hozzáférhetnek.

A könyvtárak szinte mindenütt kiaknázzák a közösségi médiát. Írországban, Spanyolországban és Lengyelországban mesét mondanak a *Facebook*on, Franciaországban információkat közölnek, tanácsokat adnak az álhírek ellen, valamint közös játékokat és olvasmányajánlást kínálnak. Szlovéniában olvasmánylisták, vetélkedők és virtuális versenyek is vannak a közösségi médiafelületeken. Portugáliában nincs sok digitális szolgáltatás, ezért egy platformot hoztak létre (https://flipboard.com/@RNBP_DGLAB), amelyen virtuális kiállítások, filmek, zene, játékok stb. találhatók. A járvány alatt Németországban a *#bibathome* könyvtári hashtaget használják, Hollandiában ehhez hasonló a *#ikleesthuist* (’otthon olvasok’) kezdeményezés.

A bezárás alatt mindenütt felfüggesztették a késedelmi díjakat, és a lejárati határidőket meghosszabbították. Németországban, Észtországban, Norvégiában, Portugáliában, Szlovéniában és Svájcban az olvasó online vagy telefonon is kérhet könyvet, amelyet átvehet a könyvtár előtt, vagy házhoz szállítják neki (Bázelben biciklis futárral, Norvégiában autóval). Az Észt Nemzeti Könyvtár egy élelmiszer-szállítóval is együttműködik, egy észt könyvtár csomagküldő állomásokra is szállít. Szlovéniában a postát vonták be, míg Hollandiában könyvtáskákat állítanak össze kiszállításhoz vagy személyes elvitelre. Írországban *drive-thru*-szolgáltatáson gondolkoznak, melynek feltétele a fertőtlenítés szabályozása. Más országok nem ajánlják a kölcsönzést.

Több könyvtár továbbra is ad telefonon, e-mailben tájékoztatást; néhány szlovén könyvtárban *videochat*-szolgáltatást működtetnek. Franciaországban egyes könyvtárak telefonon tartanak kapcsolatot internetelléréssel nem rendelkező olvasóikkal. Litvániában emellett elkezdtek telefonos felolvasásokat biztosítani az időseknek.

Különleges szolgáltatásra is akad példa Litvániában, Franciaországban és Horvátországban. A Litván Nemzeti Könyvtár csaknem 60 nyilvános könyvtárat látott el 3D nyomtatóval, és műanyag pajzsokat nyomtatnak az egészségügynek, de a francia és a horvát könyvtárak is nyomtatnak egészségügyi eszközöket.

A visszahozott adathordozók fertőtlenítése és/vagy karanténba helyezése mindenkit érint. A könyvtáros egyesületek iránymutatást kértek a hatóságoktól; a dbv is várja az illetékes szövetségi intézet válaszát.

A közkönyvtárak újbóli megnyitásáig többen elővigyázatosságból úgy döntöttek, hogy a bezárás alatt nem vesznek vissza semmit (Finnország, Hollandia). Némelyik könyvtár visszaveszi és megtisztítja az adathordozót, amihez a személyzet kesztyűt visel, míg mások elkülönítve tárolják a visszahozott anyagot 24 vagy 72 óráig. A Lengyel Nemzeti Könyvtár legalább 10 napos karanténnal számol. Csupán Angliában érkezett hivatalos válasz a Nemzeti Egészségügyi Szolgálattól: egy olyan, műanyag borítójú könyv, amelyet egy koronavírusos személy megfogott, 72 óra elteltével már nem fertőz, a karton/papír borítójú könyvek esetében ez 24 óra.

Az információs műveltség fejlesztésével a könyvtárak segítenek az állampolgároknak abban, hogy képesek legyenek értékelni a forrásokat, és felismerjék a hamis információkat. Számos országban a kormányzati szervek hívják fel a figyelmet a pandémiával kapcsolatos álhírekre. Franciaországban a könyvtárak célzott módon terjesztik az álhírek értékeléséhez a hivatalos információforrásokat. Németországban az Információs és Könyvtári Szövetség (*Berufsverband Information Bibliothek*, BIB) olyan honlapokra hivatkozik, amelyek tényellenőrzést kínálnak vagy álhírekről tájékoztatnak, a dbv pedig a szövetségi kormány honlapjára utal, ahol a megbízható információk azonosításának ismérvei olvashatók.

Hollandiában a válság még szorosabb együttműködéshez vezetett a közkönyvtárak között: minden kezdeményezés és kreatív ötlet a *CrisisBieb* felületén jelenik meg. A francia könyvtáros főiskola (*Enssib*) webináriumot szervez *Könyvtárak és koronavírus* címmel.

Madridban már dolgoznak a könyvtárak újbóli megnyitásán; meghatározzák a személyzet visszatérésének szakaszait, a visszahozott anyagok kezelését és a szolgáltatások megindítását. Már látni, hogy a járvány rést fog ütni az önkormányzatok költségvetésén (kieső adóbevételek, növekvő szociális kiadások, a lemondott eseményekből származó bevételhiány, a helyi közlekedés visszaesése stb.). Drasztikus takarékoskodásra, a költségek csökkentésére kell számítani. Most Európa-szerte a könyvtáros szakmai szervezeteken múlik, hogy politikai stratégiákat dolgozzanak ki, és eszmecserét folytassanak a könyvtárak működéséről és a szolgáltatások fenntartásáról, hiszen bebizonyosodott, hogy válság idején a közkönyvtárak mindenki számára fontosak.

(Murányi Lajos)

Lásd még 210, 216, 226, 233, 261, 271

Nemzeti könyvtárügy

214/2020

BASOV, Sergej Aleksandrovič: Nacional'nyj projekt „Kul'tura" v fokuse vnimaniâ VII Vserossijskogo foruma publičnyh bibliotek **In:** Bibliotekovedenie. – (2020) 1., p. 101-111.

Res. angol nyelven

A „Kultúra" elnevezésű nemzeti projekt a közkönyvtárak VII. összoroszországi fórumán

Fejlesztési terv; Konferencia -nemzeti; Könyvtári hálózat; Könyvtármodell; Közművelődési könyvtár

A közkönyvtárak összoroszországi fóruma több mint 10 éve különleges helyet foglal el a könyvtári rendezvények sorában. Célját 2007-ben határozták meg: nyílt vita és válaszok keresése az új kihívásokra az aktuális könyvtárpolitika, valamint a különböző szintű helyhatóságok felügyelete alá tartozó (a továbbiakban: önkormányzati) könyvtárak fejlődési tendenciáinak az elemzése alapján. Az Oroszországi Föderáció nemzeti céljait és stratégiai fejlesztési feladatait meghatározó 2018-as elnöki rendelet – az utóbbi évtizedben első alkalommal – felvette a kulturális szférát az állami politika stratégiai feladatai közé. A 2019–2024. évekre szóló szövetségi projekt fejezetei: a *Kulturális közeg*, a *Digitális kultúra* és az *Alkotó ember*. A sokak számára váratlan, *Kultúra* elnevezésű nemzeti projekt elméleti-módszertani alapjait és a források elosztását szolgáló pályázatokat nagyjából egy időben dolgozták ki. Ugyancsak párhuzamosan folyt az új generációs modellkönyvtárak létrehozása és az ágazat fejlesztési koncepciójának kialakítása.

A közkönyvtárak VII. összoroszországi fórumát 2019 novemberében Szentpéterváron tartották *Az önkormányzati könyvtárak új generációja: regionális szemlélet* címmel. A fórum plenáris ülésén elhangzottak a projekt irányításáért és módszertani követéséért felelős szakembereknek és a modernizációs projektek kidolgozóinak és végrehajtóinak előadásai. Az Oroszországi Állami Könyvtár osztályvezetője kiemelte, hogy a megújult könyvtárak megváltoztatták a hatalomnak a könyvtárak finanszírozásához és társadalmi jelentőségéhez való viszonyát. A könyvtárak megújításának első évi eredményei: a 2019 márciusában elfogadott pályázatokon 38 régió 110 könyvtára

700 millió rubel értékben kapott támogatást. 2019 augusztusában az ágazatközi források újraelosztásával újabb 24 könyvtár kapott 160 millió rubelt.
Az eddig megújult könyvtárak munkájának elemzése a következő problémákat tárta fel:
– a könyvtárfejlesztési koncepcióból hiányoznak a szórakoztató jellegű, élményt kínáló feladatok;
– sablonos megoldások a külső megjelenés és a belső tér kialakításában;
– az új információs és kommunikációs technológiák alacsony szintű használata.
A bonyolultabb helyzetek és megoldatlan kérdések között szerepeltek a következők:
– Bár a modellkönyvtáraknak a megújulásban katalizátorszerepet kell betölteniük és a kulturális intézmények munkájának új színvonalát kell képviselniük, az átmenet feltételeit a kulturális minisztérium nem fogalmazza meg. Meg kell vizsgálni a *Kultúra* projekt hatását az önkormányzati könyvtárak több mint 41 ezer könyvtárból álló hálózatára, mivel a megújult 660 könyvtár ennek csak 1,6%-át teszi ki.
– Nem átgondoltak az arányok a központi könyvtárak és azok különböző típusú részegységei (fiókkönyvtárai) korszerűsítése között. A tervek szerint az évente megújuló 110 könyvtárból mindössze 30 központi státuszú, pedig az ő állapotuktól függ az önkormányzati könyvtárak területi hálózatának működése.
– Egységes kritériumok kidolgozása szükséges a különböző forrásokból (állami vagy regionális költségvetés, szponzorok) korszerűsített könyvtárak értékeléséhez és a későbbi tanúsítványokhoz.
– Nem egyértelmű a „központi könyvtár" meghatározása, aminek következtében egyesek 10 millió, míg mások csak 5 millió rubelt kaptak.
– Tisztázni kell a kulturális intézményekben (művelődési házakban) működő könyvtárak jogi helyzetét, amelyek egyrészt közkönyvtárak, másrészt a projekt kizárja őket az önkormányzati könyvtárak hálózatából (intézményi könyvtárnak számítanak), miközben ezek a hálózat 6%-át teszik ki.
A fórum kerekasztal-rendezvényeinek témái: az olvasásfejlesztés, az állományalakítás a modellkönyvtárakban, továbbá a közkönyvtáraknak a társadalomban elfoglalt helye. Emellett megemlékeztek az első független könyvtáros egyesület 30 évvel ezelőtti leningrádi megalakulásáról is.

(Viszocsekné Péteri Éva)

215/2020

GLADKOVA, Anna – RAGNEDDA, Massimo: Exploring digital inequalities in Russia : an interregional comparative analysis. – Bibliogr. **In:** Online information review. – 44. (2020) 4., p. 767-786.

A digitális egyenlőtlenségek kutatása Oroszországban: interregionális összehasonlító elemzés

Használók képzése; Információs műveltség; Információs társadalom; Internet; Társadalmi követelmények

A kutatók világszerte elemzik a digitális megosztottság problémáját, Oroszországgal azonban kevesen foglalkoztak – különösen interregionális perspektívából. Ez azért is meglepő, mert Oroszország nyolc, egymástól sok szempontból különböző szövetségi körzetből áll (Központi, Déli, Északnyugati, Távol-keleti, Szibériai, Uráli, Volga-menti, Észak-kaukázusi); ezekben 85 ún. szövetségi alany (szubjektum) található, köztük 22 nemzeti köztársaság 190 etnikai csoporttal. A földrajzi adottságok szorosan összefüggenek a gazdasági, szociális, kulturális viszonyokkal, a szociális-gazdasági helyzet és az oktatás színvonala pedig hatással van a digitalizáció szintjére. Az aktuális szövetségi és regionális programok célja a digitális megosztottság leküzdése (pl. az optikai kábelhálózat bővítésével, ingyenes wifi-pontok létesítésével). Jelen cikk a nyolc körzet összehasonlításával a területi különbségeket és a digitális egyenlőtlenségeket tárja fel a hozzáférés, a jártasság és a haszon szintjén.
Szoros a kapcsolat az objektív tényezők (távolság, urbanizáció mértéke, az infrastruktúra elérhetősége és az új infrastruktúra kiépítésének költségei) és a régiók digitalizációja között, emellett fontosak a klimatikus és földrajzi feltételek (pl. az Északi körzetben nem lehet optikai szálas hálózatot építeni, a Távol-keleti körzetben csak műholdas internetkapcsolat létesíthető). A következő szempontok merülnek fel:
– megosztottság a város és a vidék között;
– a kapcsolódás költségei;
– a használt eszközök típusa és száma.
Általánosságban kijelenthető, hogy az internet-penetráció és a fejenként használt eszközök száma a városokban nagyobb, mint vidéken; az utóbbi években országos szinten kiugró a mobilinternet és a mobil eszközök gyors terjedése (2018-as adatok szerint a 30 év alattiak 18,4%-a és a vidéki lakosok 16,4%-a csak ilyen módon kapcsolódik a világhálóra). Ami az árakat illeti, a vezetékes internet havonta átlagosan 404 rubelbe kerül, míg a mobilinternet-előfizetés

esetén ez a szám csak 281 rubel. Az egyes körzetek között a havi előfizetések (mind a vezetékes, mind a mobilinternetet tekintve) akár kétszeres szorzót is mutatnak (a vezetékes és a mobilinternet esetben is a Távol-keleti régió a legdrágább, ugyanitt a leglassabb az internetkapcsolat adatátviteli sebessége is).
A ROCIT és egyéb partnerszervezetek által végzett felmérések alapján 2015 óta elkészítik a lakosság „digitális írástudás indexét". Ennek összetevői:
– a használat jellemzői;
– digitális kompetencia;
– digitális biztonság.
2018-ban az index rangsorában az élen az Északnyugati és a Távol-keleti körzet állt (10-ből 7,99, illetve 7,32 ponttal), a legrosszabb pontszámot (1,42) az Észak-kaukázusi körzet kapta. Több esetben is előfordult, hogy míg a körzet egészét tekintve fejlett az infrastruktúra, a digitális írástudás mutatói rosszabbak (pl. Volga-menti körzet), és létezik ennek fordítottja is (Távol-Kelet). Az egyenlőtlenségek mélyebb megértéséhez az egymilliónál nagyobb lélekszámú városokról készített *Oroszországi regionális digitális élet index*et elemezték. Meglepő módon az első helyen – vállalkozási kultúrája, innovatív adminisztrációs rendszere és az egyetemi hallgatók nagy száma miatt – Jekatyerinburg (Uráli körzet) áll, a sort az inkább mezőgazdaságból élő és konzervatívabb lakosságú Déli körzet zárja. Tatárföldön (Volga-menti körzet) indult *Az Internet nyitottsági indexe* nevű kísérleti projekt; az index azt méri, mit kapnak és mennyire elégedettek az emberek az állami online szolgáltatásokkal (adóügyintézés, előjegyzés az orvosnál stb.). A digitális egyenlőtlenségek leküzdésére az állam több programot is indított, köztük a 2014–2024-re szóló, időarányosan teljesülő *A digitális egyenlőtlenség felszámolási programja Oroszországban* címűt. A *Digitális Oroszország* program az online állami szolgáltatások fejlesztésére helyezi a hangsúlyt, a *Digitális gazdaság* program támogatására a lakosságot tanácsadással segítő szakemberek képzése szolgál. A *Digitális kormány* program keretében elindult a közszolgáltatások portálja. A programok működését az első „digitális falu", a 3600 lakosú *Micsurinszkoje Digitális Terület* sikere illusztrálja, ahol a szolgáltatások többségét online elérhetővé tették.
Összefoglalva: Oroszországban léteznek digitális egyenlőtlenségek. Mivel a kutatásban a szerzők csak másodlagos (hivatalos, publikált) adatokra, rangsorokra tudtak támaszkodni, a jövőben elsődleges adatokat érdemes használni, a figyelmet pedig a társadalmi-gazdasági háttérre, a digitális jártasságra és az infokommunikációs eszközök alkalmazásának hatásaira kell összpontosítani.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 212, 232, 259

Központi szolgáltatások

Lásd 240, 241, 270

Együttműködés

Lásd 225, 231, 238, 240, 245, 247, 250, 251, 252, 260, 261, 266

Jogi szabályozás

216/2020

BÄSSLER, Kristin: Bibliotheken, wichtiger denn je! Zur rechtlichen Situation von Bibliotheken in Zeiten des Corona-Virus **In:** BuB. – 72. (2020) 5., p. 242-243.

A könyvtár fontosabb, mint valaha! A könyvtárak jogi helyzete a koronavírus idején

Általános helyzetkép; Elektronikus dokumentum; Könyvtárügy; Nemzetközi helyzetkép; Szerzői jog; Szolgáltatások

A könyvtárak tevékenysége ritkán kerül be a napi hírekbe, de amikor sok embernek otthon kell maradnia a koronavírus-járvány miatt, és a színház, a múzeum és a könyvtár zárva van, a digitális kultúra és oktatás szerepe megnő.
Bár a könyvtárak most elnéptelenedtek, de irodalomra, információra és szórakozásra nagyobb szükség van, mint valaha. A könyvtárak számos ötlettel álltak elő az otthon maradók segítésére: az olvasó most nem tud könyvhöz vagy folyóirathoz jutni a helyszínen, de e-mailben vagy telefonon fordulhat a könyvtár munkatársaihoz (szkennelés, könyvrendelés és házhoz szállítás – betartva a higiénia szabályait). Új kommunikációs csatorna a *Twittothek* nevű virtuális „infotéka", amelyen keresztül egész Németországból fel lehet tenni kérdéseket a könyvtárosoknak a *Twitter*en a *#twittothek* hashtag használatával. Több könyvtár ingyenesen kínálja online szolgáltatásait,

így azok is kölcsönözhetnek (tölthetnek le) könyvet vagy más adathordozót, akik még nem beiratkozott tagok. (Elég beolvasni vagy lefényképezni a személyi igazolványt az ideiglenes tagsághoz.) Virtuális szemináriumok, felolvasások is indultak a *YouTube*-on, a *Facebook*on, az *Instagram*on.

Ezek a megoldások egyszerűnek látszanak, ám gyakorlatba ültetésük kihívást jelent a könyvtárak számára. Az elmúlt hetekben a Német Könyvtári Szövetség (*Deutscher Bibliotheksverband*, dbv) felé számos megkeresés érkezett olyan kérdésekről, mint hogy mit kell tenni a visszahozott könyvekkel; karanténban kell-e tartani ezeket, ha igen, meddig; hogyan kell megszervezni a könyvkölcsönzést stb. A dbv ezekről honlapján (https://www.bibliotheksverband.de/dbv/themen/coronavirus.html) közölt állásfoglalást.

Online felolvasások esetében a könyvtáraknak a rendezvény előtt engedélyt kell kérniük a jogtulajdonostól (a szerzőtől vagy a kiadótól). Ha a jogtulajdonos hozzájárul a mű felolvasásához, a könyvtárnak be kell tartania a szerzői jogi törvényben lefektetett szabályokat a nyilvános hozzáférésre (*UrhG* 19a §) és a közvetítésre (*UrhG* 20. §) vonatkozóan. (Ha egy könyvtár videót akar feltölteni valahová, meg kell szereznie az adott platform, pl. a *YouTube* engedélyét is.)

A közkönyvtárakat a koronavírus-válság előtt és alatt is érintette az e-könyvek kölcsönzése: nemcsak pénzügyi, hanem jogi korlátokkal is kell számolniuk, mivel nem tudnak minden könyvet elektronikus formában kínálni (pénzügyileg is behatárolt a licencek száma). A közkönyvtár csak a kiadó engedélyével, licencszerződés birtokában kölcsönözhet e-könyvet. (A könyvújdonságok sokszor embargósak: a könyvtárak csak bizonyos idő eltelte után kölcsönözhetik őket.) A dbv ezért továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy az elektronikus és a nyomtatott könyvek azonos megítélés alá essenek, és hogy a könyvtárak jogi szabályozás alapján tudjanak választani a piacon kapható összes elektronikus adathordozó közül, és beszerezhessék és kölcsönözhessék azokat annak érdekében, hogy lehetővé tegyék a hozzáférést az emberek számára a tudáshoz, az oktatáshoz és az olvasáshoz. Ez különösen nagy jelentőséggel bír a hátrányos helyzetű olvasók esetében. Az e-könyvek kölcsönzéséhez szükséges jogi szabályozás fontossága még jobban megmutatkozik akkor, amikor szinte kizárólag a digitális médiakínálatra kell támaszkodni.

A tudományos könyvtárak is szembesülnek jogi kérdésekkel. Megpróbálják ugyan biztosítani, hogy a kutatók, a tanárok és a diákok is információhoz és szakirodalomhoz jussanak a zárva tartás alatt, eddig azonban ezeket a dokumentumokat nem lehetett elektronikusan elküldeni a használóknak, vagyis például a diákok nem kaphatták meg a szükséges irodalmat beadandó dolgozataikhoz. 2020. április 9-én a Kultúrminiszterek Állandó Konferenciája (*Kultusministerkonferenz*) közölte, hogy a kérdést illetően a *VG Wort* jogkezelő különmegállapodást hagyott jóvá, amely 2020 májusáig lesz érvényben.

A koronavírus-válság sok könyvtárban okozott problémákat és mutatott rá a jogi hézagokra, de a munkatársak a nehéz körülmények között is elkötelezetten próbáltak megtenni mindent olvasóik információkkal és irodalommal való ellátásért.

(Murányi Lajos)

217/2020

FERNÁNDEZ-MOLINA, Juan-Carlos – MARTÍNEZ-ÁVILA, Daniel – SILVA, Eduardo Graziosi: University copyright/scholarly communication offices : analysis of their services and staff profile. – Bibliogr. **In:** The journal of academic librarianship. – 46. (2020) 2., 102133

Egyetemi szerzői jogi / tudományos kommunikációs irodák: a szolgáltatások és a személyzet profiljának elemzése

Egyetemi könyvtár; Kutatás információellátása; Munkakör; Munkaszervezet; Szerzői jog; Tudományos kutatás

A szerzői joggal, valamint annak a tudományos cikkek, szakdolgozatok és más típusú szellemi művek felhasználásának lehetőségeire gyakorolt hatásával kapcsolatban egyre nő a kérdések száma és összetettsége. Számos kutatás bizonyítja, hogy sem az egyetemi tanárok, sem a hallgatók nem rendelkeznek megfelelő ismeretekkel, illetve nincsenek felkészülve az ilyen kérdések kezelésére. Ez a hiányosság negatív hatással van a tudományos tevékenységre. A helyzetre való tekintettel egyes egyetemi könyvtárak külön erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy használóikat pontosabb információkkal lássák el ezekről a témákról, ezért új szakmai munkakört hoztak létre a szerzői jogi könyvtáros személyében, vagy akár egy új, szerzői jogi irodának nevezett könyvtári részleget is kialakítottak. Ez az új szerep fokozatosan bővült, és magába foglalta a tudományos kommunikáció tágabb problémáinak kezelését. Jelen tanulmány elemzi az ezen irodák által nyújtott szolgáltatásokat, valamint az érintett munkatársak szakmai és tudományos pro-

filját. Az eredmények az érettség és konszolidáció egészséges szintjére utalnak, továbbá a lefedett tárgykörök fokozatos kiszélesedését mutatják.

(Autoref.)

Lásd még 223

Könyvtárosi hivatás

218/2020

MOREVA, O. N.: Vybor bibliotečnoj professii : cennostnye ustanovki molodeži i coderžatel'nye aspekty proforientacii **In:** Naučnye i tehničeskie biblioteki. – (2020) 1., p. 84-103.

Res. angol nyelven

A könyvtárosi hivatás választása: a fiatalok értékrendje és a pályaorientáció tartalmi szempontjai

Felmérés; Könyvtárosi hivatás; Könyvtárkép; Könyvtárosutánpótlás; Könyvtárpropaganda; Középiskolás; Pályaválasztási tanácsadás

Közismert, hogy kevés a jelentkező a könyvtár-informatika szak nappali tagozatára. A közoktatási intézmények végzősei nem szívesen választják a társadalomban kialakult sztereotípiák szerint elévült, roszszul fizetett, perspektíva nélküli szakmát; az internet elterjedése is azt sugallja, hogy a közeljövőben nem lesz szükség könyvtárakra. A szakma tekintélyének hiánya legjobban a könyvtárosképző intézményeket sújtja. A szerző szerint a megoldás a könyvtárosról alkotott kép megújítása fiatalokat vonzó tartalommal, ám a pályaorientációval foglalkozó kutatásokban nem találhatók konkrét javaslatok a szkeptikus fiatalok meghódítására.

Mivel a fiatalok az információkat elsősorban az interneten keresik, a „könyvtáros szakma" kérdésre találatként kapott honlapokat érdemes megvizsgálni. Ezek a következőképpen csoportosíthatók:

– *pályaorientációs honlapok* (a szakmák leírása, rangsorolása, vonatkozó oktatási intézmények);
– *a könyvtárosképző intézmények* (főiskolák, egyetemek) *pályaorientációs anyagai*;
– *a könyvtárosok szakmai pályázatokra készített anyagai* (esszék, interjúk, videók stb.).

Az eredmény: nagyon kevés a hiteles, világos, motiváló információ a jövőjükről még nem döntött fiatalok számára. A szakma eredményes bemutatásához ismerni kell a fiatalok szociális-pszichológiai tulajdonságait, a pályaválasztást meghatározó motívumokat és értékrendet. A szociológiai kutatások megegyeznek abban, hogy a pályaválasztási kritériumok sorában első helyre az önmegvalósítás, a személyes érdeklődés kerül, ezt követi a karrier, a magas fizetés, a szakma tekintélye vagy stabilitása.

A Szentpétervári Állami Kulturális Intézetben az intézmény, a kar, a szak választásának motivációit kutatták. Az eredmények szerint a végzősök 90%-ának jelentkezéskor kevés információja volt; mindössze 21,6% jelezte, hogy jövőjét a tanult szakmában tervezi, 35% még nem döntött. A pályaorientációs munka rossz szervezéséért nem a főiskolák és az egyetemek a felelősek, mivel finanszírozásuk a hallgatói létszámhoz kötött. Ugyanakkor az Oroszországi Könyvtári Egyesület *Fiatal humán erőforrás Oroszország közkönyvtáraiban* című szociológiai kutatása a szakma vonzónak ítélt jellemzőit sorolja fel. Ez alapján kellene hangsúlyozni a szakma tekintélyét, kiemelni a karrierlehetőségeket stb.

A könyvtáros munkájának társadalmi elismerése korábban nem volt kérdés. Ma a könyvtárak társadalmi szerepe és jelentősége nincs világosan megfogalmazva, ezért nehéz a fiataloknak megmagyarázni, hogy a könyvtáros hasznot hoz a társadalomnak.

A szociológusok szerint a motivációk sokféleségét a szociális és regionális különbségek magyarázzák, de természetes, hogy a pályaválasztást személyes pszichológiai tényezők is motiválják. Egy, a marketingben és a PR-ban használt módszer alapján a fiatalok három csoportba sorolhatók: „átlagemberek", „karrieristák" és „maximalisták". A pályaorientációs anyagokat mindhárom csoport számára el kell készíteni; a csoportok dinamikusan változhatnak az élethelyzettől és a személyiség fejlődésére ható egyéb tényezőktől függően. Ezt a besorolást össze lehet kapcsolni *Maslow* szükséglethierarchiájával a könyvtárosi hivatás választását támogató tartalmi érveléshez:

– fiziológiai szükségletek: pályaválasztáskor a fiatalok erre (könnyű, feszültséget nem okozó munka és megfelelő munkakörülmények) alig gondolnak;
– biztonsági szükségletek: a stabilitást elsősorban az anyagi biztonság jelenti;
– a valahová tartozás igénye: a könyvtár mint a kapcsolatépítés helyszíne jelenik meg;
– az elismerés igénye: a hangsúly a könyvtári munka intellektuális jellegén van;

– az önmegvalósítás igénye: a könyvtári munka sokféle, a mai innovatív könyvtárakba energikus, alkotó gondolkodású szakembereket várnak.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Lásd még 210, 247

Oktatás és továbbképzés

219/2020

CASAROSA, Vittore [et al.]: Educational ecosystems for Information Science : the case of the University of Pisa. – Bibliogr. **In:** Education for information. – 36. (2020) 2., p. 119-138.

Az információtudomány ökoszisztémája az oktatásban: a Pisai Egyetem példája

Adatfeldolgozás; Dokumentálóképzés -felsőfokú; Interdiszciplináris problémák; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Könyvtártudomány

A Pisai Egyetem csatlakozott az EU *Erasmus+* programja által 2016 és 2018 között finanszírozott EINFOSE (*European Information Science Education: Encouraging Mobility and Learning Outcomes Harmonization*) projekthez. A többi résztvevővel (a barcelonai, eszéki, hildesheimi, grazi, ljubljanai egyetemek, az ankarai Hacettepe Egyetem és a Svéd Könyvtárosképző Intézet) közösen vizsgálták a könyvtár- és információtudományi (könyvtártudományi) mesterképzések általánosan elfogadott bemeneti követelményeit, és az oktatandó kurzusok tanulási eredményeit (*learning outcomes*) azzal a céllal, hogy elősegítsék egy egységes, európai nézőpont kialakítását, és megkönnyítsék a hallgatók mobilitását az európai egyetemeken.

Pisában már ezt megelőzően is felismerték az interdiszciplináris oktatási környezet értékét, amikor kidolgozták a számítástechnika és a hagyományos humán tudományok módszereit használó digitális bölcsészeti és adattudományi oktatási programokat. Mindkét szakterület nemcsak használja a számítástechnikát, hanem szerepe van más tudományágak kiszolgálásában, valamint – a könyvtárakhoz, levéltárakhoz és múzeumokhoz hasonlóan – a rögzített információk tudományos felhasználásában.

Az adattudomány az adatokkal és az információkkal kapcsolatos folyamatokra, míg a könyvtártudomány az információ- és tudásmenedzsment folyamataira összpontosít. Ebben az értelemben a könyvtártudomány hozzájárulhat az adattudomány fejlődéséhez is. Míg a könyvtártudomány az információk keletkezésével, áramlásával, felhasználásával és megőrzésével foglalkozik, az adattudomány – az empirikus, az elméleti és a számítási paradigma után a tudomány negyedik paradigmájaként – a jobb döntéshozatalnak és a tudományos felfedezés új formáinak a támogatására törekszik. Ebben az interdiszciplináris kontextusban a könyvtártudományi kompetenciáknak kulcsszerepet kell játszaniuk az adatok menedzselésében és (kurátori) gondozásában, például az adatgyűjtés minőségének biztosítása, megfelelő metaadatok használata, az adatok értékelése és újrafelhasználása révén. Az alapvető könyvtártudományi kompetenciák tehát elengedhetetlenek az adattudomány oktatásához, amelyben ezért az információs szakembereknek is helyet kell kapniuk. A két terület közötti kapcsolatok példája az is, hogy az adatok és az adatminőség az adattudomány szemszögéből nézve objektív fogalmak, míg mindez a könyvtártudomány számára kultúra és társadalmi kontextus kérdése is. A másik példa *Buckland* dokumentumelmélete, amelynek azért kellene bekerülnie az adattudományi oktatásba, hogy annak természettudományos és mérnöki orientációja humán tudományi irányultsággal egészüljön ki.

A Pisai Egyetemen 2009-ben megszüntették a könyvtár szakot; a bölcsészkaron kulturális örökség tanulmányok szakon, a természettudományi karon informatika szakon lehet elvégezni ilyen irányú alapképzést. 2002-ben interdiszciplináris programokat is indítottak: digitális bölcsészet alap- és mesterszakot, illetve adattudomány és üzleti informatika mesterszakot. Az informatika mesterszakon belül 2017-ben „adat- és információ", valamint „mesterséges intelligencia" program indult. Doktori képzés informatikai és adattudományi területen működik. A digitális bölcsészet, illetve az adattudomány és üzleti informatika mesterszakon oktatott témák a humántól a reáltudományi területekig felrajzolható spektrumon helyezhetők el, a két halmaz metszetében az adatbányászattal, az adatvizualizációval, a szövegelemzéssel, a közösségimédia-elemzéssel, az adatbázisokkal, az információkereséssel és a webmarketinggel.

A statisztika szerint a digitális bölcsészet mesterszakra elsöprő többségben bölcsészettudományi alapszakos hallgatók érkeznek, míg az adattudomány és üzleti informatika mesterszakra jelentkezők diszciplináris háttere heterogén. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a könyvtár- és információtudományi kurzusokat

a digitális bölcsészetet tanuló hallgatók választják a leggyakrabban, de az adattudomány és üzleti informatika szakon – ahol több a kötelező tantárgy matematikából, számítástechnikából és közgazdaságtanból – is jelentős az ilyen kurzusokat felvevők aránya. Összességében a hallgatókat egyre inkább vonzzák ezek a mesterprogramok, amelyek készségeiket multidiszciplináris kompetenciákkal egészítik ki – 2011 és 2018 között mindkét szak létszáma növekedett. Ugyan a munkaerőpiaci elhelyezkedés szempontjából a multidiszciplináris szemlélet sikeresnek mondható, az akadémiai szféra nem bizonyul elég rugalmasnak a szakterületek közötti falak lebontásához.

(Koltay Tibor)

220/2020

CHOI, Youngok: Developing a specialization for LAM convergence using a competency-based approach in an LIS graduate curriculum. – Bibliogr. **In:** Journal of education for library and information science. – 61. (2020) 2., p. 212-228.

Egy könyvtári, levéltári és múzeumi szakirányú képzés kialakítása a könyvtár- és információtudományi mesterképzés keretében, kompetencialapú megközelítéssel

Interdiszciplináris problémák; Képzés -rokon területen; Könyvtárosképzés -felsőfokú; Könyvtárosképző intézmény; Közgyűjtemény; Kulturális örökség

A digitális környezetben, egyedi gyűjteményeik kezelése kapcsán a könyvtárak, levéltárak és múzeumok közelednek egymáshoz. Ez a konvergencia határozza meg a LAM (*Libraries, Archives, Museums*) szektort, amelyet a digitális technológiákat alkalmazó és a szakmai határokon átnyúló, együttműködésen alapuló gyakorlatok jellemeznek. A trend megköveteli, hogy a könyvtár- és információtudományi programok képzési lehetőségeket nyújtsanak azoknak a hallgatóknak, akik információs szakemberként e területek valamelyikén szeretnének elhelyezkedni. Az Amerikai Katolikus Egyetem (*Catholic University of America*, Washington, D.C.) Könyvtár- és Információtudományi Tanszéke ezért információtudományi mesterképzése keretében 2011-ben új szakirányt indított *Kulturálisörökség-információkezelés* (*Cultural Heritage Information Management*, CHIM) elnevezéssel.

A tantervhez szükséges kompetenciákat és a részletes kimeneti követelményeket a gondos tervezés és a fenntarthatóság szempontjai alapján, kompetencia-alapú megközelítéssel dolgozták ki. Ezt a módszert az Egyesült Államokban az 1960-es években fejlesztették ki, és széles körben alkalmazható a szakképzésben. Célja az, hogy a hallgatók a munkaerőpiacon szükséges készségeket, képességeket és tulajdonságokat sajátítsanak el, nincs azonban általánosan elfogadott meghatározása.

A LAM szektor jövendő szakemberei számára tervezett CHIM-képzés – és egyúttal a megszerzendő kompetenciák – fő területei: a kulturális örökség intézményeinek története és kontextusa, a forráskezelés és digitális kurátori gondozás, az információszervezés, az információs szolgáltatások, valamint a digitális technológia. A cikk bemutatja, hogyan alakították ki az új programot részben az addigi kurzusok anyagára építve, majd hogyan dolgozták ki a tanegységlistát és a követelményeket a kompetenciák figyelembevételével.

A program első blokkját a könyvtár- és információtudományi alapozó kurzusok képezik; a második szinten a LAM-területhez kötődő közös ismereteket és kompetenciákat szolgáló kurzusok találhatók (pl. metaadatok, digitális könyvtárak, digitális kurátori tevékenység); végül a harmadik réteget a választható kurzusok jelentik. A kurzusleírásokat minden esetben a tanulási célok, gyakorlati feladatok és elérendő kompetenciák kísérik. Például „a digitális könyvtárak alapjai" kurzus során a tematika érinti a digitális könyvtárak fejlesztését, a gyűjteményépítést, az információszervezést és a hozzáférés biztosítását, a rendszerarchitektúrákat, a projekttervezést és a menedzsmentet; a feladatok közé tartozik egy esettanulmány írása egy digitalizálási projektről, egy digitalizálási útmutató készítése, egy digitális tartalomkezelő rendszer használata egy csoportos projektben és felhasználhatósági vizsgálat folytatása; végezetül beadandókat, prezentációkat és egy digitális gyűjtemény weblapját kell elkészíteni. Ezáltal mind az intellektuális, mind a technológiai kompetenciákat fejleszteni lehet, de a problémamegoldás és a csoportmunka is nagy szerepet kap.

A CHIM-képzést a tanulási eredmények (*learning outcomes*) mérése és értékelése alapján időről időre felülvizsgálják. Sikerességét bizonyítja, hogy számos végzett hallgató helyezkedett el a főváros nagy múltú kulturális intézményeiben (Nemzeti Levéltár, Kongresszusi Könyvtár, Smithsonian Intézet, Metropolitan Művészeti Múzeum), 2015-ben pedig a legfontosabb kurzusok elemeire építve a tanszék felsőfokú tovább-

képzést indított a LAM-területen elmélyedni kívánó gyakorló szakemberek számára.

(Koltay Tibor)

Lásd még 225, 229

Szabványok, normatívák

221/2020

MARTÍNEZ-GONZÁLEZ, M. Mercedes – ALVITE-DÍEZ, María-Luisa: A semantic web methodological framework to evaluate the support of integrity in thesaurus tools. – Bibliogr. **In:** Journal of information science. – 46. (2020) 3., p. 378-391.

Egy szemantikus webes módszertani keretrendszer a tezauruszeszközök integritást támogató mivoltának értékeléséhez

Felmérés; Hatékonyság; Információszervezés; Szabvány; Szoftver; Tézaurusz

A szemantikus web és a kapcsolt adatok (*linked data*) témája ismét a felszínre hozta a tezauruszok mint fogalmi segédletek iránti érdeklődést. Ennek fontos kérdése a szemantikus interoperabilitás. 2011 és 2013 között kiadták az ISO 25964 szabvány (*Information and documentation – Thesauri and interoperability with other vocabularies* [*Információ és dokumentáció – Tezauruszok és interoperabilitás egyéb szótárakkal*]) két részét, amelyek felülírták a tezauruszokkal foglalkozó ISO 2788:1986 szabványt (*Documentation — Guidelines for the establishment and development of monolingual thesauri* [*Dokumentáció – Útmutató az egynyelvű tezauruszok kialakításához és fejlesztéséhez*]). Ezzel a korábbi kifejezésalapú megközelítést felváltotta a fogalomalapú megközelítés – utóbbi elv szerint épül fel a már szélesebb körben alkalmazott SKOS (*Simple Knowledge Organization System*) szótár is.

Az integritás elve biztosítja, hogy egy adott tezaurusz megfeleljen az adatmodellje által meghatározott szabályoknak. Egy ideális tezauruszeszköz alkalmas arra, hogy a frissítések és bővítések esetén blokkolja az integritást sértő elemeket, automatikusan beilleszsze a derivált kapcsolatokat, vagy éppen kaszkádszerűen törölje egy törölt elem teljes kapcsolatrendszerét. A szerzők egy olyan módszertani javaslatot vázolnak fel, amelynek révén lehetővé válik annak értékelése, mennyire képesek támogatni a tezauruszeszközök a rendszerek integritását.

Az ISO 2788, az ISO 25964, illetve a SKOS egyaránt megfogalmazza az integritás feltételeit; a hasonlóságokat és különbségeket a cikk táblázatban foglalja össze, akárcsak azt, hogy mi következik mindebből az integritást szavatoló eszközökre nézve. Példának okáért az ISO-szabványok előírják az alá- és fölérendelt fogalmak reciprocitását a tezauruszokban, továbbá tiltják a körkörös ciklusok létrejöttét a fogalmi hierarchiákban, míg a SKOS ezeket a kritériumokat nem tartalmazza. Az ISO 25964 emellett elődjéhez képest több újítást is bevezet, például az alárendelt kapcsolatok többfélék lehetnek – valami lehet valaminek az előfordulása, része és típusa (*instance of*, *part of*, *kind of*).

A cikkben leírt módszertani keretrendszert kvalitatív elemzés egészíti ki, amely három eszközzel ellenőrzi a megfelelőséget: a *PoolParty* tezauruszeszközzel, a *SKOSEd* SKOS-szerkesztő és -kezelőszoftverrel, illetve a *VocBench* nevű OWL ontológia-, SKOS(XL) tezaurusz- és RDF-adatkezelő szoftverrel. A kvalitatív vizsgálathoz egy kis méretű ad hoc tezauruszt használtak Európa földrajzi neveivel az *EuroVoc* tezaurusz nyomán, és 20 lehetséges esetre futtatták le az elemzést. A tesztek célja az volt, hogy egy tezaurusz szerkesztése közben észlelhetők legyenek az esetleges következetlenségek, amelyeket a különböző szoftverek eltérő módon azonosítanak. A *PoolParty* kompatibilisnek bizonyult az ISO-szabványokkal, de korlátai is voltak (pl. a polihierarchikus viszonyok kezelése terén); a *SKOSed* kevesebb esetben jelzett integritás-problémákat a SKOS megengedőbb axiómái miatt; a *VocBench* kollaboratívan fejlesztett platform pedig az ISO 25964 adattömbjeihez (*array*) és fogalmi csoportjaihoz (*concept group*) kapcsolódó teszteket is támogatta, továbbá külön funkciót kínált az integritás ellenőrzésére (*Integrity Constraint Validator*). Az összehasonlító táblázat arra is kitér, amikor az egyes eszközök nem tiltják le az adott műveletet az integritás megsértése miatt, de jelzik a felmerült problémát.

Ugyan mindhárom alkalmazott segédeszköz a SKOS szótárát használja, a kutatás fókuszában a tezauruszok integritása állt. (Egy célirányosan SKOS-eszközöket vizsgáló kutatásnak más jellegű problémákat kell feltárnia, így az integritást érintő különbségek is eltérő következtetésekhez vezetnének.) Az eredmények elősegíthetik az ISO 25964 és a SKOS megfeleltetésének munkafolyamatát is. A szerzők az ISO 2788-hoz képest az ISO 25964 szabványban életbe

léptetett változtatásokat és azok hatásait is elemezték, ugyanis továbbra is fontos mindkét perspektívát párhuzamosan fenntartani, mivel a tezauruszok és a segédeszközök új szabvány szerinti adaptációja még sokáig elhúzódhat.
A tezauruszszerkesztő szakembereknek szánt keretrendszert a jövőben a tezauruszkezelő eszközök funkcionális követelményeinek, a szükséges felhasználói interakcióknak és a használói interfészeknek a vizsgálata egészítheti ki.

(Bódog András)

Lásd még 234

Egyesületek

Lásd 224

Konferenciák

Lásd 214

Könyvtárak és tájékoztatási intézmények

Nemzeti könyvtárak

222/2020

ÉLOI Catherine – MOIRAGHI, Eleonora – ROSE, Virginie: Un espace pour les humanités numériques à la BnF. – Bibliogr. **In:** Bulletin des bibliothèques de France. – (2019) 17., p. 90-95.

Tér a digitális bölcsészet számára a Francia Nemzeti Könyvtárban

Digitalizálás; Enteriőr; Interdiszciplináris problémák; Könyvtárépület -nemzeti; Kutatás információellátása; Nemzeti könyvtár

A Francia Nemzeti Könyvtár (*Bibliothèque nationale de France*, BnF) az 1990-es évek óta indít digitalizálási projekteket, valamint foglalkozik a digitálisan született dokumentumok megőrzésével. A digitális gyűjtemények vagy koherens adategyüttesek (webarchívumok, bibliográfiai metaadatok, a *Gallica* és annak könyvtáron belül elérhető változata, a *Gallica intra-muros* stb.) bővülése a szöveg- és adatbányászati eszközök fejlődésével párhuzamosan az elmúlt évtizedben új megközelítéseket hozott magával, különösen a digitális bölcsészet területén. A BnF 2017-ben a *Corpus* projekt részeként megvizsgálta, milyen terekre van szükségük a digitális korpuszokkal foglalkozó kutatóknak. Az igények alapján a *Rez-de-Jardin* épület *Salle X* nevű bibliográfiai kutatótermében egy tudományos közösségi teret hoznak létre, amely egyéni és csoportos munkára, képzésekre és interdiszciplináris együttműködésekre egyaránt alkalmas.
A *Salle X* elődje, a katalógus- és bibliográfiai terem 1934-ben nyitotta meg kapuit a nemzeti könyvtár Richelieu-épületében, egy helyen téve elérhetővé az olvasók számára a tájékoztatást és közel 3000 bibliográfiai referenszforrást (köztük saját katalógusokat és más könyvtárak katalógusait is). Az addigi széttagolt és nehezen hozzáférhető bibliográfiai apparátust így egy olyan terem váltotta fel, amely bármilyen kérdéshez és kutatáshoz kiindulópontot jelentett. A kisméretű helyiség a berendezésével is elősegítette az olvasók és a könyvtárosok közötti párbeszéd lehetőségét, így a kiváló szakértelemmel bíró munkatársaknak köszönhetően hamar nagy népszerűségre tett szert. A François Mitterrand-épület (Tolbiac-épület) átadása után, 1998-ban *Salle X* néven az új épületbe került a bibliográfiai kutatóterem, míg a különgyűjtemények a Richelieu-épületben maradtak. A Mitterrand-épület alsó, kutatókönyvtári szintjén (*Rez-de-jardin*) a kutatótermekben szaktájékoztató könyvtárosok, valamint számítógépes katalógusok segítik a tájékozódást – miért van akkor még szükség külön bibliográfiai teremre? A folytonosság fenntartásán túlmenően fontos szempont, hogy a *Salle X* a szaktájékoztató könyvtárosoknak is támogatást jelent, emellett segít az újonnan érkező vagy akár a tapasztalt kutatóknak egyensúlyozni a nyomtatott és az elektronikus források között, így igazi multifunkciós és multidiszciplináris teret kínál.

Az elmúlt évtizedekben a kutatási igények és módszerek nagy változásokon mentek keresztül. Annak érdekében, hogy a könyvtárosok továbbra is eredményesen együttműködjenek a kutatókkal, a *Salle X* egy részét át kívánják alakítani egy hibrid, interdiszciplináris térré, ahol többféle (könyvtári, jogi, információtechnológiai) szakértelem találkozhat. A digitális korpuszokkal kapcsolatos kérések (pl. digitalizálás, OCR-ezés igény szerint) egykapus kiszolgálása mellett szükség van egy olyan helyre, ahol a kutatók, illetve a könyvtárosok és a kutatócsoportok megoszthatják egymással ismereteiket a heterogén és nagy méretű adategyüttesek kezeléséről. A kialakítandó teret nem a nagyközönségnek, hanem a tudományos kutatóknak szánják, azzal a célzattal, hogy diszciplínasemleges „harmadik hely", a közösségépítés és a tudáscsere helyszíne legyen.

A *Salle X* egyszerre nyújt majd „házon belüli" hozzáférést a jogvédett digitális gyűjteményekhez és adatbázisokhoz, továbbá eszközöket az elemzésükhöz és szakértői támogatást a használatukhoz. Emellett szemináriumoknak is otthont ad, és lehetőséget teremt a kutatási projektek bemutatására, valamint a BnF gyűjteményeihez kötődő projektek eredményeinek megőrzésére. A remények szerint a *Salle X* tehát csomópont lehet a külső és belső szereplők között, és tudományos közösségi térként szinergiákat szabadíthat fel.

Közel 510 m^2-nyi alapterületen 2020-ra egyéni munkaállomásokat, csoportszobákat és egy rendezvényekre alkalmas, digitális kijelzőkkel és táblákkal felszerelt moduláris teret alakítanak ki, továbbá a könyvtárosok munkaállomásainak is központi szerepet szánnak az együttműködések elősegítése érdekében. Mindehhez meg kell oldani a világítás, a hangszigetelés és a légkondicionálás kérdéseit, összhangban maradva az eddigi építészeti koncepcióval. A tervezési folyamatba bevonják a könyvtárosokat, a BnF-et használó kutatókat és a Francia Nemzeti Tudományos Kutatási Központot (CNRS) mint kiemelt partnert is.

A katalógusterem vezette be elsőként a számítógépeket, majd a *Salle X* tette elsőként elérhetővé a *Gallicá*t és a webarchívumokat. Az úttörő szolgáltatások sorába illeszkedve a *Salle X* megújuló terei kiindulópontot, kísérleti terepet és modellt jelentenek a digitális gyűjteményekhez kapcsolódó szolgáltatások biztosításában és a digitális bölcsészeti projektek támogatásában is.

(Lévai Gábor)

223/2020

SAMUELSSON, Marielouise: Visionen som blev verklighet – men bara ett litet tag **In:** Biblioteksbladet. – 105. (2020) 5., p. 10-21.

Valóra vált víziók – de csak rövid időre

Adatbázis; Digitalizálás; Hozzáférhetőség; Időszaki kiadványok gyűjteménye; Nemzeti könyvtár; Szerzői jog

Svédországban a nemzeti könyvtár (*Kungliga Biblioteket*, KB) a digitalizálási munka mellett egyre több figyelmet fordít arra, hogy a digitális kulturális örökséget hogyan lehet a használók számára is minél kevesebb megkötéssel hozzáférhetővé tenni. Ennek érdekében 2019 végén 2022-ig szóló keretmegállapodást kötöttek a *Bonus Copyright Access* nevű, jogtulajdonosokat összefogó szervezettel, együttműködést irányozva elő az érdekelt felek között a digitalizálás és az arra épülő szolgáltatások terén. 2020 április elején gyors megegyezés született arról, hogy a KB a digitalizált hírlap- és folyóiratanyag jelentős részét kísérletképpen ingyenesen, nyílt formában szolgáltathassa. Az adatbázis (*Svenska Dagstidningar*, https://tidningar.kb.se/) április 8-tól nyilvánosan hozzáférhetővé vált, majd ezt meghosszabbították május hónapra is. A KB ellentételezésül 80 ezer svéd koronát fizetett havonta a *Bonus Copyright Access*nek. Sajnos azonban a nyilvános elérhetőséget további források hiányában júniustól meg kellett szüntetni. A szerzői jogi rendelkezések értelmében a 27 millió digitalizált oldalra rúgó hírlap- és folyóirat-adatbázis tartalma korlátozások nélkül csak a KB-ből és néhány egyéb könyvtárból érhető el, csupán a 115 évnél régebbi anyagok tekinthetők meg szabadon.

A technikai problémák mellett – az adatbázis nem a tömeges használat kiszolgálására épült – a KB számos további kihívással szembesül a hozzáférési akadályok elhárulta után is, például a GDPR alkalmazása vagy a felejtéshez való jog érvényesítése kapcsán. Világossá vált, hogy ha hosszú távon hozzáférhetővé kívánják tenni a digitális gyűjteményeket, akkor a jogtulajdonosoknak fizetendő költségeket és az egyéb szolgáltatási feladatok pénzügyi hátterét biztosítani kell a könyvtár költségvetésének terhére. *Gunnar Sahlin*, az intézmény korábbi főigazgatója (2003–2012) már évekkel ezelőtt szóvá tette, hogy a nemzeti kulturális örökség tömeges digitalizálása mellett a hozzáférés kereteinek megteremtése elsikkadt. A koronavírus-járványhelyzet a politikai dön-

téshozókat is ráébresztette a szolgáltatási kérdések fontosságára, amit a KB igyekszik kihasználni. A mostani kísérlet jó alkalmat adott a kihívások és a követelmények felmérésére. A célkitűzés az, hogy norvég mintára Svédországban is alapozzanak meg egy olyan nemzeti szintű infrastruktúrát az összes érdekelt fél részvételével, amely a digitalizáláson túlmenően a szolgáltatási rendszer működtetését is biztosítja. A nemzeti könyvtár törekvéseit a használati statisztikák is alátámasztják: az adatbázis áprilisi megnyitásával a virtuális használók száma mintegy 900%-kal emelkedett.

Svédország más országok nemzeti digitális könyvtárainak szolgáltatásaihoz képest (Egyesült Államok, Franciaország, Hollandia, Finnország, Norvégia) le van maradva a digitalizált és hozzáférhetővé tett könyvek és időszaki kiadványok számát tekintve. Ez a stratégiai tervezés és a kulturális örökség iránti döntéshozói elkötelezettség alacsonyabb szintjének tudható be, a remények szerint azonban sikerülhet pozitív változásokat elérni.

(Németh Márton)

Lásd még 213, 232, 234, 238

Felsőoktatási könyvtárak

224/2020

2020 top trends in academic libraries : a review of the trends and issues affecting academic libraries in higher education. – Bibliogr. **In:** College & research libraries news. – 81. (2020) 6., p. 270-278.

2020 fő trendjei a felsőoktatási könyvtárakban

Egyesület -könyvtári -nemzetközi; Felsőoktatási könyvtár; Nemzetközi helyzetkép; Szakirodalmi szemle

Változásmenedzsment: új készségek az új vezetéshez

A Tudományos Könyvtárak Egyesületének (ARL) friss jelentése a változások kezelésével összefüggésben három kulcsterületet nevez meg: a tudományos könyvtárak kapcsolata az intézeti partnerekkel, a tudományos könyvtárak szervezeti felépítésének átalakulása és a szükséges készségek változása. Ahhoz, hogy a könyvtárak ne veszítsenek pozíciójukból a bizonytalan és változékony környezetben, nagyon fontos, hogy a változásokat megfelelően menedzseljék. A vezetőknek többféle képzés, workshop és más program áll a rendelkezésükre, ahol elsajátíthatják a jövőben szükséges készségeket.

Az integrált könyvtári rendszerek fejlődése

Az *Ex Libris* cég 2019 decemberében bejelentette, hogy megvásárolja az *Innovative*-ot, amely eddig főként a közkönyvtárak számára kínálta termékeit (*Sierra*, *Polaris*). Az egyesülés minden bizonnyal érinteni fogja az *Ex Libris* szolgáltatási palettáját, melyet eddig az elsősorban felsőoktatási könyvtárak által használt, felhőalapú *Alma* rendszer dominált. A modern IKR-ek és a felhőalapú informatika térnyerése magával hozta az átjárhatóság igényét. Ehhez kapcsolódik a Nemzeti Információs Szabványok Testülete (*National Information Standards Organization*, NISO) által kidolgozott FASTEN (*Flexible API STandard for E-content NISO*) kezdeményezés, illetve a nyílt forráskódú FOLIO könyvtári szolgáltatási platform is.

Learning Analytics: a tanulmányi adatok elemzése

A Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesületének (ACRL) 2018-as trendjelentése rámutatott arra, hogy az oktatáshoz kapcsolódó tanulmányi adatok elemzésének módszere (*Learning Analytics*) egyre népszerűbb a könyvtárak körében. Az adatok számítógépes elemzését felhasználhatják a könyvtárak működésének optimalizálásához, értékük igazolásához, továbbá az intézmények jobban megérthetik a diákok igényeit, és az esetlegesen felmerülő problémákat még azok megjelenése előtt azonosíthatják. Az elmúlt időszakban azonban egyre több könyvtáros kritizálta az eljárást, adatvédelmi és etikai aggályokat fogalmazva meg. Eszerint a tanulási analitikákat csak nagy körültekintéssel, a személyiségi jogok védelmének szem előtt tartásával szabad használni.

Gépi tanulás és mesterséges intelligencia

Napjaink talán legjelentősebb technológiai újdonsága a gépi tanulás és az ahhoz kapcsolódó mesterséges intelligencia megjelenése. Az új technológiákat a könyvtárak is kiaknázhatják, ám adaptálásuk veszélyeket rejt magában: az algoritmusok torzító és szűrő hatása csorbíthatja az információhoz való szabad hozzáférést és a magánszférát. Éppen ezért a szakértők a helyi fejlesztésű szoftvereket javasolják, melyek számítási modelljei átláthatóak és megfelelnek a szakmai etika követelményeinek. A témakörhöz kapcsolódóan az OCLC az adat-írástudás és a programozási írástudás fejlesztését szorgalmazza.

Open access: átmenetek és átalakulások

Az elmúlt néhány évben számos könyvtár lemondta *big deal*-előfizetéseit, és új licenctárgyalásokba kezdett. A cél az átállás a nyílt hozzáférés (*open access*) modelljeire, a kiadók és könyvtárak egyre többször kötnek egymással ez alapján szerződést (pl. ún. kiegyenlítő megállapodások, *read-and-publish* és *publish-and-read* megállapodások formájában). Újdonság, hogy a *Plan S* nevű nyílt hozzáférési kezdeményezés gyakorlati megvalósítása 2021-re tolódik.

Kutatásiadat-szolgáltatás (Research Data Services, RDS): etika és fejlődés

A kutatási adatok kezelését, azok hozzáférhetővé tételét először 2016-ban fektették le a FAIR (*Findability*, *Accessibility*, *Interoperability*, *Reusability*, azaz kereshetőség, hozzáférhetőség, interoperabilitás, újrahasznosíthatóság) alapelvei. A tudományos kommunikáció – tudományágtól függően – egyre inkább nyilvánossá válik, az *open access* fogalma mellett a nyílt adatok (*open data*) és a nyílt tudomány (*open science*) elve is meghatározó. A gyakorlatban azonban még nem terjedt el eléggé ez a modell, ami a kutatóknak is felróható. Észak-Amerikában a tudományos könyvtárak többsége még csak alapszintű RDS szolgáltatást nyújt (tanácsadás, képzés), és a többiek is az elmúlt három évben alakították ki emelt szintű szolgáltatásaikat (pl. adatelemzés, adatvizualizáció). Ehhez a megfelelő kompetenciákkal rendelkező adatkönyvtárosokra is szükség van. A terület fejlesztését Észak-Amerikában a *Data Curation Network* és a *Data Curation Forum* segíti.

Társadalmi igazságosság, kritikai könyvtárosság és kritikai digitális pedagógia

A kritikai könyvtárosság célja, hogy felhívja a figyelmet a könyvtárakat, az oktatási intézményeket és a társadalmat meghatározó hatalmi struktúrákra, és a társadalmi igazságosság és felelősségvállalás talaján állva a használóknak is ezt a szemléletet adja át. A kritikai digitális pedagógia emellett a technológiával szemben mindig a kérdezésre helyezi a hangsúlyt.

Médiastreamelés

Az utóbbi években a streamelt formában megtekinthető videók előretörésének vagyunk a tanúi. Ez a tendencia kihívás elé állítja a könyvtárakat, hiszen az online és a hibrid oktatás támogatásához is szükség van ilyen tartalmakra. A könyvtárosok számára a hozzáférhetőség mellett a fő szempontot az előfizetési modell és a szolgáltatók (pl. *Kanopy*) árképzése jelenti.

Hallgatói jólét

A felsőoktatásban tanulók sokszor küzdenek depresszióval, szorongással, alvási- vagy étkezési gondokkal, illetve családi problémákkal. A könyvtárak központi szerepüknél fogva képesek biztonságos, támogató közeget nyújtani a számukra. Több intézményben meditációs helyiségekkel, jógaórákkal, „éléskamrákkal" és alvásra alkalmas helyekkel várják a hallgatókat, az autizmus spektrumzavarral élőknek pedig célzott szolgáltatásokat (pl. csendes terek, chates referensz) kínálnak.

(Nagy Andor)

Lásd még 217, 227, 230, 231, 235, 236, 237, 242, 243, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 260, 262, 265, 266, 270

Közművelődési könyvtárak általában

225/2020

PALMER-HORN, Ute: Zukunftsperspektiven kleinerer Bibliotheken : eine beispielhafte Darstellung am Bundesland Bayern **In:** BuB. – 72. (2020) 2-3., p. 122-126.

A kisebb könyvtárak jövőbeni kilátásai: jó példák bemutatása Bajorországból

Együttműködés -regionális; Fiókkönyvtár; Könyvtári hálózat; Közművelődési könyvtár; Községi könyvtár; Működési feltételek; Szolgáltatások; Társadalmi követelmények; Továbbképzés; Városi könyvtár

Bajorország Németország második legnagyobb tartománya. 1815 közkönyvtára van (2018. évi adat); 410-ben főállású, 360-ban mellékállású könyvtáros dolgozik, a többiben önkéntesek teljesítenek szolgálatot. A tartományban léteznek nagyon jól felszerelt könyvtárak, és vannak olyanok (főként a vidéki területeken), amelyek jóformán csak a minimális kötelezettségeiknek tudnak eleget tenni. A 10 ezernél kevesebb lakosú településeket legtöbbször mellékállású vagy önkéntes könyvtáros látja el. A nyitvatartási idő nem kielégítő, és nem igazodik az igényekhez. A könyvtárosok munkaidejét kitöltik a rutinfeladatok, továbbképzésükre nincs lehetőség. A 25 ezres lakosságszámot megközelítő településeken sem kielégítő a szakszemélyzet képzettsége; szükség lenne információtechnológiai

jártassággal, marketingtudással és médiapedagógiai ismeretekkel felvértezett szakemberekre.
A Bajor Könyvtári Központ (*Landesfachstelle*) továbbképzési koncepciót dolgozott ki a kistelepülési könyvtárosok számára. Az alapozó kurzus öt modulból áll. Erre egy specializált szakmai továbbképzés épül, amelyet évente tartanak háromnapos rendezvény keretében, igen változatos témákkal. A végzettek kérésére 2020-ban új formátumú képzés indul „Quali Plus" néven.
Bajorországban arra törekszenek, hogy a városokban és a vidéki területeken azonosak legyenek az életkörülmények. Vidéken gyakran hiányoznak a közösségi találkozóhelyek, amelyek megteremthetnék a társadalmi kohézió alapjait. A könyvtárak felvállalhatják ezt a szerepet; célcsoportjaik főként az idősek és a családok.
Jó gyakorlatok: *Wörth bei Erding* településen (4500 lakos) 2015-ben közös helyszínre kerültek a fő ellátó intézmények (a bolt, az orvosi rendelő és a községi könyvtár). „Olvasókávézó" jött létre, amely a rugalmas berendezésnek és a terek kialakításának köszönhetően hamar a közösségi élet központja lett. *Rammingen*ben (1600 lakos) az utóbbi években a településnek új központja alakult ki (óvoda, általános iskola, közösségi ház, tűzoltóság stb.), amelynek része a közkönyvtár is. A könyvtár 11 önkéntest foglalkoztat szakmai irányítás mellett, ami 5 órányi heti nyitvatartást tesz lehetővé, de az általános iskolával és az óvodával közösen megoldották, hogy a könyvtár délelőtt is nyitva legyen. Sikerük titka a kurrens választék, a vonzó weboldal és a partnerintézményekkel való együttműködés.
A kisebb könyvtárak akkor tudnak innovatív szolgáltatásokkal (például e-dokumentumokkal) előállni, ha kapcsolatot építenek ki egymással és más intézményekkel. Bajorországban 2015-ben alakult meg az *eMedienBayern* hálózat, tagjainak száma meghaladja a 120-at. A tagok „kulcsra kész", de adaptálható megoldásokat kapnak az e-dokumentumok szolgáltatásához. A Bajor Könyvtári Központ 11 tapasztalatcsere-csoportot hozott létre a kiskönyvtárak munkatársai számára.
A vidéki és kistelepülési könyvtárak a látogatási idő minőségi eltöltését is célul tűzik ki. A megfelelő bútorok, az egyéni és a csoportos tevékenységek támogatása, az elmélyülésre és a kommunikációra szolgáló zónák elkülönítése mind-mind javítják a könyvtárak imázsát.
Jó gyakorlatok: *Marktoberdorf*ban (19 ezer lakos) friss, modern arculatot kívántak kialakítani a szűkös alapterület ellenére. A fizikai gyűjtemény kb. 20%-át felszámolták, a bejáratnál „olvasókávézó" található, megújult a gyermekrészleg, és alkotóteret (*makerspace*) is létesíteni fognak. A zenekedvelők streamingszolgáltatást vehetnek igénybe, az *Online-Schwaben* révén pedig e-dokumentumok is elérhetőek. *Geretsried*ben (26 ezer lakos) a különböző (hagyományos és elektronikus) társas- és kártyajátékok kerültek a könyvtári tevékenység középpontjába, kiegészülve a számítógépes játékok széles tárházával. Játékesteket szerveznek, ezzel a könyvtár jobban beágyazódik a település közösségi életébe. *Olching*ben (28 ezer lakos) az eslingi fiókkönyvtárban „élménykönyvtárat" működtetnek. A könyvtár egy pékségen át közelíthető meg, amellyel szorosan összekapcsolódik, a heti nyitvatartást így 77 órára tudták növelni. Az élményszerű szolgáltatást a pékség közelsége mellett az aktuális gyűjtemény, az RFID és a vonzó berendezés biztosítják.
A vidéki könyvtárak szerepét további szempontok bevonásával lehetne vizsgálni (pl. mozgókönyvtárak, körzeti könyvtárak stb.). A szakmai támogató és tanácsadó szervezetek segítségével a kiskönyvtáraknak megvan a lehetőségük arra, hogy a különböző életkori csoportok számára a település közösségi központjaivá váljanak, megteremtve az egyenlő hozzáférés esélyét.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 210, 213, 214, 228, 244, 253, 254

Városi könyvtárak

Lásd 225, 254, 259, 261, 264, 268

Községi könyvtárak

Lásd 225

Tudományos és szakkönyvtárak

226/2020

CEYNOWA, Klaus: Lessons from Lockdown : was wissenschaftliche Bibliotheken aus der Coronakrise lernen könn(t)en. – Bibliogr. **In:** Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie. – 67. (2020) 3-4., p. 150-154.

Res. angol nyelven

A bezárás tanulságai, avagy mit tanul(hat)tak a tudományos könyvtárak a koronavírus okozta válságból?

Általános helyzetkép; Általános tudományos könyvtár; Feladatkör; Nemzetközi helyzetkép; Szolgáltatások; Tudományos és szakkönyvtárak

A válságok – így a koronavírus-pandémia is – lehetőséget kínálnak a szakma számára a prioritások újragondolására, és arra kényszerítenek, hogy mérlegeljük, mi igazán fontos, mi felesleges, és mi a nélkülözhetetlen. A könyvtárosok már egy ideje töprengenek azon, melyik feladatuk lesz a digitális átalakulás során felesleges, melyik marad meg, és milyen új feladatok születnek majd. A középpontban kétségtelenül a könyvtári állomány jelentőségének kérdése áll: az állományé, amely évszázadokon át gyarapodik, növekszik, s gyűjteménnyé válik.
Arról már szerencsére nincs vita, hogy mit kell gyűjteni, vagyis hogy egyszer és mindenkorra véget ért-e a könyvkultúra kora, és helyette az e-formátumra kell-e átállni valamennyi könyvtári folyamat (a beszerzés, a szolgáltatás és a megőrzés) során. A szakinformációs szolgáltatások terén a Német Kutatási Alap (DFG) az „e-preferált" megoldásokat szorgalmazza az adott szakterület és a publikációs kultúra függvényében. Noha megállapítható, hogy a nyomtatott dokumentumok makacsul kitartanak a szellem-, a kultúra- és a társadalomtudományokban – a Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) is évi 130 000 kötetnyi könyvet szerez be –, ez zavarja a könyvtárosok egy részét, akik a tudományos információközvetítés új paradigmája mellett teszik le a voksukat. Az állomány gyarapítása és gondozása kétségkívül hosszú távú és költséges feladat (a hagyományos és az elektronikus dokumentumok esetében is), amiről azonban a tudományos könyvtár nem mondhat le. Ezzel szemben két radikális szakmai álláspont is idézhető. Az egyik szerint a kultúra megőrzéséhez elegendő egyetlen könyvpéldány megtartása, a másik pedig raktározásról beszél megőrzés helyett, lebecsülve ezzel a gyűjteményt.
A cikk második részében a szerző (a BSB főigazgatója) beszámol könyvtárának a járvány tavaszi időszaka alatti tevékenységéről és tapasztalatairól.
A bezárás után helyettesítő megoldásokon gondolkoztak; először a könyvek csomagban történő házhoz szállítását szervezték meg (3 könyv, 4 euróért), majd a licencalapú tartalmak és a digitalizált dokumentumok szolgáltatása következett. Nagyon népszerű volt a nyomtatott könyv – a BSB havonta 5000 kötetet juttatott el így a használóknak –, ahogy az elektronikus szolgáltatás is: a BSB portáljainak és digitális gyűjteményeinek megtekintési és letöltési számai 2020 februárja és áprilisa között megduplázódtak.
A járványhelyzet miatti lezárások következtében azonnal vita bontakozott ki az olvasótermek bezárásáról, mivel a németországi járványügyi rendelkezések nem „a mindennapi szükségletek", hanem a (nélkülözhető) szabadidős tevékenységek körébe sorolták a könyvtárakat. Április 16-án már módosították az előírásokat: a felsőoktatási könyvtárak, az állami könyvtárak és levéltárak kinyithattak, betartva a járványügyi előírásokat. A szabadidős és a tudományos célok megkülönböztetésével azonban éles határvonal került a közkönyvtárak és a tudományos könyvtárak közé, ami újabb vitákat szült.
Május elején további könnyítések következtek, a közkönyvtárak is kinyithattak, és a BSB is fokozatosan megnyitotta olvasótermeit és kölcsönző részlegét online bejelentkezés és előjegyzés után, követve a távolságtartás és a higiénia szabályait.
A vírus okozta válság megmutatta, milyen fontosak a könyvtárak a tudományos munka, az oktatás és a tanulás szempontjából. Nyilvánvaló, hogy az állományok és gyűjtemények – legyenek azok analógok vagy digitálisak – továbbra is egyedülálló jellemzői a tudományos könyvtáraknak. Csak azokat az intézményeket fogják keresni az olvasók, amelyek jelentős és értékes állománnyal rendelkeznek.
A használók a tapasztalatok szerint jobban tudják, mire van szükségük, mint némely könyvtáros, akiknek a szeme előtt egy szebb jövő lebeg. A könyvtárak tavaszi bezárása a jövőről szőtt álmok realitásának próbájaként is felfogható, de hogy ezek a felismerések tartósak lesznek-e, abban kételkedik a szerző.

(Murányi Lajos)

227/2020

NIEMEYER, Sandra: Mehr als eine Bibliothek : Wissensorganisation von morgen in der TIB Hannover **In:** BuB. – 72. (2020) 5., p. 290-294.

Több mint könyvtár: a holnap tudásszervezése a hannoveri TIB-ben

Egyetemi könyvtár; Hozzáférhetőség; Interdiszciplináris problémák; Kutatás információellátása; Országos szak-

könyvtár -természettudományi és műszaki; Szolgáltatások

A TIB – Leibniz Műszaki és Természettudományi Információs Központ és Egyetemi Könyvtár, mint a neve is jelzi, kettős funkciót lát el: a műszaki tudományok, az építészet, a kémia, az informatika, a matematika és a fizika németországi központi könyvtáraként információval látja el a tudományt, a kutatást és a gazdaságot, a Hannoveri Leibniz Egyetem könyvtáraként pedig az intézmény hallgatói, oktatói és munkatársai információellátásáról gondoskodik a humán és társadalomtudományok területén is.

A TIB sokféle módon támogatja a nyílt hozzáférésre (*Open Access*, OA) való áttérést: segíti a kutatókat pénzügyi források keresésében, és részben átvállalja az OA-folyóiratok publikációs költségeit, valamint anyagi támogatást nyújt az *arXiv.org* és a *ChemRxiv.org* (elektronikus preprintek nyílt hozzáférésű repozitórumai) e-print szervereinek működtetéséhez.

A szolgáltatókkal, különösen a kiadókkal és a szakmai szervezetekkel folytatott licenctárgyalások részét képezik az országos szakirodalmi ellátásnak. A TIB egyike annak a nyolc könyvtárnak, amelyek szövetségi és nemzeti licencekről tárgyalnak és készítik elő azokat. Az intézmény jelenleg 41 (összesen 1050 résztvevős) konzorciumban vezeti a tárgyalásokat.

A TIB 2012 óta működteti saját digitális hosszú távú megőrzési rendszerét, mindeközben állományának nagy részét archiválta, többek között a kutatási jelentéseket is, mivel több minisztérium számára a letéti könyvtár szerepét tölti be. A megőrzési rendszert partnerkönyvtáraival, a ZB MED-del és a ZBW-vel közösen működteti, így tőlük is kap archiválandó dokumentumokat.

Az állandó azonosítók (PID) és a digitális objektumazonosítók (DOI) tudományos publikálásban és kutatásban való szerepét felismerve a TIB már 2005-ben, világviszonylatban elsőként a kutatási adatok DOI-regisztrációs ügynökségévé vált. 2009-ben jött létre a nemzetközi *DataCite* egyesület, amely azóta 20,7 millió DOI-t adott ki; az egyesületnek 42 országból 203 tagja van – köztük a TIB-bel –, és világszerte 2014 adatközponttal működik együtt.

A könyvtár a műszaki és természettudományok tekintetében csaknem teljes gyűjteménye alapján a lehető leggyorsabban szolgáltat dokumentumokat és információkat a terület kutatóinak és az iparnak. 2019-ben mintegy 164 ezer közvetlen és több mint 36 ezer könyvtárközi kölcsönzési igényt elégített ki.

A szürke irodalom speciális terület a TIB-ben: beszerzi és feltárja a mérnöki tudományok, valamint az építészet, a kémia, az informatika, a matematika és a fizika területén az ilyen jellegű dokumentumokat (konferenciakiadványokat, német és külföldi kutatási jelentéseket, kelet-ázsiai és kelet-európai folyóiratokat és monográfiákat, disszertációkat, szabadalmakat és szabványokat). Törekszik a szürke irodalom láthatóvá tételére, az értékesebb anyagok nyílt hozzáférésű közzétételére, gyűjteménye fejlesztésére és hosszú távú megőrzésére.

Egyetemi könyvtárként a TIB nagy látogatottságnak örvend: évente 1,7 millió használó keresi fel, a tendencia emelkedő. Az öt helyszín heti 102 órában áll az olvasók rendelkezésére, ezek közül a legnépszerűbb a Conti-campus éjfélig nyitva tartó könyvtára. A hallgatók intenzíven használják az 1800 munkaállomást, amelyek egyéni és csoportos munkára is lehetőséget adnak. A hagyományos könyvtárhasználati képzésen túl a könyvtár interaktív formákat is bevezetett: ún. *coffee lecture*-öket (havonta egyszer tíz percben), személyes tanácsadást, „kérdezd a TIB-től" szolgáltatást és a házidolgozatok napját (évente egyszer).

A kutatások területén folyó tudásmegosztás új formáit a TIB a Hannoveri Leibniz Egyetem L3S Kutatási Központjával közösen kísérletezi ki az ún. *Joint-Lab*-ban (közös laboratórium): egy dinamikus tudásgráf (az ún. *Open Research Knowledge Graph*, ORKG) segítségével a különböző kutatási ötletek, kezdeményezések, módszerek és eredmények összekapcsolhatók, és géppel olvasható formában megjeleníthetők. Az ORKG korszerűsített használói felülettel és számos új funkcióval ellátott béta verziója 2019 vége óta online elérhető (https://tib.eu/orkg).

A 2013-ban alapított *Open Science Lab* (nyílt tudomány laboratórium) azt vizsgálja, hogyan lehet a digitálisobjektum-gyűjteményeket megnyitni és hálózatba kapcsolni annak érdekében, hogy tartalmaik jobban megtalálhatók, használhatók és összeköthetők legyenek. Támogatja a kutatókat és intézményeiket abban, hogy a VIVO (kutatási információk kezelésére szolgáló rendszer) és a *Linked Open Data* (nyílt kapcsolt adatok) révén strukturált képet mutathassanak be eredményeikről a nyilvánosságnak.

A TIB-ben folyó kutatások közül kiemelhető a „vizuális analitika" kutatócsoport, amely egy mesterséges intelligenciát használó informatikai eszközt dolgozott ki a fényképek helyszínének beazonosításához, illetve a „tudományos adatmenedzsment" kutatócsoport,

amely a *Big Data* és a mesterséges intelligencia alapján segítené a személyre szabott orvoslást.
A TIB AV-portálja (https://av.tib.eu) több mint 20 ezer, előadásokról, kísérletekről, konferenciákról és más oktatási anyagokról készített videofelvételt kínál. A minőségileg ellenőrzött, DOI-val ellátott felvételek között kulcsszó és tartalom szerint lehet keresni.

(Feimer Ágnes)

Lásd még 248, 250, 270, 274

Gyermek- és ifjúsági könyvtárak

228/2020

CRIST, Beth [et al.]: Supporting Parents in Early Literacy through Libraries (SPELL) : an evaluation of a multi-site library project. – Bibliogr. **In:** Public library quarterly. – 39. (2020) 2., p. 89-101.

A szülők támogatása a korai olvasásfejlesztésben a könyvtárak segítségével: egy több helyszínes könyvtári projekt értékelése

Felmérés; Gyermek- és ifjúsági olvasók; Hátrányos társadalmi helyzetű olvasó; Ifjúsági és gyermekkönyvtár; Közművelődési könyvtár; Olvasási szokások

A Szülők Támogatása a Korai Olvasásfejlesztésben a Könyvtárak Segítségével (*Supporting Parents in Early Literacy through Libraries*, SPELL) projektet a Colorado Állami Könyvtár azért indította, hogy értékeljék a könyvtárak korai olvasásfejlesztési programjainak hatékonyságát. Ennek keretében nyolc coloradói könyvtár egyéves időtartamú korai olvasásfejlesztési programokat dolgozott ki és valósított meg, melyekkel a 0–3 éves gyermekek szüleit célozták meg, elsősorban az alacsony jövedelmű családokra összpontosítva. A programok előtt és után felméréseket végeztek annak érdekében, hogy képet alkossanak azok hatásairól a részt vevő szülők korai olvasásfejlesztéssel kapcsolatos szokásaira. A felmérések eredményei azt mutatják, hogy a SPELL kísérleti programjaiban való részvételt követően a válaszadók nagyobb valószínűséggel gyakoroltak olyan olvasásfejlesztő tevékenységeket, mint a felolvasás, az éneklés vagy a játék, valamint tudatosodott bennük a korai olvasásfejlesztés szerepe a gyermekek mentális fejlődésében, az olvasástanulásban és az óvoda- és iskolaérettségben. A SPELL sikere nyomán a szakmai ajánlásokat és jó gyakorlatokat más könyvtárak is hasznosíthatják.

(Autoref. alapján)

Iskolai könyvtárak

229/2020

HRACH, Sabine: PISA, Digitalisierung, Leseförderung, Lesemotivation : Schulbibliothekarische Fachberatung in Bayern **In:** Bibliotheksforum Bayern. – 14. (2020) 2., p. 32-35.

PISA, digitalizáció, olvasásnépszerűsítés, olvasásösztönzés: iskolai könyvtári szaktanácsadás Bajorországban

Iskolai könyvtár; Könyvtárostanár; Módszertani munka; Szakfelügyelet; Továbbképzés

Németországban az iskolai könyvtárak ügyeivel a tartományok foglalkoznak, ennek következtében sok múlik a fenntartókon. A könyvtárakért felelős tanárok munkáját különböző (helyi, regionális és szövetségi) tanácsadó intézmények segítik. Bajorországban négy könyvtárostanár látja el az iskolai könyvtári szaktanácsadás feladatait. Ők aktív főállásuk mellett hetente két napot a Bajor Állami Könyvtár (*Bayerische Staatsbibliothek*, BSB) Közkönyvtári Központjának kihelyezett irodáiban töltenek (a helyszínek: München, Regensburg, Nürnberg és Würzburg), és összesen közel hatezer iskola munkatársai számára állnak rendelkezésre.
Tevékenységük hasonló a közkönyvtári tanácsadókéhoz, de speciálisan az iskolai könyvtárakra irányul. Mivel az iskolai könyvtárak működtetése a fenntartó felelőssége, nincsenek normatívák az épületekre, a számítógépes felszereltségre, a finanszírozásra vagy a szervezetre vonatkozóan. A tanácsadók személyes látogatások és beszélgetések során keresik az egyéni megoldásokat az egyes intézmények számára.
A tanácsadók átfogó továbbképzési kínálatot állítanak össze a könyvtári munkát végző tanároknak és egyéb kollégáknak. Évente háromnapos alkalmakat szerveznek: az alapozó kurzus hat modulból áll, és tartalmazza az iskolai könyvtárak létrehozásához és működtetéséhez szükséges tudnivalókat. A kultuszminisztérium *Olvasás Bajorországban – az olvasás támogatása az iskolai könyvtárban és az*

iskolai könyvtárral című kezdeményezése is része a képzésnek.
A szövetségi kormány a „digitális csomag" projekt keretében forrásokat biztosít ahhoz, hogy az iskolák beszerezzék a megfelelő technikai és digitális eszközöket. Az egyes iskolák a részvételhez médiakoncepciót fogalmaznak meg a maguk számára. Abból indulnak ki, hogy minden digitális tevékenység alapkövetelményét az analóg olvasási képességek jelentik, tehát továbbra is elengedhetetlen ezek fejlesztése. Az iskolai könyvtárak a jövőben a digitális forrásokat (online adatbázisokat és elektronikus dokumentumokat) is magától értetődően fogják szolgáltatni. Ehhez szükségük van korszerű hardverekre, szoftverekre, gyors internetre és kapcsolódási pontokra, hogy a tanulók saját laptopjaikat és táblagépeiket is használni tudják. Analóg és/vagy digitális kalauzok segítségével az iskolai könyvtár eleget tud tenni információközvetítő szerepének az egyes szakterületeken, a pedagógiát is beleértve. Kulcskérdés a gyűjtemény aktualitása, vonzereje és színvonala is.
Az iskolai könyvtáraknak az a hagyományos feladatuk, hogy a tanulókat képessé tegyék arra, hogy a különböző médiumokban és szövegekben célzott információkeresést tudjanak végezni. Napjainkban a média digitalizációja, illetve az ellenőrizetlen és a nem hitelesített információk terjedése okozza a legfőbb kihívást – ezt a témakört az iskolai könyvtári tanácsadók is kiemelten kezelik a továbbképzéseken. Számos iskolában a könyvtár jelenleg elavult dokumentumok gyűjteménye, amely nem ösztönöz olvasásra vagy tanulásra; a helyiség sokszor kibővített tanári szobaként, további osztályteremként vagy raktárként funkcionál. Ám az iskolai könyvtár nem puszta archívum, egy pedagógus pedig egy könyvtári óra alatt nem tud olyan munkát végezni, mint egy teljes állású, képzett könyvtárostanár. Annak érdekében, hogy a jövőben az iskolai könyvtár az iskola központi „kapuja" legyen, fontos a megfelelő jogi szabályozás megteremtése, a normatívák megfogalmazása és a minőségbiztosítás előírása. Ennek első lépése az lehetne, hogy a könyvtárosképzésben kialakítsák az „iskolai médiatéka kezelője" modult, és az építési tervekben szerepeltessék az iskolai könyvtárak minimális követelményeit.

(Hegyközi Ilona)

Munkafolyamatok és szolgáltatások

Általános kérdések

230/2020

GREGORY, Gwen: Going the distance : incorporating collection maintenance into technical services in an academic library. – Bibliogr. **In:** Technical services quarterly. – 37. (2020) 1., p. 13-23.

Gyűjteménykezelési feladatok beépítése egy felsőoktatási könyvtár feldolgozó munkájába

Állományapasztás; Állományvédelem; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Kölcsönzés; Munkafolyamat; Munkaszervezet; Raktározás

A felsőoktatási könyvtárakban a fizikai állomány kezelése (pl. kéréstelјesítés, visszaosztás) hagyományosan a kölcsönző osztály vagy az olvasószolgálat feladata, míg más munkafolyamatok (pl. megőrzés, apasztás, revízió) a feldolgozók hatáskörébe tartoznak. Ám az utóbbi években az elektronikus forrásokhoz való hozzáférés lehetősége a fizikai dokumentumok iránti igény csökkenését vonta maga után, ami hosszú távon változtatást igényel mind a könyvtár állományára, mind pedig a könyvtári terekre nézve. A fizikai dokumentumok kezelésekor is a munkafolyamatok észszerűsítésére van szükség.
A cikk a Chicagói Illinois Egyetem Könyvtárának 1,6 millió kötettel és 200 ezer kötetes raktári állománnyal rendelkező Richard J. Daley Könyvtárát és annak 2016-os szervezeti átalakítását mutatja be. 2012 és 2016 között a könyvtár dokumentumforgalmazása 50%-kal esett vissza, ennek ellenére az állományvédelemről és a gyűjteményszervezési feladatok ellátásáról továbbra is gondoskodni kellett. A cél az volt, hogy megtalálják a legjobb működési modellt. Végül egy olyan megoldás született, amely a fizikai gyűjte-

mény kezelését szorosabban összehangolja a különböző feladatok adminisztratív egyesítésén keresztül. A könyvtárban a gyarapítást, a katalogizálást, az adatbázisok és az elektronikus források kezelését már korábban központosították a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályon (*Resource Acquisition and Management*), ezzel párhuzamosan számottevő apasztási munkafolyamatok zajlottak a könyvtári terek átrendezése érdekében. A kölcsönözhető állomány restaurálása eközben vagy elmaradt, vagy akadályozta a dokumentumforgalmazást; a raktárosok pedig időnként alig kaptak munkát. Mivel a Kölcsönzési Osztály – ahová a Raktározási Részleg is tartozott – vezetői pozíciója nem volt betöltve, közel egy éven át a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály vezetője látta el megbízottként ezt a beosztást. Ez az időszak alkalmat adott a személyzettel való interjúk készítésére és a munkafolyamatok áttekintésére.

Mérlegelve a lehetőségeket, 2016-ban úgy döntöttek, hogy a Raktározási Részleg feladatait más területekhez fogják csatolni. A közönségkapcsolati funkciók megmaradtak a Kölcsönzési Osztálynál, míg a kéréstelesítés, a rukkolás és a raktári feladatok a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályhoz kerültek, az állományvédelemmel és az apasztással egyetemben. Így a hatfős Raktározási Részlegről két fő került a Kölcsönzési Osztályra, négy fő pedig a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztályra. Az előbbiek beolvadtak az addigi szervezeti keretekbe, míg az utóbbiak új részleget alkottak Gyűjteménykezelési Részleg (*Collection Maintenance Unit*) néven. A rendelkezésre álló hallgatói munkaerőt is az új szervezeti egységek szerint osztották be; bár már régebben is alkalmazták őket erre a feladatra, de ettől kezdve minden kéréstelesítést és visszaosztást a hallgatók végeztek. Új munkafolyamat jött létre az állományvédelmi munkálatok rendszerezése érdekében. Az átszervezés előtt a dokumentumok felülvizsgálata és javítása szervezetlen és lassú volt, és főként a Kölcsönzési Osztályon történt. 2016 óta az e feladatot átvevő Gyűjteménykezelési Részleg osztályozza a károsodott köteteket, a restaurálási döntések meghozatalakor pedig együttműködik a szakreferens könyvtárosokkal. Felállítottak egy kisebb restauráló munkaállomást, továbbá egy kereskedelmi célú kötészetnek is küldenek javítandó könyveket.

Az apasztás folyamatát is egyszerűsítették; a munkát a Gyűjteménykezelési Részleg végzi, illetve koordinálja, odafigyelve a sebesség és a pontosság egyensúlyára. Arra törekednek, hogy a köteteket minél kevesebbszer mozgassák feleslegesen, ezért a raktárépületben is kialakítottak egy számítógépes munkaállomást, és a vonalkódokat is csoportosan gyűjtik be az apasztáshoz.

Az eddigi tapasztalatok alapján az átszervezés sikeres volt. A fizikai dokumentumok kezelése során felmerülő problémák megoldása kapcsán javult a kommunikáció, a munkatársak fizikai közelsége fokozta az együttműködést. Az összesített dolgozói létszám csökkenése dacára nőtt a munka hatékonysága. A Gyűjteménykezelési Részleg mára szerves részévé vált a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály működésének, így valóban képesek a fizikai dokumentumok életciklusát az elejétől a végéig, egy osztályon belül menedzselni. Ugyanazok az emberek végzik a gyűjtemény kezelését, mint a könyvtári állomány-nyilvántartó rendszer karbantartását. Ők a szakértői annak, hogy mi van a raktárakban, és most ezt a szakértelmet használják arra is, hogy megbizonyosodjanak afelől, hogy az integrált könyvtári rendszerben lévő rekordok helyesek-e. (A katalógus karbantartásában természetesen számíthatnak a Forrásbeszerzési- és kezelési Osztály Gyarapító és Feldolgozó Részlegén lévő katalogizálók segítségére.) Mindezek a fejlesztések sokkal pontosabb és jobb szolgáltatást eredményeztek a könyvtárhasználók számára.

(Mészáros Tamás)

Lásd még 216, 237

Állomány, állományalakítás

231/2020

ELLIOTT, Cynthia – HAZEN, T.: An EBA plan for primary source content : a new model for access and ownership. – Bibliogr. **In:** Technical services quarterly. – 37. (2020) 2., p. 148-159.

EBA-terv a primer források esetére: a hozzáférés és a tulajdonlás új modellje

Adatbázis; Állományalakítás; Együttműködés -helyi; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Igény; Munkafolyamat; Szoftverválasztás

Az öt arizonai felsőoktatási könyvtárat tömörítő Arizonai Egyetem Könyvtárai (UAL) stagnáló beszerzési kerete miatt olyan helyzetbe került, hogy hiába kívánta biztosítani a primer forrásokhoz (pl. régi könyvekhez, történeti periodikumokhoz, kongresz-

szusi dokumentumokhoz stb.) történő hozzáférést, használati adatok és egyéb kritériumok hiányában nem tudta a fenntartó számára indokolni ennek költségeit. A UAL és a *ProQuest* 2016-ban tárgyalásokat kezdeményezett egy új tartalomszolgáltató modell bevezetéséről a primer források esetére. A könyvtár már nem tudta kifizetni a korlátlan hozzáférés díját, viszont továbbra is széles körű, állandó hozzáférést kívánt nyújtani használói számára. Pontosan ezt teszi lehetővé a használati adatok által irányított beszerzés (*evidence-based acquisitons*, EBA) modellje, mely szerint a szolgáltató kölcsönös megegyezés alapján előre megszabott időre biztosítja a hozzáférést az adott tartalomhoz, majd az időszak lejárta után a könyvtár egy előzetes megállapodás szerinti összeget fizet a valóban használt tartalmak után, hogy azokat örökre szólóan megvásárolja. A pontos használati adatok okán nevezik a modellt bizonyítékalapú beszerzésnek.

A UAL 2017 decemberében kötött ötéves szerződést a *ProQuest*tel a *ProQuest* és az *Alexander Street Press* primer forrásokat kínáló adatbázisai használatára, éves előfizetői díjjal, valamint azzal a lehetőséggel, hogy minden év decemberében a UAL örökre szólóan kedvezményesen megvásárolhatja az általa kiválasztott tartalmakat.

Az EBA-terv kezdeti csomagja 253, primer forrásokat kínáló adatbázist foglalt magában. Ekkora mennyiségű tartalom implementálása jelentős kihívást jelentett a gyűjteményszervező és feldolgozó osztálynak, különösen, hogy ugyanebben az időszakban történt meg az átállás a *Millennium*/*Summon* rendszerekről az *Alma*/*Primo* integrált rendszerre.

Elsőként az *Intota* tudásbázisban keresték ki és aktiválták a forrásokat, gyűjteményi szintű MARC-rekordokat készítettek, majd ellenőrizték és konfigurálták a hozzáférést (*EZProxy* segítségével biztosítva a távoli elérést). Ez a szakasz 2018 májusára fejeződött be. Az „adatbázisok A-tól Z-ig" lista 2018 júniusa és szeptembere között készült el a címek, az egyedi URL-ek, a leírások és a tárgykörök hozzáadásával. Mivel az IKR-váltás miatt bizonyos munkafolyamatokat meg kellett ismételni – az elektronikus források a tudásbázisból az *Alma Community Zone*-ba és a *Primo Central Index*be kerültek –, elhúzódott az implementáció. A UAL-nek végül 2018 szeptembere és novembere között volt alkalma a pontos használói igények felmérésére.

A szükséges adatok forrását a már elérhető használati statisztikák, az érdekeltek visszajelzései, a campus oktatási és kutatási igényei, a helyi és regionális sajátosságok, valamint az ismert korábbi használati tapasztalatok képezték. Ezek alapján 2018 decemberében a szolgáltatótól 8 gyűjteményhez vásároltak örökre szóló hozzáférést. 2019 folyamán a gyűjteményszervezésért felelős könyvtárosok finomították az egyeztetést az érdekelt felekkel, részletesen ismertették velük az elérhető szolgáltatásokat és a beszerzési folyamatot, illetve a nyomtatott gyűjtemények apasztását is figyelembe vették, így egy évvel később a visszajelzések fényében 12 releváns, primer forrásokat nyújtó gyűjteményt tudtak megvásárolni. A legfőbb tanulság az, hogy egy ilyen volumenű projekt és egy új IKR együttes bevezetése túl nagy kihívást jelent egy intézmény számára. További fennakadást okozott, hogy egy, a *ProQuest* által újonnan hozzáadott gyűjtemény csak hosszú átfutási idő után lett elérhető az *Alma* keresőrendszerében – ezen a különböző részlegek munkájának hatékonyabb összehangolásával igyekeztek segíteni. Probléma volt az is, hogy a *ProQuest* számos olyan primer forrásgyűjteményt kínál, amelyre csak az EBA-terven kívül lehetett előfizetni, ami nehezen átlátható a használók számára. Ennek feloldása céljából 2019 novemberében a *ProQuest* létrehozott egy olyan felületet, amely az EBA-terv primer forrásaihoz egyszerűsített hozzáférési pontot biztosít, megkönnyítve így a források láthatóságát a könyvtár és az egyetemi polgárok számára. A források kihasználtsága mindazonáltal vegyes képet mutat: vannak olyan gyűjtemények, melyek kiugró használatot érnek el, míg másokat alig használnak. A munka következő fázisában a UAL könyvtárosai az oktatási és kutatási igények feltérképezése mellett a szolgáltatás további ismertetésére, népszerűsítésére helyezik a hangsúlyt.

(Bódog András)

Lásd még 230, 264, 269

Állományvédelem

232/2020

BARYŠEVA, Ekaterina Aleksandrovna: Programmy sohraneniâ nacional'nogo knižnogo nasledià v bibliotečnoj politike Kitajskoj Narodnoj Respubliki **In:** Bibliotekovedenie. – (2020) 1., p. 73-84.

Res. angol nyelven

A nemzeti könyvörökség megőrzését célzó programok a Kínai Népköztársaság könyvtárpolitikájában

Állományvédelem; Fejlesztési terv; Könyvmúzeum; Könyvtárpolitika; Kulturális örökség; Megőrzés; Nemzeti könyvtár; Régi és ritka könyvek

A tanulmány célja, hogy összefoglalja a Kínai Népköztársaság könyvtáraiban lévő régi és ritka könyvek gyűjteményeinek XXI. század elejei helyzetéről szóló információkat, és áttekintse a nemzeti könyvörökség számbavételével, feldolgozásával, konzerválásával, restaurálásával, megőrzésével és népszerűsítésével kapcsolatos állami programok tartalmát és megvalósításuk ütemét. A szerző megadja a „régi könyvek" és „ritka könyvek" Kínában használt definícióját. A régi könyvekhez tartoznak az 1912 előtti kéziratos vagy nyomtatott könyvek; a ritka könyvekhez sorolják az 1795 előtt kiadott könyveket és azokat az 1796 és 1912 között megjelent kiadványokat, amelyek kiemelkedő történeti, kulturális, művészeti-esztétikai értékkel rendelkeznek, valamint a Kínai Köztársaság (1912–1949) ideje alatt készült kiadói termékeket és dokumentumokat. A kínai publikációkban gyakran előfordul még egy fogalom, a „ritka régi könyvek", amely minden olyan kéziratos és nyomtatott kiadványra vonatkozik, amely 1795 előtt látott napvilágot. Az ország könyvtáraiban mintegy 27 175 000 régi könyv található, közülük 2,5 millió 1795 előtt keletkezett; kb. 45 ezer régi könyv csak egyetlen példányban maradt fenn.

A cikk elsősorban azokra a programokra fókuszál, amelyeket a Kínai Nemzeti Könyvtár részvételével és a kínai kormány jóváhagyásával a 2007 és 2018 közötti időszakban dolgoztak ki. A szerző ismerteti a *Régi könyvek megőrzésének nemzeti terve* (2007) főbb célkitűzéseit, valamint a régi kínai könyvek megőrzésére és konzerválására létrehozott nemzeti központ (NK) – amely a terv megvalósításáért felelős vezető intézmény lett – hatáskörét és feladatait. Leírja a régi és ritka könyvek restaurálására és konzerválására Kínában jelenleg kialakult, az NK által irányított regionális és helyi központok rendszerét. Bemutatja ezek szerepét a ritkaságok felderítésében, számbavételében és feldolgozásában, a szabványos tárolási mód kialakításában és fenntartásában a régi könyvtárépületekben, a restauráló műhelyek tevékenységének biztosításában, a dokumentumok digitalizálásában, valamint az egyedi kiadványok teljes szövegű adatbázisának előkészítésében és online közzétételében. A cikk kiemeli a nemzeti könyvtárban 2014 júliusában megnyílt *A Klasszikus Könyv Nemzeti Múzeuma* jelentőségét a nemzeti könyvörökség népszerűsítésében.

Az elkövetkező évek legfontosabb feladata a Nemzeti Archiválís Raktár számára két új épület emelése Pekingben, illetve egy Csengtőben (Hopej tartomány). Az utóbbi tíz évben az állami támogatásnak és a célzott finanszírozásnak köszönhetően a nemzeti könyvörökség megőrzése és népszerűsítése terén sikerült szisztematikus tevékenységet megvalósítani Kínában.

(Autoref. alapján)

233/2020

EWEN, Lara: How to sanitize collections in a pandemic : conservators weigh in on the mysteries of materials handling during COVID-19 **In:** American libraries. – 51. (2020) 6., p. 10-11, 13.

Hogyan fertőtlenítsük a gyűjteményeket világjárvány idején? Restaurátor szakemberek állásfoglalása a dokumentumok kezeléséről a COVID-19 alatt

Állományvédelem; Konzerválás; Megőrzés; Nemzetközi helyzetkép; Papír

A COVID-19 világjárvány közepette fontos kérdéssé vált a könyvtárak biztonságossá tétele. Meglepő módon angol nyelvterületen alig lelhetők fel történeti adatok a járványok könyvtári vonatkozásairól. (A *Smithsonian Magazine* 2019. augusztusi száma publikált egy cikket *When the Public Feared That Library Books Could Spread Deadly Diseases* [*Amikor a nagyközönség félt, hogy a könyvtári könyvek halálos kórokat terjeszthetnek*] címmel.)

Az elmúlt időszakban laboratóriumi kutatásokkal vizsgálták a különböző anyagok (pl. műanyag, réz, rozsdamentes acél stb.) vírushordozó képességeit, de egyértelműen kijelenthető, hogy a legkönnyebb, legbiztonságosabb és legköltséghatékonyabb védelmet az izoláció biztosítja, ami a könyvtárakat és az embereket is óvja. A karanténidőszaknak legalább 24 óráig, de lehetőleg 14 napig kell tartania. Abban az esetben, ha nem zárnak be, és szolgáltatásaikat korlátozottan működtetik, a könyvtáraknak a kockázatok minimalizálására kell törekedniük. Elengedhetetlen az alapos kézmosás, továbbá nagy hangsúlyt kell fektetni az olyan könyvtári felületek alapos fertőtlenítésére, mint a kilincsek, a bútorzat és a használati tárgyak, ám a restaurátor szakemberek óva intenek a dokumentumok fertőtlenítésétől (kivéve a műanyag védőborítókat), mivel a fertőtlenítőszerek (pl. alkohol, hipó, vizes oldatok) többsége károsítja a papírt,

a vásznat és a könyvek kötéseit. Ugyan az UV-fény alkalmas a vírusok elpusztítására, de egyrészt a csírátlanításhoz szükséges dózis hosszú távon roncsolja a könyvtári dokumentumokat, másrészt nem is oldható meg, hogy külön-külön minden egyes papírlapot UV-sugárzásnak tegyünk ki. [Emellett az ózonos fertőtlenítés is károsítja hosszú távon a papír minőségét – a Ref. megj.]
A járványhelyzet arra készteti a könyvtárakat, hogy korlátozzák a dokumentumokhoz való hozzáférést, ami frusztráló lehet, a kulturális örökség megőrzése és az egészség védelme érdekében azonban mégis ez a helyes eljárás. A cikk végezetül hivatkozik néhány állományvédelmi ajánlásra az Egyesült Államok szakmai szervezeteitől (https://americanlibrariesmagazine.org/2020/06/01/how-to-sanitize-collections-in-a-pandemic/).

(Bódog András)

234/2020

VÁVROVÁ, Petra: Hromadné odkyselování novodobých knihovních fondů. – Bibliogr. **In:** Čtenář. – 72. (2020) 2., p. 46-49.

A modern könyvtári gyűjtemények tömeges savtalanítása

Adatbázis; Állományvédelem; Modern könyv; Nemzeti könyvtár; Papír; Savtalanítás; Szabvány

A Cseh Nemzeti Könyvtár több mint 7 millió könyvtári egységgel rendelkezik; nagyjából 96%-uk az ún. modern gyűjteményt alkotja, amelybe az 1800 után kiadott dokumentumok tartoznak. Az 1845–1850 közötti időszakban megnőtt publikációs igények és a papírgyártás technológiai változásai (fapép alapú papír) a papír élettartamának lerövidülését eredményezték. A savas kémhatású anyagok képződése (hidrolitikus kémiai reakciók révén) katalizálja a cellulózmolekulák bomlási folyamatát, aminek eredményeképpen fennáll a veszélye annak, hogy a papír apró darabokra törik, és megsemmisül. Ez megelőző intézkedésekkel és beavatkozásokkal lassítható, de fontos, hogy a megfelelő időben lépjünk közbe.
A papír élettartamát számos külső körülmény befolyásolja: a levegő hőmérséklete, páratartalma, a környezeti szennyezések (pl. por, kén- és nitrogén-oxidok, ózon stb.), a világítás, a biológiai kártevők. A papír savtartalmának semlegesítésével, savtalanítással, az ún. alkáli maradék növelésével meghosszabbítható a papír élettartama, megakadályozható megsemmisülése, és biztosítható az eredeti információforrás megőrzése a jövő generációi számára. A Cseh Nemzeti Könyvtár évek óta keresi a megoldást a könyv- és periodikaanyag tömeges savtalanítására. A gyűjtemény állapota a kutatások szerint „időzített bomba", a dokumentumok egy része visszafordíthatatlanul károsodott.
A savtalanítási folyamat nem más, mint a papír kémiai eljárással való kezelése. A papír savkárosodásának felmérését követően a jelenlévő savas anyagokat (szabad savakat) semlegesítik, inaktiválják, ezzel jelentősen lassítható és késleltethető a papír állagromlásának folyamata. A tömeges technológiának köszönhetően a papírban alkáli maradékot képeznek olyan szerves vegyületek (karbonátok) segítségével, amelyek kalciumot vagy magnéziumot tartalmaznak. Az alkáli maradék „pufferhatást" fejt ki, ami semlegesíti a papírban – külső vagy belső hatásra – létrejövő savakat, a papír így kémiailag stabilabbá válik.
A tömeges savtalanítás „ideális követelményei" a következők:

– A semlegesítés következtében a könyvek nem károsodhatnak, és kötésük sem rongálódhat.
– A folyamat bármilyen típusú papír esetén alkalmazható.
– Az eljárás nem lehet káros hatással a könyv egyéb anyagaira, külső és belső formájára.
– Minden savtartalmat teljesen és végleg semlegesíteni kell.
– A semlegesítés során az alkáli maradék 2% kalcium-karbonátnak megfelelő mennyiség legyen (az ISO 10716 előírása szerint), amely képes megkötni a kén- és nitrogén-oxidokat a levegőből.
– A pH-értéknek és az alkáli maradéknak a könyv egészében homogénnek kell lennie annak érdekében, hogy a vegyületek ne csak a felületi, hanem a szerkezeti savasságot is megszüntessék. Ez atomabszorpciós spektrometriás módszerrel (ld. EN ISO 7980:2000) határozható meg.
– A papír pH-értékének 7 és 8,5 közé kell esnie (bizonyos esetekben 6,5 és 9,5 közé is eshet), a ČSN ISO 6588 alapján.
– A semlegesített papír élettartama ideális esetben az ötszörösére növekszik.
– A könyv mechanikai tulajdonságainak változatlannak kell maradniuk, összhangban az ISO 5626 szabvánnyal.
– Az alkalmazott vegyi anyagok nem veszélyeztethetik a személyzetet, a jövő olvasóit és a környezetet.

– Az alkalmazott vegyszerek a könyv egyik részét sem károsíthatják hosszú távon.

A könyvtári kiadványok savtalanítására kiírt beszerzésben a *DocuSave* cég lett a nyertes, amely a *Papersave Swiss*® technológiával, a német Aschauban működik. A cég könyvek, brosúrák, aprónyomtatványok savtalanítását tömeges módszerrel, egy szárító eljárás után fém rekeszekben végzi, amelyeket a savtalanító folyadékba merítenek, majd néhány hétre klimatizáló kamrába helyeznek. 2016 és 2019 között a kulturális minisztérium támogatási programjának köszönhetően több ezer könyvet savtalanítottak. A pH-érték a savtalanítás előtt 3,5–4 körüli volt, amit sikerült az ideális 7 és 8,5 közé emelni. Újabb 6 millió koronás minisztériumi forrásból 2019-ben tömeges savtalanítás kezdődött. Ehhez felállítottak egy bizottságot, melyben a minisztérium képviselői, a Cseh Nemzeti Könyvtár és a Morva Területi Könyvtár működnek közre. Az országos digitalizálási nyilvántartás (*Registru digitalizace*) infrastruktúrájára építve, a gyűjtemény fizikai állapotát felmérő adatbázissal (*Průzkum fyzického stavu* – ld. a Könyvtári Figyelő 31/2020. sz. referátumát) összefüggésben létrehozták a savtalanított dokumentumok országos nyilvántartását (*Registru odkyselování*), amelyben példányszintű azonosítással rögzíthetők az információk (állapot, alkalmazott eljárások, pH-értékek a savtalanítás előtt és után). A nyilvántartás (http://odkyselovani.nkp.cz/) hozzájárul a módszeres savtalanítás megszervezéséhez és a modern gyűjtemények állapotának nyomon követéséhez. A cél az, hogy egy adott címből első körben egy példányt savtalanítsanak.

Egyre több csehországi könyvtár csatlakozik a kezdeményezéshez. A nemzeti könyvtár módszertani útmutatók publikálásával is hozzájárul a dokumentumok tartós megőrzéséhez a következő generációk számára – hogy elkezdődhessen a savtalanítás, amíg még lehetséges.

(Prókai Margit)

Lásd még 208, 230, 235, 263

Speciális dokumentumok, különgyűjtemények

235/2020

BRADLEY, Sharon – EVANS, Rachel – GROVE, Leslie: Born-digital preservation : the art of archiving photos with script and batch processing. – Bibliogr. **In:** Computers in libraries. – 40. (2020) 5., p. 23-27.

Digitálisan keletkezett dokumentumok megőrzése: a fényképek archiválásának művészete szkriptek és kötegelt feldolgozás segítségével

Elektronikus dokumentum; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Képgyűjtemény; Megőrzés; Programozás; Szoftver

Az egyesült államokbeli Georgia Egyetem jogi szakkönyvtárának honlapja a *Drupal* webtartalom-kezelő rendszerrel működik, ennek frissítését 2020 őszére időzítették. Ezzel egyidejűleg a tartalmat is meg kívánták újítani, aminek keretében az egyetemhez kötődő öt különböző digitális képarchívum dokumentumait a könyvtár *Digital Commons* repozitóriumában tervezték összevonni.

Míg a digitalizált régi fényképek repozitóriumi archiválása már megoldott volt, az eleve digitálisan született (*born-digital*) képek (pl. rendezvényfotók) kezelése webes képgalériákban történt, melyekben 2001-től kezdve tároltak fényképeket. A gondot az jelentette, hogy az egyes galériákban más-más rendszert (*Drupal*, *Flash*, HTML) használtak, a képeket pedig eltérő formátumokban, eltérő metaadatokkal töltötték fel. A probléma orvoslása érdekében egy webfejlesztő, egy archiválással foglalkozó szakember és egy könyvtáros összefogott, és eldöntötték, hogy automatizált módon gyűjtik össze a képeket az egyes galériákból ún. szkriptek segítségével, majd kötegelt feldolgozással (*batch processing*) töltik be őket a repozitóriumba. A munka előkészítése, a részletek kidolgozása 2019 őszén kezdődött.

A képek adatait az egyetem öt különböző képgalériájából automatizált módon, PHP programnyelven írt szkriptek segítségével mentették le, első körben egy Excel táblázatba. Négy olyan metaadat volt, amelylyel valamennyi galériában lévő kép rendelkezett, így minden kép esetében a következőket vették fel: a kép címe, publikálásának dátuma, képleírás és a kép eredeti URL-je. Annak érdekében, hogy megkönnyítsék a képek részletesebb metaadatokkal történő ellátását, igénybe vették a *Google* mesterséges intelligencián alapuló, ingyenes *Vision API* szolgáltatását, amely képes az arcok, tárgyak és szövegek automatikus felismerésére. A terv az volt, hogy az így kinyert információkat is metaadatként tárolják, ám végül ez nem bizonyult célravezetőnek. Ennek ellenére hasznosították a szolgáltatást, mert a képek fájlnevét több esetben sikerült a felismert szövegek alapján megad-

ni (pl. voltak képek, ahol a hallgatók felmutatták a névtáblájukat, így az adott kép fájlnevébe a program a tanuló nevét is beillesztette).
A projekt végére a kötegelt feldolgozásnak köszönhetően 12 080 *born-digital* dokumentumot arattak le az egyes galériákból, majd emberi munkával osztályozták az egyes képeket. Fontos szempont volt, hogy a túl személyes képeket kiszűrjék a repozitóriumból – ehhez az intézmény kommunikációs és PR-osztályától kértek útmutatást. (Mérlegelés tárgyát képezték például az intézményi nyugdíjazási ünnepségeken készült fotók.) A könyvtáros feladata volt az adattisztítás, a kategóriákba sorolás, továbbá a képek és metaadataik kötegelt feltöltése.
A folyamat végén az egységes metaadat-rendszert használva közel 6000 történeti jelentőségű képi forrást tesznek elérhetővé a repozitóriumban a nagyközönség számára, megszüntetve a széttagoltságot. (Megőrizték emellett az összes fényképet, hátha a jövőben változnának a publikálási irányelvek.) Biztonsági okokból az *Archive-It* szolgáltatással havonta elvégzik az intézményi weblapok aratását, így azok tartalma az *archive.org* felületén keresztül is elérhetővé válik az utókor számára. A tervek között szerepel a repozitóriumban lévő különböző dokumentumok (pl. a cikkek és a konferencia-előadások képei) közötti új kapcsolatok létrehozása is.

(Nagy Andor)

236/2020

CASSELLA, Maria: Biblioteca accademica e collezioni speciali : spunti di azione e di riflessione (con un'appendice sulla valutazione della terza missione). – Bibliogr. **In:** AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 77-90.

Res. angol nyelven

Egyetemi könyvtárak és különgyűjtemények: gyakorlati és elméleti megfontolások, különös tekintettel a „harmadik küldetésre"

Feladatkör; Egyetemi könyvtár; Kiállítás; Közművelődés; Különgyűjtemény; Tervezés

Az egyetemi könyvtárak – elsősorban azok, amelyek nagy múltra tekintenek vissza – jelentős különgyűjteményeket őriznek, melyek lehetnek történeti („régi") gyűjtemények, illetve személyi fondok (hagyatékok). Egészen a közelmúltig ezek az anyagok kritikus pontot jelentettek az egyetemi könyvtári gyűjtemények kezelésében: a megfelelő tárolóhelyek és a magasan képzett személyzet szükségessége, valamint az állományvédelem és restaurálás költségei miatt a különgyűjtemények kihasználatlan forrásoknak bizonyultak.
A személyi fondok félúton helyezkednek el a könyvtári és levéltári dokumentumok között. De nemcsak a szükséges kompetenciák változása vagy a digitalizáció miatt érdemes számolni a könyvtárak, levéltárak és múzeumok közötti konvergenciával, hanem az ún. „harmadik küldetés" (az oktatáson és a kutatáson túlmenő feladatként az ismeretterjesztés, közművelődés) kívánalma okán is. Ahogy változnak a kultúrafogyasztási szokások és az információs igények, az egyetemeknek is közelíteniük kell egymáshoz a tudományt és a társadalmat. Ennek megvalósítása érdekében újra kell értékeli a különgyűjteményeket a kulturális örökség nyilvántartásán, kiaknázásán és „társadalmi küldetésén" keresztül, ezáltal a különgyűjtemények mellőzött szerepből az előtérbe kerülhetnek. A közösséggel való kapcsolatépítés (*public engagement*) megvalósításának főbb eszközei: kiállítások, virtuális kiállítások, Wikimédia-projektek, kulturális rendezvények, digitalizálás, továbbá nyílt kapcsolt adatokon (LOD) alapuló adategyüttesek közzététele. Az egyetemi könyvtárak az utóbbi időkig nem tekintették célközönségüknek a lakosságot, ez a hozzáállás azonban gyorsan változik a „harmadik küldetés" és a nyilvános történelem (*public history*) nézőpontjának felkarolásával összefüggésben.
A cikk közelebbről a könyvtári kiállításokkal foglalkozik, és ismerteti a tervezésükkel, szervezésükkel és értékelésükkel kapcsolatos tudnivalókat. Minden kiállítás tömegkommunikációs eszköz, amelynek célja a kulturális javak „újraelsajátítása". Az egyetemi könyvtári kiállítások koncepciója gyakran az oktatókkal való együttműködésből indul ki (elsősorban a bölcsészettudományok területén), ami által az oktatás, a kutatás és a „harmadik küldetés" összekapcsolódik. A kiállítástervezés magában foglalja a kontextus, a külső és belső partnerek és a közönség felmérését, a célok azonosítását, a kiállítandó anyagok kiválasztását, a restaurálási tervet, a költségek elemzését, továbbá az esetleges kiegészítő és promóciós tevékenységeket. A különgyűjteményi kiállítások anyagának összeállításához alapos könyvtári szakismeretekre van szükség (pl. az egyedi példányok, dedikációk, possessorbejegyzések, díszkötések stb. miatt), egyúttal művelődéstörténeti kontextusba kell helyezni egy adott szerző kapcsolatrendszerét, szellemi közegét. A kéziratos dokumentumokhoz egyéb

dokumentumtípusok (fényképek, képeslapok stb.), valamit múzeumi objektumok (személyes tárgyak, bútorok, portrék stb.) is társulhatnak. A multimediális installálás (feliratok, leírások, videók és hangfelvételek, érintőképernyők, QR-kódok, a falakon megjelenített idézetek stb. használata) felel a kiállítás történetmeséléséért, amely megragadja a látogatók érdeklődését. Az olaszországi egyetemi könyvtárak régi épületeit nem kiállításokhoz tervezték, ám ahol ez lehetséges, érdemes kihasználni a lenyűgöző belső terek adottságait. A kiállításhoz kapcsolódó szemináriumok, konferenciák, flashmobok, kiállításvezetések révén sikerülhet aktívan integrálni a rendezvényt a közösség életébe. Gondolni kell a promócióra is: belső forrásokból vagy kiszervezéssel szóróanyagokat, meghívókat, katalógusokat kell előállítani, illetve a hagyományos és a közösségi média csatornáin is népszerűsíteni kell az eseményt. Végül a kiállításhoz virtuális kiállítás is készülhet.

A cikk részletezi a fenti eljárások és eszközök költségvonzatát, illetve kitér a restaurálás és a műtárgykölcsönzés adminisztratív követelményeire. Ezt követően egy általános keretrendszerbe illeszti a különgyűjteményeket a „harmadik küldetés" szempontját alkalmazva. A „harmadik küldetés" kibővíti az egyetemi könyvtár társadalmi szerepét, mivel kiszélesíti a közönségét, egyúttal megkérdőjelezve, újraírva a könyvtár identitását. A szerző egy három fázisú módszertant javasol a különgyűjtemények kiaknázásához a közösség életének gazdagítása érdekében:

1. a közösség elemzése és igényfelmérés a könyvtári szolgáltatásokkal kapcsolatban;
2. a külső és belső kontextus és a gyűjtemény vizsgálata;
3. mennyiségi és minőségi adatok és visszajelzések gyűjtése és értékelése.

E módszerek alkalmazásával láthatóvá válik az egyetemi könyvtárak történeti és társadalmi értéke, melyet a különgyűjteményekhez kötődő tevékenységek tesznek megfoghatóvá az oktatók, a hallgatók és a nagyközönség számára.

(Molnár Kinga)

Lásd még 208, 223, 243, 256, 263, 264

Raktározás

237/2020

GOLDBERG, Matthew – SPROLES, Claudene: Moving a large collection quickly : a study in chaos. – Bibliogr. **In:** Journal of access services. – 17. (2020) 1., p. 33-45.

Egy nagy gyűjtemény gyors költöztetése: tanulmány a káoszról

Átépítés; Feldolgozó munka; Felsőoktatási könyvtár; Költözés; Munkaszervezés; Raktározás

A Louisville Egyetem Ekstrom Könyvtárának harmadik emeletét át kívánták alakítani egy hívogató, modern, hallgatóbarát térré a használók kényelme érdekében. Ehhez rendkívül szoros (mindössze 10 hetes) határidő mellett 260 000 kötetet eltávolítására és további 95 000 kötet rukkolására volt szükség 2019 április közepéig. A költöztetés során három különböző kihívással néztek szembe: hely; a példányok nyomon követése; elegendő személyzet a projekt befejezéséhez.

Mivel nem volt lehetőség külső raktár igénybevételére, ezért részben az épület alagsorában, részben az automatizált raktározási rendszerben (AS/RS), részben a tömör raktárban helyezték el ad hoc alapon a beláadázott könyveket. (Önmagában egyik raktárrész sem tudta volna befogadni a teljes költöztetendő dokumentumállományt.) Az AS/RS, illetve a tömör raktár megfelelő használatához katalogizálási munkafolyamatokat is be kellett iktatni, hamar kiderült azonban, hogy erre nincs idő. Ugyan eleinte arra törekedtek, hogy az OPAC-ban kölcsönzöttként jelöljék meg a példányokat – hogy az olvasók lássák, hogy azok nem elérhetőek –, a kölcsönzési modul a nagy adatmennyiségektől leállt, ezért menet közben felhagytak ezzel a megoldással is, így végső soron nyomon követhetetlenné vált a példányok sorsa. Személyzeti átvezénylések és túlórák révén végül határidő előtt befejezték a projektet.

Az OPAC-problémák és az elégtelen raktározási hely miatt a bizottságnak menet közben kellett újraterveznie a költöztetést, ami összességében olyan gondokhoz vezetett, melyeket csak hosszú évek munkájával (a kötetek végső elhelyezésének triázs-alapú eldöntésével és a kapcsolódó katalogizálási adattisz-

títással) lehet orvosolni. A feladathoz sikerült elérni a feldolgozó részleg létszámának bővítését egy fővel.

(Autoref. alapján)

Lásd még 230, 256

Feldolgozó munka

238/2020

CUI, Hong – STACY, Sarah: Welcome to LAC/Bienvenue à BAC : a new bilingual NACO partner. – Bibliogr. **In:** Cataloging & classification quarterly. – 58. (2020) 2., p. 169-179.

A Kanadai Könyvtár és Levéltár mint a NACO program új, kétnyelvű partnere

Besorolási adatok egységesítése; Együttműködés -nemzetközi; Feldolgozó munka; Integrált gépi rendszer; Nemzeti könyvtár; Szoftverválasztás

A Kanadai Könyvtár és Levéltár (*Library and Archives Canada*, LAC) a nemzeti könyvtárat a nemzeti levéltárral egyesítő törvény alapján létesült 2004-ben. Az intézmény 2018-ban cserélte le AMICUS IKR-jét az OCLC *WorldShare Management Services* (WMS) könyvtári szolgáltatási platformjára, ami jelentős változásokkal járt a kétnyelvű nemzeti authority állomány további fenntartására és fejlesztésére nézve. Mindez a kétnyelvű katalogizálás hagyományát hosszú időn át ápoló könyvtárat új helyzet elé állította, arra késztetve az intézményt, hogy végiggondolja addigi munkafolyamatait és együttműködési lehetőségeit.

A hivatalos nyelvekről szóló 1969-es kanadai jogszabály értelmében a nemzeti könyvtárnak szolgáltatásait két nyelven, angolul és franciául kell biztosítania. 1972-ben munkacsoportot hoztak létre, hogy kidolgozzák a kétnyelvű katalogizálás szabályait. Az új szabályzat értelmében a kiadvány nyelve határozta meg a bibliográfiai leírás nyelvét, ugyanakkor a tárgyszavazás minden esetben két nyelven történt. A kétnyelvűség szempontjait végig szem előtt tartva fejlesztett, 1995-től használt AMICUS lehetőséget adott az angol és francia nyelvű authority állományok összekapcsolására. A nemzeti authority állomány (*Canadiana Authorities*) a katalogizálás során kulcsforrása lett a kanadai személyneveknek, testületi- és rendezvényneveknek, földrajzi neveknek és egységesített címeknek. Az adatokat a VIAF-ban, illetve Z39.50 protokollon keresztül is elérhetővé tették. Ha a szabványok értelmében egyes adatokat egymástól eltérő módon, avagy eltérő helyesírás szerint kellett rögzíteni, két különálló, de egymással összekapcsolt, egymásra hivatkozó, ún. ekvivalens rekordot hoztak létre. (Ilyen esetek pl. a *Homer*/*Homère* vagy a *Library and Archives Canada* / *Bibliothèque et Archives Canada*.) Az IKR-migráció pillanatában az authority rekordok többsége (76%-a) mindazonáltal nyelvsemleges volt.

Mivel az OCLC WMS katalogizáló moduljában alapértelmezésben elérhető a Kongresszusi Könyvtár (*Library of Congress*, LC) által fenntartott és koordinált NACO (*Name Authority Cooperative Program* = Név-authority Együttműködési Program) állománya, ezért a LAC a NACO-hoz való csatlakozás mellett döntött, és angol nyelvű authority rekordjait ennek keretében kezeli, míg nyelvsemleges és francia nyelvű authority rekordjait a WMS *Record Manager* moduljában hozza létre és szerkeszti. Azt a koncepciót tűzték ki célul, hogy a nemzeti authority adatok állománya egy olyan virtuális entitás legyen, amelyet két, kölcsönösen egymásra utaló adatbázisban tárolnak.

Annak érdekében, hogy az angol/francia nyelvű rekordok továbbra is hivatkozzák ekvivalens megfelelőiket (a 7XX mezők *Heading Linking Entry* almezőin keresztül), a LAC felvette a kapcsolatot a Kongresszusi Könyvtárral, amely a kanadai igények szerint több helyen is módosította a NACO dokumentációját. A NACO-kompatibilitás jegyében természetesen a kanadai kollégáknak is több ponton változtatniuk kellett a katalogizálás addigi gyakorlatán. A WMS-re történő migráció a megfelelő előkészítést (mintaadatok áttöltése, tesztelés) követően 2018-ban zökkenőmentesen megtörtént. Az angol nyelvű authority állomány esetében azonban a LAC a *British Library* példáját volt kénytelen követni; ez utóbbi tíz év alatt töltötte be manuálisan a rekordjait az LC/NACO név-authority állományába (*Name Authority File*, NAF). A LAC-ban ehhez létrehoztak egy belső név-authority adatbázist. A jelenlegi feldolgozó munka során a katalogizálók ebben, illetve a *Canadiana* és a NACO rendszerében futtatnak keresést az adatbevitelt megelőzően. Ha a belső adatbázisban megtalálják a releváns rekordot, átemelik a NACO rendszerébe, és jelzik a régi adatbázisban, hogy már „migrált" rekordról van szó. 2019 novemberéig az AMICUS angol nyelvű authority rekordjai közül több mint 7800-at migráltak a NAF-ba.

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a két különálló fájl (NACO, *Canadiana*) fejlesztése kihívást jelent a munkafolyamatok összehangolása, szabályozása terén – a teljesen szinkronizált virtuális fájl célkitűzése egyelőre túl ambíciózusnak bizonyult. Ugyanakkor a NACO-hoz való csatlakozás számos előnnyel bír a könyvtáros közösség számára: a kanadai kollégák a nemzeti dokumentumtermést illetően naprakész információkkal tudják bővíteni a NAF-ot, köszönhetően jó kiadói kapcsolataiknak (ld. a nemzeti könyvtár *Cataloguing in Publication* szolgáltatását); a közös angol nyelvű authority-adatbázis létrehozása csökkenti az erőforrás-ráfordítást, és növeli a kanadai dokumentumörökség láthatóságát; végezetül több lehetőség adódik az észak-amerikai szakmai együttműködések elmélyítésére.

(Dancs Szabolcs)

239/2020

DUNSIRE, Gordon – FRITZ, Deborah – FRITZ, Richard: Instructions, interfaces, and interoperable data : the RIMMF experience with RDA revisited. – Bibliogr. **In:** Cataloging & classification quarterly. – 58. (2020) 1., p. 44-58.

Instrukciók, interfészek és interoperábilis adatok: a RIMMF-élmény az RDA-val – felújított változat

Besorolási adatok egységesítése; Dokumentumleírási szabályzat; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Szoftver

Az ezredforduló után új megközelítések jelentek meg a bibliográfiai metaadatok és általában a kulturális örökség körébe tartozó források metaadatainak kezelése terén. A folyamat kezdetének az 1997-es *Nemzetközi Konferencia az Angol-amerikai Katalogizálási Szabvány Alapelveiről és Fejlesztésének Jövőjéről* című rendezvény tekinthető. A fejlődés még kissé féloldalas; az RDA-ban életbe lépett változások még nem hatottak minden szükséges területre. Napjainkban a katalogizálótól egyszerre várják, hogy az AACR2 alapján kidolgozott munkafolyamatok során alkalmazza a kapcsolt adatok (*linked data*) fogalmait az RDA-ból és az IFLA-LRM-ből, azért, hogy végeredményben MARC 21-ben hozzon létre adatot, amely formátumot az 1960-as években a katalóguscéldulák gyártásának automatizálására tervezték.

Ahhoz, hogy az RDA-hoz kapcsolódóan fellépő fogalmi és terminológiai problémákat megoldjuk, szükségünk van új eszközökre is. Egy ilyen alkalmazás a TMQ (*The MARC of Quality*) cég által oktatási célzattal kifejlesztett RIMMF, azaz *RDA in Many Metadata Formats* [*RDA több metaadatformátumban*]. Már kezdetben is az volt a cél az új koncepciók implementálása mellett, hogy kikísérletezzék, mennyi feleslegesen ismétlődő feladatot lehet a program segítségével kiiktatni a katalogizálási munkafolyamatból. Erre példa, hogy a kapcsolatok inverzét a rendszer automatikusan létrehozza, vagy hogy a hozzáférési pontot megformálja a megadott elemekből, megadott szintaxis alapján. A RIMMF eleinte a statikus RDA Eszközkészletből (*RDA Toolkit*) dolgozott, 2014-ben azonban a TMQ-t felkérték, hogy csatlakozzon az RDA Fejlesztői Csapatához (*RDA Development Team*), amely az RDA Regisztert (*RDA Registry*) építi. A RIMMF3 nevű új verzió ennek megfelelően elsősorban a kapcsolt adatokat támogatja, melyben a legtöbb tartalom az RDA kapcsoltadat-szótáraiból származik és azokkal kompatibilis.

A RIMMF megalkotása során arra törekedtek, hogy olyan adatkörnyezetet teremtsenek, amely a katalogizálók számára felhasználóbarát, egyúttal a mögöttes struktúrák és szemantika gépi olvashatósága is kifogástalan. Az eszközben minden entitásnak külön beviteli sablonja van, amelyen csak releváns elemek és kapcsolatjelölők jelennek meg. Minden elemnél megadják a rögzítését szabályozó RDA-passzust, nemcsak szövegesen, hanem a vonatkozó linkkel együtt, így megvalósul az átjárhatóság az RDA Eszközkészlettel, illetve az RDA Regiszterrel. A sablonokban szereplő elemek körét és sorrendjét a katalogizáló bármikor megváltoztathatja anélkül, hogy az hatással lenne a generált adat szemantikájára. Az RDA szótárkódolási sémáinak terminusai és a finomított kapcsolatjelölők legördülő listából választhatók ki.

Az RDA 3R projekt nem hagyhatta változatlanul a RIMMF-et sem. A RIMMF4-ben (az előző, RIMMF3 verzióhoz képest) már alkalmazható az IFLA-LRM és az RDA összetettebb ismérv–kapcsolat rendszere, illetve négyféle rögzítési módja. Az RDA-ban a strukturálatlan, strukturált és az azonosító típusú rögzítésből származó karakterlánc felel meg az ismérvszerű, míg az IRI (*International Resource Identifier* = nemzetközi forrásazonosító) a kapcsoltadat-értelemben vett kapcsolatszerű rögzítésnek. Emellett a RIMMF eleve moduláris szerkezete miatt nem okozott nehézséget az új entitások beépítése sem a rendszerbe. Már korábban létező funkció volt az azonos típusú

entitások egymáshoz kapcsolhatósága, ami most a hely (*Place*) és az időtartam (*Time-span*) entitásokra is kiterjed.
A RIMMF régebbi verziója képes volt a MARC 21 formátumot mind bemeneti, mind kimeneti formátumként kezelni. Ez a RIMMF4-ben még nem elérhető, ugyanis az új LRM entitásoknak és ismérveknek nincs még MARC 21-es kódolása. Megoldották viszont a különböző nyelvek támogatását olyan módon, hogy a RIMMF a sablonjain megjelenő elemneveket az RDA Regiszterből emeli át. Így ha ott elérhető egy adott nyelven az elemkészlet és az értékszótárak (akár részleges) fordítása, akkor át lehet állítani a sablont az adott nyelvre. [Magyarul még csak részleges fordítás érhető el, ami a régi elemkészlethez készült. Az új elemkészlet fordítása és revíziója folyamatban van. – A Ref.]
A RIMMF nem egy „éles" katalogizáló szoftver, hanem egy prototípus és képzési eszköz, amelynek segítségével az RDA kipróbálható és elsajátítható a gyakorlatban. A RIMMF egyúttal hidat is képez az új, kapcsolt adatokra épülő, RDA-t használó rendszerek fejlesztői, illetve azok leendő felhasználói, a katalogizálók között.

(Ilácsa Szabina)

240/2020

MYNTTI, Jeremy [et al.]: Regional connections to national authority files. – Bibliogr. **In:** Cataloging & classification quarterly. – 58. (2020) 1., p. 76-89.

Regionális kapcsolódások a nemzeti névterekhez

Besorolási adatok egységesítése; Együttműködés -nemzetközi; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Személynév

A helyi és regionális authority állományok kiegészítik a nemzeti és nemzetközi authority-adatbázisokban lévő hiányokat, ám nem önmagukban állnak, amennyiben adataikat más intézmények is felhasználnák. Ugyan már léteznek az authority kontrollnak együttműködésen alapuló programjai (pl. *Name Authority Cooperative Program*, NACO), illetve az *Alma* vagy a *Sierra* IKR-ek és egyéb kereskedelmi termékek is használhatóak a MARC-alapú authority kontrollra, de a helyi digitális gyűjtemények esetén korlátozottabbak a lehetőségek. A tanulmány egy regionális névtér nemzeti és nemzetközi adatbázisokhoz való kapcsolásának projektjét mutatja be.

A Utahi Egyetem J. Willard Marriott Könyvtára 2016-ben kezdte meg a *Western Name Authority File* (WNAF) fejlesztését: a névtér olyan személy- és testületi neveket tartalmaz, amelyek az Egyesült Államok nyugati régiójában található számos intézmény digitális gyűjteményeinek metaadataiban fordulnak elő. Mivel a WNAF-ban lévő nevek többsége csak helyi jelentőségű, így kevés rekord rendelkezett egyedi azonosítóval a Kongresszusi Könyvtár *Library of Congress Name Authority File* (LCNAF) névadatbázisában. A tanulmány azt mutatja be, miképp „metszi" egymást a WNAF és az LCNAF, valamint felméri a WNAF-rekordok *Wikidatá*hoz kapcsolásának lehetőségeit. A névterek összekötése olyan további adatbázisok integrálása előtt nyitja meg a kaput, mint például a *Virtual International Authority File* (VIAF) vagy az *International Standard Name Identifier* (ISNI).
A WNAF-projekt elsődleges célja az volt, hogy megvizsgálják egy személy- és testületi neveket tartalmazó regionális névtér létrehozásának lehetőségét, amelybe az Egyesült Államok nyugati régiójából szolgáltatnának adatokat a partnerintézmények. Mivel a WNAF-ba kerülés szabályai kevésbé szigorúak, mint az LCNAF-ba való felvételéi – elég egy adatszolgáltató intézmény, attól függetlenül, hogy rendelkezik-e további információkkal a név további egyértelműsítéséhez –, ezért a projekt során az LCNAF-nak kiemelt szerep jutott a nevek elkülönítésében.
Az *OpenRefine* szoftver segítségével 55 314 WNAF-beli személynevet vetettek össze az LCNAF egészével, közülük 7382 db szerepelt mindkét adatbázisban. Ezt követően a projekt két irányban folytatódott. Az egyik alprojektben olyan rekordokkal dolgoztak, ahol az alany valószínűleg már elhunyt, de az LCNAF-rekordban nem szerepelt halálozási év. 186 olyan rekordot azonosítottak, ahol a személy 1918-nál korábban született, azaz száz évnél idősebb lenne, valamint 203 olyat, ahol az illető életkora 70 és 100 év közé esne. Ezt követően egy táblázatban vezették, ha sikerült megtalálniuk online forrásokban (pl. *Find a Grave*) egy személy halálozási évét. Végül összesen 254 fő halálozási évét azonosították, majd egy NACO-képesítéssel rendelkező katalogizáló frissítette az LCNAF-rekordot az OCLC *Connexion* segítségével.
A másik cél az LCNAF-azonosítóval nem rendelkező, de arra alkalmas személyek felkutatása volt. Ehhez olyan WNAF-rekordokat kerestek, amelyek több mint egy intézményben vagy legalább három gyűjteményben voltak jelen, ami több mint 2500 potenciális

új LCNAF-azonosítót eredményezett. Egy hallgatói segédmunkatárs több lépésben kutatásokat folytatott, majd az eredményeket egy táblázatban rögzítette. Ezt később egy NACO-képzést elvégzett katalogizáló ellenőrizte, majd az adatokat MARC 21 formátumba konvertálva elküldték az LCNAF részére. Eddig 531 név felkutatása és 15 rekord beküldése történt meg, továbbá 147 olyan, LCNAF-azonosítóval rendelkező rekordot is találtak, amelyek kimaradtak az eredeti *OpenRefine*-listából.

A szerzők részletesen ismertetik a minőség-ellenőrzés folyamatát, valamint konkrét példákkal is szemléltetik a munka során felmerült kihívásokat (pl. kéziratos anyagok félreolvasott keresztnevei, egymásnak ellentmondó források, névazonosságok stb.).

Végezetül a *Wikidata*-integráció lehetőségét is megvizsgálták. Próbaképp egy 87 elemes – legalább három intézmény által használt – WNAF-személynévből álló listát vetettek össze a *Wikidata* személy-entitásaival az *OpenRefine* segítségével, ami 39 beazonosított találatot eredményezett. Az LCNAF-azonosítók megléte nagyban segítette az egyezés megállapítását. E 39 elem *Wikidata*-adatlapjának elemzése azt mutatta, hogy döntő többségük a hasznos biográfiai adatok (születési/halálozási hely és idő, foglalkozás) mellett adatbázis-azonosítókat (LCNAF, VIAF, ISNI stb.) is tartalmaz. A WNAF-azonosítók *Wikidatá*ba való importálása lehetővé tenné más, a *Wikidatá*n már jelen lévő adatbázisokhoz való kapcsolódás lehetőségét. Emellett a WNAF-rekordok LCNAF-azonosítóinak importálása a *Wikidatá*ba annak adatminőségét is javíthatná.

A WNAF pilot projektjének végeztével az implementáció és kiterjesztés további lehetőségeit tervezik. A katalogizálással foglalkozó szakmai közösség a 2016-ban felmerült ún. *NACO Lite* (a NACO-hoz képest kevesebb minimumkövetelményt előíró) sztenderd fejlesztéséről is párbeszédet folytat. A nemzeti és nemzetközi névterek mellett mindig szükség lesz helyi vagy regionális authority-állományokra, de ezeknek az adatok szélesebb hálózatához kell kapcsolódniuk.

(Molnár Bence)

241/2020

PROVOST, Aline Le – NICOLAS, Yann: IdRef, Paprika and Qualinka : a toolbox for authority data quality and interoperability. – Bibliogr. **In:** ABI-Technik. – 40. (2020) 2., p. 158-168.

Res. német nyelven

IdRef, Paprika és Qualinka: eszköztár az authority adatok minőségéért és interoperabilitásáért

Besorolási adatok egységesítése; Feldolgozó munka; Gépi dokumentumleírás; Központi szolgáltatások; Online katalógus; Személynév; Szoftver

A Franciaországban működő felsőoktatási bibliográfiai ügynökség (*Agence bibliographique de l'enseignement supérieur*) az egyetemi és tudományos könyvtárak közös katalógusa (*Sudoc*) mellett hosszú ideje gondozza az *IdRef* elnevezésű külső névteret, amely 2010-ben vált intézményfüggetlen, nyílt authority-adatbázissá. Azonosítóinak felhasználásával az egyes könyvtárak hasznos segítséget kapnak az authority kontroll folyamatához, az azonos entitásokról szóló információforrások összekötésével pedig egyre terebélyesedhet a szemantikus, értelemmel teli világháló.

A *Paprika* szolgáltatást a *Sudoc* bibliográfiai rekordjaiban leírt, szerzői/közreműködői funkciókat betöltő személyek (*reference in context*), illetve a személyeket egyértelműen azonosító *IdRef* URI-k (*reference as authority*) egymáshoz rendelésének megkönnyítésére fejlesztették ki. A *Paprikát* használó könyvtáros szakemberek egyszerű, *drag and drop*-módszerrel gazdagíthatják a bibliográfiai rekordokat a szerzők és közreműködők *IdRef*-azonosítóival, illetve megszüntethetik vagy javíthatják a téves hozzárendeléseket. A felület a https://paprika.idref.fr/ webcímen bárki számára hozzáférhető és kipróbálható, az elvégzett módosítások azonban csak megfelelő jogosultság birtokában hajtódnak végre a *Sudoc* közös katalógusban. A felületet az átláthatóság és egyszerűség jellemzi; kialakításakor a hatékonyságot és a felhasználói elégedettséget tartották szem előtt, a tesztelés során pedig *Steve Krug*, illetve *Jakob Nielsen* elméleti útmutatásaira támaszkodtak, akik szerint a legjobb eredményeket kis méretű, 3–5 fős tesztelői csoportok nyújthatják. Ezek a csoportok a bibliográfiai ügynökség szakembereiből, authority adat-szakértőkből, valamint feldolgozó könyvtárosokból álltak.

A *Paprika* szolgáltatásait a *Qualinka* nevű minőségellenőrzési keretrendszer egészíti ki, amely a 2012–

2016 között fejlesztett *SudoQual* részben újraírt, frissített változata. Működésének lényege, hogy a katalógusból, illetve a névtérből származó adatok formalizált szabályokra alapuló vizsgálatával képes elkülöníteni a biztos egyezéseket a bizonytalan, illetve téves hozzárendelésektől; el tudja tehát dönteni, mely esetekben egyezik meg minden kétséget kizáróan a bibliográfiai rekordban leírt közreműködő az *IdRef*ből hozzácsatolt személlyel. A rendszer „régimódi" mesterséges intelligenciát (*Good Old-Fashioned AI*) alkalmazó megoldásainak működési hatékonysága meggyőző: döntéseinek 70%-a bizonyult helyesnek, azaz egy párosítást megfelelően érzékelt érvényesnek (validnak), vagy épp elvetendőnek. A javaslatok a *Paprika* rendszerben különféle színekkel jelennek meg: zölddel a biztos párosítások, narancssárgával a bizonytalanok vagy megállapíthatatlanok, pirossal a hibásak. Automatikus javítás nem történik: a validációt, illetve a szükséges módosításokat a *Paprikát* használó személy végzi el a *Qualinka* által észlelt problémás esetekben.

A *Paprika* és a *Qualinka* – bár alapvetően a *Sudoc* és az *IdRef* felhasználóinak igényeit hivatott kiszolgálni – általánosan alkalmazható segédeszköznek készült. Megfelelő konfigurálással tehát más könyvtárak adatbázisainak gazdagítására is alkalmassá tehetők, és a felhasználható külső névterek köre sem korlátozódik az *IdRef*re: a közismert azonosító-szolgáltatások bármelyike – ISNI, ORCID stb. – integrálható. Az alkotók szándéka szerint a két szoftver 2020-ban szabadon felhasználható, nyílt forráskódú lesz, így könnyen beépíthetővé válik más intézmények authority kontroll-eszköztárába is.

(Hubay Miklós)

Lásd még 230, 231, 235, 237, 243, 247, 256

Katalógusok

Lásd 241, 243

Információkeresés

242/2020

AZADBAKHT, Elena – SCHULTZ, Teresa: At the click of a button : assessing the user experience of open access finding tools. – Bibliogr. **In:** Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-13.

Egy gombnyomásra: a felhasználói élmény vizsgálata a nyílt hozzáférésű tartalmak keresőeszközei terén

Felsőoktatási könyvtár; Felmérés; Használó; Hozzáférhetőség; Online információkeresés; Szoftver

Jó néhány böngészőkiegészítő eszköz jelent meg az elmúlt évtizedben azzal a céllal, hogy a tudományos cikkek nyílt hozzáférésű változatainak a felkutatásában segítse az információkeresőket, amikor fizetőfalakba (*paywall*) ütköznek – ide értve az *Open Access Button*t, a *Lazy Scholar*t, a *Koperniót* és az *Unpaywall*t. Míg a könyvtárosok már számos ismertetőt írtak e termékekről, használhatósági vizsgálatot (*usability study*) eddig még senki sem készített ezekről az eszközökről. A cikk egy egyesült államokbeli nagy méretű közfinanszírozott tudományegyetem hat egyetemi hallgatóját és hat oktatóját bevonó használhatósági vizsgálatot mutat be részletesen. A résztvevők feladata az volt, hogy telepítsék mind a négy eszközt, és próbálják ki azokat három tesztcikken. Mind a hallgatók, mind az oktatók hajlamosak voltak előnyben részesíteni az egyszerű, letisztult arculati elemeket és az egyértelmű funkcionalitást, ami lehetővé tette számukra az eszközök használatát korlátozott mértékű útmutatás mellett. Az egyéb böngészőkiegészítőket már ismerő résztvevők választása az *Open Access Button*hoz hasonló eszközökre esett, míg az egyéb kiegészítőkkel kapcsolatban kevésbé tapasztaltak az olyan automatikusan betöltő eszközöket preferálták, mint az *Unpaywall*.

(Autoref.)

243/2020

WANG, Jian – LOFTIS, Elsa: The library has infinite streaming content, but are users infinitely content? The library catalog vs. vendor platform discovery. – Bibliogr. **In:** Journal of electronic resources librarianship. – 32. (2020) 2., p. 71-86.

A könyvtárban korlátlan a streaming-tartalom, de a használók is korlátlanul elégedettek? Keresés a könyvtári katalógusban és a szolgáltatói platformon

Audiovizuális gyűjtemény; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Gépi információkeresési rendszer; Online információkeresés; Online katalógus

Az Egyesült Államok felsőoktatási könyvtáraiban a videoanyagok streamelése napjainkra a szolgáltatás egyik alappillérévé vált, különös tekintettel a rohamtempóban gyarapodó oktatási célú videotartalmak és távoktatási anyagok népszerűségére. A friss szakirodalom tanúsága szerint a hallgatók, oktatók és könyvtárosok véleménye szerint a videotartalmak nagyobb felsőoktatási kihasználtságának legfőbb korlátja az, hogy egyrészt sokan nem tudnak azok létezéséről, másrészt pedig a felkutatásuk során is nehézségek adódnak. Egy 2018-as felmérés szerint az oktatók 83,3%-a használja a *Google*-t ezek keresésére, és csupán 27,7%-uk támaszkodik a könyvtári discovery rendszerekre. A könyvtári katalógus használatát a többség bonyolultnak találja.

A Portland Állami Egyetem (PSU) könyvtára maga is széles kínálatú streamingszolgáltatással rendelkezik. 2013-ban a PSU könyvtára – a Kongresszusi Könyvtár irányelveinek megfelelően és az audiovizuális dokumentumok meglévő bibliográfiai rekordjai alapján – bevezette az egyedi MARC-rekordok előállítását a streaming-gyűjtemények anyagaihoz, amelyek végül bekerültek az OCLC közös katalógusába is. Ezzel egy időben a könyvtár megkezdte az átállást az *Ex Libris* felhőalapú *Alma* integrált könyvtári rendszerére és a *Primo* discovery felületre. Utóbbi már lehetővé tette az audiovizuális tartalmak közvetlen, katalógusból történő elérését is, ám a könyvtárosok szerint a használók mégsem éltek e rendszer előnyeivel.

A Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Szövetsége (ACRL) is megfogalmazta azt az ajánlást, hogy a könyvtárak a médiaanyagokat ugyanúgy tegyék hozzáférhetővé, mint a többi dokumentumtípust. Egy 2016-os kutatás rávilágított arra, hogy az amerikai felsőoktatási könyvtárak közel negyede nem katalogizálja a streamelt tartalmakat, 15%-uk pedig semmilyen videotartalmat, holott a szolgáltatók biztosítják erre a célra a megfelelő MARC-rekordokat. A tanulmány szerzői a PSU könyvtárában vizsgálták meg a videodokumentumok discovery rendszerbe történő integrációját a katalogizálás és a kereshetőség szempontjából. A kutatás forrását a könyvtári katalógus és a discovery felület statisztikája, valamint a szolgáltatók (pl. *Academic Video Online*, *Films on Demand*, *Kanopy* stb.) által biztosított használati adatok képezték. Ezen felül az *Alma*ból exportált MARC-rekordokat is elemezték, továbbá különböző próbakereséseket hajtottak végre, hogy felmérjék a metaadatok minőségét és az ebből fakadó esetleges hibákat.

A MARC-rekordok elemzését az alkalmazott katalogizálási szabályzatok (AACR2 vagy RDA) és eredet (OCLC vagy egyéb szolgáltató) alapján végezték, valamint ellenőrizték, hogy a rekordok tartalmazzák-e az 520-as (tartalmi kivonat) és/vagy a 650-es (tárgyszó) mezőt. Utóbbiakat a vizsgált rekordok többsége megadta, jelentősen megkönnyítve a kereshetőséget. Az AACR2 és az RDA szerinti leírás vegyes képet mutatott; a legtöbb rekordban megtalálható volt a 035-ös mezőben az OCLC-azonosító. A PSU partnerei között csupán néhány olyan külső szolgáltató akadt (pl. *British Pathe*), amely egyáltalán nem biztosított MARC-rekordokat, viszont tartalmai nagyrészt hozzáférhetők voltak saját felületén kívül a *YouTube*-on is. Megállapítást nyert, hogy a forgalmazók többsége megfelelő MARC-rekordokat szolgáltat be az OCLC közös katalógusába, melyeket átvesznek a partnerkönyvtárak is.

A használati adatok elemzése kimutatta, hogy a feltételezettnél nagyobb arányú a streamelt tartalmak katalógusból kiinduló megtekintése. A 2015-ös közel 14 ezres kattintásszám 2019-re majdnem 52 ezerre nőtt. A *Primo*-statisztikák is hasonló trendet jeleznek, és a szolgáltatók saját felületein is növekszik a tartalmakhoz való hozzáférés mértéke (a leginkább kiugró adatokat a *Kanopy*nál mérték, 2016-ban több mint 12 ezer, 2018-ban több mint 32 ezer megtekintéssel).

A metaadatok minőségét véletlenszerű keresésekkel tesztelték. Példának okáért egy koreai videót eredeti írásjelekkel nem találtak meg, mivel a kérdéses dokumentum csak transzliterálva szerepelt a *Primó*ban. Visszatérő gondot okozott a sorozatok kérdése is, mivel a tartalmak nem mindig vannak teljes egészében feltárva ilyen téren. Egyes külső szolgáltatóknál felszínre került az érvénytelen linkek problematikája – ezek karbantartása az adatbázis méretével egyenes arányban nehezedik. A keresés áttekinthetőségét tovább bonyolítja, ha az adott videoanyagot több szolgáltató is kínálja, ám némileg eltérő formában és tartalommal. A címazonosságok is rontják a keresés élményét a megnövekedett méretű találati listák miatt. Végezetül a könyvtárnak érdemes rangsorolnia a saját rekordjait, hogy azok keresése esetén a releváns dokumentum jó eséllyel az első találati oldalon szerepeljen, és ugyanezen okból a „megörökölt" rövidítéseket is célszerű feloldani.

A kutatásban feltártak megerősítik azt az elképzelést, hogy a könyvtári katalógusoknak és discovery eszkö-

zöknek egymezős, intelligens, egyszerűen használható keresési lehetőséget kell kínálniuk a streaming médiatartalmak esetében is.

(Bódog András)

Lásd még 252, 270

Olvasószolgálat, tájékoztatómunka

244/2020

CARDONA, Juanita: Tracking reference statistics – evaluation of methods. – Bibliogr. **In:** Public services quarterly. – 16. (2020) 2., p. 130-138.

A referensz statisztika nyomában – a módszerek értékelése

Felmérés; Használói szokások; Igény; Közművelődési könyvtár; Referensz; Statisztika; Szoftver; Tájékoztató munka

Talán meglepő, de a mai napig számos könyvtár vezeti a statisztikáját tollal és papírral, és nem valamilyen elektronikus rendszerben. A papíralapú dokumentálásnak és a digitális adatrögzítésnek is megvannak az előnyei és hátrányai. A referensz statisztikát papíralapon vezetni sok könyvtáros szerint egyszerűbb és jóval kevesebb időt vesz igénybe, mint az elektronikus adatrögzítés. Egy régebbi felmérés (*Smith*, 2006) kimutatta, hogy a könyvtárak 95%-a csupán azért vezeti a referensz statisztikát, hogy eleget tegyen adatszolgáltatási kötelezettségének. Így nem is meglepő, hogy sokan nem kívánnak több energiát fordítani az adatgyűjtésre, mint amennyit feltétlenül szükséges. A papíralapú nyilvántartó lapok mellett kitartó könyvtárosok véleménye szerint egy új, elektronikus rendszer használatának elsajátítása sok időt venne igénybe, és az abban való adatrögzítés hosszadalmas folyamat. További szempont, hogy a jól kezelhető, testre szabható, komplex szempontokat is figyelembe vevő elektronikus adatrögzítő rendszerek sokba kerülhetnek, a könyvtárak forrásai pedig szűkösek. Egyre nő azonban azok aránya, akik fokozatosan áttérnek vagy már áttértek – kereskedelmi, nyílt hozzáférésű vagy házi fejlesztésű rendszerek alkalmazásával – a referensz adatok elektronikus rögzítésére. Ők ezt leginkább azért teszik, hogy az összegyűjtött adataikat többféle célra is felhasználhassák, tehát nem csak a fenntartó vagy az állam felé történő adatszolgáltatási kötelezettségüknek kívánnak eleget tenni. A kvantitatív és kvalitatív adatokra építve tovább lehet fejleszteni a referenszszolgáltatást, de a bizonyítékalapú döntéshozatal tényezőjeként az adatok hatással lehetnek a gyűjteményszervezésre és a személyzeti kérdésekre is. Elemzésük révén részletesen megvizsgálhatók a használói igények, kimutatva a különböző trendeket (pl. távoli/személyesen feltett kérdések, technikai/összetett kérdések). A kérdések és az azokra adott válaszok elektronikus tudásbázisba szervezése is segítséget nyújt a tájékoztató könyvtárosoknak.
A cikk szerzője kis mintás felmérést végzett hat egyesült államokbeli közkönyvtár munkatársai körében annak feltárására, hogy a könyvtári referenszszolgáltatáshoz kapcsolódó statisztikai adatokat milyen módon gyűjtik. Ami a kategóriákat/adategyütteseket illeti, összesen 21-féle merült fel; a legjellemzőbb a klasszikus referensz, a tájékozódás és a számítógépes kapcsolati idő (*session*) volt. A válaszadók elsöprő többsége papíron vezeti a referensz statisztikát, elsősorban a megszokást hozva fel a módszer mellett. Egy részük megfogalmazta, hogy a papíralapú nyilvántartás helyett más formátumra lenne szükség. Azok, akik már elektronikus megoldásokat használnak, pozitívan nyilatkoztak, és másoknak is ajánlják az átállást. Érdekesség, hogy a válaszok tanúsága szerint mind a papíralapú, mind az elektronikus rendszereket használók hetente 1–5 tranzakciót elfelejtenek rögzíteni.

(Nagy Andor)

Lásd még 262

Kölcsönzés

Lásd 230, 259, 264, 267, 269

Könyvtárközi kölcsönzés, dokumentumszolgáltatás

245/2020

WILSON, Kristen – MORRIS, Jill: Project ReShare : building a community-owned resource sharing platform. – Bibliogr. **In:** The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 141-148.

A ReShare projekt, avagy egy közösségi tulajdonú forrásmegosztó könyvtári platform építése

Együttműködés -belföldi; Gépi könyvtárközi kölcsönzés; Integrált gépi rendszer; Munkafolyamat; Szoftver

A *ReShare* egy nyílt forráskódú, közösségi tulajdonú forrásmegosztó platform, amelyet a Nyílt Könyvtár Alapítvány (*Open Library Foundation*, OLF) égisze alatt fejlesztenek a könyvtári innováció elősegítése és a használói igények kielégítése céljából. A projekt előzményei a Pennsylvaniai Felsőoktatási Könyvtári Konzorcium (PALCI) kezdeményezéséig nyúlnak vissza, amely nem csupán a könyvtárközi kölcsönzést, hanem a közös katalógusépítést és a kollektív állománymegőrzést is szolgálja. A *Big Ten Academic Alliance* fehér könyve (https://www.btaa.org/docs/default-source/library/d2dcombinedreports.pdf?sfvrsn=4) nyomán 2018-ban további amerikai könyvtári konzoriumok is csatlakoztak, azzal a szándékkal, hogy szorgalmazzák egy új, kollaboratív könyvtári szoftver létrejöttét.

A ReShare alapvetése, hogy a könyvtárak a kereskedelmi és a nonprofit szervezetekkel együttműködve közvetlen hatást gyakoroljanak a termékfejlesztésre, és egy használóközpontú, moduláris forrásmegosztó platformot hozzanak létre. A projekt operatív bizottsága az OLF-fel együttműködve biztosítja a szolgáltatás jogi hátterét és az átláthatóságot. A 300 ezer dolláros kezdőtőke összegyűjtését követően a fejlesztés első fázisa az első működő prototípus előállítását célozta, aminek feltétele a díjtalan kölcsönzésről történő megállapodás volt. A fő funkciók a közös kereső, a könyvtári és konzorciumi menedzsment-eszközök, valamint a (könyvtárközi) kérés, a szolgáltatás és a szállítás munkafolyamatának biztosítása.

A platform nagyban támaszkodott a FOLIO nyílt forráskódú könyvtári rendszer modelljére. (Közös pont az *Index Data* nevű fejlesztőcég is, amely mindkét projektben aktív szerepet vállal.) A FOLIO architektúrájának újrafelhasználásával alakították ki a ReShare műszaki hátterét, szem előtt tartva a felhasználói élmény (*user experience*, UX) fontosságát is.

A ReShare egyik alapeleme a közös mutató (index), amely alkalmas a tagkönyvtárak bibliográfiai és metaadatainak aggregációjára. Ez a hatalmas metaadat-állomány egyrészt megkönnyíti a kereshetőséget a lokális keresőeszközök és a dedikált konzorciumi felületek integrációja révén, másrészt elősegíti a könyvtárközi kölcsönzés folyamatát, összeegyeztetve a kéréseket a pontos példányrekordokkal, továbbá lehetővé teszi az állományelemzést és a kollaboratív állománymegőrzést is. A közös mutatót a partnerek katalógusaiból építik az *Index Data* aratószoftverét alkalmazva. A további szoftveres megoldások a Coloradói Tudományos Könyvtárak Szövetségének deduplikációs algoritmusán, a FOLIO leltármodulján, illetve a Triangle Tudományos Könyvtárak Hálózatának metaadat-indexelő és -exportáló modelljén alapulnak.

A ReShare két fő alkalmazása felel a forrásmegosztás folyamatának kezeléséért és testreszabásáért. A *Directory* képezi az egyes tagkönyvtári munkafolyamatok központját, míg a *Consortia* a konzorciumi adminisztrátor felülete, ahol szabályozható a könyvtárközi kölcsönzési csoportok tagsága és rangsorolásuk, ezáltal a konzorcium testre szabhatja a folyamatokat földrajzi elhelyezkedés, közös kiszállítási hálózatok és egyéb feltételek alapján. A kéréseket először e szűkebb csoportok szintjén kezelik, ami szükség esetén kiterjeszthető a szélesebb ReShare-hálózatra.

A *Request* és a *Supply* (azaz a kérés és a szolgáltatás) modulok a ReShare központi elemei: biztosítják a könyvtárak számára, hogy megtekinthessék és felügyeljék a könyvtárközi tranzakciókat. A felhasználói élmény, a használhatóság szempontja mindeközben nagy hangsúlyt kap: áttekinthető grafikus felületen jelenítik meg a kéréseket, és egyértelműen jelzik a tranzakciók státuszát. A jövőben a FOLIO munkafolyamat-kezelő rendszerét használva személyre szabható munkafolyamatok, ellenőrzőlisták, értesítések is beállíthatók lesznek. A használatot ún. segítő alkalmazások (*helper apps*) is könnyítik majd.

A szállítás nyomon követésénél mára az *Amazon* jelenti a normát, így a ReShare projektben célul tűzték ki az összes jelentős szállítmányozási partner termékkövető szolgáltatásainak integrációját a *Shipping* modulba. A könyvtárosok az egyes részfolyamatoknak (becsomagolás, kicsomagolás, küldés, fogadás) megfelelő alkalmazások segítségével gyorsíthatják a tranzakciókat. A dokumentumazonosítók beolvasását és a szükséges adminisztrációs lépéseket egy felhasználóbarát felület teszi még hatékonyabbá. Lehetővé válik az egy helyre irányuló kérések és dokumentumszolgáltatások tömbösítése is, ahelyett, hogy egyesével kellene minden egyes elem tranzakcióját jóváhagyni.

A ReShare operatív bizottság 2019 őszére időzíti a prototípus bemutatását és 2020 tavaszára a rendszer széles körű tesztjét, 2020 végére pedig az első implementálást. A további tervek között szerepel az elektronikus cikkek és könyvfejezetek forrásmeg-

osztásának kezelése, illetve a ReShare platformban résztvevők körének bővítése. A projekt honlapjának (https://projectreshare.org/) tanúsága szerint a rendszert jelenleg is aktívan tesztelik a konzorcium tagjai.

(Bódog András)

Lásd még 208

Hátrányos helyzetű olvasók ellátása

246/2020

PIONKE, J. J.: Library employee views of disability and accessibility. – Bibliogr. **In:** Journal of library administration. – 60. (2020) 2., p. 120-145.

A könyvtári alkalmazottak véleménye a fogyatékosságról és az akadálymentességről

Felmérés; Hátrányos helyzetű olvasó; Hozzáférhetőség; Személyzet

A tanulmány arra törekedett, hogy feltárja a könyvtári alkalmazottak hozzáállását a fogyatékossággal élő személyekkel és az akadálymentességgel kapcsolatban. Célja volt az is, hogy meghatározza a jelenlegi könyvtári dolgozók képzési igényeit. A szerző egy kvantitatív és kvalitatív kérdéseket egyaránt tartalmazó felmérést készített, hólabda mintavételi módszert alkalmazva. Mindkét adattípus elemzése azt mutatja, hogy a könyvtárosok a könyvtártípustól függetlenül általában felkészületlennek érzik magukat a fogyatékossággal élő használókkal való munkára. Az eredmények alapján számos ajánlás született a szakmán belüli fejlődés érdekében, többek között egy markánsabb, az akadálymentességre és a fogyatékosságra összpontosító képzési program létrehozása, a szakpolitikák megvizsgálása a helyitől az országos szintekig, valamint a fogyatékossággal élő munkatársak toborzásának és a szakmában való megtartásuknak az előmozdítása.

(Autoref.)

Lásd még 207, 228, 259, 264

Tájékoztatás, tájékoztatási rendszerek

Hálózatok, regionális rendszerek

Lásd 214, 225

Könyvtártudományi tájékoztatás

247/2020

SMETANOVÁ, Dana: Slovník českých knihovníků – vznik, současnost, budoucnost **In:** Čtenář. – 72. (2020) 3., p. 106-107.

A Cseh könyvtárosok szótára – múlt, jelen, jövő

Adatbázis; Együttműködés -belföldi; Életrajzi lexikon -könyvtári; Feldolgozó munka; Könyvtárosi hivatás; Könyvtártudományi tájékoztatás

A *Cseh könyvtárosok szótára* nevű adatbázis kiindulópontot jelent azok számára, akik a szakma jeles képviselőiről keresnek információkat. Könyvtárosok, információs szakemberek, pedagógusok és olyan valódi reneszánsz személyiségek szerepelnek itt, akik számos más területen is kiemelkedő teljesítményt nyújtottak. A biográfiai adatbázis segítségével nemcsak a könyvtárosok szakmai életútjával, hanem a könyvtár- és információtudomány XVI. századtól napjainkig tartó fejlődésével is megismerkedhetnek az érdeklődők.

Az adatbázis eredetileg a cseh könyvtáros egyesület bibliográfiai szekciójának kezdeményezésére jött létre 2007-ben; a szótár alapját 130 személyi tétel alkot-

ta az addig publikált életrajzi adatok alapján. Később a Cseh Nemzeti Könyvtár és a regionális könyvtárak csatlakozásával a munka koordinálását a Morva Területi Könyvtár vette át. Ezt követően további 400 személyi anyag került feldolgozásra. Jelentős fejlődést eredményezett 2014-ben a korábbi szoftverről a nemzeti könyvtár ALEPH rendszerére való átállás, ami lehetővé teszi a központi adatbázis-kezelést, és biztosítja a közreműködő könyvtárak számára az elérést. A projektet a nemzeti könyvtárban működő Könyvtári Intézet koordinálta; újjáalakult a területi és szakkönyvtárosokból felállított munkacsoport is, amely a *Cseh könyvtárosok szótárá*ba kerülők kiválasztásáért felel.

Az adatok áttöltését követően a tartalmak nem változtak, de a rekordok szerkezetét módosítani kellett, ezáltal a visszakereshetőség több szempontúvá vált. Az új rendszer új feltárást kívánt: a személyi tételeket a nemzeti névtérrel összhangban hozták létre. A biográfiai adatokat és jegyzeteket átveszik a névtérből, a publikációs adatok a katalógus kapcsolódó rekordjaira hivatkoznak. Az adatok gazdagításával, külső forrásokra való hivatkozásokkal (pl. Wikipédia vagy könyvtári szakfolyóiratok), továbbá az érintettek hozzájárulása esetén közzétett fotókkal bővültek az információk. 2020. január 31-én az adatbázisban 1250 biográfiai tétel szerepelt.

A *Cseh könyvtárosok szótárá*ban szereplő tételek kétféle kategóriába sorolhatók (élő és elhunyt személyek), ami befolyásolja a feldolgozás módját is. Az elhunyt személyek adatait különböző információforrások alapján veszik fel az adatbázisba; az élő személyek bevitele kérdőíves adatlappal történik, a nyilvánossá tétel előtt az adatokat az érintettek ellenőrzik.

A Cseh Köztársaságban jelenleg közel 5900 – különböző típusú – könyvtár működik, amelyekben mintegy 7500 könyvtáros dolgozik, ezért kulcskérdés, hogy kik kerüljenek be az adatbázisba. Fontos kritérium a könyvtáros szakmában való alkalmazás vagy a könyvtártudományi területen folytatott oktatási tevékenység, amelyekhez további szempontok kapcsolódnak: tudományos vagy szakmai közösségi tevékenység, a könyvtártudomány és a könyvtárak fejlesztéséhez való hozzájárulás, valamint a kapott szakmai díjak és kitüntetések.

2016–2017-ben a nemzeti könyvtár együttműködést kötött a Károly Egyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtár- és Információtudományi Intézetével, aminek köszönhetően a hallgatók jelentős mértékben hozzájárultak az adatbázis bővítéséhez.

A *Cseh könyvtárosok szótára* olyan nyitott mű, amely folyamatosan kiegészítésre, frissítésre és pontosításra szorul. Mára a múlt könyvtárosainak körét már szinte kimerítették, de a jövőben még számos kiváló gyakorló könyvtáros adatai kerülhetnek be az adatbázisba, melynek sikeres fejlesztése a könyvtárakon és a megfelelő népszerűsítésen is múlik.

A projekttel kapcsolatos információk az élő személyek esetén a https://ipk.nkp.cz/oborove-baze-dat/slovnik-ceskych-knihovniku oldalon érhetők el, a kérdőívvel együtt. Az adatbázis a nemzeti könyvtár katalógusán keresztül hozzáférhető (https://aleph.nkp.cz/cze/sck).

(Prókai Margit)

Szakterületi tájékoztatási rendszerek

Lásd 249

Kutatás és termelés információellátása

248/2020

BLASK, Katarina – FÖRSTER, André: Designing an information architecture for data management technologies : introducing the DIAMANT model. – Bibliogr. **In:** Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 592-600.

Az adatkezelési technológiákat szolgáló információs architektúra megtervezése: a DIAMANT modell bemutatása

Adatfeldolgozás; Kutatás információellátása; Munkaszervezés; Tudományos és szakkönyvtárak

A DIAMANT (*Design an Information Architecture for Data MANagement Technologies*) modell amellett, hogy átfogó elméleti keretet dolgoz ki a kutatási adatok kezelésének folyamatához, ráirányítja a figyelmet a nyitott tudomány (*open science*) kritériumainak megfelelő információs architektúrák kiépítésének szükségességére.

A kutatási adatok kezelése (*Research Data Management*, RDM) elsősorban azért releváns tevékenység, mert a tudományos kutatás hatékonyságát és integri-

tását javítva lehetővé teszi az adatok gyors és könnyű elérését, megkönnyíti a beruházások megtérülését, és biztosítja az adatállományok fenntarthatóságát. Ugyanakkor – ahogy az a kutatási integritás európai magatartási kódexében is megfogalmazódik – a tudományos munka minősége javításának érdekében a kutatási folyamathoz kapcsolódó összes tevékenységnek és eredménynek a felelős kutatásra kell épülnie, mivel az garantálja a megbízhatóságot, az őszinteséget, a tiszteletet és a felelősségvállalást. Az eredményeknek folyóiratcikkekben történő publikálásával szemben az adatok kezelése során a kutatók a kutatási folyamat teljes történetét mondják el, tehát az adatokról történeteket mesélnek, amelyek a kutatási ötlet kidolgozásával kezdődnek, az adatgyűjtéssel, -elemzéssel és a disszeminációval folytatódnak, és az adatok archiválásával végződnek. Ennek megvalósításához ad a DIAMANT modell proximális (közvetlen) referenciakeretet, míg a távoli (közvetett) referenciakeret arra az információarchitektúrára vonatkozik, amelyben a kutatási adatokat menedzselik. A modell felvázolja az ideális kutatásiadat-kezelési folyamatot funkcionális, szervezeti és irányítási szempontból. Funkcionális megközelítéssel hat tevékenységet és döntési pontot különíthetünk el (információkeresés, módszerválasztás, finanszírozási keretrendszer kialakítása, technikai támogatás, publikációs platform választása, adatarchiválás); szervezeti szempontból nyolc szereplővel számolhatunk (információkeresési szolgáltatás, módszertani tanácsadó iroda, etikai bizottság, jogi iroda, információs egység, szoftver és hardver, publikációs platformok, adatarchívum); az irányítási nézőpont pedig az előző két szempontot összesítve tárja fel, milyen kapcsolatok vannak a folyamatok és a szereplők között, és ki miért felel a kutatás során. Eszerint bizonyos funkciókat ki lehet szervezni külső partnereknek, de a kutatókkal szoros kapcsolatban lévő „RDM információs egységet" a modell központi és közvetítő szereppel ruházza fel, így az képes biztosítani a megfelelő visszacsatolást, a kutatásiadat-kezelés hatékonyságát és az „egykapus" szolgáltatási megoldást.

(Koltay Tibor)

249/2020

HEALY, Heather S. – REGAN, Matt – DEBERG, Jennifer: Examining the reach and impact of a systematic review service. – Bibliogr. **In:** Medical reference services quarterly. – 39. (2020) 2., p. 125-138.

A szisztematikus szakirodalmi szemleszolgáltatás hatókörének és hatásainak vizsgálata

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Kutatás információellátása; Kutató -mint olvasó; Szakirodalmi szemle; Tájékoztatás -egészségügyi

Manapság elsősorban az egészségtudomány területén élik virágkorukat a szisztematikus szakirodalmi szemlék. Elkészítésüknek már kialakult szabályai, irányelvei vannak, melyek a könyvtárosok sokrétű részvételét is megkívánják. Egy újonnan indítandó szisztematikus szakirodalmi szemleszolgáltatás számos kihívás elé állítja a könyvtárosokat. A cikkben dokumentált vizsgálat célja annak feltérképezése volt, milyen hatást gyakorolt a szemleszolgáltatás a könyvtárra – beleértve például a könyvtáros megemlítését vagy szerzőtársként való elismerését –, valamint a publikált szemlék minőségére.

A több mint 32 ezer hallgatóval rendelkező Iowai Egyetem (UI) könyvtári hálózatának fontos egysége az egészségtudományi könyvtár (*Hardin Library for the Health Sciences* – HLHS), melynek hat kapcsolattartó (*liaison*) könyvtárosa felel a hallgatók, az oktatók és a személyzet szaktájékoztatásáért az egyetemen és az oktatókórházban is. Az egészségtudományi campuson körülbelül 3000 tudományos közlemény születik évente, melyek 8–11%-a szemle. A HLHS könyvtár 2011-ben indította el szakirodalmi szemleszolgáltatását; ezzel párhuzamosan a könyvtárosok képzési programokon vettek részt a témakörben. 2015-ig online útmutatókat készítettek a *LibGuide* platformon, workshopot szerveztek, és kialakították a keresési kérések nyilvántartását. A következő években megerősítették a szolgáltatás webes jelenlétét, továbbá online igénybejelentő kérdőívet és a munkafolyamatot támogató segédleteket állítottak össze. A szemleszolgáltatást értékelő vizsgálathoz a HLHS könyvtárosai 2019 márciusában négy adatbázisból (*PubMed*, *Embase*, CINAHL, *Scopus*) összegyűjtötték mindazokat a szóba jöhető publikált szemléket, melyek az elmúlt tíz évben jelentek meg. A duplumszűrés után maradt 1252 címet tovább szűkítették az alábbi kritériumok szerint: intézményi affiliációjú szerző(k) jelenléte, szisztematikus szakirodalmi szemle vagy metaanalízis mint megnevezett módszertan, szisztematikus irodalomkutatás deklarált szándéka. Az így kapott 351 tanulmányt több szempontból vizsgálták: szerepel-e a szerzők között könyvtáros, vagy megemlítik-e a nevét; megismételhető-e az alkalmazott keresés, és a keresésnél használtak-e egyidejűleg tárgyszavakat és kulcsszavakat

(ún. szenzitív keresés); legalább három adatbázisban folyt-e a keresés, és tartalmazott-e a szisztematikus szakirodalmi szemle készítésének különböző fázisait reprezentáló PRISMA folyamatábrát. Publikációs dátum és tanszék szerint is elemezték az adatokat.
Az eredmények szerint az esetek többségében nem voltak feltüntetve könyvtárosok a közreműködők között – azaz van tér a szemleszolgáltatás fejlesztésére. A keresések minősége inkonzisztens és összességében véve nem kielégítő volt, és számos probléma merült fel a kereséses megismételhetőségével és a keresőkérdések kiválasztásával kapcsolatban (csak kulcsszavak alapján történő keresés, hibák a kifejezések és szintaxisok kiválasztásakor, a keresési szűrők nem megfelelő használata stb.). Ezért tervbe kell venni a kapcsolattartó könyvtárosok oktatási tevékenységének kibővítését. A legalább három adatbázisban való keresés eredménye kedvezőbb képet mutatott – noha előfordult az adatbázisok helytelen megnevezése vagy a *Google Scholar* feltüntetése –, és a PRISMA folyamatábrát is sokan alkalmazták.
Az adatok elemzéséből világosan kitűnt, hogy a szisztematikus szakirodalmi szemlék vagy metaanalízisek elkészítésében a könyvtárosok részvétele évről évre nőtt, amivel párhuzamosan a publikált szemlék minősége is javult. (A korreláció azonban csak feltételezhető, hiszen tényezőként szóba jöhet még a publikációs folyamat során a lektorok és a szerkesztők szerepe is.) A vizsgálat egyértelműen megmutatta a könyvtári szolgáltatás fejlesztésének kívánatos irányait: a sokat vagy éppen keveset publikáló szervezeti egységek differenciált támogatását, valamint útmutatók és oktatás felkínálását a szemlekészítők számára. A cél a szabványos keresési eljárások alkalmazása és a visszatérően elkövetett hibák kiküszöbölése. Megfontolandó az is, hogy hogyan kezeljék azokat a szemlézési kéréseket, melyek nem konkrét publikációk támogatását szolgálják, hanem egy-egy lehetséges projekt eredményességének előzetes felméréséhez készülnek.
A vizsgálat pozitív eredménnyel járt, hiszen széles körben megvitatták a szakirodalmi szemlekészítés kérdéseit, bevonva a különböző tanszékeket és az egyetemi adminisztrációt is. A szolgáltatásfejlesztés terén a legnagyobb hatással járó változtatásokra kívánnak összpontosítani, és a személyzet létszámának esetleges módosítása is napirendre került. A felmérés során kidolgozott módszer hasznos lehet más könyvtárak számára is.

(Fazokas Eszter)

250/2020

SCHERER, David [et al.]: Collaborative approaches to integrate repositories within the research information ecosystem : creating bridges for common goals. – Bibliogr. **In:** The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 181-190.

Kollaboratív megközelítések a repozitóriumok kutatási információs ökoszisztémába integrálására: hidak építése a közös célok érdekében

Együttműködés -szakterületi; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Kutatás információellátása; Szoftver; Tudományos és szakkönyvtárak; Tudományos kutatás

A Carnegie Mellon Egyetem (CMU) egy magánfenntartású kutatóegyetem Pennsylvaniában. Az intézmény a *Figshare* és a *Symplectic* forgalmazókkal közösen kialakított egy interoperábilis, hálózatba kapcsolt kutatási információs ökoszisztémát az intézményi repozitórium (*Institutional Repository*, IR) és a kutatási információkezelési rendszer (*Research Information Management System*, RIMS) összekapcsolásával.
A *Figshare* által szolgáltatott hagyományos IR a CMU-n 2017-ben bővült a kutatási adatok repozitóriumával, és immár *KiltHub* néven biztosít nyílt hozzáférést az egyetem kutatási eredményeihez. Mivel az IR-ek fontos letéteményesei a nyílt hozzáférési (*Open Access*) mozgalomnak, a *Figshare for Institutions* úgy alakította ki az általa kínált repozitóriumot, hogy megfeleljen a FAIR-alapelveknek (*Findable*, *Accessible*, *Interoperable*, *Reusable* – kereshető, hozzáférhető, interoperábilis, újrafelhasználható).
A CMU-n a RIMS-et a *Symplectic* vállalat biztosítja; a rendszer feladata a tágabb értelemben vett kutatási tevékenység metaadatainak aggregációja, kezelése és felhasználása. E metaadatok származhatnak külső és belső forrásokból egyaránt, például publikációs adatbázisokból, HR-információkból, pályázatkezelő rendszerekből, valamint az oktatók életrajzaiban közzétett személyes adatokból. A RIMS más kutatóintézményekhez hasonlóan a következő célokra alkalmazható: beszámolók, az *Open Access*-megfelelőség ellenőrzése, webtartalom-menedzsment és központi kutatási analitikák elkészítése.
2016-ban kezdték meg a CMU Tudományos Kutatási Ökoszisztémájának (*Scholarly Communication Ecosystem*) kialakítását, melynek keretében az egyetemi könyvtáron keresztül a kutatók a megfelelő segédeszközökhöz jutnak a kutatás teljes életciklusa

(felfedezés, szervezés, létrehozás, megosztás, hatásmérés) során.
Az IR-ek és a RIMS-ek integrációját már több intézmény is megvalósította. Mindennek technikai alapját a CMU esetében a *Symplectic Elements* RT2 (*Repository Tools 2*) keretrendszere képezi, amely kompatibilis többek között a *Figshare* termékével is: kapcsolódik a natív IR alkalmazásprogramozási felületéhez (API), és képes olvasni és írni (aratni és depozitálni) is a metaadatokat.
A kialakított rendszer rugalmassága minden érintett fél számára fontos. Az IR és a RIMS közötti kétirányú adatáramlás elsősorban a publikációk nyilvántartásában és nyílt hozzáférésű közzétételében bizonyult hatékonynak. (Gondot okozott, hogy a *Symplectic Elements* SHERPA RoMEO adatbázisra épülő *Open Access*-monitorozó rendszere a kiadói DOI azonosítókkal emelte át a cikkeket, míg a *KiltHub* IR saját egyetemi DOI-val látta el a – részben másodközlésnek minősülő – publikációkat.)
Az új ökoszisztéma lehetővé teszi az intézményeknek az adatkezelés és a tulajdonjog magas szintű gyakorlását, egyéni adattárházat hozva létre a tudományos eredmények számára. Mindez a problémamegoldásban is segít, különös tekintettel az éves beszámolók készítésére, valamint az intézményi webtartalom kezelésére és fejlesztésére. Emellett egy adott kutatás narratívája több szempontból is áttekinthetővé válik. A kutatók és adminisztrátorok önvizsgálata számára is hasznos a rendszer, mivel egyszerűbben átláthatják a jelenlegi gyakorlatuk részleteit, illetve mérlegelhetik a jövőbeli kutatási együttműködéseket, pályázatokat és publikációs lehetőségeket. Könyvtári nézőpontból az információs ökoszisztéma megkönnyíti a publikációs trendek és az aktuális előfizetések összehasonlítását az *Open Access* tükrében.
A tudományos kutatási ökoszisztémák kialakításakor elengedhetetlen az interoperabilitás, mivel a rendszereknek egyre több munkafolyamatot és információt kell integrálniuk: a publikációk IR-je csak az alapot képezi, ami már kiegészül a kutatási adatok kezelésével, megőrzésével és közzétételével is. A RIMS rendszerek építését széles körű szakmai együttműködésnek kell kísérnie. Ausztráliában az Ausztrál Kutatásmenedzsment Társaság (ARMS), az Egyesült Királyságban a Kutatási Menedzserek és Adminisztrátorok Egyesülete (ARMA), nemzetközi szinten az EuroCRIS (https://eurocris.org/) kínál kereteket a tudásmegosztáshoz. Észak-Amerikában jelenleg nincs olyan szervezet, amely összefogná az IR-ek, a RIMS-ek és a kapcsolódó szolgáltatások, eszközök és platformok fejlesztését, pedig a koordinációra mindenképpen szükség lenne.

(Bódog András)

Lásd még 217, 222, 227, 271, 275

Oktatás információellátása

251/2020

BEILE, Penny – DENOYELLES, Aimee – RAIBLE, John: Analysis of an open textbook adoption in an American history course : impact on student academic outcomes and behaviors. – Bibliogr. **In:** College & research libraries. – 81. (2020) 4., p. 721-736.

Nyílt felhasználású tankönyvek bevezetése egy amerikai történelem kurzuson: hatások a hallgatók tanulmányi eredményeire és magatartására

Egyetemi hallgató; Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Hozzáférhetőség; Oktatás információellátása; Tankönyv

A tankönyvárak jelentős hatással lehetnek a felsőoktatási hallgatók vásárlási magatartására és tanulmányi előmenetelére. A nyílt felhasználású tankönyvek (*open textbooks*) számottevő költségmegtakarítást ígérnek, ugyanakkor a minőség és a hatékonyság megítélése továbbra sem egyértelmű. Ez a tanulmány feltárta, hogy milyen hatást gyakorolt a hallgatók tanulmányi eredményeire és viselkedésére a nyílt felhasználású tankönyvek beillesztése egy amerikai történelem kurzusba. Vegyes módszerek alkalmazásával jelentős megtakarításokat értek el, anélkül, hogy a tanulmányi eredmények romlottak volna. Emellett a hallgatók arról számoltak be, hogy pozitív tapasztalataik voltak a nyílt felhasználású tankönyvek használatával kapcsolatban, magas színvonalúnak ítélték meg a tankönyveket, és hálájukat fejezték ki az ingyenességért. A szerzők ismertetik a sajátos szerepeket a könyvtáros/oktatástervező csapatban, és felhívják a figyelmet az oktatókkal való együttműködés fontosságára a nyílt felhasználású tankönyvek bevezetésének sikeres végrehajtása érdekében.

(Autoref.)

252/2020

MURRAY, Jennifer L. – FEINBERG, Daniel E.: Collaboration and integration : embedding library resources in Canvas. – Bibliogr. **In:** Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-12.

Együttműködés és integráció: a könyvtári források beépítése a Canvasba

Egyetemi hallgató; Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Oktatás információellátása; Online információkeresés; Szoftver

Az Észak-floridai Egyetem (UNF) 2017 nyarán átállt a *Canvas* képzésmenedzsement rendszerre (*Learning Management System*, LMS). Ezen implementáció olyan lehetőségeket nyitott meg, amelyek hozzájárultak egy felhasználóbarátabb tanulási környezethez a hallgatók számára. A személyes, hibrid vagy online kurzusok hallgatóival való közös munka során felmerült annak az igénye, hogy a könyvtár is helyet kapjon a *Canvas* LMS-ben. A hallgatóknak emlékezetben kellett tartaniuk, hogyan érjék el és találják meg a könyvtári forrásokat és szolgáltatásokat a *Canvas*on kívül. Ebben az időszakban fejlesztették ugyan a Thomas G. Carpenter Könyvtár online jelenlétét, ám az mégsem volt látható a *Canvas*ban. Nyilvánvalóvá vált, hogy a könyvtárat integrálni kell a *Canvas*on lévő kurzusokba, ami lehetővé tenné a hallgatóknak a könnyű váltást a kurzusokhoz szükséges munka, valamint a tanulmányaikat támogató források és szolgáltatások felkutatása között. Ezen túlmenően a hallgatókkal foglalkozó könyvtárosok utakat kerestek arra, hogy a hallgatók könnyen megtalálhassák az online könyvtári forrásokat és szolgáltatásokat. Sok megbeszélést követően világossá vált az online képzésért felelős könyvtáros (*Online Learning Librarian*) és a könyvtári feldolgozásért és rendszerekért felelős igazgató (könyvtárigazgató) számára is, hogy a könyvtárnak fel kell tárnia a *Canvas*szal való jobb integráció módjait.

(Autoref.)

Közérdekű tájékoztatás

Lásd 211, 275

Vezetés, irányítás

Általános kérdések

253/2020

FREEBURG, Darin: Leadership and innovation within a complex adaptive system : public libraries. – Bibliogr. **In:** Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 451-463.

Vezetés és innováció egy komplex alkalmazkodó rendszerben: a közkönyvtárak esete

Felmérés; Közművelődési könyvtár; Munkaszervezés; Vezetés

Jelen tanulmány komplex alkalmazkodó rendszerként tekint a közkönyvtárra, és e szemüvegen át biztosít holisztikus megközelítést a közkönyvtárak vezetésének tanulmányozásához, kiemelve a komplexitás és az innováció szempontját. A kutatás alapját 15, egyesült államokbeli könyvtári vezetővel készített félig strukturált interjú képezte, amelyeket a szerző az innováció, a komplexitás, a kontextus és a siker tükrében vizsgált. Az interjúk átiratainak tartalomelemzése során nyolc különböző vezetői stílust különített el.

1. Az újra felszínre hozó (*The Resurfacer*): gyakori és sikeres, kísérletezésre nyitott vezetői stílus, amely a legjobb vagy a legegyszerűbb jó gyakorlatot helyezi előtérbe. Előszeretettel alapoz a közkönyvtár közösségétől származó igényekre, olykor szembe menve a trendekkel. Például közösségi kérésre faxot üzemeltet, vagy beszünteti az önkiszolgáló terminálok alkalmazását, mert az olvasók nem tudták azokat használni.
2. A szabályozó (*The Regulator*): a kimutatható eredményekkel járó, egyértelmű folyamatokra össz-

pontosító vezetői stílus. Az ilyen vezetés konkrét problémák megoldása céljából, előre látható siker esetén hoz döntést, melynek során csak a maximális hatékonyság számít, a kísérletezésnek nem jut szerep.
3. A gyújtógyertya (*The Sparkplug*): az adaptációt és az erős közösségi kapcsolatokat előtérbe állító, sikeres vezetői stílus. A döntések előtt kikéri a közösség véleményét, rugalmas, a változást mindig szem előtt tartja.
4. A cinikus (*The Cynic*): eredendően pesszimista a könyvtár lehetőségeivel kapcsolatban; egyértelmű döntések jellemzik, amelyeket semmilyen vagy nagyon csekély közösségi behatás motivál. Úgy véli, a kurrens erőforrások és demográfiai összetétel tükrében könyvtára nem képes többre jelenlegi állapotánál (pl. „mindenki igényét úgysem tudjuk kielégíteni, nincs hozzá elég forrásunk"). Ez a megközelítés általában sikertelennek mondható.
5. A korlátlan idealista (*The Unrestrained Idealist*): ez a fajta, többnyire sikeres vezető úgy véli, hogy a rendszer lehetőségei kimeríthetetlenek, elsősorban a humán erőforrást tekintve. Nagy önállóságot biztosít a beosztottjainak, a szervezeti redundancia és a multifunkciós munkakörök híve.
6. A csúcsvezető (*The Executive*): a hatékonyságot szem előtt tartó, sikeres vezetői típus, aki pontosan kiosztja a feladatokat, így a beosztottak mindig tudják, mi a teendő. A személyes kapcsolatok kevésbé jellemzőek, ehelyett hierarchikusan szervezett a munkavégzés. Az ilyen vezető elve, hogy adott munkakörbe az adott téma szakértőit helyezze, szétválasztva a kreatív és a kevésbé kreatív kollégákat és feladatokat.
7. Az előmozdító (*The Facilitator*): kreatív vezető, aki általában sikeres, mivel bárhonnan ötleteket tud meríteni, akár a szakmán kívülről is. A munkatársak közötti belső kommunikáció nagy hangsúlyt kap, fontos a nézőpontok sokfélesége; a vezető számít minden beosztott kreativitására, nála „mindenkinek szabad hibáznia".
8. A végrehajtó (*The Enforcer*): gyors döntéshozatal jellemzi, „triázs"-üzemmódban is képes a felülről jövő döntések és szabályok gyakorlatba ültetésére. Kényszer, külső nyomás hatására is határozottan cselekszik, ennélfogva sikeres vezetői típus.

E kategóriák nem társíthatók teljes egészében egy-egy konkrét személyhez, a megkérdezett könyvtári vezetők a fenti stílusok közül többet is alkalmaztak már pályájuk során. Ami az innovációt illeti, a válaszadók többféleképpen értelmezték a fogalmat: egyrészt jelentette valami teljesen új kifejlesztését; esetleg meglévő termékek, szolgáltatások, folyamatok kontextusnak megfelelő változtatásait, módosításait; de meg kell említeni azt is, amikor szakmai innovációról nem beszélhetünk, csak máshol már kipróbált jó gyakorlatok átvételéről, ám ez a „kontextuális innováció" újszerű az adott közösség szempontjából. Bizonyos esetekben a könyvtári innováció zavart keltő lehet egy olyan közösség számára, akik még nem tapasztaltak hasonlót. (Az egyik könyvtárigazgató szerint volt arra példa, hogy a könyvtár egy játékon alapuló ifjúsági programot akart indítani, amelynek megvalósulását végül a körzeti iskola tanárai szabotálták.)

A legtöbb fent említett vezetői stílus sikeresnek tekinthető, ám mindegyik rendelkezik vakfoltokkal (pl. túlzott szigorúság, prekoncepciók, félelem a hatékonyság csökkenésétől stb.). A változó környezethez való alkalmazkodás érdekében a jó vezetéshez ezért elengedhetetlen a stabilitás és a káosz közötti egyensúlyozás, illetve az egyszerű és a komplex megközelítések megfelelő arányának megtalálása.

(Bódog András)

254/2020

WANDI, Christina: Change management in public libraries : seven recommendations from Copenhagen Libraries. – Bibliogr. **In:** Journal of library administration. – 59. (2019) 8., p. 915-926.

Változásmenedzsment a közkönyvtárakban: hét ajánlás a Koppenhágai Könyvtárakból

Feladatkör; Középtávú terv; Közművelődési könyvtár; Szolgáltatások; Tervezés; Városi könyvtár; Vezetés

A koppenhágai közkönyvtári hálózat egy központi és 19 fiókkönyvtárból áll. Az elmúlt öt évben nagy hangsúlyt fektettek átalakításukra és a változásra, különösen a 2015-ben meghirdetett *Empower the Citizens* [*A polgárok képessé tétele*] elnevezésű tervvel összefüggésben. A tervnek kettős célja volt: a könyvtári stratégia gyakorlatba ültetése, valamint a közösségi szolgáltatások integrálása a könyvtárakba. A cikk 7 pontban mutatja be azokat a módszereket, amelyeket a könyvtár a változás tervezésére, illetve a jó gyakorlatok kidolgozására és megvalósítására használt – mindezeket az ajánlásokat más intézmények is követhetik.

1. ajánlás: Az érték megnevezése

Központi kérdés, hogy a könyvtárak és a könyvtár dolgozói hogyan teremtenek értéket a lakosság számára a szolgáltatások megváltoztatásán keresztül. A Koppenhágai Könyvtárakban az értékeket egy piramis-diagramon ábrázolták, amelynek két alsó szintje a gyűjteményhez és a hozzáféréshez, felső három szintje pedig a használókhoz kapcsolódott (inspiráció, tanulás és részvétel, alkotás és tudásmegosztás). A környezetre és a használói igényekre való fókuszváltás referenciapontot jelentett a könyvtár prioritásainak meghatározásakor.

2. ajánlás: A változás szintjének eldöntése

A változtatásokat különféle léptékekben, sokféle formában és különböző mélységben lehet végrehajtani. Az elmúlt öt évben a Koppenhágai Könyvtárak bevonta a munkatársakat és a helyi vezetőket a szolgáltatások fejlesztésének és átalakításának folyamatába az üléseken való részvétel eszközével. Ez a módszer időigényes, de a kommunikáció elősegíti a bizalom kölcsönös kialakítását.

3. ajánlás: A változás még a kezdet előtt elindul

A változásra való felkészülés ugyanolyan lényeges, mint maga a változás. A stratégia előkészítési szakaszában kulcsfontosságú az érintettekkel való kommunikáció. A Koppenhágai Könyvtárakban a szolgáltatások fejlesztése és átalakítása során a változtatások végrehajtását közelebb hozták a dolgozók munkájához; ez segített abban is, hogy időben elkerüljék a kommunikációs szakadékot, amely megosztja a vezetőket és a munkatársakat.

4. ajánlás: A jövőbeni kompetenciák és szakmai készségek fontossága

A könyvtári szolgáltatások megváltoztatása együtt jár a könyvtári alkalmazottak szakmai kompetenciáinak fejlesztésével. A Koppenhágai Könyvtárakban a különböző feladatkörökhöz (pl. információs szakember, tanulási specialista, projektmenedzser stb.) kompetenciaprofilokat rendeltek. Emellett folyamatosan szerveznek tanfolyamokat, illetve támogatják a mentorálást a tudásátadás érdekében.

5. ajánlás: A módszer kiválasztása a változás támogatására

Az átalakulás megköveteli, hogy a személyzet és a vezetők módosítsák a problémamegoldás és a szakmai fejlődés útjait, aminek érdekében meg kell könnyíteni az új módszerek bevezetését, részben külső tanácsadók segítségével. Az *Empower the Citizens* terv keretében a szolgáltatástervezés, a *design thinking*, a viselkedéstervezés, a piaci orientáció, valamint a projektmenedzsment megközelítéseit alkalmazták. Ezek kiegészítik egymást, és konkrét módszereket biztosítanak a könyvtári szolgáltatások megtervezéséhez.

6. ajánlás: Egyszerűségre törekvés

A Koppenhágai Könyvtárak hamar felismerte, hogy a könyvtári rendszer komplex működése kihívásokat támaszt, emiatt különböző eljárásokat dolgoztak ki, hogy az újratervezés egyszerű maradjon. Az egyik bevált módszer a kétnapos workshop, amelyen a munkatársak és a vezetők egy adott szolgáltatásra vagy célcsoportra összpontosítottak: egyesével megvizsgálták a problémákat, és a munkatársakat bevonva próbáltak rájuk megoldást találni. Az új és átalakított szolgáltatásokat az olvasók számára is kommunikálják.

7. ajánlás: Együttműködés az ágazaton kívül

A jó gyakorlatok keresésekor a könyvtárakon kívül is érdemes körülnézni, beleértve az üzleti szektort is. A Koppenhágai Könyvtárak eddig is nagy hangsúlyt fektetett a más intézményekkel való együttműködésre, ám az elmúlt öt évben ez a nézőpont még nagyobb szerepet kapott: nemcsak azt kell meghatározni, mi legyen a jövő könyvtára, hanem azt is, hogy mi *ne* legyen.

Összegezve elmondható, hogy a nagy változásokhoz számos kérdés alapos mérlegelése szükséges. Milyen szintű változtatást hajtson végre a könyvtár? Milyen megközelítést alkalmazzon a megvalósításhoz? Hogyan lehet megszerezni a dolgozók támogatását? Beépíthető-e a rugalmas alkalmazkodás a rendszerbe? Az átalakulás időbe telik, de kellő türelemmel a szervezet gondolkodásmódja megváltozhat.

(Pataki Fruzsina)

Tervezés

Lásd 236, 254, 268

Munka- és rendszerszervezés, értékelés

255/2020

BOSS, Emily E. – GERTH, Nathan: Reducing system toil in a university library. – Bibliogr. **In:** Library management. – 41. (2020) 4/5., p. 173-181.

A vesződséges munka csökkentése egy egyetemi könyvtárban

Adatcsere; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Hatékonyság; Információszervezés; Információtechnológia; Integrált gépi rendszer; Munkaelemzés; Munkafolyamat; Szoftverválasztás

A „vesződséges munka" (*toil*) fogalmát a *Google* vezette be az online szolgáltatások megbízhatóságáért felelős mérnökök (*Site Reliability Engineers*) munkamoráljának és hatékonyságának méréséhez, fejlesztéséhez. A vesződséges munka ismérvei: manuális; repetitív; automatizálható; inkább reaktív, mint proaktív; nem fejleszti a szolgáltatást; skálázható, azaz a szolgáltatás növekedésével további munkát igényel a működőképesség fenntartása. A Google úgy véli, hogy ezeket a munkákat érdemes 50%-os szint alatt tartani annak érdekében, hogy a szakemberek főként proaktív munkát végezhessenek, és ne csak gépiesen fenntartsák az adott szolgáltatás működését.

A vesződséges munka bármely szolgáltató szervezet hatékonyságát csökkenti – nem is beszélve a dolgozók munkamoráljáról –, különösen, ha a folyamatok nincsenek megfelelően összehangolva. Könyvtárakban is láthatunk erre példát, amikor egy intézményi rendszeren belül a különböző műszaki eszközök/platformok közötti adatcseréhez, a könyvtári ökoszisztémába illesztéshez jelentős manuális munka szükséges. A vesződséges munkát számba vevő *toil*-modell segíthet meghatározni a könyvtári vezetés számára, hogy mely munkavállalók és mely könyvtári eszközök esetében a legnagyobb arányú az ilyen jellegű munkavégzés.

A Nevadai Egyetem Renói Könyvtárai 2016-ban megvásárolta *Harry Reid* szenátor hagyatékát, amely közel 400 iratfolyóméterből és 12 terabájtnyi elektronikus dokumentumból áll. Ez a mennyiség önmagában is kihívást támasztott az addigi könyvtári információs rendszerekkel végzett munkával szemben, ezért felül kívánták vizsgálni annak hatékonyságát. 2018-ban egy nagyszabású rendszermigrációra került sor, amikor a lokális *CONTENTdm* tartalomkezelő rendszerről átálltak a hosztolt *Islandorá*ra. A *toil*-modellnek ezt a folyamatot kísérő felhasználása és értékelése három fázisra tagozódott: rendszertérkép készítésére, a modell alkalmazására és a modell kvantitatív hatásmérésére. A könyvtári munkacsoport az adatvagyon-kezelés (*data governance*) elvét követve készítette el az intézmény rendszertérképét: ez 15 különböző elemet tartalmazott, a *Sierra* IKR-től a *Summon*on, az OCLC-n és *WordCat*en át a *DSpace*-ig. Következő lépésként elemezték a különböző platformok közötti adatáramlást. Az interakciókat besorolták manuális, automata vagy félautomata kategóriákba, majd minden munkafolyamatot megfeleltettek a Google vesződséges munkát meghatározó feltételeinek. Az *Islandorá*ra történő migrációs folyamat végeztével a munkacsoport újra feltérképezte a rendszert, így a változások mind a számok, mind az adatvizualizáció szintjén mérhetőek és kimutathatóak lettek.

A vizsgálatból kiderült, hogy az intézménynél közel 63%-os volt a vesződséges munka aránya a rendszermigráció előtt. A legmagasabb *toil*-arányt az *eXtensible Text Framework* (XTF) nevű digitális tartalomkezelő szoftverhez kapcsolódóan mérték. Az XTF-et a levéltári anyag (pl. kéziratok) közzétételére használták, és mivel az ezen anyagrész feldolgozására használt *Archivists' Toolkit* nevű segédletrepozitórium nem rendelkezik publikus felülettel, ezért minden egyes adatot manuálisan kellett exportálni és az XTF-be feltölteni, amely munka a gyűjteményrész növekedésével egyre nagyobb teherré vált. Egy másik vesződséggel teli folyamat a *PastPerfect* elnevezésű múzeumi célú szoftverhez kötődött, amelyet a különgyűjtemények fotóinak közzétételére használtak. A *PastPerfect*nek van publikus felülete, de minden egyes rekordot manuálisan kell közzétenni rajta. Ez még kevéssé lassította a munkát, a fő gondot az jelentette, hogy a *PastPerfect*ben leírt fényképek metaadatait duplikálni kellett a *CONTENTdm* digitális szurrogátumában. A párhuzamosan futtatott két rendszerben történő adatrögzítés felelt elsősorban a nagyarányú vesződséges munkáért.

A megoldást a *PastPerfect* és az XTF használatának mellőzése hozta el, utóbbinál az *Archivists' Toolkit* eszköz helyett az *ArchivesSpace* szoftvert vezették be. Az új rendszer a fizikai példány és a digitális szurrogátum közötti párhuzamos feldolgozás problémáját is kiiktatja, ráadásul a digitális objektumok és a kapcsolódó segédletek linkelhetősége növeli a

felhasználói felület hatékonyságát is. A megismételt számítások szerint a változtatások révén sikerült 63%-ról 41%-ra csökkenteni a vesződséges munka mértékét. A vizsgálat szerint a *Sierra* szintén rengeteg vesződséges munkát generáló összetevőnek bizonyult, ezért a könyvtár indítványozta egy új IKR-re való migráció napirendre tűzését.

(Bódog András)

256/2020

VAN BALLEGOOIE, Marlene – BORIE, Juliya: Inside-out and outside-in : a holistic approach to metadata assessment for an off-site storage collection. – Bibliogr. **In:** The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 86-92.

Belső és külső szempontok: egy külső raktári gyűjtemény metaadat-értékelésének holisztikus megközelítése

Feldolgozó munka; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Gépi dokumentumleírás; Hatékonyság; Időszaki kiadvány; Raktározás; Tömör raktár

Minél több könyvtár alkalmaz külső raktárakat a nyomtatott állomány hosszú távú megőrzésére, annál nagyobb kihívást jelent a kereshetőség és a hozzáférhetőség biztosítása. A Torontói Egyetem Könyvtárai (*University of Toronto Libraries*, UTL) 2005-ben alapította külső tömör raktárát (*high-density storage facility*) a kanadai nagyváros Downsview nevű városrészében. Itt időszaki kiadványokat (kb. 500 ezer kötetet) és ritkán használt monográfiákat (kb. 2,3 millió kötetet), valamint egyéb típusú dokumentumokat (100 ezer egységet) tárolnak. Mindez egy szervezetközi együttműködésnek köszönhető (*Keep@Downsview*), aminek eredményeképpen a UTL mellett négy további kanadai egyetemi könyvtár tartós megőrzésre kijelölt raktári állományát is Downsviewban helyezték el.

Mivel a használóknak nincs közvetlen hozzáférésük a könyvtári külső raktárhoz, a pontos metaadat-feltárás nélkülözhetetlen az ott tárolt állomány kereshetősége érdekében. A UTL munkatársai ezért kvantitatív és kvalitatív metaadat-felméréssel értékelték a raktárban őrzött időszaki kiadványok metaadatainak minőségét. A kvantitatív felmérés részeként először a helyi rekordokat vetették össze az OCLC közösségi feldolgozású rekordjaival, legalább egy kulcsazonosító (pl. ISSN) egyezése alapján. A kapott adatokat egy *MySQL* adatbázisban értékelték a metaadatok hasonlóságai és különbségei szerint. Azon helyi rekordok esetén, amelyeknél nem találtak egyezést az OCLC rekordjai között, második körben egy 400 rekordból álló mintát értékeltek a Kooperatív Katalogizáló Program (PCC) és az Időszaki Kiadványok Online Kooperatív Programja (CONSER) követelményeinek megfelelően. A bibliográfiai rekordok mellett nem maradt el az állomány- és példányadatok ellenőrzése sem. Végül a kvalitatív felmérés fókuszcsoportos interjúk révén valósult meg. Ezek során az egyetemi polgárok és a partnerszervezetek véleményét kérték ki a raktári anyag metaadatainak minőségéről.

A kutatási eredmények értékelését a metaadatok hat jellemzője alapján végezték. A *teljesség* szempontjából a mintarekordok 73%-a megfelelt a PCC és a CONSER szerinti „mag" vagy „teljes" leírási szintnek, tehát jelentős részük autoritatív (egységesített) elemekből épült fel, közel 20%-ukkal azonban problémák voltak az authority kontroll terén. A helyzetet bonyolítja, hogy a használók az időszaki kiadványok többféle szintjei (cím, szám, cikk) között navigálnak, ami már túlmutat a MARC formátumú leírásokon.

A *pontosság* alatt a metaadatok megfelelő bemeneti adatait értjük, szabványos kifejezéseket és neveket alkalmazva. A felmérés során a helyi rekordok közel 20%-ánál nem voltak megfelelőek a besorolási adatok (többnyire elavult egységesített formák szerepeltek). A címrövidítések egy része sem volt szabványos, ám a fókuszcsoportok visszajelzései szerint ez kevésbé okoz gondot, mivel a hivatkozások során többnyire a folyóiratcímek teljes alakját használják. Az idegen nyelvű rekordok azonban mindig kihívást jelentenek, gyakran eltéréseket eredményezve a helyi és az OCLC-rekordok között, ráadásul a használók többnyire nem ismerik az egységesített transzliterált alakokat.

Logikai következetesség és koherencia tekintetében a legfőbb problémát a raktári jelzetek listázása okozza a keresőrendszerben, mivel sok időszaki kiadványnál a jelzetből hiányzik a megjelenés éve, és a tékázott periodikák feldolgozása is nehezíti a visszakeresést. További kihívást jelent a Kongresszusi Könyvtár osztályozási rendszerének és a Dewey-féle tizedes osztályozási rendszernek a kevert használata, illetve az elektronikus és nyomtatott időszaki kiadványok bibliográfiai rekordkezelése sem következetes.

Az *elvárásoknak való megfelelés* ellenőrzését a kvalitatív vizsgálat tette lehetővé. Mind a könyvtárosok, mind a könyvtárhasználó válaszadók véleménye szerint a jelenlegi metaadatok általánosságban véve alkalmasak a periodikacímek kereshetőségéhez, ám többen jelezték, hogy lehetne hatékonyabb a megje-

lenítés. A könyvtárosok például hiányolták az összetartozó (előzmény/folytatás) címek közötti kapcsolatok megfelelő feltüntetését a keresőfelületen, míg a könyvtárhasználók előnyben részesítenék az „egy folyóirat – egy rekord” logikát, amely az előzmény- és folytatáscímeket egyaránt tartalmazná, emellett szívesen látnák a fontos információk előtérbe állítását a „megjegyzés” mezőkbe „rejtés” helyett.

Az *időszerűség* követelményének több esetben szintén nem feleltek meg a vizsgált helyi rekordok. Számos, az OCLC-ben már megszűnési évet jelző folyóiratcímnél a 008-as helyi MARC-mező még kurrensként „9999”-et tartalmazott, és a 260-as MARC-mezőben az impresszumadatok változásait sem követték módszeresen. Szintén jellemző hiba volt a már érvénytelen URI-k feltüntetése a 856-os mezőben.

A *hozzáférhetőség* a metaadatok érthetőségét takarja, valamint azt, hogy mennyiben felelnek meg azok az igényeknek. A megkérdezett fókuszcsoportok számos problémát jeleztek; a legtöbb panasz az egyes időszaki kiadványok állományadatainak nehéz követhetőségére (időtartományok/listák; megjelenési évek/állományadatok) és a rekord megjelenítésére, az információk rangsorolására vonatkozott (pl. volt, aki a gerincmagasságot irrelevánsnak érezte).

A „belső” és „külső” szempontokat ötvöző, holisztikus kutatás jól megragadja az időszaki kiadványok nehéz kezelhetőségének problémakörét. A könyvtárosok a MARC-ról BIBFRAME-re történő átállás során, egy dinamikusan változó webes környezetben a remények szerint képesek lesznek javítani a komplex információk átláthatóságán a kapcsolt adatok (*linked data*) segítségével. A visszajelzések másik hozadéka, hogy hiába jó a metaadatok minősége, ha a könyvtári felület nem tudja ezt közérthetően tükrözni a használók számára. A felmérés nyomán levonták azt a következtetést is, hogy csak indexelt folyóiratokat szabad külső raktárakba szállítani, különben azok tartalma láthatatlan marad. Végezetül a metaadat-ellenőrzés és a kapcsolódó munkafolyamatok szabványosítására is sort kívánnak keríteni.

(Bódog András)

Lásd még 230, 237, 248, 253

Pénzügyi és gazdasági kérdések

257/2020

HOFFMAN, Starr – GODBEY, Samantha: US academic libraries' staffing and expenditure trends (1996–2016). – Bibliogr. **In:** Library management. – 41. (2020) 4/5., p. 247-268.

A könyvtári személyzet és a személyzeti kiadások változásai az Egyesült Államok felsőoktatási intézményeiben (1996–2016)

Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Költségvetés; Személyzet; Statisztika

A felsőoktatási könyvtárak régóta kötelesek statisztikai adatokat szolgáltatni a személyzetükről, a működésükről és a szolgáltatásaikról. Az Egyesült Államokban az elmúlt 50 évben országos szinten gyűjtötték a felsőoktatási könyvtárak adatait az *Academic Libraries Survey* (ALS) felmérésén keresztül, amelyet az oktatásügy országos statisztikai központja (*National Center for Education Statistics*, NCES) végzett. A többféle kormányzati forrásból származó adatkészletek letöltése és egyesítése nehézkes, nem is említve azt, hogy a Tudományos Könyvtárak Egyesülete (ARL) és a Felsőoktatási és Tudományos Könyvtárak Egyesülete (ACRL) – nem országos lefedettségű – statisztikai felmérései csak térítés ellenében férhetők hozzá. Jelen kutatás országos szinten reprezentatív viszonyítási alapot kíván nyújtani a felsőoktatási intézmények és könyvtáraik számára az erőforrás-elosztásról való döntéshozatal elősegítése érdekében.

A szerzők az NCES-ből származó adatokat (elsősorban az ALS adatsorait, de egyéb felméréseket is) elemezték az 1996 és 2016 közötti időszakból az R programnyelv és a *Tableau* szoftver segítségével. Két fő szempontot vizsgáltak (a felsőoktatási könyvtári személyzet létszáma és aránya a hallgatói létszámhoz képest, valamint a személyzeti kiadások összege és aránya a könyvtár költségvetéséhez képest), két változó (a felsőoktatási intézmény típusa és mérete) függvényében. Az összehasonlíthatóság érdekében a személyzeti és hallgatói létszámokat teljes státuszra vetítve (*full-time equivalent*, FTE), az összegeket az inflációval korrigálva a 2016-os értéken adták meg, és csak a páros évek adatsorait vették figyelembe (az adatfelvétel ugyanis 2012-ig kétévente történt). Az intézményeket a Carnegie-féle osztályozás sze-

rint a következő kategóriákba sorolták: felsőfokú szakképzést nyújtó főiskola (*associate's college*, a továbbiakban: főiskola), alapképzést nyújtó intézmény, mesterképzést nyújtó intézmény, doktori képzést nyújtó intézmény (kutatóegyetem). Az adatok elemzése azért is jelentett kihívást, mert nem minden intézmény szolgáltatott minden alkalommal mindenről adatot. A forprofit magánegyetemeket és a 10 ezer dollárnál kisebb költségvetésű könyvtárakat fenntartó intézményeket kizárták a vizsgálatból, így összesen 3675 intézmény képezte a mintát, melyek közül 2438 összes változója volt ismert az összes vizsgált évben. A tendenciák megállapítása előtt a szerzők pillanatképet adnak a 2016. évről: a könyvtárosok átlagos száma 8,3 volt, nagy szórással a kutatóegyetemek átlagosan 40,3 főnyi könyvtárosa és a főiskolákon alkalmazott átlagosan 3,8 könyvtáros között. Az egy könyvtárosra jutó hallgatók száma az összes vizsgált intézményben átlagosan 934,4 volt, a könyvtári személyzetre fordított kiadások összege pedig átlagosan több mint 1,2 millió dollárra rúgott. Utóbbi esetben is a kutatóegyetemek kiadásai voltak a legmagasabbak (átlagosan több mint 7 millió dollár), míg a főiskolákéi a legalacsonyabbak (közel félmillió dollár). Ami a trendeket illeti, a vizsgált időszakban a könyvtári személyzet létszáma átlagosan valamennyi intézményben csökkent. A kutatóegyetemek és a mesterképzést nyújtó egyetemek körében jelentős volt a könyvtárosok létszámának csökkenése (átlagosan 4,5 és 2,1 fővel) – a folyamat esetükben már a 2008-as gazdasági válság előtt elkezdődött. Az oktatási intézmény mérete (hallgatói létszáma) szerint vizsgálva az adatokat, hasonló csökkentés volt kimutatható, de arányaiban is sok könyvtárost (átlagosan 23,1 főt) veszítettek a 20 000-nél nagyobb hallgatói létszámú intézmények. Az egy hallgatóra jutó könyvtárosok száma két évtized alatt mindenhol nőtt, összefüggésben a növekvő hallgatói létszámokkal és a könyvtárosok számának csökkenésével. A könyvtárak személyzeti kiadásai a kutatóegyetemeken 2010-ig nőttek, majd nagymértékben visszaestek; a többi intézménytípusban stagnálás volt tapasztalható. A könyvtári költségvetés egészéhez képest a személyzeti kiadások a főiskolai, az alapképzést és a mesterképzést nyújtó intézményekben nőttek (54-ről 72%-ra, 45-ről 56%-ra, illetve 51-ről 54%-ra), ellenben a kutatóegyetemeken arányuk csökkent (46-ról 43%-ra). Az intézmények mérete szerint vizsgálva az adatokat, a személyzeti kiadások mindenhol csökkentek, a könyvtári költségvetésen belüli arányuk azonban nagyobb lett a 20 000 hallgatónál kevesebbet ellátó intézményekben.

A jelenségek okainak jobb feltárása érdekében további kutatásokra van szükség, melyekbe újabb változókat is be lehet vonni (pl. régió, a gyűjtemény adatai stb.). A szerzők remélik, hogy a teljes adategyüttes közzététele másokat is az adatok vizsgálatára fog ösztönözni.

(Molnár Kinga)

Személyzet

Lásd 217, 246, 257

Módszertani irányítás

Lásd 229

Marketing, közönségkapcsolatok

258/2020

ŽIAKOVÁ, Zuzana: Instagram a jeho využitie v knižniciach. – Bibliogr. **In:** Knižnica. – 21. (2020) 2., p. 14-18.

Az Instagram és könyvtári használata

Irodalompropaganda; Kommunikáció -használókkal; Könyvtárpropaganda; Marketing

Az Instagram jelenleg a legismertebb és leggyakrabban használt közösségi háló. Ingyenes alkalmazásként elérhető az okostelefonokon (*iOS*, *Android*, *Windows Phone*) és korlátozott verzióban a számítógépeken. Az Instagramon kizárólag képeket és rövid videókat lehet megosztani. Korábban inkább a fiatalabb korosztály használta, de ez mára megváltozott; a legfrissebb adatok szerint az Instagram-használók 59%-a 18–29 év közötti, 40% pedig 30–49 éves. Szívesen használják a hálót a magánszemélyeken kívül cégek és nonprofit szervezetek, intézmények, köztük múzeumok, könyvtárak és galériák is. A csatlakozáshoz regisztráció szükséges; a név mellett hozzáadható egy profilkép és rövid személyes információk, esetleg honlapra való hivatkozás. Célszerű a területi illetékesség, földrajzi hely megadása is. Könyvtárak számára a cégként való regisztráció ajánlott.
Az Instagram célja a fotók megosztása, mások követése és lájkolása. Minden feltöltött kép az ún.

*feed*ben látható, amelybe fotók vagy 60 másodpercnél rövidebb videók tölthetők fel. Hosszabb videók az ún. IGTV-be tölthetők fel, ez önálló alkalmazás az Instagramon belül. Népszerűek az ún. történetek (*stories*), amelyek fotókkal, kollázsokkal, rajzokkal, GIF-es animációkkal kínálnak lehetőséget a képi elbeszélésre. Ezek 24 órán keresztül láthatóak, majd eltűnnek, de nem véglegesen, az ún. *highlights*ban továbbra is tematikusan elérhetőek.

Az Instagramon – a Facebooktól eltérően – nemcsak a saját ismerősök követésére van mód, hanem a hasonló érdeklődési körű személyek, hírességek vagy cégek követésére is. Ahhoz, hogy mindenki megtalálja azt, ami őt érdekli, az Instagram ún. *hashtag*eket alkalmaz, amit a # szimbólum jelöl. (Ha nem használunk ilyeneket, akkor csak a saját követőink látják a bejegyzéseinket.) A hashtagek a könyvtári katalógusban található kulcsszavakhoz hasonlítanak, ezért fontos a képek tartalmának megfelelő definiálása. A hashtagek különböző kategóriákba sorolhatóak (tartalom, közösség, márka, kihívások), ezeken keresztül nyílik lehetőség az azonos témák, érdeklődési körök, célcsoportok összekapcsolására. A jól megválasztott hashtagek megtalálják a követőket.

Az Instagramon való sikerhez fontos a fotók jó minősége, a rendszeres, lehetőleg napi posztolás, a megosztás, az egyedi megjelenítés, az újdonságok, a kulisszatitkok. Mára a felület az inspirációk, az egyéni fejlődés és művelődés színterévé vált. A népszerű témák mellett megjelentek a színvonalas, igényes tartalmak, köztük a könyvtárak is. Az Instagramon világszerte hatalmasra nőtt a könyves közösség, számos befolyásos személyiség népszerűsíti az olvasást vagy alakít olvasókört. Az olvasók népes tábora oszt meg könyvekkel, olvasással kapcsolatos tartalmakat, amit a *bookstagram* hashtag jelöl – ehhez több mint 42 millió bejegyzés kapcsolódik, jelezve a könyvek és könyvtárak fontosságát a közösségi hálón.

Az Instagram lehetővé teszi a könyvtáraknak, hogy megmutassák kreatívabb, lazább oldalukat. Az olvasók nemcsak a kölcsönzőpultból szeretnék megismerni a könyvtárosokat, hanem kíváncsiak arra is, mi van a színfalak mögött. Ezért meg lehet mutatni nekik, hogyan dolgozunk értük (raktárak, belső terek, események – pl. könyvtárfelújítás). A könyvek kapcsán érdemes az újdonságokra fókuszálni. Továbbra is népszerű a *bookfacefriday* nevű, pénteki naphoz kapcsolódó kihívás (könyvborító és emberi portréfotó egysége), illetve újabban a *Book Cover Double* kihívás (a könyvborítók beállított jelenetekkel és kellékekkel való reprodukálása). A szlovák könyvtárak a saját életükből vett fekete-fehér fotók megosztásával a *#librarylife* kihíváshoz is csatlakoztak. Az események szervezése is gazdag forrásanyagot kínál: az Instagram segítségével népszerűsíthetjük saját rendezvényeinket, az előkészületekbe is bevonva az érdeklődőket. A közösségi hálón a szórakozás és a kreativitás fontos szempont, ezekkel az eszközökkel közelebb kerülhetünk fiatalabb olvasóinkhoz, és vonzóbbá, érdekesebbé tehetjük valójában „szórakoztató" könyvtárainkat.

(Prókai Margit)

Lásd még 211, 218, 236, 267

Felhasználók és használat

Általános kérdések

Lásd 266, 267

Használat- és igényvizsgálat

259/2020

IGARASHI, Tomoya – KOIZUMI, Masanori – WIDDERSHEIM, Michael: Capturing citizens' information needs through analysis of public library circulation data. – Bibliogr. **In:** Libri. – 70. (2020) 2., p. 127-141.

A lakosság információs igényeinek felmérése a közkönyvtári kölcsönzési adatokon keresztül

Fiókkönyvtár; Idős olvasó; Igény; Kölcsönzés; Statisztika; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

Japán elöregedő társadalmában különösen nagy hangsúlyt fektetnek kormányzati szinten az élethosszig tartó tanulásra, aminek elősegítésében a közkönyvtárak fontos szerepet játszanak. Ugyan az országban „szuper-öregedő" társadalomról beszélhetünk, a demográfiai jellemzők polarizáltak: az urbanizált régiók lakossága nő, és nagyobb a fiatalok aránya, míg vidéken csökken a lélekszám, és a társadalom öregedése is gyorsabb. A magas várható élettartam miatt társadalmi kihívást jelent az idősek életminősége: vannak, akik anyagi okokból nyugdíj mellett is dolgoznak, továbbá felmerül a szabadidő eltöltésének, illetve a mentális hanyatlásnak a szempontja is. Az egész életen át tartó tanulás sikeres támogatásához a könyvtáraknak pontosan meg kell érteniük a lakosság igényeit, hogy azokat – korlátozott költségvetési kereteikből – jobban kiszolgálhassák. A cikk ehhez két közkönyvtár kölcsönzési adatait dolgozza fel: a tokiói Koto Kerületi Könyvtár és az Aichi prefektusbeli Tahara Városi Könyvtár statisztikáit. Ez a kutatás azért számít úttörőnek Japánban, mert más országokkal ellentétben a szigorú adatvédelmi szabályok miatt eddig nem használták fel a közkönyvtárak kölcsönzési statisztikáit. Az információtechnológiában rejlő potenciált azonban érdemes kiaknázni az élethosszig tartó tanulási programok fejlesztéséhez.

A kutatás során a kölcsönzési adatokat anonimizálták, majd a Koto Kerületi Könyvtár esetében a 2014 és 2017 közötti, a Tahara Városi Könyvtár esetében a 2000 és 2017 közötti kölcsönzések számát vetették össze a törzsállomány NDC (*Nippon Decimal Classification*) osztályozási rendszere szerinti tematikus kategóriákkal, majd kiszámították a kihasználtságot (a kölcsönzések számát elosztva az állomány nagyságával) és a könyv beszerzése és első kölcsönzése között eltelt időt is. (A gyerekkönyveket, az ifjúsági irodalmat, az időszaki kiadványokat és az online forrásokat, továbbá a helyben használatot nem vették tekintetbe.)

A tokiói Koto Kerületi Könyvtár közel félmillió lakost szolgál ki 1 711 191 kötetes törzsállománnyal (2016-os adat), a vizsgált időszakban több mint 11 millió kölcsönzéssel. A vidéki Tahara Városi Könyvtár közel 63 ezer lakost lát el, törzsállománya 2016-ban 496 005 kötet; a vizsgált időszakban közel 8 millió kölcsönzés történt. A kölcsönzési adatok elemzésével a hasonlóságok és a különbségek is kimutathatók. A Koto Kerületi Könyvtárban a kihasználtság tématól függően 0 és 29,331 között mozgott, míg a Tahara Városi Könyvtárban 0 és 69,084 közötti értékeket találtak, azaz a fővárossal szemben itt nagyobb arányú volt a könyvek kölcsönzése a kisebb állomány dacára. Az első három legnépszerűbb téma mindkét intézményben az otthoni hobbik (pl. főzés, kézimunka), a festészet és kalligráfia, valamint az angol nyelv voltak. A Tahara Városi Könyvtárban ezeket a kertészkedés követte, összefüggésben azzal, hogy a településen sokaknak van lehetősége – jellemzően idős korukban – hobbiként folytatni ezt a tevékenységet. A kertészeti témájú könyveket bekerülésük után itt sokáig kölcsönözték, míg a Koto Kerületi Könyvtárban a számítástechnikát is magukba foglaló általános művek jelentős részét az első évben kölcsönözték ki. Az angol nyelv témakörében nem volt különbség a két intézmény között: a gyűjtemény közel fele olvasóra talált a bekerülés utáni első három évben.

A kutatásból levonható az a következtetés, hogy érdemes az angol mint idegen nyelv tanulásával kapcsolatos gyűjteményekre és könyvtári programokra (pl. előadások, nyelvklubok, olvasókörök) fókuszálni: az angol nyelv elsajátítása nehéz a japánok számára, de sokaknak szükséges a tanuláshoz vagy a munkához. A kertészkedés, az otthoni hobbik vagy az utazás szintén olyan témák, amelyekre igény mutatkozik, valószínűsíthetően főként az idős lakosság körében. Az NDC a festészet és kalligráfia témakörébe sorolja a mangákat: mindegyik nagyon népszerű, ezért célszerű a gyarapítás és a rendezvényszervezés során is kiemelt figyelmet fordítani rájuk, a mangák esetében az oktatási célú, ismeretterjesztő művek gyűjteményét is bővítve.

A Japánban kialakult demográfiai helyzet és annak kezelése más, hasonló kihívásokkal küzdő országok számára is tanulságos lehet. Ennek egyik eleme a lakosság kölcsönzési igényeinek figyelembevétele az élethosszig tartó tanulási programok továbbfejlesztése során.

(Lévai Gábor)

Lásd még 228, 231, 244, 256, 265, 269

Olvasás

Lásd 228, 258, 264, 265, 272

Használók képzése

260/2020

ARD, Stephanie Evers – ARD, Franklin: The library and the writing centre build a workshop : exploring the impact of an asynchronous online academic integrity course. – Bibliogr. **In:** New review of academic librarianship. – 25. (2019) 2-4., p. 218-243.

A könyvtár és a tudományos írást oktató központ egy workshopot szervez: egy etikus hallgatói viselkedéssel foglalkozó aszinkron online tanfolyam hatásainak tanulságai

Együttműködés -helyi; Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Szakmai etika -rokon területen; Tudományos kutatás

A Dél-alabamai Egyetem Marx Könyvtára a tudományos írást oktató központtal (*Writing Centre*) együttműködésben, az egyetem tudományetikai bizottságának javaslatára aszinkron, online tanfolyamot szervezett az információkkal való etikus munkáról (*Academic Integrity Workshop*). Az anyagot az egyetem tanulmányi rendszerében (*learning management system*) tették elérhetővé. A *Stay the Course* [*Csináld végig!*] című, két modulból álló, rövid (kétszer 20 perces), interaktív workshop ugyan nem kötelező, de elvégzése ajánlott az elsőéves hallgatónak; a résztvevők a záró teszt sikeres (legalább 80%-os) teljesítése után tanúsítványt kapnak.

Míg a korábbi képzések esetében főként a vétségek (pl. csalás, puskázás), azokon belül a plagizálás cselekményei álltak a középpontban, ebben az esetben az etikus magatartás gyakorlati vonatkozásai (pl. a források integrálása vagy a hivatkozások) mellett az egyetem könyvtárának és a tudományos írást oktató központjának szolgáltatásait is megismerhették a hallgatók. A modulokban interaktív, játékos elemek is szerepeltek, amelyek azt mutatták be, mi számít önálló eredménynek, és miért káros a csalás és mások munkájának felhasználása. A tesztek során a hallgatóknak a mindennapi életből vett példákon keresztül többek között olyan lehetőségek közül kellett kiválasztaniuk az etikus magatartást, mint kép készítése a vizsgáról abból a célból, hogy az illető megmutathassa barátainak; bekezdés beillesztése egy online cikkből egy beadandó szövegébe; egy csoporttárs válaszainak bemásolása a saját házi feladatba.

A workshopot záró felmérést az előzetes szintfelmérő teszttel összevetve kimutatható volt, hogy az 1312 résztvevő pontszámai statisztikailag szignifikáns mértékben javultak. Egy kérdőíves felmérés révén minőségi visszacsatolás is érkezett: a nyitott kérdésekre adott válaszok arról tanúskodnak, hogy a hallgatókban a korábbiaknál jobban tudatosodtak a felsőoktatás elvárásai, a tudományos párbeszéd és az etikus viselkedés követelményei, a hivatkozások és az idézés technikai eljárásai, valamint a könyvtár, a tudományos írást oktató központ és a tutorálási program lehetőségei. A válaszadók összesen 86,2%-a állította azt, hogy tanult valami újat a rövid képzés során, ami azt jelzi, hogy a *Stay the Course* program pozitív hatást tudott kifejteni.

(Koltay Tibor)

261/2020

OTT, Klaus – SOYER, Tom: Gemeinsam gegen die Infodemie : wie Stadtbibliotheken und Medien sich Fake News und Halbwahrheiten entgegenstellen können **In:** BuB. – 72. (2020) 4., p. 174-177.

Együtt az infodémia ellen: hogyan küzdhet a városi könyvtár és a sajtó a féligazságok és az álhírek ellen?

Használók képzése; Információs műveltség; Kapcsolat intézményekkel; Rendezvény; Sajtó; Társadalmi követelmények; Városi könyvtár

A koronavírus nemcsak a könyvtárak működését bénította meg Németországban, hanem a *Süddeutsche Zeitung*gal (SZ) és más szerkesztőségekkel ápolt együttműködésüket is (Kölnben és Frankfurtban is le kellett mondani rendezvényeiket). A szabadúszó újságírók szövetkezetével (*RiffReporter*), az SZ-vel és más médiumokkal tartott viták az elmúlt években sikeresek voltak, magas látogatószámokkal (akár 150 vendéggel egy este) és főleg jó beszélgetésekkel. A városi könyvtárak és a megbízható média működése most kulcsfontosságú, mivel a járvány mellett megjelent az *infodémia* is. Az interneten ugyanis rengeteg téves információ kering, főleg a közösségi médiában: rémhírek, féligazságok, megtévesztő vélemények és veszélyes ostobaságok. Ilyenkor látni, miért lett ennyire fontos a médiaműveltség oktatása, miért tettek szert ilyen jelentőségre a városi könyvtárak és a szerkesztőségek, és miért természetes partnerek az SZ-hez hasonló médiumok. Mivel minden nyilvános eseményt töröltek, felmerül a kérdés, nem

lehetne-e online megtartani a vitaesteket; a digitális cselekvés lett a könyvtárak és a média képviselői műhelybeszélgetéseinek az alternatívája (pl. audio- és videostreameléssel, podcastekkel).
A városi könyvtárak és a szerkesztőségek is fel tudják használni ezeket a lehetőségeket arra, hogy elmagyarázzák, miképpen dolgozik a megbízható média. A könyvtárak és az újságok egy oldalon állnak – ez segíthet abban, hogy a társadalom ne szakadjon ketté, mint az Egyesült Államokban. A hiteles információ és az oktatás a nyitott és a sokszínű társadalom kulcsa, melyben a különféle táborok az eltérő vélemények ellenére szót értenek egymással. Ha azt akarjuk, hogy az emberek olyan újságokat és könyveket olvassanak, amelyek tájékoztatnak, ezt el is kell magyarázni nekik, és olyan találkozóhelyeket kell létrehozni, ahol értelmes viták szervezhetők, így szűkítve a gyűlölet terét, amely főleg (de nem csak) az interneten terjed.
Az SZ elhatározta, hogy „körbeviszi az újságírást a társadalomban", hogy bemutassa: a megbízható média keményen, de tisztességesen kutat, és gyorsan, de alaposan számol be az eseményekről. Az újságíróknak el kell magyarázniuk, hogyan kutatnak és szerkesztenek, hogyan vizsgálják felül adataikat, hogyan választják ki a híreket, és ki dönti el, hogyan és mit tegyenek közzé.
A beszélgetés a hallgatósággal, a kérdések megválaszolása és a vita jól működik a könyvtárakban: aligha van jobb és szebb hely, mint hogy könyvek között beszéljünk a nyomtatott és sugárzott szóról. Így születik meg, majd erősödik a bizalom. A média képviselői járják az iskolákat is; a Frankfurti Városi Könyvtár évente megrendezi az *Olvasó ősz*t, melyen írók, mint például *Siri Pettersen* és újságírók, mint például *Johannes Aumüller* az SZ sportosztályáról, elmondják a diákoknak, milyen nagy öröm írni, és hogy miként lehet a búzát az ocsútól elválasztani a *YouTube*-on és más csatornákon.
Számos új kulturális szövetség van alakulóban képzőintézmények (iskolák, könyvtárak, egyetemek), tartományi politikai oktatási központok és a minőségi média képviselői (ARD, ZDF, SZ, *Zeit* stb.) között. Nagyszabású találkozót is szerveztek 2020. május 8-ára és 9-ére *Journalismus macht Schule* [*Az újságírás iskolát teremt*] címmel, amely a járvány miatt ugyan elmaradt, de ami késik, nem múlik.
A szerzők az SZ tíz javaslatát is közlik a járványtól való félelem és az álhírek leküzdésére: vegyünk mély lélegzetet; végezzünk keresztellenőrzéseket; ellenőrizzük a forrásokat; legyünk szkeptikusak; kerüljük a lánccleveleket; védjük az embereket; tájékozódjunk helyben; óvakodjunk a gyors gyógymódoktól; ne hibáztassunk másokat; maradjunk nyugodtak. A lista az alábbi címen bővebben kifejtve is elérhető: https://www.sueddeutsche.de/medien/coronavirus-informationstipps-1.4846836.

(Murányi Lajos)

262/2020

RENIRIE, Rebecca Hill: Instruction through virtual reference : mapping the ACRL framework. – Bibliogr. **In:** Reference services review. – 48. (2020) 2., p. 243-257.

Oktatás virtuális tájékoztatás útján: az ACRL keretrendszerének leképezése

Felsőoktatási könyvtár; Használók képzése -felsőoktatásban; Információs műveltség; Referensz; Tájékoztató munka

A Közép-michigani Egyetem (CMU) könyvtárába telefonon, e-mailben, online csevegőkliensek útján kitölthető űrlapokon és szöveges üzenetekben egyaránt érkeznek információkérések. A szerző a 2016. évre vonatkozóan összegyűjtötte a kérdések tartalmát és a rájuk adott válaszokat, majd az eredményeket összevetette az ACRL (*Association of College and Research Libraries*) információs műveltségi keretrendszerében (*Framework for Information Literacy for Higher Education*) foglaltakkal.
Bár a technológia fejlődésével lehetővé vált a tájékoztató könyvtárosok megkerülése, a felsőoktatási könyvtárak továbbra is számos kérdést kapnak azoktól a hallgatóktól, akik segítséget kérnek egy-egy téma kutatásának megkezdéséhez, vagy konkrét dokumentumokra van szükségük. A technológiai változásokkal párhuzamosan megváltoztak a tájékoztató szolgálatok szervezeti modelljei. Számos intézményben ugyanis hallgatók vagy más, diplomával nem rendelkező könyvtári munkatársak kezelik az alapszintű kérdéseket, és csak az összetettebb kéréseket továbbítják képzett könyvtárosoknak. Ugyanakkor a tájékoztatási feladatok megoldása során lehetőség nyílik a használók oktatására: amikor ugyanis a könyvtárosok megválaszolnak egy-egy kérdést, megtaníthatják a kérdezőt arra, hogy miként juthat el az adott információhoz.
Az aszinkron, tehát e-mailben vagy űrlapon beküldött kérések lehetővé teszik, hogy a használók (akár részletes) írásbeli segítséget kapjanak. A könyvtárosok pedig átgondolt, személyre szabott válaszokat

tudnak adni, gyakran a forrásokra mutató linkekkel. Ez alkalmas arra is, hogy ők maguk a használók információs műveltségének szintjéről informálódjanak. Annak vizsgálatakor, hogy mindez miként illeszkedik az ACRL keretrendszerében megfogalmazott elvekhez, a CMU-n összesítették a 2016. évi kérdéseket (1555 db). A könyvtárosok ezeket egy standard *LibAnswers* sablon különböző változatait használva válaszolják meg. A szerző a munkában részt vevő öt könyvtáros sablonjairól képernyőképeket készített, majd szövegüket Word dokumentumokba másolta át, hogy meg tudja vizsgálni tartalmukat. Az állandó elemek között szerepelt többek között: adatbázis-ajánlás, az adatbázis hozzáférhetőségének megadása, keresőkérdés-javaslatok, információk a teljes szövegű hozzáférésről, könyvtárközi kölcsönzési tudnivalók stb. Bár az egyes könyvtárosok sablonjai kissé eltértek egymástól, megállapítható volt, hogy azokban az összes ACRL-keret jelen van, kivéve „A tudomány párbeszéd" elnevezésűt, míg a leggyakoribb „Az információkeresés stratégiai felfedezés" volt. A szerző a kérdéseknek és válaszoknak mintegy 1%-át adó 15, véletlenszerűen kiválasztott tranzakció mintáját is összehasonította az ACRL keretrendszerében foglaltakkal. Az eredmények szerint a könyvtárosok a sablonokat a kérdésnek megfelelő további tájékoztatással egészítették ki, melyek közül a leggyakoribb „Az információkeresés stratégiai felfedezés" és „A tudomány párbeszéd" keretébe volt illeszthető: mivel a hallgatók általában az irodalomkutatáshoz kértek segítséget, ezzel összefüggésben a könyvtárosok jellemzően a keresési stratégia kialakításában tudtak útmutatót adni (adatbázis-használat, a találatok szűkítése, összetett keresés stb.); a tudomány párbeszéd-jellegét pedig azzal hangsúlyozták, hogy rámutattak, hogyan használhatók fel az egyes publikációk irodalomjegyzékei a további kutatáshoz.

A felmérés igazolta, hogy a – testre szabható – sablonok jó kiindulópontot jelentenek az információs műveltség fejlesztéséhez és az ACRL keretrendszere küszöbfogalmainak átadásához. A referensz kérdések írásbeli aszinkron megválaszolása során van mód a bővebb ismeretátadásra, így a tájékoztató könyvtárosok oktató szerepbe is kerülnek. Mindazonáltal arról nem állnak rendelkezésre visszajelzések, hogy az egyes hallgatók ténylegesen tanultak-e a virtuális referensz során kapott válaszokból.

(Koltay Tibor)

Lásd még 207, 215, 274

Információelőállítás, -megjelenítés és -terjesztés

Digitalizálás

263/2020

HEFTBERGER, Adelheid: Den Prozess vom Ende her denken – Digitalisierung von Film zur Sicherung und Zugänglichmachung. – Bibliogr. **In:** ABI-Technik. – 40. (2020) 2., p. 139-147.

Res. angol nyelven

A folyamat végiggondolása: filmek digitalizálása megőrzési és hozzáférési céllal

Audiovizuális gyűjtemény; Digitalizálás; Film; Formátum -gépi; Hozzáférhetőség; Közgyűjtemény; Megőrzés; Munkafolyamat

Az analóg filmek digitalizálása és a digitalizált filmek archiválása komplex feladat, amely a technikai döntéseken (pl. eszközök, formátumok kiválasztása stb.) túl intézményi megállapodásokat is igényel arra vonatkozóan, hogy a létrejött digitalizált anyagot hogyan tegyék hozzáférhetővé. A digitalizálást a filmarchívumok az aktív megőrzés kiegészítő stratégiájaként alkalmazzák a filmtekercsek ideális tárolási feltételeinek (passzív megőrzés) megoldása mellett. Az analóg filmek digitális formátumúvá alakítása számos problémát hordoz magában: egyrészt a digi-

talizálás, mint bármilyen átalakítási folyamat, nem tökéletes (veszteségek keletkeznek), másrészt maguk a filmarchívumok is viszonylag kevés tapasztalattal rendelkeznek állományuk digitalizálásával kapcsolatban (költségek, jogok, szakmai ismeretek, minőség és etikai motivációk). Ezenkívül a megőrzés soha nem lehet befejezett projekt, mindig folyamatos munkának kell tekinteni, melynek során új eljárások és jobb technikai lehetőségek merülnek fel.

Az archívumok nemcsak a megőrzés, hanem a minél gyorsabb hozzáférés biztosítása érdekében is digitalizálnak. A két cél azonban teljesen eltérő megközelítési módot igényel, ezért fontos a cél világos megfogalmazása és szükség esetén párhuzamos munkafolyamatok kidolgozása. Szerencsére ennek során a filmarchívumok a rokon területeken (információtechnológia, digitális könyvtárak és digitális megőrzés) alkalmazott legjobb gyakorlatokra és szabványokra támaszkodhatnak, így például a svájci *Memoriav* és a német *nestor* ajánlásaira.

Mit értünk a filmes alkotások megőrzésén? A megőrzés audiovizuális dokumentumok esetében konzerválást, másolást, restaurálást, rekonstrukciót, dokumentációt és hozzáférhetőséget jelent, ami számos eljárást, elvet és tevékenységet foglal magában. Az UNESCO irányelvei azt emelik ki, hogy a digitális anyagok megőrzését a nyilvánosság számára történő hozzáférés biztosításával együtt kell megvalósítani. Érdemes a használói célcsoportok – az adatszolgáltatókra és a munkatársakra is kiterjedő – elemzését elvégezni a speciális igények és a formátumok iránti elvárások feltérképezésére. Ennek kiindulópontja a használat céljának meghatározása, ami a filmek esetében többnyire magán-, tudományos, publicisztikai vagy történelmi ismeretterjesztő jellegű lehet. A *Memoriav* irányelvei az erősen tömörített fájlformátumokat javasolják, amelyek optimalizálhatók attól függően, hogy mozielőadásról, tv-sugárzásról, nyilvános helyen történő vagy webes vetítésről van-e szó. A használati formátumnak minimum a következő igényeknek kell megfelelnie: helyes lejátszási sebesség és képarány, a kép és a hang szinkronitása, a forrásfájlnak és a kontextusnak megfelelő felbontás. A *nestor* ajánlásai szerint a használati fájlok előállításával párhuzamosan mindenképpen szükséges a lehető legtöbb információt tároló mesterfájlok hosszú távú megőrzése.

Az archívumba kerülő filmek formátuma nem egyezik meg azzal, amelyben tárolni kell őket. A bekerülési folyamat során ellenőrzést kell végezni a hitelesség biztosítása érdekében, meg kell határozni a metaadatokat, és szükség esetén (pl. *born digital* filmeknél) formátummigrációra (szabványosításra és átkódolásra) is sor kerülhet. Azonosítani kell azokat a jellemzőket, amelyek a filmek hitelességét garantálják, ilyen például a színesség, a felvétel sebessége, az oldalarány vagy akár a térhangzás. A digitális hosszú távú megőrzés során a filmarchívumok az OAIS-, TRAC- és a PREMIS-adatmodell alkalmazását tekinthetik fontos kiindulópontnak; emellett a DCI (*Digital Cinema Initiatives*) digitális filmekre vonatkozó specifikációt (DCP, DCDM, DSM) is érdemes szem előtt tartaniuk.

A filmek tárolása előtt meg kell oldani az analóg elemek digitalizálását, azaz az analóg jelek digitális kóddá alakítását, amelynek során fontos döntéseket kell hozni: milyen berendezést célszerű használni, milyen előkészületeket kell tenni a szkennelés előtt (pl. tisztítás, ragasztás), milyen felbontást kell alkalmazni, melyik filmváltozatot kell kiválasztani (pl. eredeti negatív, másodnegatív, másodpozitív, az eredeti bemutató példánya stb.). A színkorrekció vagy az élesség kérdése a restaurálás szakmai és etikai irányelveinek függvénye. A kép és a hang digitalizálása külön történik. Maga a digitalizálás alapanyaga és eszközei is változhatnak aszerint, hogy a „nyers szkennelés” után megőrzési célú mesterfájlokat és/vagy használati fájlokat kívánunk előállítani. Egyszerűsítve a digitalizálási munkafolyamat a következőket tartalmazza: katalogizálás, filmkiválasztás, jogtisztázás, tisztítás/javítás, szkennelés, utószkennelés, minőség-ellenőrzés, proxy-előállítás, adatgyűjtés, bevitel (*ingest*). A szerző, a német Szövetségi Levéltár (*Bundesarchiv*) filmgyűjteményének munkatársa bemutatja az intézményében alkalmazott munkafolyamatokat, technikákat, döntéseket és formátumokat.

(Feimer Ágnes)

Lásd még 208, 222, 223, 270

Adatbázisok

Lásd 223, 231, 234, 247

Nyomtatott dokumentumtípusok

264/2020

WINKELMANN, Sandra: Investition in Printausgaben und attraktive Leseplätze : trotz digitaler Angebot: gedruckte Zeitungen in Stadtbücherei Heidelberg beliebt wie eh und je **In:** BuB. – 72. (2020) 4., p. 194-195.

Érdemes befektetni a nyomtatott kiadványokba és a vonzó olvasóhelyekbe: a Heidelbergi Városi Könyvtárban a digitális változat ellenére a nyomtatott hírlap népszerűbb, mint valaha

Állományalakítás; Bútor; Elektronikus folyóirat; Enteriőr; Hírlap; Kölcsönzés; Nemzetiségi olvasó; Olvasási szokások; Városi könyvtár

A Heidelbergi Városi Könyvtárban 23 napilap, 10 hetilap és 8 havilap, köztük francia, olasz, spanyol, orosz, amerikai és arab újságok állnak az olvasók rendelkezésére. 2019-ben ez a választék 8000 euróba került, s az árak csak emelkednek. Egy olyan egyetemi városban, mint Heidelberg, ahol több mint 140 nemzetiség él, nagy a kereslet a külföldi napilapok iránt. A folyamatos ellátást a hiányos vagy késedelmes kézbesítés nehezíti (pl. a *Cumhyriet* török újságot a kölni *VUB GmbH Wissen mit System* szállítja), továbbá a külföldről történő közvetlen beszerzés költsége is korlátozza a lehetőségeket. A *PressReader* platform elektronikus újság- és magazinkínálata révén érvényes könyvtári olvasójeggyel 130 ország lapjaihoz és magazinjaihoz 60 nyelven 90 napig lehet hozzáférni. Emellett a *metropolbib.de – die e-Ausleihe Rhein-Neckar* online kölcsönzőhálózaton keresztül e-papíron Németország 7 fontos hírlapját és hetilapját lehet olvasni (pl. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, *Handelsblatt*, *Süddeutsche Zeitung*, *Die Zeit*).

A digitális kínálat fejlődésével az elmúlt évtizedekben a régebbi évfolyamok iránti kereslet csökkent, így a hírlapok megőrzési ideje folyamatosan változik a használattól függően. Míg a 2000-es évek elején a hírlapokat legfeljebb 6 hónapig tárolták, most a régebbi számokat adott esetben csak egy hétig tartják meg, kivéve a helyi *Rhein-Neckar-Zeitung*ot, amelynek megőrzési ideje 3 hónap. Néhány kiadó régóta online hozzáférést biztosít az érdeklődőknek régebbi cikkeihez, részben ingyenesen, részben térítés ellenében. Heidelbergben azonban még mindig sok olyan olvasó van, aki inkább a nyomtatott verziót részesíti előnyben az elektronikussal szemben, ezért rendszeresen ellátogat a városi könyvtárba. Néhányan csak és kizárólag a bőséges sajtóválasztékot használják, több órát időzve a könyvtárban vagy az irodalmi kávézóban.

A könyvtár mint „harmadik hely" immár közszájon forog, és a Heidelbergi Városi Könyvtárban is óriási az igény az olvasóhelyekre. Emiatt konfliktusok adódnak a törzsközönséggel, különösen a régi újságolvasókkal, akik helyet keresnek, és arról panaszkodnak, hogy mindenhol dolgozik valaki. Hogy a megnövekedett látogatószámmal meg tudjanak birkózni, a könyvtárosok az újságok elhelyezéséhez és használatához új koncepciót alakítottak ki. A friss napisajtó már nem a bejáratnál, az irodalmi kávézó mellett, hanem a földszint hátsó részében található, új bútorokkal és a parkra nyíló kilátással. Az ablakok közelében lévő magas asztalok azokat várják, akik csak röviden tájékozódni, „beleolvasni" szeretnének a lapokba, ugyanakkor kényelmes bútorok hívogatják azokat, akik több órán át olvasnának, de nem találnak helyet a forgalmas munkaasztaloknál.

A Heidelbergi Városi Könyvtárban a digitális kínálat ellenére a napisajtó és a nyomtatott formátumok intenzív használata nem csökkent, noha a település demográfiai szempontból nagyon fiatal és „digitális bennszülöttekben" gazdag. Statisztikai adatok azt mutatják, hogy a *PressReader* újságportálon egyes francia újságok, mint a *Le Parisien*, a *L'Equipe*, az *Aujourd'hui en France*, továbbá a *The Washington Post*, a *The Daily Telegraph*, az *Irish Daily Mirror* vagy a *Kathimerini Greek* is egyre népszerűbbek, és magas megtekintést érnek el. Több közkönyvtári kolléga a hagyományos AV-médiumok csökkenő kölcsönzéséről számol be, melyeket a streamingszolgáltatások és *on-demand* videoajánlatok váltanak fel. Ezzel szemben a *PressReader*en történő e-újság-kínálat egy olyan hiányt pótol, amelyet a nyomtatott állomány nem tud kielégíteni, azaz a két formátum jól kiegészíti egymást. A Heidelbergi Városi Könyvtár számára ezért továbbra is észszerű befektetni a nyomtatott formátumba és vonzó olvasóhelyeket létrehozni, egyúttal pedig bővíteni a digitális kínálatot.

(Murányi Lajos)

Lásd még 232, 233, 234, 273

Audiovizuális, elektronikus, optikai információhordozók

265/2020

CASSELDEN, Biddy – PEARS, Richard: Higher education student pathways to ebook usage and engagement, and understanding : highways and cul de sacs. – Bibliogr. **In:** Journal of librarianship and information science. – 52. (2020) 2., p. 601-619.

Hallgatói utak az e-könyvek használatához a felsőoktatásban: főutak és zsákutcák

Egyetemi hallgató; Elektronikus könyv; Felmérés; Felsőoktatási könyvtár; Használói szokások; Olvasási szokások

A felsőoktatási könyvtárak lelkesen adaptálták az e-könyveket számos előnyük miatt (helytakarékosság, hatékony erőforrás-felhasználás, hallgatói elégedettség, alkalmazkodás az új generáció tanulási szokásaihoz), mindazonáltal érdemes megvizsgálni, valójában mik a hallgatói percepciók és szokások ezzel a formátummal kapcsolatban. A kutatás szerzői 2017/2018 őszi szemeszterében vegyes módszertanú felmérést végeztek az egyesült királyságbeli Northumbria Egyetem és Durham Egyetem hallgatói körében. A zárt és nyitott kérdéseket egyaránt tartalmazó online kérdőívre 92 válasz érkezett, melyeket a *Bristol Online* és az NVIVO szoftverekkel elemeztek. A résztvevők mintájában az alapszakostól a doktori tanulmányokig folytatókig többféle képzési szint is képviseltette magát; a hallgatók döntő többsége (83%) teljes egészében a campuson tanul, 8%-uk távoktatásban vesz részt, 6% részidős (*part time*) státuszban van. Összességében a válaszadók 71%-a használ e-könyveket és 74%-uk nyomtatott könyveket, tehát mindkét formátum iránt mutatkozik igény. (Kívül esett a kutatás fő kérdésfeltevésén, de az elektronikus cikkeket még nagyobb arányban használták.) A hallgatók 51%-a nyilatkozott úgy, hogy megfelelő a tanulmányaihoz az e-könyvek kínálata, míg 29% szerint nem áll rendelkezésre elegendő e-könyv. (Ennek oka részben a kereskedelmi forgalomban már nem kapható, de még jogvédett könyvekben, részben a tudományterületek sajátosságaiban keresendő.) Többen – különösen a távoktatásban tanulók – kifejezték elégedetlenségüket a kötelező irodalom és a könyvtári e-könyv-kínálat közötti eltérések miatt. A különböző e-könyv-formátumok is okoztak nehézségeket a hozzáférés terén, a szolgáltatók licencmegkötései (az e-könyv-kölcsönzés idejének korlátozása, egyszerre csak egy olvasónak biztosított hozzáférés stb.) pedig meglehetősen frusztrálóak voltak a hallgatók számára.

Ami az e-könyvek használatának okait illeti, a hallgatók 87%-a a választott témájához vagy a kurzusaihoz kereste az elektronikus olvasnivalót. Az előnyök között említették az online irodalomjegyzékekből való elérhetőséget; azt, hogy gyorsan és egyszerűen bele tudnak nézni egy könyvbe, hogy eldöntsék, tényleg szükségük van-e rá; a kényelmes és távoli hozzáférést bárhol és bármikor; a szövegen belüli navigációs lehetőségeket; valamint azt, hogy saját eszközükön is magukkal tudják vinni az e-könyveket.

A kutatás során az e-könyvek keresésére is rákérdeztek: a legtöbben a könyvtári keresőfelületről indultak, ezt a *Google*, majd az elektronikus irodalomjegyzékek követték. A többség a személyi számítógépét használta, de népszerűek voltak az egyetemi számítógépek is; a táblagépek, okostelefonok és a *Kindle* e-könyvolvasók csak ez után következtek. Nem magától értetődő, de a campuson kívül többeknek gondjuk volt az internetkapcsolattal, ami az e-könyvek olvasását is megnehezítette.

Hogyan használják a hallgatók az e-könyveket? 67% nyilatkozott úgy, hogy az e-könyveket máshogy olvassa, mint a nyomtatottakat. Többféle stratégia is megfigyelhető, például akik a nyomtatott változatot részesítik előnyben, gyakran kinyomtatnak egy-egy könyvfejezetet. Gyakori a szövegszerkesztőben történő párhuzamos jegyzetelés; ennek variációja, ha a fontosnak ítélt bekezdéseket csak átmásolják egy külön fájlba. Mint azt más kutatások is megerősítik, maga az olvasás elektronikus környezetben nem lineárisan és „borítótól borítóig" történik, ehelyett – az e-könyvek többletfunkcióinak hála – a szövegben való pásztázás és célzott információkeresés a jellemző, aminek eredményeképpen csak részleteket olvasnak el az adott könyvből. Az internetkapcsolat miatt is bármikor elterelődhet a figyelem. Az e-könyvek olvasása tehát kevésbé elmélyült, ez pedig a tanulást is befolyásolja. Sok válaszadó kiemelte, hogy nyomtatott könyvekből hatékonyabban tud tanulni, az olvasás nem fárasztja a szemét, továbbá jobban látja, hogy hol tart, és nehezebben hagyja félbe az adott könyvet. Annál a kérdésnél, hogy szívesen látnának-e egy csak e-könyveket szolgáltató könyvtárat, erősen megoszlottak a vélemények; többen a hibrid megoldás mellett tették le a voksukat.

Az e-könyvekkel kapcsolatos hallgatói elvárások a következőképpen összegezhetők: könnyű keres-

hetőség és elérhetőség a campuson belül és kívül egyaránt; egyszerű bejelentkezés és használat az eszköz típusától függetlenül; kulcsszavas keresés és interaktív felület; több, időkorlát nélkül hozzáférhető példány; széles kínálat minden témakörben; végezetül alternatívaként nyomtatott könyv is legyen hozzáférhető.
Ugyan a válaszok között nem szerepel, de a könyvtárosok megfontolhatják az e-könyvekből való elmélyült tanulás hatékony módszereinek beépítését az információs műveltségi képzésekbe, valamint az oktatókkal együttműködve több új forrást tehetnek nyílt hozzáféréssel elérhetővé az intézményi repozitóriumokból. Emellett szükség van a tudományos e-könyvekhez való hozzáférés közös kritériumrendszerének kidolgozására is.

(Lévai Gábor)

Lásd még 216, 235, 264, 273

Reprográfia, mikrográfia

Lásd 208

Információ- és kommunikációs technológia

266/2020

ARSENAULT, Jeff [et al.]: The authentication landscape in 2019 : one does not simply walk into order. – Bibliogr. **In:** The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 168-172.

Hitelesítési körkép 2019: nem lesz rend egy csapásra

Együttműködés -szakterületi; Elektronikus dokumentum; Felsőoktatási könyvtár; Használó; Hozzáférhetőség; Információtechnológia

Az elmúlt évtizedben a hozzáférés hitelesítése (autentikáció) gyors fejlődésen ment keresztül. A különböző elektronikus forrásokhoz való hozzáféréskezelés típusainak – beleértve az internetprotokollon (IP) alapuló hitelesítést, az URL-ek hivatkozását és beágyazását, a vonalkódokat, illetve a kiadóknál működtetett felhasználói fiókokat – áttekintése feltárja, hogy noha az IP-hitelesítés uralja a hitelesítési szektort, egyúttal sok biztonsági problémát is okoz, továbbá nem kínál kellemes felhasználói élményt. Az egyszeri bejelentkezési megoldások (*single sign-on*) szabványosítása, amelyet a Nemzeti Információs Szabványok Szervezetének (*National Information Standards Organization*, NISO) kezdeményezése, a *Resource Access for the 21st Century* (RA21) dolgozott ki, és amelyet 2019 júniusa óta a *Seamless Access Coalition* folytat, azt célozza, hogy fejlessze a keresés felhasználói élményét és a biztonsági protokollokat egyaránt. A cikkben két esettanulmány – az egyik a charlotte-i Észak-karolinai Egyetemről, a másik a Kelet-karolinai Egyetemről származik – mutatja be az *EZproxy* IP-hitelesítő rendszerről az *OpenAthens* egyszeri bejelentkezési rendszerre történő átállás előnyeit, buktatóit és gyakorlati alkalmazhatóságát.

(Autoref.)

Lásd még 255, 267, 269, 273

Könyvtárgépesítés, könyvtárépület

Könyvtárgépesítés általában

267/2020

SINGH, Neeraj Kumar: Near-field communication (NFC) : an alternative to RFID in libraries. – Bibliogr. **In:** Information technology and libraries. – 39. (2020) 2., p. 1-14.

Near-field communication (NFC): az RFID alternatívája a könyvtárakban

Adatvédelem; Gépesítési kérdések -általában; Használó; Információtechnológia; Kölcsönzés -önkiszolgáló; Marketing; Rádiófrekvenciás azonosítás; Szoftver; Szolgáltatások

A *Near-field Communication* (NFC) olyan rádiófrekvencia-technológia, amely lehető teszi – több-

nyire mobil számítástechnikai eszközök számára – az információ kis hatótávolságú, vezeték nélküli továbbítását. Más vezeték nélküli adatátviteli technológiákhoz képest az NFC jellegzetessége a nagyon rövid (4–10 cm-es) hatótávolság. E távolságon belül a kompatibilis okostelefon automatikusan észleli a közeli NFC-címkét – vagyis egy apró mikrochipet –, és azonnali hozzáférést biztosít az arra telepített tartalomhoz. A kis hatótávolság megnehezíti az esetleges adattolvajok dolgát, ezért is használják a technológiát többek között elektronikus fizetésre.

Az NFC könyvtári alkalmazásának egyik példája a *Smart Library* (*S-Library*), vagyis az „okoskönyvtár"-koncepció, melynek lényege, hogy a használók mobileszközeik segítségével tudnak különböző könyvtári tranzakciókat végrehajtani. Ehhez általában egy, a könyvtári integrált rendszerrel együttműködő könyvtári applikáció szükséges, amelynek révén az olvasó az okostelefonján képes keresni, kölcsönözni, visszahozni, valamint áttekinteni a tranzakcióit. Magukat a dokumentumokat is el lehet látni NFC-címkével, így a könyv összes elérhető adata megjeleníthető a mobileszköz felületén is. Ilyenkor a böngészést vagy a célirányos keresést – a kölcsönzőpultot mellőzve – össze lehet kötni a kölcsönzési tranzakcióval. Gyakorlatilag amint az olvasó megtalálja a polcon az általa keresett könyvet, egyetlen érintéssel a nevére veheti: a háttérben a könyvtárinformatikai rendszer ellenőrzi és jóváhagyja a kölcsönzési folyamatot. A visszahozatal hasonló módon megoldható az erre a feladatra dedikált, NFC-címkével ellátott könyvlerakó állomások kihelyezésével.

Az NFC-technológia adatátviteli sebessége majdnem kétszer akkora, mint az RFID-technológiáé, így a címkék beolvasása nagyon gyors még az RFID-s azonosításhoz képest is, nem is említve a vonalkódos beolvasáshoz képest mérhető időmegtakarítást. A sebesség és az állandóan kéznél lévő mobiltechnológiára való alapozás miatt az NFC kellően felhasználóbarát megoldásnak tekinthető. Az *S-Library* koncepciónak is vannak azonban hátulütői: jelenleg kizárólag *Android* operációs rendszeren működik, másrészt a 10 cm-es maximális hatótáv sokszor inkább akadály, mint könnyítés.

A piacon már léteznek NFC-technológiát támogató önkiszolgáló kölcsönzőpultok. Az NFC egy elektronikus beléptető- és azonosítórendszer műszaki hátthereként is alkalmazható, akár kétszintű azonosítással. Ez esetben a felhasználói jelszó megadása után kell hozzáérinteni az NFC-vel ellátott okoseszközt vagy igazolványt a chipet olvasó eszközhöz. Egy ilyen beléptető- és azonosítórendszer mind a könyvtári személyzetre, mind az olvasókra vonatkozhat. További NFC-s felhasználási mód lehet a mobilos fizetés a könyvtárban. A használó okoseszköze egyaránt működhetne bankkártyaként és olvasójegyként is; a rendszer használatával az olvasók e-mailben vagy SMS-ben kaphatnának bizonylatot a pénzügyi tranzakcióikról. A technológia dokumentum-előjegyzés, helyfoglalás intézésére is alkalmassá tehető, valamint a digitális állományrészek hozzáférését is megkönnyítheti. Felsőoktatási könyvtári környezetben a hallgatók diákigazolványát is kiválthatja egy egyedi NFC-azonosító, ami a személyzet nélküli nyitvatartási időszakokban is lehetővé teszi a belépést, a wifi használatát, a fénymásolást és egyéb könyvtári szolgáltatások igénybevételét.

Marketingcélokra is felhasználható az NFC-technológia, a QR-kódokhoz hasonló módon. Például kiállított könyvek esetében a könyvbe tett NFC-címkére lehet telepíteni különböző bestseller-listák, vonatkozó katalógusrekordok vagy digitális gyűjtemények elérhetőségét. A segédkönyvek részlegénél is lehetséges a releváns digitális gyűjtemények, adatbázisok, esetleg e-könyvek elérhetőségével növelni a tájékoztató munka hatékonyságát. A könyvtári térben kihelyezett NFC-címkék a mindennapi tájékozódást is segíthetik a nyitvatartási idő, rendezvényajánlók, alaprajz, elektronikus könyvtári brosúra stb. közzétételével. A posztereken lévő NFC-címkékkel az érdeklődők regisztrálhatnak az eseményre, elmenthetik azt a naptárjukba, vagy éppen kapcsolatba léphetnek a tájékoztató könyvtárossal.

Az NFC alkalmazásával a keresett dokumentumok polcon történő felkutatása egyszerűsödik, mivel a folyamat nem igényel specifikus RFID-olvasó készüléket, csupán egy okoseszközt és a könyvtár applikációját. NFC-címkékkel az egyes könyvek többlettartalommal (pl. ajánlók, kritikák, kapcsolódó egyéb irodalom stb.) is kiegészíthetők ún. „okoscsomag" (*Smart Packaging*) formájában.

A felsorolt példák számos hasznos könyvtári alkalmazási területet bemutatnak, ám fontos hangsúlyozni, hogy ezek gyakorlatba ültetését követően a könyvtár adatvédelmi felelőssége is jelentősen megnő.

(Bódog András)

Könyvtárépítés, -berendezés

268/2020

MEILLEUR, Sarah: Building Calgary's New Central Library. – Bibliogr. **In:** Journal of library administration. – 60. (2020) 2., p. 175-186.

Calgary Új Központi Könyvtárának építése

Fiókkönyvtár; Könyvtárépítés, berendezés; Könyvtárépület -közművelődési; Szolgáltatások; Tervezés; Városi könyvtár

Egy új központi könyvtár felépítése merész, ám megtérülő befektetésnek tűnhet egy város számára. Nem volt ez másként a Kanadában található albertai Calgary esetében sem. A város Új Központi Könyvtára 2018. november 1-jén nyílt meg: innovatív építészeti megoldásai innovatív programokkal párosulnak, megvalósítva a korszerű közkönyvtár vízióját és misszióját.

Az Új Központi Könyvtár ötlete az 1980-as években merült fel, de a projekt csak 2004-ben kapott zöld utat és finanszírozást, végül 2012-re 245 millió dollár gyűlt össze az induláshoz. Az első lépés a könyvtár helyének kijelölése volt: a választás a dinamikusan fejlődő *East Village* városrészre esett. A 2013-ban kiírt építészeti pályázatot két cég (*Snøhetta*, DIALOG) nyerte meg. A hófödte kanadai prérik és a *chinook* főnszél keltette felhők által inspirált épület a szó szoros értelmében is urbánus csomópont, mivel egy villamosvonal fölött helyezkedik el, ami a tervezést és a kivitelezést egyaránt kompexszé tette.

A projektcsapathoz 2014-ben csatlakozott a Calgary Városi Könyvtár új igazgatója, *Bill Ptacek*, aki a könyvtár 2015–2018-as stratégiai tervét három célra fűzte fel: „a szomszédságok megerősítése", „a könyvtár elvitele több ember életébe", „olyan szolgáltatásokra való összpontosítás, amelyek változást hoznak". Ennek érdekében teljes körűvé tette az ingyenes beiratkozást, szorgalmazta a fiókkönyvtárak felújítását, és egy új szervezeti egységet állított fel „Szolgáltatástervezés" néven, amely a könyvtárosokon kívül egyéb területek (pl. pedagógia, művészetek) képviselőit is magában foglalta. Ez a részleg dolgozta ki az Új Központi Könyvtár szolgáltatási kínálatát is. A könyvtári tereket és a felhasználói élményt alapul vevő tervezési folyamat több szempontot alkalmazott (a könyvtárban való tartózkodás ideje, energiaszint, aktivitás típusa, közönség). A közös munka eredményeképpen 83-féle programot, szolgáltatást és élményt azonosítottak, 4 fő csoportba sorolva azokat: tanulás és oktatás; szociális kapcsolatok; személyes fejlődés; meglepetés és szórakozás. Ezt követően az emberközpontú tervezés és a *design thinking* módszerei segítségével az ötletek prototípusait tesztelni kezdték a fiókkönyvtárakban, állandó visszajelzéseket gyűjtve a finomításhoz vagy az újragondoláshoz. A folyamat során szükségessé vált a városi könyvtárban dolgozó könyvtárosok felvértezése új készségekkel és új szemlélettel, amihez több szakmai továbbképzést tartottak. Emellett a munkatársak lehetőséget kaptak arra is, hogy vezetéssel bejárják a félkész építési területet, ami szintén növelte az elkötelezettségüket. Egy több részleget (pl. biztonság, IT, marketing stb.) bevonó „üzemkészségi munkacsoport" felállítására is sor került, amely az új könyvtár átadását megelőző mérföldkövekért és a látogatói élmény részleteiért felelt.

Az Új Központi Könyvtár más kortárs közkönyvtárakhoz hasonlóan kívülről befelé és alulról felfelé haladva az aktív és hangos tevékenységektől a komolyabb és csendesebb tevékenységekig ad teret a különféle könyvtárhasználati módoknak. A könyvtár előtt művészeti installációk találhatók, az egyik oldalon étterem, a könyvtár előtti téren találkozóhely várja a látogatókat. A földszinten közösségi tér és rendezvényterem kapott helyet. Egy faburkolatú boltozat alatt elhaladva az érkezők az első emeleten egy felülről megvilágított nagy központi aulában (*Shaikh Family Welcome Gallery*) találják magukat, melyet őslakos művészeti alkotások díszítenek. Ugyanezen a szinten az Expressz Könyvtár (*Library Express*) biztosít egykapus hozzáférést a legkeresettebb fikciós és tényirodalmi gyűjteményekhez, és időszaki kiállításokat is befogad. A közelben található az Alkotás Tere (*Create Space*) is, amely a közösségen belüli párbeszédet hivatott előremozdítani. A Gyermekkönyvtár a legkisebbeknek szóló rendezvényeknek és egy játszótérnek is helyet biztosít, a *Questionnarium* nevű tér pedig az általános iskolás korosztályt célozza meg interaktív kiállításokkal, LEGO-asztalokkal és virtuális valósággal. A második emeleten a sajátos igényű használóknak nyújtanak akadálymentes szolgáltatást, de ugyanitt ingyenesen igénybe vehető, jól felszerelt csoportos szobákat (*meeting rooms*), szépirodalmi gyűjteményt, irodalmi alkotóházat (*author-in-residence studio*) és önkénteseknek szóló teret is találunk. A harmadik emeleten lehetőség van karriertanácsadásra, de itt kapott helyet a népszerű Tinédzser Zóna (*Teen Area*) techlaborral,

játékinfrastruktúrával, audio/videostúdióval és számítógépteremmel. Végezetül a negyedik emelet az elmélyülés színtere: itt található a Közösségi Nappali (*Community Living Room*), a nagyolvasó, a helytörténeti gyűjtemény és az Őslakos Nyelvi Források Központja (*Indigenous Languages Resource Center*). Közel egyéves működés után az Új Központi Könyvtár több mint 1,7 millió látogatással büszkélkedhet, számos programot és napi 4000–6000 látogatót tudhat a magáénak. A létesítményről a nemzetközi sajtó is beszámolt: a *Time* magazin szerint a könyvtár „2019 legjobb helyeinek egyike". A forma és a funkció, az építészeti kialakítás és a rendezvényszervezés szintézise eredményeképpen tehát sikerült egy olyan teret létrehozni, ahol mindenki megtalálhatja az őt érdeklő tevékenységet, mindenki otthon érezheti magát, és amely mindenkinek helyet és hangot tud adni.

(Szabó Piroska)

Lásd még 222, 237, 264

Számítógépes könyvtári rendszerek

Lásd 231, 238, 245, 255

Számítógép-szoftver

269/2020

XIAO, Jingshan – GAO, Wenli: Connecting the dots : reader ratings, bibliographic data, and machine-learning algorithms for monograph selection. – Bibliogr. **In:** The serials librarian. – 78. (2020) 1-4., p. 117-122.

Hogyan kössük össze a pontokat? Olvasói értékelések, bibliográfiai adatok és gépi tanuló algoritmusok alkalmazása a monográfiaválasztás során

Adatfeldolgozás; Állománygyarapítás; Használó; Információtechnológia; Kölcsönzés; Szoftver

A különböző könyvtári rendszerek jelentősen hozzájárulnak a nagy adatmennyiségek (*Big Data*) növekedéséhez, elsősorban a katalógusból származó metaadatok és a különféle tranzakciókból származó statisztikai adatok révén. A gépi tanulás fejlődése lehetővé teszi a felhasználói szokások automatizálható elemzését; a személyre szabott termékajánlás mellett a jövőbeni használati trendek is kikövetkeztethetők. Ilyen algoritmusokat már rutinszerűek használnak az olyan nagy e-kereskedelmi cégek, mint például az *Amazon* és a *Netflix*. A könyvtárak is alkalmazhatják ezt a technológiát a személyre szabott olvasmányajánlás, valamint a hatékonyabb keresés és böngészés érdekében. Korábbi kutatások szerint (*Yang and Hoffman*, 2011) az észak-amerikai felsőoktatási könyvtárak OPAC-jainak közel egyharmada kínált valamilyen típusú dokumentumajánlást. Az algoritmusalapú ajánlórendszereket nemcsak könyvtárak vezették be (pl. az Amerikai Filozófiai Társaság Könyvtára), hanem kiadók is (pl. a *ScienceDirect* adatbázis-szolgáltató).

A szerzők projektjükben egy *Phyton*-alapú gépi tanuló algoritmussal működő ajánlórendszert ismertetnek, amelynek célja az, hogy segítse a könyvtárosok gyarapító munkáját. A rendszer egyik fő eleme a népszerű címek összeegyeztetése az olvasói értékelésekkel. A könyvek mintáját a *New York Times* 2018-as bestsellerlistájának alkalmazásprogramozási felületéről (API) vették, míg a vizsgált címekhez társított olvasói értékelési adatokat a *Goodreads* könyves közösségi oldal API-ján keresztül gyűjtötték. A bibliometriai adatokat a *WorldCat* keresőfelületének API-modulja segítségével egységesítették, végül az adatok elemzése a *Python Pandas* szoftverrel történt. Mivel az eltérő módszertanú ajánlórendszerek eltérő eredményeket adnak, a projektben is többféle módszert alkalmaztak. A *Bayes-becslés* módszerét használva általános jellegű ajánlások képezhetők az egyes címek népszerűsége alapján, abból kiindulva, hogy a népszerűbb köteteket nagyobb valószínűséggel preferálják más olvasók is.

A *mátrixfaktorizáció* módszerét évek óta használják szűrőként az ajánlórendszerek területén. Az eljárás során egyetlen mátrixot több mátrixra (jelen esetben felhasználókra és olvasmányokra) bontanak. Az ilyen jellegű problémamegoldás lényege a szabad paraméterek (előre nem ismert, csak méréssel megállapítható értékek) számának csökkentése, majd ezeknek létező adatokkal – itt az olvasói értékelések adataival – való feltöltése. Például „A" olvasó elolvas tíz könyvet, „B" olvasó tizenötöt, mindegyikük értékeli az egyes könyveket, ám az algoritmus az „A" olvasó számára ajánl olyan könyveket is, amelyeket „B" nem értékelt.

A *koszinusz hasonlóság* módszere egy másik népszerű tartalomalapú ajánlási technika. Minél magasabb az egyes elemek koszinusz értéke, annál jobban hasonlítanak egymásra. Ez az érték meghatározható szerzőre, címre, témára és műfajra is, majd e szö-

veges metaadatok alapján generálható az ajánlott könyvek listája.
A *kifejezésgyakoriság – fordított dokumentum gyakoriság* (TF-IDF) a természetes nyelvek feldolgozásánál bevett eljárás. Jelen esetben a könyvismertetőket alakították át TF-IDF mátrixszá, amelyben az egyes szavakat súlyozzák, az ajánló algoritmus pedig a szavak hasonlósága alapján találja meg a hasonló tartalmú könyveket.
A próbaprojekt egyik korlátja, hogy kizárólag felhasználói értékeléseket vett alapul, ami elsősorban szépirodalmi műveknél hatékony – szakirodalom esetében kevésbé célravezetők ezek a módszerek. További tényező a személyes adatokhoz fűződő jogok kérdése: az adatgyűjtés aggályos a magánszféra szempontjából, ám vitathatatlanul hasznos a gyarapítás során azon művek kiválasztásakor, amelyekre valódi igény mutatkozik. A jövőben érdemes odafigyelni az algoritmusok rejtett torzításaira (*bias*) is, melyek az emberi programozók prekoncepcióiból fakadnak.
A könyvtárak mind a kölcsönzési statisztikákat, mind a könyvtárközi kölcsönzési adatokat felhasználhatják, sőt, a hasonló profilú könyvtárak egymás adatai alapján is építhetnek ajánlórendszereket. A gépi tanuló algoritmusok tehát nemcsak a gyarapító könyvtárosok munkáját könnyíthetik meg, de a használóknak is segíthetnek rátalálni az őket érdeklő dokumentumokra.

(Bódog András)

Lásd még 221, 235, 239, 241, 242, 244, 245, 250, 252, 267

Elektronikus könyvtár

270/2020

FIALA, Tomáš: Projekt Virtuálne študovne **In:** ITlib. – 24. (2020) 2., p. 60-63.

Res. angol nyelven

A „Virtuális olvasóterem" projekt

Digitalizálás; Elektronikus könyvtár; Felsőoktatási könyvtár; Gépi információkeresési rendszer; Központi szolgáltatások; Portál; Tudományos és szakkönyvtárak

Szlovákia Tudományos-technikai Információs Központja (*Centrum vedecko-technických informácií SR* – CVTI SR) egy „Virtuális olvasóterem" nevű projektet valósít meg, amelynek révén dedikált klienskapcsolattal biztosítják a hozzáférést az elektronikus dokumentumokhoz a tudományos könyvtárak, a felsőoktatás résztvevői, a kutatóintézetek és a kiadók számára. Jelenleg a projektben mintegy 400 ezer oldalnyi oktatási és kutatási irodalom áll rendelkezésre, hozzáférést nyújtva a kassai Šafarik Egyetem 682, a pozsonyi közgazdasági egyetem 339 és a nyitrai mezőgazdasági egyetem 140 e-könyvéhez, valamint a Szlovák Tudományos Akadémia Történelmi Intézete 350 e-folyóiratszámához. A létrehozott digitális könyvtári rendszer az egyes tagok számára különkülön virtuális könyvtárként működik, és lehetővé teszi az egyes intézmények elektronikus tartalmainak szétválasztását, azok intézményi elérését, illetve a csatlakozott partnereknek a saját weboldal(ak)on keresztüli belépést és használatot.
A virtuális olvasóterem felületén a digitális objektumokat csoportosítva jelenítik meg, borítóképpel együtt. A keresések tanulmányi programok, szerzők, kiadók szerint is kombinálhatóak; típus szerint a kínálat tankönyvekre, jegyzetekre, segédletekre, monográfiákra és egyéb dokumentumokra oszlik. A digitális könyvtár a partnerkönyvtáraknak további testreszabási lehetőségeket is biztosít: a csoportokat rugalmasan lehet változtatni, kombinálni, emellett speciális oldalaikon az egyes virtuális könyvtárak saját dizájnnal rendelkeznek.
A rendszer online jegyzetelésre, a tartalmak értékelésére is lehetőséget ad – ezeknek a funkcióknak az eléréséhez e-mailes azonosítás, regisztráció szükséges. Az egyes könyvtárak maguk dönthetik el, hogy a használóiknak milyen lehetőségeket nyújtanak (pl. szövegrészletek és képrészletek másolása, néhány oldal vagy a teljes dokumentum letöltése). Néhány könyvtár csak regisztrációt követően biztosítja a szolgáltatások egy részét. A teljes gyűjteményben kulcsszavas vagy konkrét dokumentumra való keresés lehetséges, illetve tartalmi csoportosítás más szempontok (pl. kiadási év) figyelembevételével. A digitalizált vagy digitálisan keletkezett (*born digital*) dokumentumokat a felsőoktatási könyvtárak számára előre kijelölt IP-tartományban teszik elérhetővé, amely az egyetemi könyvtárra vagy akár a teljes egyetemre (pl. kollégiumokra) is kiterjedhet. A nem regisztrált használók csupán a könyvborítókat és a metaadatokat, illetve a szabad hozzáférésű dokumentumokat láthatják más virtuális olvasótermek kínálatából. Ha több könyvtár is rendelkezik ugyanazzal a példánnyal (duplumok), akkor a rendszer csak egy

elektronikus példányt tesz elérhetővé a virtuális olvasók számára.
A virtuális olvasótermekben teljes szövegű keresésre van lehetőség; a rendszer támogatja a szlovák nyelv ragozott alakjainak keresését, valamint a több elemű keresőkifejezések proximitás (közelség) szerinti meghatározását. A teljes szövegű keresés más szempontokkal, bibliográfiai adatokkal és időtartományokkal is kombinálható. A digitális könyvtár tartalmaiból, különböző dokumentumtípusokban (könyvek, periodikumok, térképek) a metaadatok, a teljes szöveg vagy az időtartomány alapján való keresésekkel új, aggregált információs termékek hozhatók létre, amelyek hipertext segítségével áttekintést adnak az egyes objektumokról (személyek, helyek, események), kontextusokról és adatokról. A digitális könyvtárba integrált szerkesztőprogram dinamikusan generált weboldalak létrehozását is támogatja. E funkció célja az, hogy hátteret biztosítson a digitális bölcsészeti projektekhez. Kiegészítő szolgáltatásként a digitalizálási lehetőséggel nem rendelkező egyetemi könyvtárak számára a CVTI SR ingyenes digitalizálást kínál a tesztidőszakban. A virtuális olvasótermi dokumentumok kiválogatásában fontos szempont az irántuk mutatkozó igény, a tesztidőszakban ez főként a hazai egyetemi kiadók újdonságait jelentette.
2020 tavaszi szemeszterében, a koronavírus-pandémia alatt megfigyelhető volt az érdeklődés folyamatos növekedése, a februári 573-as használói szám áprilisra 1525-re nőtt, majd a tanév végén, nyáron ismét csökkent. Összességében februártól júniusig 3903 használó 75 968 oldalnyi elektronikus dokumentumot olvasott az egyetemek zárva tartása idején. Az előző évi adatokhoz képest ez 300%-os növekedést jelent. A virtuális olvasótermek a különböző egyetemek portáljain keresztül érhetők el. Az ingyenes tesztidőszakot követően a CVTI SR a jövőben jelképes áron biztosítja az elérést a virtuális olvasóterem szolgáltatásaihoz, 100 000 oldalanként évi 2600 euró (+áfa) áron, ami meg sem közelíti a kereskedelmi szolgáltatók díjait. A CVTI SR jelenleg is több könyvtárral folytat tárgyalásokat a csatlakozásról.

(Prókai Margit)

Lásd még 209, 235, 250, 255, 271, 274

Kapcsolódó területek

Múzeumok, levéltárak

Lásd 220, 263, 274

Kiadói tevékenység

271/2020

CASTELLUCCI, Paola – BARILLARI, Caterina: Il cerchio si allarga intorno al mondo : open access contro la pandemia. – Bibliogr. **In:** AIB studi. – 60. (2020) 1., p. 43-54.

Res. angol nyelven

A kör kitágul: nyílt hozzáférés a világjárvány ellen

Elektronikus könyvtár; Hozzáférhetőség; Kutatás információellátása; Nemzetközi helyzetkép; Publikálás -tudományos kiadványoké; Tudományos kutatás

A nyílt hozzáférési (*open access*, OA) mozgalom úttörői évek óta hangsúlyozzák, miért működésképtelen a lektorált tudományos publikálás jelenlegi, piaci alapú rendszere a kutatók és intézményeik számára. A koronavírus-válság bebizonyította, hogy az OA nem pusztán politikai-gazdasági választás kérdése, hanem az egyetlen helyes út a tudományos kutatás megvédésére: a valódi tudományos párbeszéd ugyanis túlmutat a kiadók érdekein és a tudományos előmenetelen, mivel a tudásmegosztást és az emberiség fejlődését szolgálja. A COVID-19 terjedése arra sarkallta a kutatókat és a nemzetközi szervezeteket,

hogy a hagyományos publikációs folyamat lassúsága, nehézkessége helyett a nyílt és gyors tudásmegosztást válasszák, amire a nagy kiadók is előfizetéses tartalmaik időszakos feloldásával reagáltak.
Az elmúlt években számos kezdeményezés indult az OA ügyének előmozdítására (pl. *Horizon 2020*, *Plan S*), ám még a kutatók is ambivalens módon állnak a kérdéshez: előszeretettel keresik és használják a nyílt hozzáférésű forrásokat, viszont eredményeik publikálásához a hagyományos folyóiratokhoz fordulnak. A presztízs és a minőség-ellenőrzés szempontjait azonban a közelmúltban felülírta az új típusú koronavírus megjelenése: kínai kutatók már 2020 januárjában megosztották a nyílt forráskódú *Nextstrain* oldalon a SARS-CoV-2 génszekvenciáját, amihez hamarosan világszerte más laboratóriumok is csatlakoztak. A sort olyan nyílt repozitóriumok folytatták, mint a WHO által elindított *Database of publications on coronavirus disease (Covid-19)* adatbázis, az egyesült államokbeli kutatóintézetek és alapítványok támogatásával készülő *Cord-19 – Covid-19 open research dataset* nevű adategyüttes, valamint az Európai Bizottság és az Európai Bioinformatikai Intézet együttműködésében megvalósuló *Covid 19 data portal*. Olaszország nyílt hozzáférésűvé tett forrásai közül kiemelhető a *Sistema bibliotecario biomedico lombardo*, a *Veneto Health Library*, a *Network bibliotecario sanitario toscano* vagy a *Biblioteca virtuale per la salute della Regione Piemonte*. A források megosztását támogatja a *Nilde world* kezdeményezése is, amely a könyvtárakat segíti a használói kérések kiszolgálásában a COVID-19 idején azáltal, hogy biztosítja a cikkek és könyvfejezetek (könyvtárközi) kölcsönzését. Ezen túlmenően a Könyvtári Konzorciumok Nemzetközi Szövetsége (*International Coalition for Library Consortia*) online petíciót indított a minőségi információk terjesztéséért, amelyet 2020 május 19-ig 110 intézmény (elsősorban tudományos könyvtár) írt alá. A „morális nyomás" hatására a nagy kiadók is nyilvánossá tették a tartalmaikat, ám csak bizonyos időkorlátok között: az *Annual Reviews* 2020. június 15-ig, a *Bioone* 60 napig, a *Cambridge University Press* május 31-ig, az *Elsevier* június végéig, a *Sage* 90 napig, a *Springer* július 31-ig. A cikk amellett érvel, hogy a nyílt hozzáférésnek nem szabadna csupán a vészhelyzet velejárójának lennie, és csak a járvány idejére szólnia. A WHO alapokmányaiban is szerepel az egészséghez való jog, ám ha „az egészség nem üzlet", akkor az egészségügyi információk miért legyenek eladóak? A pandémia egyértelművé tette a teljesen szabad, nyílt és valós idejű hozzáférés szükségességét. Ennek az infrastruktúrája már adott, hiszen az OA mozgalom már 30 évre tekint vissza: a fizika, a matematika és az informatika tudományterületeit lefedő *arXiv* OA preprint-repozitórium 1991-ben jött létre. Az egészségtudomány területén sokáig a másodközléseket gyűjtő *PubMed* repozitóriumi modellje volt az uralkodó, de 2019 júniusában itt is megtörtént a paradigmaváltás a *medRxiv* OA preprint-repozitórium megjelenésével, amely szintén a koronavírussal foglakozó kutatási eredmények közzétételének fontos fórumává vált.
A preprintek szabad és ingyenes elérhetővé tétele azon az alapelven nyugszik, hogy a tudományos kommunikáció önszabályozó módon képes működni, ám tekintetbe kell venni, hogy a feltöltött dokumentumok számának exponenciális növekedésével egyre sürgetőbbé válik a repozitóriumok hitelességének védelme. Ezért az utóbbi időben bevezették a moderálás lépését. Az *arXiv* és a *medRxiv* egyaránt közli azt a figyelmeztetést is, hogy a repozitóriumban olvasható cikkek nem lektoráltak, ezért nem használhatók fel automatikusan a klinikai gyakorlat során.
A *medRxiv* mint OA preprint-repozitórium garantálja az orvosi ismeretek ingyenes, valós idejű, autonóm és átlátható terjesztését és bárki általi ellenőrizhetőségét. Vészhelyzetek alatt nincs idő megvárni az elfogadási és nyomtatási időket a vezető folyóiratokban, majd a *PubMed*en való közzétételt; most az egész világra kiterjedő közös, felelősségteljes és gyors fellépésre és együttműködésre van szükség. A nyílt tudomány ehhez kínál egy olyan eszközt, amelyet a járvány elmúltával is fenn kellene tartani. Tanulságul szolgálhat számunkra Semmelweis Ignác története, akinek felfedezéseit a tudományos közösség nem vette komolyan, és munkássága csak évtizedekkel később került be a tudományos diskurzusba és a gyakorlatba.

(Molnár Kinga)

272/2020

NOGINA, Elena Borisovna – ANTIPOV, Konstantin Valer'evič: Kniga, čitatel, knižnaâ torgovlâ **In:** Bibliografiâ i knigovedenie. – (2020) 2., p. 65-75.

Res. angol nyelven

Könyv, olvasó, könyvkereskedelem

Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Könyvvásárlás -egyéni; Marketing; Olvasási szokások

Néhány éve riasztó tendenciák jellemzik a könyvkereskedelmet. Oroszországban a könyvesboltok – a

legnagyobb szövetségi szintű hálózattal és webáruházakkal rendelkezők kivételével – a forgalom visszaesését tapasztalják. Az elkövetkező években várható kedvezőtlen gazdasági feltételek miatt csökkenni fog a boltok száma. Az ágazat keresi a megoldást. Kedvezőtlen feltételnek tartják, hogy

1. csökken az olvasás iránti érdeklődés;
2. gyengül a könyvkereskedelem a boltok fenntartása, az adók és kiadások miatt;
3. nő az online könyveladás.

Sok könyvesbolt fokozatosan többfunkciós kulturális-ismeretterjesztő központtá alakul: helyet ad olvasói kluboknak, vitaköröknek, író-olvasó találkozóknak, koncerteknek, kávézóknak, gyermekfoglalkoztatóknak; lemaradni a regionális, helyi könyvesbolthálózatok sem akarnak. A nagy szövetségi hálózatok előnye, hogy méreteik biztosítják a stabilitást: olyan kisvárosokban is nyílnak üzleteik, ahol korábban nem volt könyvesbolt, emellett a gazdasági eredményeket a hálózat egészére számolják, miközben vannak nyereséges, nullszaldós és veszteséges régiók is.

Visszatérve az előbbi pontokra:

1. Az olvasó nem vész el, csak megváltozott. Miközben a webáruházak forgalma évente több tíz százalékkal nő, a könyvtári kölcsönzések száma is emelkedik. Az olvasó választhat, milyen formában kívánja a könyvet olvasni. Fogalmi, gazdasági, módszertani és marketingszempontból újra kell gondolni a tartalom eddig „könyvnek" nevezett formáját. Változóban van a tartalom előállításának, terjesztésének és használatának módja, miközben új, nyereséges szolgáltatások indulnak az új formákhoz és igényekhez igazodva.
2. A könyvnek a belátható jövőben is jelentős helye lesz a kultúrában, a gazdaságban és a művelődésben; a könyv az ismeretek biztonságos megőrzésének és használatának formája, amely indexelhető, osztályozható, rendszerezhető és szabványosítható. A digitális világhoz képest stabil, bármikor újra előállítható. Hitelességét garantálja, hogy tartalma nem változtatható. A társadalomnak és az államnak gondoskodnia kell a könyv „társadalmi küldetésének" megőrzéséről, de ez sokszor ellentétben áll a könyvesboltok haszonra való törekvésével. A „társadalmi küldetésnek" ára van; kérdés, hogy mérsékelhető-e a nagy keresletnek örvendő, népszerű könyvek forgalmazása a társadalmi kötelezettség – azaz a könyv általi felvilágosító munka, az emberiség klasszikus és kortárs irodalmi alkotásainak (csekély érdeklődésre számot tartó) kínálata – javára. Az eladási mutatók a hagyományos offline könyvkereskedelem kudarcát valószínűsítik.
3. A webáruházakkal folytatott verseny egyik módja, hogy az online rendelt könyveket a könyvesboltokban is át lehet venni. Ez ugyan jelentősen nem csökkenti a boltok fenntartási költségeit, viszont az állam segíthet: jogszabályban rögzítheti a kiadások igazságos kiegyenlítését, például az internetes kereskedelem adóztatásával.

Lényegét tekintve az egyensúly kialakulása nem a papíralapú és a virtuális (elektronikus) könyv között várható, hanem a tartalom feldolgozásának digitális technológiái és az ismeretek emberközpontú, papíralapú terjesztése és megőrzése között. A könyvkiadás és a könyvkereskedelem területén a digitális szolgáltatások növekvő választéka javítja a könyvek elérhetőségét, előállítását, terjesztését, tágítja a kiadó, a terjesztő és az olvasó közötti kommunikációs teret. A megoldást azonban a könyvkereskedelemnek a változásokra (több cím, kisebb példányszám stb.) épülő, hatékonyabb szervezési modelljeiben kell keresni. Egy egységes előállítási láncban, gazdasági és marketingszervezetben összefogott, digitális és papíralapú kiadói, nyomdai, információs és kereskedelmi technológiákat szintetizáló hálózat képezheti a könyvesboltok helyi, regionális vagy szövetségi szintű rendszerét, amely személyre szabott online és offline szolgáltatásokat is tud nyújtani. A használó így egy olyan közegben találja magát, amely megfelel új, kényelmes digitális szokásainak és régi, papír iránti vonzódásának egyaránt. A könyvkereskedelem ilyen fajta átszervezése csökkenti a kiadásokat és egyszerűsíti a szabályozást.

(Viszocsekné Péteri Éva)

273/2020

ZIMINA, Lûbov' Vasil'evna: Knižnaâ obložka kak intersemiotičeskaâ interpretaciâ v cifrovuû èpohu. – Bibliogr. **In:** Bibliografiâ i knigovedenie. – (2020) 1., p. 138-156.

Res. angol nyelven

A könyvborító – interszemiotikus értelmezés a digitális korban

Elektronikus könyv; Információtechnológia; Könyvkiadás és könyvkereskedelem; Könyvművészet; Modern könyv; Nyomdászattörténet -egyetemes

A könyvborító több tudományágat érintő témája ma is aktuális: a borítók eredetét, fejlődését, funkció-

ját, előállítási technológiáját és hagyományait egyidejűleg több szempontból kell vizsgálni. A kiadói terminológia megkülönbözteti a borítót és a fedelet; a cikk a borító (*book cover*) kifejezést használja. A nyugati gyakorlatban a keményfedelű kiadványokhoz (*hardcover*) készült, sikeres grafikai megoldások az olcsó kiadású (*paperback*) művek borítóján is megjelentek. (Ide tartozik még a védőborító, amit a vevők általában nem őriznek meg.)

A mai kiadói borítók története mintegy 150 évre nyúlik vissza. A kolostorokban kézzel írt könyveket évszázadokon át kézzel kötötték, a védelmi és dekoratív feladatot is ellátó borítókhoz drága anyagokat használtak. A XIX. század elejétől a borítót papírból vagy textilből nyomdai úton állították elő. Kezdetben még nem voltak rajta címadatok – mivel az adott művet úgyis átkötötték –, de a reklám és az eladhatóság miatt szükség volt a cím és a főbb információk szövegeinek feltüntetésére, művészi kivitelük pedig megjelent a borítón is. A plakátművészetből átvett, majd az ún. modern stílus a borítók reneszánszát hozta. A szecesszió Oroszországban is nagy hatással bírt, majd az 1920-as évek forradalmi változásai nyomták rá a bélyegüket a borítókra.

A könyvipar fejlődésével a borítóknak fontos szerep jutott, stílusuk a történelmi-kulturális korszakot, a nemzeti hagyományokat tükrözi. A digitális technológia a kivitelezésben hozott radikális változást. A vezető tervezők továbbra is a könyv és a kézirat elolvasása után kezdenek alkotni, ezért lehet a borítót a könyv tartalmának interszemiotikus (verbális és vizuális jelek közötti) fordításaként értelmezni.

A témában megjelent korai publikációk egyike az 1920-as évek szovjet borítóit dolgozta fel. *A. A. Reformatskij* orosz nyelvész szerint (1933) a borító funkciója, hogy röviden, összegzően bemutassa a könyv tartalmát annak, aki azt először látja; a borító értelemmel bíró jel, minden alkotóelemének meg kell felelnie a könyv tartalmának, feladata, hogy a könyvet felismerhetővé és megjegyezhetővé tegye; a címlap tipizálja, a borító egyénivé teszi a könyvet. Az Oroszországi Nemzeti Könyvtárban az 1920–1930-as évekből mintegy 880 tételből álló borítógyűjteményt őriznek annak köszönhetően, hogy az állami kiadói hivatal akkori vezetője elrendelte a könyvek példányszámánál több borító nyomtatását. Ma is léteznek speciális gyűjtemények, például a lelkes magánemberek által fenntartott *The Book Cover Archive* (http://bookcoverarchive.com/), vagy a néhány száz tételből álló, orosz nyelvű *Prosto Obložki* (https://book-cover.ru/). A borítókat nem minden nemzeti könyvtár és digitális archívum tárolja; másolatuk (bélyegképük) általában az elektronikus kereskedelmi platformokon (pl. *Amazon*) és a közösségi médiában található meg. A *Google Books* nem jeleníti meg a digitalizált borítót, ha a könyv nem lett közkincs, vagy nem kapható a partnerek webáruházaiban – a szerzői jog a borítót is védi. A *Google Images* és a *Ândeks Kartinki* könnyebben kereshető, de sokszor nem végleges, esetleg hamis vagy ún. mém-borítókat tartalmaz.

Új trend az animált borítók megjelenése. A statikus kép a címlapról vett elemek (szerző, cím) mozgatásával megváltoztatható; a dinamikus elemeknek illeszkedniük kell a borító koncepciójába. Az animált borítók lehetőséget adnak a könyv témájának új értelmezésére, valamint arra, hogy a hivatalos borítók mellett az olvasóknak saját változataik is legyenek. A dinamikuskönyv-formátumot (*Kindle in Motion*) az *Amazon* indította 2016-ban, eszerint a szöveg mellett illusztrációkat, animációt, hangfájlokat, videót tartalmazó digitális borító szabványos leírását rövid videó és/vagy hangos részlet egészíti ki.

A digitális tartalmak terjedésével a borító továbbra is fontos marad. Mind a nyomtatott, mind az animált változat a könyv vizuális képe; a könyv paratextuális (a szöveget kísérő elemeken keresztüli) megismerése kapcsolódási pontot jelent a szerző, a tervező, a kiadó és az olvasóközönség között.

(Viszocsekné Péteri Éva)

Közművelődés

274/2020

SÜHL-STROHMENGER, Wilfried: Förderung Kulturelle Bildung – Herausforderung auch für Wissenschaftliche Bibliotheken?. – Bibliogr. **In:** Bibliotheksdienst. – 54. (2020) 5., p. 390-405.

Res. angol nyelven

Kihívást jelent-e a kulturális képzés támogatása a tudományos könyvtárak számára is?

Elektronikus könyvtár; Használók képzése; Kiállítás; Közgyűjtemény; Közművelődés; Tudományos és szakkönyvtárak

A 2010-es évek elején kezdődött meg az a nagyszabású munka, melynek során a közgyűjtemények

mint az emlékezet őrzőintézményei közös portálokon teszik hozzáférhetővé és szemléltetik (pl. virtuális kiállításokkal) a kulturális örökség digitalizált kincseit, forrásait. A projektek közül kiemelhető az *Europeana*, a Német Digitális Könyvtár (*Deutsche Digitale Bibliothek*), továbbá vannak regionális kezdeményezések is. A közgyűjtemények három típusa (könyvtár, levéltár, múzeum – német nyelvterületen közkeletű rövidítéssel: BAM) közötti határok mindeközben elmosódnak: a felsőoktatási könyvtáraknak részét képezhetik az intézményi levéltárak; a könyvtári gyűjtemények is tartalmaznak archív dokumentumokat és kéziratokat; végezetül kiállításaikkal a könyvtárak egyfajta múzeumokként is működnek, ráadásul fotó- és képgyűjteményekkel is rendelkeznek. A közgyűjtemények tevékenysége sokféle hasonlóságot mutat, ide tartozik a digitalizálás mellett a könyvtár- , a levéltár- és a múzeumpedagógia is.

A kultúrkincsek felhasználásának célja lehet az oktatás (benne az általánosságban vett kulturális képzéssel), a tudományos kutatás, a tanulás, a munka és a szórakozás egyaránt. A kulturális képzés/művelődés (*Bildung*) fogalma nehezen megragadható: a klaszszikus műveltség elsajátítását hagyományosan egy polgári irodalmi-színházi-zenei kánonhoz kötötték – ez a modern korban megváltozott, ám elmondható, hogy a kulturális képzés célja napjainkban az, hogy általa mindenki hozzáférhessen a művészet és a kultúra alkotásaihoz, gazdagítva személyiségét, fejlesztve egyéni kreativitását. A kulcsszó itt nem a passzív befogadás, hanem a részvétel. A kulturális képzés eszménye ma már interkulturális jellegű, és a kultúrák egyenrangú szemléletét és pluralitását képviseli. A kulturális képzés az iskolákban nem jelenik meg önállóan (csak az irodalom, a rajz, az ének-zene és a történelemórák keretében), ám a kulturális intézmények fontos partnerei lehetnek a tanároknak az iskolán kívüli programok terén. Ami a felsőoktatást illeti, a kulturális képzés helyet kap a tanári szakokon, és érdemes lenne arra, hogy nagyobb súlyt fektessenek rá. A pedagógusképzés során a hallgatók foglalkoznak azokkal a kulturális intézményekkel is, amelyek fontos szerepet játszanak az iskolán kívüli kulturális nevelésben. A közkönyvtáraknak hagyományos feladatuk a kultúra közvetítése, ők a tanulás helyszínei. A levéltárak a primer források hagyományát állítják előtérbe, a múzeumok pedig szemléltetik a művészet, a természetismeret, a néprajz és más kulturális területek emlékeit. A közkönyvtárak mellett a tudományos könyvtárak is arra vannak predesztinálva, hogy kínálatukat az esztétikai-irodalmi nevelés, az olvasási, információs és médiakompetenciák fejlesztése révén a kulturális képzés szolgálatába állítsák, és (digitális) gyűjteményeikkel, (virtuális) kiállításaikkal a pedagógiai munkát (is) segítsék. (A *British Library* nemzeti könyvtárként honlapján példaértékű oldalt szentelt a minden korosztály tanulását, művelődését és az élményszerű felfedezést támogató forrásoknak: https://www.bl.uk/learning.)

A tudományos könyvtáraknak nemcsak a kutatás kiszolgálóiként vagy az egyetem központi könyvtáraiként érdemes tekinteniük magukra, hanem a nagyközönséget megcélozva a következő (már bevett és bevált) tevékenységeket folytathatják: kiállítások és kapcsolódó workshopok rendezése; kultúraközvetítő kínálat kialakítása aktuális témákról a gyűjtemények alapján; előadások, szemináriumok szervezése kulturális és pedagógiai területen; a források bemutatása a levéltárakkal és múzeumokkal közösen. Mindez a könyvtárosoktól sok munkát követel meg, melynek során a múzeumokkal és a levéltárakkal való együttműködés elmélyítésére is szükség van. (Példa erre az integrált szemléletre a berlini *Stiftung Preußischer Kulturbesitz* kulturális képzési palettája: http://www.preussischer-kulturbesitz.de/schwerpunkte/vermittlung/kulturelle-bildung/.)

A kulturális képzés (illetve a könyvtárpedagógia és az ismeretterjesztés) a tudományos könyvtárak profiljának szerves részévé kellene, hogy váljon, tekintve, hogy a tudományos könyvtárak mint közfinanszírozott intézmények elkötelezettek az oktatás és a művelődés hozzáférhetővé tétele mellett a használók széles köre számára. Ehhez azonban gondoskodni kell az úgynevezett kulturális könyvtárosok (*cultural librarian*) megfelelő képzéséről is.

(Hegyközi Ilona)

Lásd még 236

Határtudományok

275/2020

DHARMAWARDENA, Kheeran: Operational readiness of data : the next challenge for data professionals?. – Bibliogr. **In:** Patterns. – 1. (2020) 6., 100094

A kutatási adatok alkalmazhatósága: új kihívás az adatokkal foglalkozó szakemberek számára?

Adatfeldolgozás; Hozzáférhetőség; Interdiszciplináris problémák; Közérdekű tájékoztatás; Kutatás információellátása; Termelés információellátása

A kutatási adatok kezelése (*research data management*) terén az olyan szervezetek működése, mint az RDA (*Research Data Alliance*), vagy a CODATA (*Committee on Data*), elősegítette az erőfeszítések összehangolását és a jó gyakorlatok egységesítését az adatokkal foglalkozó szakemberek számára. Mára már nyilvánvalóvá vált, hogy adatok nélkül a COVID-19 járvány átfogó kezelése sem lehetséges. A nyílt tudomány (*open science*) révén az adatok megosztása és újrafelhasználása gyors ütemben képes támogatni a kutatást és a döntéshozatalt. Az OECD szerint számos olyan probléma merül fel, amely a járvány kapcsán adatvezérelt döntést igényel. Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) pedig azt emelte ki, hogy a járványok kapcsán kialakuló „információ-cunami" és a félrevezető információk tömege megfelelő tájékoztatással ellensúlyozható, amiben az információs szakemberekre is fontos szerep hárul. Ehhez azonban szükséges, hogy rendelkezésre álljanak a megfelelő adat-infrastruktúrák, melyek azért felelnek, hogy a döntéshozók válság idején is megbízható adatokra támaszkodhassanak. Az adatokat általában összefüggéseiket figyelembe véve gyűjtjük és használjuk, ám míg az elsődleges adatok kezelésekor a gyűjtés és a felhasználás összefüggései ismertek, másodlagos felhasználásuk esetén nehéz megismerni ezeket a kontextusokat és eldönteni, hogy az adatok megfelelő minőségűek-e. Az adatok alkalmazhatóságának szintjét mérő mechanizmusok a nem-szakértő felhasználók számára is lehetővé teszik az adatok gyors osztályozását és megbízhatóságuk megítélését. Erre példa a cikkben bemutatott Operatív Készenléti Szint (*operational readiness level*, ORL) keretrendszer, amelyet az *Earth Science Information Partners* nevű földtudományi adatszolgáltató szervezet és az *All Hazards Consortium* nevű vészhelyzet-kezelő szervezet együttműködésében dolgoztak ki.

(Koltay Tibor)

Lásd még 219, 222, 227

Az ismertetett cikkek forrásai

ABI-Technik (DE)	40. (2020) 2.
AIB studi (IT)	60. (2020) 1.
American libraries (US)	51. (2020) 6.
Bibliografiâ i knigovedenie (RU)	(2020) 1., 2.
Bibliotekovedenie (RU)	(2020) 1.
Biblioteksbladet (SE)	105. (2020) 5.
Bibliotheksforum Bayern (DE)	14. (2020) 2.
Bibliotheksdienst (DE)	54. (2020) 5.
BuB (DE)	72. (2020) 2-3., 4., 5.
Bulletin des bibliothèques de France (FR)	(2019) 17.
Cataloging & classification quarterly (US)	58. (2020) 1., 2.
College & research libraries (US)	81. (2020) 4.
College & research libraries news (US)	81. (2020) 6.
Computers in libraries (US)	40. (2020) 4., 5.
Čtenář (CZ)	72. (2020) 2., 3.
Education for information (I)	36. (2020) 2.
Information technology and libraries (US)	39. (2020) 2.
ITlib (SK)	24. (2020) 2.

The journal of academic librarianship (US)	46. (2020) 2.
Journal of access services (US)	17. (2020) 1.
Journal of documentation (GB)	76. (2020) 3.
Journal of education for library and information science (GB)	61. (2020) 2.
Journal of electronic resources librarianship (US)	32. (2020) 2.
Journal of information science (GB)	46. (2020) 3.
Journal of librarianship and information science (GB)	52. (2020) 2.
Journal of library administration (US)	59. (2019) 8.; 60. (2020) 2.
Knižnica (SK)	21. (2020) 2.
Library management (GB)	41. (2020) 4/5.
Libri (I)	70. (2020) 2.
Medical reference services quarterly (US)	39. (2020) 2.
Naučnye i tehničeskie biblioteki (RU)	(2020) 1.
New review of academic librarianship (GB)	25. (2019) 2-4.
Online information review (GB)	44. (2020) 4.
Patterns (GB)	1. (2020) 6.
Public library quarterly (US)	39. (2020) 2.
Public services quarterly (US)	16. (2020) 2.
Reference services review (US)	48. (2020) 2.
The serials librarian (US)	78. (2020) 1-4.
Technical services quarterly (US)	37. (2020) 1., 2.
Zeitschrift für Bibliothekswesen und Bibliographie (DE)	67. (2020) 3-4.

ÚTMUTATÓ A KÖNYVTÁRI FIGYELŐ SZERZŐI ÉS KÖZREMŰKÖDŐI SZÁMÁRA

A Könyvtári Figyelő az Országos Széchényi Könyvtár 1955-ben indult, negyedéves megjelenésű, országos hatókörű, lektorált, tudományos szakfolyóirata. A szerkesztőség a magyar könyvtár- és tájékoztatásügy elméletével, gyakorlatával és történetével foglalkozó, valamint a külföldi szakmai trendeket, innovációkat, jó gyakorlatokat bemutató tanulmányokat várja.

- **Kéziratok leadása**: e-mailben, szövegfájlként csatolva várjuk az írásokat a saghi.ilona@oszk.hu, illetve a referátumokat a szabo.piroska@oszk.hu címre.
- **Műfajok, terjedelem**: Times New Roman betűtípus, 1,5-ös sortávolság használatát kérjük; Egy A/4 oldal terjedelme: 2000 n. Önálló tanulmányok: 20–23 A/4-es oldal; szemletanulmányok: 10–20 A/4-es oldal; tömörítések, fordítások: 5–15 A/4-es oldal; recenziók: 3–6 A/4-es oldal; referátumok: 1–2 A/4-es oldal. A megadott terjedelemtől a szerkesztőséggel egyeztetve el lehet térni. A rövidítések feloldását az első előfordulásnál, az évszázadokat római számmal kérjük megadni.
- **Absztrakt, névjegy**: a tanulmányokhoz és a *Kitekintés* rovat írásaihoz 10–15 mondatos tartalmi összefoglalást kérünk mellékelni magyar, és lehetőleg angol nyelven is. Kérjük továbbá, szíveskedjék megadni a szerzők listájának közléséhez szükséges alábbi adatokat: Név (munkahely, beosztás, település).
- **Illusztrációk** (ábrák, képek, táblázatok): kizárólag jogtiszta illusztrációkat közlünk, azonban a szerkesztőség nem tud jogtisztázást vállalni; az illusztrációk a szerző által létrehozott mű szerves részét képezik (ld. Felhasználási szerződés). Kérjük, győződjön meg arról, hogy az Ön által a szövegbe illesztett illusztrációk (fotók, internetről, más kiadványokból származó képek, ábrák stb.) felhasználása a mindenkor hatályos szerzői jogi szabályozás figyelembevételével történik (engedélyezett). Az illusztrációkat külön fájlban szíveskedjék megküldeni, egyértelműen azonosíthatóan rendszerezve. A szövegben számozással jelölje a helyüket, illusztráció-típusonként (pl. fotó/kép; ábra; táblázat; grafikon) újrakezdve a számozást. Az illusztrációk mindegyikéhez kérünk képaláírást, amennyiben releváns, készítőjének megnevezését, illetve az illusztráció forrásának feltüntetését. A nyomtatott változatban csak fekete-fehér illusztrációkat tudunk közölni, ezért a színes ábrák, táblázatok, grafikonok készítésénél, kérjük, legyen erre tekintettel. A megjelenítendő illusztráció megfelelő minőségének biztosítása érdekében a diagramok alapját képező forrásfájlt (pl. Excel) is szíveskedjék megküldeni.
- **Irodalomjegyzék, hivatkozások, jegyzetek**: kérjük, a jegyzeteket, hivatkozásokat végjegyzetek formájában készítse el, az alábbiak szerint:
  I. ***Jegyzetek és irodalmi hivatkozások*** (folyamatos sorszámozással kérjük felsorolni).
  II. ***Felhasznált irodalom*** (az itt közölt források nem szerepelnek az előző felsorolásban, csak az elolvasott, ám nem idézett műveket tartalmazza, szerző szerinti ABC-rendben).

  A hivatkozások az *MSZ ISO 690: 2018 Információ és dokumentáció. Irányelvek az információforrások bibliográfiai hivatkozásaihoz és idézéseihez* c. szabvány alapján készülnek. **A részletes hivatkozási szabályzatot szerzőinknek megküldjük, illetve elérhető a http://ki2.oszk.hu/kf/utmutato-a-szerzoknek/ oldalon.** Néhány jellegzetes példa:

  Egyszerzős, egykötetes, nyomtatott könyv
  NAGY Attila. Háttal a jövőnek?: Középiskolások olvasás- és művelődésszociológiai vizsgálata. Budapest: OSZK, Gondolat, 2003. 217 p. ISBN 963-200-472-8

  Időszaki kiadványban megjelent tanulmány, közlemény (folyóiratcikk)
  DIPPOLD Péter. Kötelespéldány-szolgáltatás és nemzeti bibliográfia: nemzetközi kitekintés. == Könyvtári Figyelő, Ú.f. 15. = 51. (2005) 1., p. 63-74. ISSN 0023-3773

  Weboldalról elérhető (letölthető) dokumentum
  Riding the waves or caught in the tide? [elektronikus dok.]: Navigating the evolving information enviroment: Insights from the IFLA trend report. The Hague: IFLA Headquarters, [2013.] Hozzáférhető: http://trends.ifla.org/insights-document [Megtekintve: 2020.05.18]
- **Lektorálás, szerkesztés**: a kéziratot az adott témában kompetens szakértő (szerkesztőbizottsági tag, illetve külső szakértő) lektorálja. A szerkesztőség stilárisan és nyelvhelyességi szempontok alapján javíthatja a kéziratokat. A tipográfiát a szerkesztőség alakítja ki. A tartalmat érintő változtatást a szerzővel egyeztetjük, a betördelt cikket számára korrektúrára megküldjük.
- **Felhasználási szerződés:** a szerzőkkel a mindenkor hatályos szerzői jogi szabályozással összhangban felhasználási szerződést kötünk, amelynek mintáját a felkérő levéllel egyidejűleg megküldjük. Amennyiben a lapban közölt írások egy másik folyóiratban is megjelennek, kérjük, hivatkozzanak a *Könyvtári Figyelő*ben történt első közlésre. A *Tanulmányok, Kitekintés* és *Könyvszemle* rovatok szerzőit egy tiszteletpéldány illeti meg.

A KÖVETKEZŐ SZÁMOK TARTALMÁBÓL:

- HAGYOMÁNY ÉS INNOVÁCIÓ → FENNTARTHATÓSÁG: AZ IFLA FENNTARTHATÓSÁGI TÖREKVÉSEI ÉS EREDMÉNYEI
- HAGYOMÁNY ÉS FENNTARTHATÓSÁG – GAZDASÁG-FEJLESZTÉS INNOVATÍV KÖNYVTÁRI ESZKÖZÖKKEL
- 404 NOT FOUND – KI ŐRZI MEG AZ INTERNETET?
- 75 ÉVES AZ ENSZ – AZ INFORMÁCIÓHOZ VALÓ SZABAD HOZZÁFÉRÉS SZOLGÁLATÁBAN
- INNOVÁCIÓ A KÖNYVTÁRI MINŐSÉG-MENEDZSMENTBEN
- AZ ÉV FIATAL KÖNYVTÁROSA – PÁLYAMUNKÁK 2.
- A WIKIDATA ÉS A NEMZETI NÉVTÉR KAPCSOLÓDÁSI LEHETŐSÉGEI
- AZ ELSŐ MAGYAR SZÍNÉSZETI KIÁLLÍTÁS

HIRDESSEN A KÖNYVTÁRI FIGYELŐBEN!
KÖZLÉS MEGÁLLAPODÁS SZERINT.
ÉRDEKLŐDNI LEHET A SZERKESZTŐSÉG CÍMÉN ÉS TELEFONJÁN.

NKA
Nemzeti Kulturális Alap